

ԱՌԱՔԵԼ
ԲԱՆԻՇԵՑԻ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ ИМ. М. АБЕГЯНА

АРАКЕЛ БАГИШЕЦИ

XV в.

*Исследование, критический текст
и комментарии
АРШАЛУЙСА КАЗИНЯНА*

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1971

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՈՇ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԱՐԵՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԱՌԱՔԵԼ ԲԱՂԻՇԵՅԻ

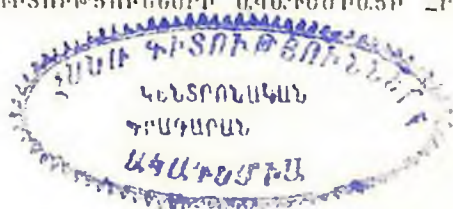
XV Գ.

A 46855
II

Ուսումնասիրություն, քննական քնադեր
և ծանոթագրություններ
ԱՐՇԱԼՈՒՅՍ ՂԱԶԻՆՅԱՆԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՈՇ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
Ե Ր Ե Վ Ա Ն

1971

Աշխատությունը նվիրված է միջնադարյան հայ մշակույթի ու գրականության, մասնավորապես ժնդարի տաղերգության նշանավոր դեմքերից մեկի՝ Առաքել Բաղիշեցու կյանքին ու ստեղծագործությանը: Գիրքը բաղկացած է ուսումնասիրությունից և բանաստեղծի ստեղծագործության միայն մի մասի՝ չափածո լավագույն գործերի քննական բնագրերից: Ուսումնասիրության մեջ, առաջին անգամ, մատենագրական հարուստ տվյալների օգտագործմամբ, ուրվագծված է Բաղիշեցու կյանքն ու գործունեությունը և, ստեղծագործության վերլուծմամբ, բնութագրված նրա տեղն ու դերը միջնադարյան հայ գրականության պատմության ընդհանուր շղթայում:

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

Առաջել Բաղիշեցին միջնադարյան հայ մշակույթի ու գրականության, մասնավորապես ժե դարի տաղերգության, նշանավոր դեմքերից է: Նա բանաստեղծ էր և մատենագիր, երաժիշտ և մանկավարժ, վարդապետ և հասարակական-եկեղեցական գործիչ: Նրա ստեղծագործությունները, չափածո թե արձակ, ձեռագիր մատյաններում հանդիպում են բազմաթիվ ընդօրինակություններով, առանձին երկեր ունեն մոտ տասը հրատարակություն՝ առաջին անգամ տպագրված դեռևս ժե դարում, մի քանի գործեր թարգմանվել են ռուսերեն ու ֆրանսերեն, որոնք Բաղիշեցու անունն արդեն դուրս են բերել միջազգային ասպարեզ:

Բաղիշեցուն, ինչպես նաև նրա ստեղծագործությանը, բանասիրության ու պատմագիտության մեջ անդրադարձել են շատերը՝ հայագրի թե օտարագրի, սկսած Մ. Ջամշյանից մինչև Դ. Ալիշան և Մ. Արեղյանից մինչև Աշ. Հովհաննիսյան: Բաղիշեցու մասին դրվատանքի իր խոսքն է ասել ռուս բանաստեղծ ու գրականագետ Վ. Յա. Բրյուսովը, ռուս ընթերցողին իր խսկ թարգմանությամբ ներկայացնելով Բաղիշեցու մի տաղը՝ վարդի և բլբոլի այլաբանությունը: Մեծանուն գիտնական Մ. Արեղյանը, ինչպես երևում է նրա թողած սեագրություններից, նպատակ է ունեցել «Հայոց հին գրականության պատմության» երկրորդ հատորում առանձին գլուխ հատկացնել Բաղիշեցուն, բայց ծրագրված գլխից հասցրել է գրել միայն մի հատված:

Թեև Բաղիշեցին միջնադարյան մեր մոռացված տաղերգուներից չէ, այսուհանդերձ, նրա կյանքի ու գործունեության մասին, նրա գրական ժառանգության ուսումնասիրման ու վերագնահատման, ինչպես նաև հրատարակման ու վերահրատարակման ուղղությամբ դեռևս քիչ բան է արված, գրեթե՝ աննշան: Ցարդ չկա մի ուսումնասիրություն, որն ի մի բերեր նրա կյանքի ու գործու-

նեպոյան վերաբերյալ հայտնի տվյալները, ներառե՛ր նրա հարուստ ու հետաքրքիր գրական ժառանգությունը՝ թե՛ լուսաբանման և թե՛ հրատարակչական առումով:

Այս աշխատությունն առաջին փորձն է, ուր մեզ հայտնի փաստերի ու տվյալների հիման վրա աշխատել ենք ուրվագծել Առաքել Բաղիշեցու կյանքն ու գործունեությունը և լուսաբանել նրա ստեղծագործությունը, բնութագրել նրան իբրև բանաստեղծի՝ նպատակ ունենալով ցույց տալ նրա տեղն ու դերը միջնադարյան հայ գրականության պատմության ընդհանուր շղթայում: Ուսումնասիրությանը հաջորդում է «Բնագրեր» բաժինը, ուր առաջին անգամ տալիս ենք Բաղիշեցու ստեղծագործության մի մասի՝ չափածո լավագույն գործերի բնական-համեմատական բնագրերը համապատասխան ծանոթագրություններով:

ԱՌԱՔԵԼ ԲԱՂԻՇԵՑՈՒ ԿՅԱՆՔԸ ԵՎ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Բաղիշեցու ապրած ժամանակահատվածը՝ ԺԴ դարի վերջին քառորդը և ժե՛ն դարի առաջին կեսը, հայ ժողովրդի պատմության ամենածանր շրջաններից մեկն է: Այդ տարիներն օտար նվաճողների շարունակական պատերազմների, ավարի ու գերեվարության, գահակալական ներքին սուր գոտեմարտերի տարիներ էին, իսկ հայ ժողովրդի համար՝ գոյատևման պայքարի և ուժերի ծայրահեղ լարման, հասարակական նոր փոփոխությունների ու տնտեսական անկման տարիներ: Բաղիշեցու մասին խոսելուց առաջ, ուրեմն, անդրադառնանք նրա ժամանակին, ականատես հիշատակագրի բնորոշմամբ՝ ժամանակ, «յոբուժ է արդարութիւն յամենայն ուրեք նուազեալ և անիրաւութիւն յամենայն կողմանց զաւրացեալ»¹:

Ա. ԺԱՄԱՆԱԿԸ

1375 թ. հարավից՝ եգիպտական մամլուկների, հյուսիսից՝ սելջուկյան էմիրությունների տեական հարվածներից վերջնականապես խորտակվեց հայ ժողովրդի անկախության վերջին պատվարը՝ Կիլիկյան Հայոց թագավորությունը: Եվ մինչ այդ տարիներին հայկական բնաշխարհում ազգաբնակչությունը տառապում էր Կարա-կոյունլու և Ակ-կոյունլու քոչվորական հակամարտ ջղերի ասպատակություններից, կարծես, արհավիրքներին՝ նոր թափ, չբուժված վերքերին նոր վերք ավելացնելու համար

¹ «ԺԴ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», կազմեց Լ. Ս. Խաչիկյան. Երևան, 1950, էջ 618:

Արևելքից, Միջին Ասիայից, բարձրացավ շարադետ մի նոր փոթորիկ՝ Լանկ-Թամուրի արշավանքը։ Նրա զորաբանակները ներխուժեցին Հայաստան և կարճ ժամանակում ասպատակեցին Սյունիքն ու Արցախը, տալիսովրա արին Արարատյան նահանգի արևելյան շրջանները՝ մոխրակույտերի վերածելով իրենց ճանապարհին ընկած քաղաքներն ու գյուղերը, շեներն ու բերդերը, ամենուր տարածելով մահ ու սարսափ։ 1387 թ. վերջին Լանկ-Թամուրը պաշարեց Վան բերդաքաղաքը։ Չնայած անլուր ացն վայրագություններին, որ արել էր նա իր անցած արյունոտ ճանապարհին՝ հետագայում դիմադրության չհանդիպելու հույսով, այնուամենայնիվ, նրան ուժեղ դիմադրություն ցույց տվին ինչպես հայ, այնպես էլ մյուս ժողովուրդները։ 25 օր պաշտպանվելուց հետո Վանն ընկավ։ Լանկ-Թամուրը հրամայեց կանանց ու երեխաներին գերեվարել, մնացածներին բերդից նետել ցած։ Ներքև, անդնդում, լեռնանում են դիակներն այն աստիճան, որ, ինչպես պատմում է Թովմա Մեծովեցին, արդեն «վերջին անկեալքն ոչ մեռանէին»²։

Սա Լանկ-Թամուրի առաջին արշավանքն էր։ 1388 թ. նա հեռացավ Հայաստանից։ Պատերազմից կիսամայի դարձած երկրի վրա իրենց խրախճանքն սկսեցին սովն ու տարածամ մահը՝ ջնջելով «մարդկությունս, մանաւանդ Հայկազեան զաւառիս»³։

1394 թ. Լանկ-Թամուրը սկսեց իր երկրորդ արշավանքը։ Առաջին արշավանքի ժամանակ նրան ուժեղ դիմադրություն էին ցույց տվել Կարա-կոյունլու ցեղերը։ Այս անգամ հաջողությամբ խորտակելով դիմադրության այդ պատենը և, նա գրավեց Տարոնն ու Նրդնկան, ավելածության մատնեց Կարսը, Սուրմառին ու Կողբը և, վերամիավորելով Չինգիզ-խանի մասնատված աշխարհապետությունը, 1396 թ. ամռանը վերադարձավ Սամարղանդ՝ իր դահանխստ մայրաքաղաքը։ Նա Անդրկովկասի երկրների կառավարչությունը, ինչպես նաև այդտեղ թողած բանակի զորահրամանատարությունը հանձնեց իր որդուն՝ Միրանշահին։

Օգտվելով Լանկ-Թամուրի և նրա խոշոր զորաբանակների բացակայությունից, Միրանշահի դեմ ոտքի ելան Իրաքի սուլթան Ահմադը և Կարա-կոյունլուների ցեղապետ Կարա-Յուսուֆը՝ իրենց

2 Թ. Մեծովեցի, Պատմութիւն Լանկ-Թամուրայ և յաջորդաց իւրոց, Փարիզ, 1860. էջ 30։

3 Նույն տեղում, էջ 32։

կորցրած իշխանությունը վերահաստատելու մտադրությամբ: Ահմադը, որը փախել էր Եգիպտոս, արաբական բեդվինների օգնությամբ ներխուժում է Իրաք, վերանվաճում Բաղդադը: Դա պատճառ դարձավ, որ Լանկ-Թամուրը 1399 թ. նորից արշավեր դեպի Անդրկովկաս: Այս երրորդ ու վերջին արշավանքի ավերի ու կոտորածների միջով էլ հայ ժողովուրդը ոտք դրեց ժն դարի արյունոտ սեմին:

Ժամանակակից հիշատակագիրները սոսկումով են գրել Լանկ-Թամուրի եղեռնագործությունների մասին: Բաղդադում նրա հրոսակները բուրգեր են կազմել մարդկային հատած զուխներից, հորասանում մարդկանց կենդանի դրել են շարվող պատի մեջ, Վանում՝ գահավեժ անդունդ են նետել բերդայիններին, իսկ Սեբաստիայում, ինչպես վկայում է ժամանակակիցը, քաղաքն ավերելուց և «զբաղումս ի կանանց եւ ի տղայոց» գերելուց հետո, Լանկ-Թամուրը հրամայում է սմբակատրոր անել երեխաներին, իսկ տղամարդկանց, մոտ 4 հազար հոգու, թաղել կենդանի՝ «զայնոսիկ, որ նետ արձակեցին ի նա»⁴: Խիզախ, բայց տարաբախտ այդ զոհերի կյանքի վերջին պահն այսպես է նկարագրել Գրիգոր Նլաթեցին՝ ժամանակի հայտնի դեմքերից մեկը.

Գուր և խանդակ փոս փորեցին
Եւ կենդանոյն ի ներս արկին.
Զամենեսեան քարկոծեցին,
Շնչովն իւրեանց և ծածկեցին:
Ո՛ր, յահագին պատուհասին
Եւ անծանօթ, որ ոչ պատմին,
Զի մինչ աւուրն շորրորդին
Գոռունն գայր անդընդային...⁵

«Եւ աղաղակ նոցա յերկինս ելանէր»⁶,—լրացնում է Թովմա Մեծուփեցին:

1404 թ. գարնանը Լանկ-Թամուրը հարուստ ավարով ու բազմահազար զերիներով վերադարձավ Սամարղանդ և հաջորդ տարին էլ վախճանվեց, ժամանակակցի խոսքով ասած՝ «սատակեցաւ չիւր աթոռին»⁷:

⁴ «Ժն դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», Ա., կադմեց Լ. Ս. Նյաշիկյան, Երևան, 1955, էջ 3:

⁵ Նույն տեղում, էջ 288:

⁶ Թ. Մեծուփեցի, Պատմութիւն Լանկ-Թամուրայ, էջ 65:

⁷ «Ժն դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», Ա., էջ 280:

Լանկ-Թամուրի արշավանքներն այնպիսի ծանր հարվածներ էին հասցրել նվաճված երկրների, առանձնապես Անգրկովկասի ժողովուրդների, տնտեսական ու կուլտուրական կյանքին, որ խաղաղության տեսական մի շրջան էր հարկավոր նորից ոտքի կանգնելու համար: Բայց հաջորդեց միայն կարճատև մի դադար, երբ, Մեծուփեցու բնորոշմամբ, «թէպէտ հարկապահանջութիւնն բազում էր, սակայն խաղաղութիւնն առանց խռովութեան էր»⁸:

Շուտով երկիրը սասանկեց նոր պատերազմներից: Կարա-կոյունլու և Ալ-կոյունլու միջցեղային այն պայքարը, որը մղվում էր Հայաստանում գերիշխանության հասնելու համար և որը սկսվել էր Լանկ-Թամուրի արշավանքներից առաջ, բռնկվեց նոր ուժով: Լանկ-Թամուրի Շահրուխ որդին, որը գրավել էր հոր գահը, 1420 թ. շարժվեց Կարա-կոյունլու Կարա-Յուսուֆի դեմ: Վերջինս մահացավ առանց պատերազմ տալու: Պատերազմի մեջ մտան նրա որդիները: Հաղթելով բոլոր հակառակորդներին, Կարա-Յուսուֆի Իսքանդար որդին 1421 թ. գրավեց Բավրիզը և իրեն հայտարարեց Հայաստանի թագավոր: Շահրուխը, չհաշտվելով ստեղծված դրության հետ, երեք անգամ արշավեց նրա դեմ՝ միշտ Հայաստանի վրայով: Այդ պատերազմներից, որոնք տևեցին 17 տարի, հատկապես տուժեց Արևմտյան Հայաստանը: Պակասը լրացրեց 1431—1432 թվականների սովը:

Իսքանդարը գիտակցում էր, որ իր ընդարձակ պետությունն ամրապնդելու համար պետք էր վերջ տալ քրդական այն կիսանկախ ամիրություններին, որքան զտնվում էին նրա պետության սահմաններում և ունեին կենտրոնախույս ձգտումներ: Եվ նա սկսեց արլունահեղ մի պայքար Բաղեշի, Վանի, Ոստանի, Խլաթի և այլ վայրերի ամիրությունների դեմ⁹: Այս ասպատակություններից դարձյալ ամենից շատ տուժում էր հայ աղգաբնակչությունը: Ժամանակակից հիշատակագիրներից մեկը՝ Թումա Մինասենցը, թվարկելով Իսքանդարի նվաճումները հարավային Հայաստանում, այնուհետև ավելացնում է. «...Զբոլոր աշխարհս բռնակալեաց ընդ ձեռամբ իւրով և ընդ իշխանութեամբ: Եւ բազում և անթիւ չարիս և դառնութիւնս անասելիս և անպատմելիս լեզուաց անցոյց ընդ աշխարհս մեր, զոր ոչ կարեմ մի ըստ միոջէ գրով արկանել...»¹⁰:

8 Թ. Մեծուփեցի, Պատմութիւն Լանկ-Թամուրայ, էջ 73:

9 «Ժե դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակաբաններ», Ա, էջ XIX—XX:

10 Նույն տեղում, էջ 374:

Քուրդ ամիրաներին պաշտպանելու նպատակով Կարա-Յոլուք Օսմանը, որն իշխում էր Միջագետքում, 1425 թ. դաշնակցած ռոմիկ ցեղի քրդերի հետ, ասպատակում է Վանա լճի հյուսիսային շրջանները։ Այս ընդհարումների ժամանակ է, որ Յիպնա վանքում, նույն տարվա մայիսին, նահատակվում է Գրիգոր Խլաթեցին, որին աշակերտել էր Բաղիշեցին։

Շահրուխի պատերազմներին ու զինական այս գոտեմարտերին հաջորդում են արյունահեղ նոր իրադարձություններ՝ բռնկված Իսքանդարի և իր եղբոր՝ Աբու-Սեիդի միջև։ Շահրուխն Աբու-Սեիդին էր հանձնել Կարա-Լոյունլունների պետության գահը։ Իսքանդարը վճռական ճակատամարտում սպանում է եղբորը, նվաճում գահը։ 1434 թ. Իսքանդարի դեմ ապստամբում է իր որդին՝ Յար-Ալին, որը Վասպուրականի իշխանն էր։ Շահրուխն այս առիթով նորից է ասպատակում Հայաստան։ Նա պաշարում է Վանը, ուր գտնվում էր Իսքանդարի եղբայր Զհանշահը։ Վերջինս հպատակություն է հայտնում Շահրուխին՝ փոխարենը ստանալով Կարա-Լոյունլունների պետության իշխանությունը։ Շահրուխը հեռանում է Հայաստանից՝ հարուստ ավարով ու գերիների հոծ բաղմոթյամբ։ Իսքանդարը փորձում է վերանվաճել կորցրած գահը, սակայն նրա զորքերը, անվերջ արշավանքներից հոգնած, լքում են նրան և անցնում Զհանշահի կողմը։ Ինքը՝ Իսքանդարը, շատ չանցած դավադրաբար սպանվում է իր որդու՝ Շահ-Կուբադի ձեռքով, Երնջակի բերդում¹¹։

Զհանշահի իշխանությունն ավելի տևական եղավ, նա իշխեց մինչև 1467 թ.։ Չնայած սրա ժամանակ էլ անսպառնալիք զինական ընդհարումներն ու պատերազմները, բայց և համեմատաբար խաղաղության տարիներ էին։ Օգտվելով ստեղծված նպաստավոր պայմաններից, 1441 թ. հայոց կաթողիկոսական աթոռը Սսից տեղափոխվեց Էջմիածին։

«Կաթողիկոսական աթոռի էջմիածին փոխադրելու գործին նախաձեռնողները,— իրավացիորեն նշում է պատմաբան Լ. Խաչիկյանը,— անշուշտ, ունեին քաղաքական որոշ հեռանկարներ։ Պատմական Հայաստանի սրբում՝ Արարատյան դաշտում, վերահաստատված «հայրապետական աթոռը» գոյություն ունեցող պայմաններում պետք է նպաստեր համահայկական կենտրոն ստեղծելու գործին, պետք է որոշ շափով շաղկապեր միմյանց հայ ժողովրդի՝ տարբեր բռնապետական իշխանությունների տակ հեծող

¹¹ Նույն տեղում, էջ XXX—XXXI:

հատվածները»¹²։ Ավելին, վերահաստատելով կաթողիկոսական աթոռը էջմիածնում, հայ եկեղեցականության մի մասը միաժամանակ փայփայում էր հայ պետականության, կորցրած անկախության վերականգնման հույսը։ Օրինակ, Թ. Մեծոփեցին, որը հայ եկեղեցու կյանքում տեղի ունեցած այդ կարևոր իրադարձության նախանձախնդիր վարդապետներից մեկն էր, ինչպես հաղորդում է նրա կենսագիրը, «հանապազ խնդրէր յաստուծոյ, զի էջմիածինն նորոգեսցի. կաթողիկոս և թագաւոր նստցի էջմիածինն»¹³։ Քաղաքական նույն բաղձանքն է արտահայտել նաև Բաղիշեցին հավանաբար այդ իրադարձության առթիւ էջմիածինն նվիրած իր մի տաղում.

էջմիածի՛ն, ժողովարան
Ազգիս մերոյ Թորդոմական,
Որում եղեալ եմք ցիր եւ ցան
Վասն մերոյ անկարգութեան:
էջմիածի՛ն, տեղ նորոգման
Ազգիս մերոյ թշուառական...¹⁴

Ջհանշա՛հի թագավորության տարիներին տեղի ունեցած պատմական մյուս խոշոր իրադարձությունը Կոստանդնուպոլսի՝ Բյուզանդական կայսրության մայրաքաղաքի գրավումն էր թուրքերի կողմից։ Հայ ժողովուրդը խոր վշտով ընդունեց քաղաքակրթության այդ հինավուրց օրրանի անկման լուրը։

Ե՛րբ դարի վերջին և ԺՅ դարի առաջին կեսին Հայաստանը հասել էր անսասանական ծայրահեղ քայքայման։ Մի թշնամին հաջորդել էր մյուսին և այն էլ այնպիսի թշնամիներ, որոնք պատերազմի ավերիչ կրքին միացնում էին կրոնական մոլեռանդությունը և անգամ խաղաղության տարիներին, ինչպես մատնանշել է Մարքսը, «ստեղծում էին անընդհատ թշնամանքի դրություն մուսուլմանների ու անհավատների»¹⁵, այսինքն՝ հպատակ ջրիստոնյաների և

¹² Նույն տեղում, էջ XXXIV—XXXV:

¹³ «Արարատ», 1913, 8—9, էջ 745:

¹⁴ Հայկ. ՄՍՀ Մինիստրների Սովետին առընթեր Մեսրոպ Մաշտոցի անվան ձեռագրերի դիտահետազոտական ինստիտուտ-Մատենադարան (այսուհետև՝ Մատենադարան), ձեռ. 2672, էջ 254ա:

¹⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, II-е изд., т. X, М. 1955, стр. 167.

տիրող մահմեդականների միջև: Հակիրճ, բայց խորիմաստ բնութագիր է տվել իր դարաշրջանին Գրիգոր Խլաթեցին:

Նկայք ողբասցուք, եղբա՛րք, զշարութիւն աղղին Նետողաց,
Րամբզ Հայաստանայց տառապեալք ի յանարինաց.
Գաղձն վնասակար բուսեալ յանդաստանս մեր Հայաստանեայց,
Սիզախիւ առնեն ըզմեզ, զրկելով ի մեր հայրենեաց¹⁶:

Այս և սրան հաջորդող ժամանակաշրջանի մասին այսպես է գրել պատմաբան Լեոն. «Միջին Ասիայի տիրապետությունն, իհարկե, չէր կարող որևէ առաջադեմ փոփոխություն մտցնել հայ ժողովրդի հասկացողությունների և հավատալիքների մեջ, քանի որ այդ տիրապետությունը ներկայացնում էր լուկ վայրենի, ավերիչ ուժ և մտավոր ոչինչ չունեի հաղորդելու իր հպատակ ժողովուրդներին, բացի կրոնական խավար ֆանատիկոսությունից և սրի պաշտամունքից, որ նվիրագործում էր ամեն տեսակ բարբարոսություն հանուն թշնամի կրոնի ոչնչացման»¹⁷:

Զնայած ստեղծված բացառիկ անբարենպաստ պայմաններին, հայ ժողովրդի լավագույն ղավակները շարունակեցին վառ պահել հայրենի գրականության ու մշակույթի օջախները՝ հավատարիմ ազգային ավանդներին: Անգամ պատերազմական արհավիրքների ժամանակ շարունակում էին գործել վանքերին կից ուսումնական հաստատությունները և այդ թվում՝ Տաթևի հռչակավոր համալսարանը, ուր դասավանդում էր դարի ամենահայտնի գիտնականներից մեկը՝ Գրիգոր Տաթևացին: Ժեղարի առաջին հիսնամյակի գրեթե բոլոր անվանի մարդիկ՝ Առաքել Սյունեցին, Մատթեոս Զուղայեցին, Հովհաննես Կոլոտիկը, Սիմեոն Րաբունին, Գեորգ Երզնկացին, Հակոբ Ղրիմեցին, Գրիգոր Խլաթեցին, Թովմա Մեծոփեցին և շատ ուրիշներ, Տաթևի համալսարանի սաներ էին, աշակերտել էին Հովհան Որոտնեցուն կամ Գրիգոր Տաթևացուն, վերջինիս նաև այն ժամանակ, երբ նա, պատերազմական իրադարձությունից ոտիւկված, իր աշակերտների հետ տեղափոխվել և հանգրվանել էր Մեծոփա վանքում:

Բացի Տաթևի համալսարանից, հայտնի էին Հերմոնի վանքի դպրոցը՝ Սյունիքում, Մեծոփա վանքինը՝ Վասպուրականում, Եղվարդ գյուղինը՝ Արարատյան նահանգում, ինչպես նաև այլ

16 Մատենադարան, ձեռ. 8168, էջ 370բ:

17 Լեոն, Հայոց պատմություն, Գ, Երևան, 1946, էջ 6:

ղյուրոցներ հայկական գաղթավայրերում: Եւ հակառակ դաժան ճակատագրի գոռ հարվածներին, հայ ժողովուրդը առանց վհատվելու ոչ միայն փրկեց ու պահպանեց իր հոգևոր գանձերը, բազմադարյան իր հարուստ մշակույթը և ավանդեց սերունդներին, այլև շարունակեց զարգացնել ու հարստացնել այն, տալով նշանավոր նոր դեմքեր, որոնց մեջ իր արժանի տեղն ունի նաև Առաքել Բաղիշեցին՝ ԺԵ դարի ականավոր մատենագիրներից ու հայտնի տաղերգուներից մեկը:

Բ. ԿՅԱՆՔԸ

Ինչպես միջնադարյան շատ տաղերգուների, այնպես էլ Առաքել Բաղիշեցու մասին կենսագրական տվյալները սակավ են և կցկտուր: Հայտնի է, որ նա ծնվել է Վասսուրականում, Բաղեշ քաղաքից հյուսիս-արևելք ընկած Պոռ գյուղում և ծննդավայրի՝ Պոռ գյուղի անունից էլ երբեմն կոչվել է նաև Պոռեցի¹⁸: Առաքելը, սակայն, իր ստեղծագործությունների մեջ, որքան հայտնի է մեզ, չի գործածել այդ մականունը և իրեն բացառապես կոչում է Բաղիշեցի՝ ծննդավայրին սահմանամերձ Բաղեշ (այլելի ուշ՝ Բիթլիս) քաղաքի անունից: Նրա մի շարք տաղեր, որոնք ունեն բանական (ակրոստիքոս), նույնպես հոգում են Բաղիշեցի անվանաձևը: Օրինակ, «Ահա եհաս ինձ օր մահու մարմնոյս նիւթական» սկզբնատողով տաղի բանակապը հոգում է. «Այս յԱռաքել վարդապետէ Բաղիշեցոյ»:

Ծննդավայրից բացի հայտնի են Բաղիշեցու ծնողների աճունները, հայրը՝ Ներսես, մայրը՝ Խուսիւմելիք: Կ. Պոլսի առմանը նվիրված իր «Ողբի» հիշատակարանում Բաղիշեցին խնդրում է հիշել ոչ միայն իրեն,

Այլև ծնողաց իմոց բարի՝ Խուսիւմելիք և Ներսէսի,
Որ զառածեալս մեղաց գերի՝ ծնան զաւակ ողորմելի¹⁹:

Կան և այլ վկայություններ, և հենց Բաղիշեցու ավանդածը, որին կանգրագրառնանք այլ առիթով:

Բաղիշեցին ունեցել է մի զավակ՝ Հովհաննես անունով, որը,

18 Ղ. Ալիշան, Հայագատում, Ա., Վենետիկ, 1901, էջ 126:

19 Այս գրքի «Բնագրեւ» բաժնից կատարված մեջբերումների համար աղբյուրը և էջը չենք նշում:

համաձայն մի այլ հիշատակագրության²⁰, եղել է ծաղկող, այսինքն՝ նկարիչ: Մահացել է երիտասարդ: Նա ունեցել է նախ՝ սարկավագի, ապա և՝ քահանայի աստիճան: 1453 թ. արդեն վախճանված էր, և բանաստեղծ հայրը խնդրում է ողորմի տալ՝

Եւ զաւակին իմ բաղձալի՝ տէր Յովհաննէս քահանայի,
Որ ի հասակ մանկադունի՝ փոխեալ յաշխարհն կենդանի:

Նշանակում է, Բաղիշեցին եղել է ամուսնացած, թեև ոչ մի հիշատակութիւն չկա կնոջ մասին և, անշուշտ, միայն կնոջ մահից հետո է, որ նա քաշվել է վանք, ստացել վարդապետական գավաղան, վարել եկեղեցական պաշտոններ և երկար տարիներ եղել միաբանության առաջնորդ²¹:

Բանասեր Աս. Մնացականյանը մի առիթով գրել է, թե ինքը Մատենադարանի ձեռագրատանն աշխատելիս հնարավորութիւն է ունեցել «հավաքելու մեր միջնադարյան բանաստեղծների մասին բազմաթիւ նոր ու կարևոր տեղեկութիւններ», որոնցից «պարզվում է, որ Մկրտիչ Նաղաշը եղել է Առաքել Բաղիշեցու որդին»²²: Բանասերը, հավանաբար, նկատի է ունեցել Նաղաշի կենսագրականի հետեյալ հատվածը. «Եւ էր սա (Մկրտիչ Նաղաշը—Ա. Ղ.) բնական ի նահանսկէն Բաղիշու, ի Պոռ կոչեցեալ գեղջէն, որդի մեծատան և աստուածարեալ քահանայի Առաքելոյ և մար բարեպաշտի: Էին և սմա եղբարք երկու՝ Յովաննէս քահանայ, որ տղա հասակաւ փոխեցաւ առ Քրիստոս և միւսն՝ Աբգար անուն, որ եղև երեւելի, մեծ և փառաւոր և պատուեալ յամենեցունց»²³:

Առաջին հայացքից կարծես իրավացի է բանասերը. Բաղիշեցին և Նաղաշը համագյուղացիներ են, Առաքել է Բաղիշեցու անունը, այդ անունն է կրում և Նաղաշի հայրը: Բաղիշեցին հոգևորական է,

²⁰ «Այլև կրկին յիշեցէք դարի և քաջ ռաբունապետն զԱռաքել վարդապետն և ղծնաւղսն իւր ըստ մարմնոյ ղնեքսէսն և զխուժումելիքն և ղորդին իւր զՈվանէս սարկաւագն, որ և ծաղկեաց այլ ի գիրքս» (Արտ. Սյուրմեյան, Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Երուսաղեմի սրբոց Հակոբյանց վանքի, Ա, Վենետիկ, 1948, էջ 132):

²¹ 1432 թ. Բաղիշեցին հիշատակված է իբրև Զմշկածագի նահանգի Յաղման գավառի Երկայն-Ընկուղաց վանքի միաբանության առաջնորդ: Գրիգոր Կուզեցի գրիչը իր ընդօրինակած մի ավետարանի հիշատակարանում գրում է. «...աւարտեցաւ ի Յաղման գաւառի, ի նահանգին Զմշկածակի, ի սուրբ ուխտիս Երկէն-Ընկուղեց, յառաջնորդութեամբ Առաքել վարդապետի...» («ԺՅ դարի հայերէն ձեռագրերի հիշատակարաններ», Ա, էջ 426):

²² ՀՍՍՀ ԳԱ «Տեղեկագիր», 1946, № 2—3, էջ 79:

²³ «ԺՅ դարի հայերէն ձեռագրերի հիշատակարաններ», Ա, էջ 622—623:

հոգևորական է և Նաղաշի հայրը: Բաղիշեցին մի ղափակ է ունեցել՝ անունը Հովաննես: Նաղաշն էլ մի եղբայր՝ այդ անունով: Երիտասարդ է մահացել Նաղաշի եղբայրը՝ Հովհաննես քահանան, Բաղիշեցու որդին՝ Հովհաննես քահանան նույնպես մահացել է երիտասարդ: Հայտնի է Նաղաշի մոր անունը՝ Հռյուս-խաթուն, հայտնի է, դժբախտաբար, Բաղիշեցու կնոջ անունը, մի բան, որ վճռական կարող էր լինել հարցը պարզելու տեսակետից: Այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ սրանք բավարար հիմք չեն տալիս Մկրտիչ Նաղաշին համարելու Բաղիշեցու որդին: Նախ՝ երկու մեծանուն այդ բանաստեղծներից ոչ մեկը չի թողել ուղղակի հիշատակություն՝ իրենց հայր կամ որդի լինելու մասին և, երկրորդ, ո՛չ Բաղիշեցին և ո՛չ էլ ժամանակակիցներից որևէ մեկը չի հիշատակել, որ նա Հովհաննեսից բացի ուրիշ ղափակ է ունեցել: Եվ, վերջապես, կա ուղղակի հիշատակություն, որ Նաղաշի ծնողները մահացած էին գոնե 1449 թ. առաջ, որովհետև հենց այդ թվականին է գրվել Նաղաշի կենսագրականը: Կենսագիրը՝ Աստվածատուր քահանան, խոսելով Ամիդում Նաղաշի կառուցած կաթողիկե եկեղեցու մասին, թվարկում է այն ընծաները, որ Նաղաշը տվել էր նորակառույց եկեղեցուն և, ի շարս դրանց, ավելացնում է. «...և զայս հրաշալի Յայսմաուրքս, որ ետ յիշատակ բարի ի սուրբ Կաթողիկէն, և զճարեգիրքն՝ յիշատակ հոգւոյ իւրոյ և ծնաւդացն իւրոց՝ Առաքել քահանային և Հռիւս-խաթունին, և եղբարց իւրոց Յովհաննէս քահանային և պարոն Աբգարին, Ներսէսին և Ստեփաննոսին, որք ի Քրիստոս են հանգուցեալ. ի յիշատակութիւն հոգոց նոցա և ի վայելումն աստուածապարզեղաւկին իւրոյ տէր Մեսրօպին, որոյ տէր աստուած վայելել տալէ երկար կենաւ»²⁴:

Բաղիշեցին կենդանի էր 1453 թ. և պարզ է, որ Մկրտիչ Նաղաշը չի եղել Բաղիշեցու որդին: Նաղաշի Մեսրոպ որդին սպանվել է Ամիդի մոտ տեղի ունեցած ճակատամարտում, 1451 թ. հունիսի 1-ին²⁵:

Այնուհետև, Բաղիշեցու մասին բանասիրության մեջ այն կարծիքն է հայտնվել, թե նա «Գրիգոր Մերենցի եղբորորդին և աշակերտն էր»²⁶: Այս կարծիքի համար հավանաբար հիմք է

24 Նույն տեղում, էջ 630:

25 «Մանր ժամանակագրություններ, 13—18 դդ.», Բ, կազմեց Վ. Ա. Հակոբյան, Երևան, 1956, էջ 210:

26 Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, Ա, Երևան, 1959, էջ 110:

Ժառայել Բաղիշեցուն՝ Գր. Խլաթեցուն նվիրված ներբողներից մեկի մի ընդօրինակութունը, որը սկզբից ունի և արձակ հիշատակարան, որ Բաղիշեցունը չէ, և չափածո երեք տուն:

«Եւ ի յամի թրականիս հայոց ՊՀԴ (1425): Եւ եկին ի վերա երկրին արինակեր գազանքն՝ զօրքն Օթմանին և հեծեալքն՝ Ընօշկանին, և առ և գերի արարին զերկիրս՝ զորս և կարացին, և շատոց արին հեղին: Ընդ որս և զմեծ թաքունապետն մեր և զլուսաւորիչն հոգոց և մարմնոց մերոց նահատակեցին ի վանքն Յիպնա, յաւուր պենդէկոստէի կիրակէին, և անբուժելի կսկիծ հասուցին ամենայն երկրի. ևս առաւել մեղուցեալ անձին գծողի և խաւարեալ աշաց Յակոբի.

Որ էր ինձ հայր գովելի և պարծանաց թաքունի,
Արեանառու մեր ազգի և հօրեղբայր գծողի»²⁷:

Գծողը Հակոբն է, թաքունին՝ Գրիգոր Խլաթեցին: Ապա ընդօրինակված է Բաղիշեցու ներբողը, որի բանակապը հոդում է. «Գրիգոր վարդապետին յԱռաքելէ՝ նորին աշակերտէ»: Հակոբ անունը հիշատակված է նաև եղբրերգի երրորդ տան մեջ. «Ինձ վալ ՚ւ եղուկ ախմար գրչի, Յակոբ անուն՝ զծռղ բանի...»²⁸:

Այս եղբրերգի այն տարբերակը, որը հրատարակել են Հ. Մանանդյանը և Հր. Աճառյանը, ընդգծված բառի փոխաբեն ունի՝ «զծռղ բանի»²⁹: Հենվելով այս տարբերակի վրա, Աճառյանը եղբրերգի հեղինակ է համարել Հակոբին, որն իսկապես եղել է Խլաթեցու աշակերտը: Նկատելով սակայն, որ այդ դեպքում ականբե հակասութիւն է առաջանում տաղի բանակապի և տողամիջի այս հիշատակութան միջև, նա նույնացնում է Առաքելին Հակոբի, Հակոբին՝ Հակոբ Ղրիմեցու հետ³⁰: Հետագայում մեծավաստակ գիտնականն ինքը պարզեց շփոթութիւնը: Եղբրերգի հեղինակն է Առ. Բաղիշեցին: Հակոբ սարկավազը Հակոբ Ղրիմեցին չէ, այլ Բաղիշեցու քարտուղարը, որի մասին հիշատակել է Բաղիշեցին իր «Ողբի» մեջ³¹: Եվ շնայած այս ուղղումներին, Բաղիշեցին մնաց

27 «ԺԵ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», Ա, էջ 329.

28 Նույն տեղում, էջ 330:

29 «Հայոց նոր վկաները», աշխատութեամբ Հ. Մանանդյանի և Հր. Աճառյանի, Վաղարշապատ, 1903, էջ 275:

30 Նույն տեղում, էջ 274:

31 Հր. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Գ, Երևան, 1946, էջ 503—504:

էլի հլաթեցու եղբորորդի³²։ Իրականում, ինչպես պարզ է, հլաթեցու ազգականը, նրա եղբորորդին Հակոբն է։ Բաղիշեցին շատ վկայություններ է թողել հլաթեցուն աշակերտած լինելու մասին, բայց ոչ մի փաստ ու վկայություն չկա, որ նա եղել է իր վարդապետի ազգականը։

Յարդ հայտնի չէ Բաղիշեցու ծննդյան թվականը։ Բանասիրության և պատմագիտության մեջ, հենվելով նրա թվակիր առանձին երկերի և այլ փաստերի վրա, Բաղիշեցուն իրավամբ համարել են ԺԴ—ԺԵ դարերի հեղինակ, առանց սակայն փորձ անելու որոշել նրա ծննդյան գոնե մերձավոր տարեթիվը։ Դժբախտաբար առայժմ հաստատուն կռվան չկա նրա ծննդյան ճիշտ կամ առավել ճշմարտամերձ թվականը որոշելու համար։ Հիշատակարանները ոչինչ չեն ասում, նրա երկերում եղած ակնարկներն էլ չեն տալիս բավարար հիմքեր։ Բաղիշեցին, օրինակ, իր գործերից մեկում ունի այսպիսի ակնարկ։ Խոսելով Ներսես Մեծին վերագրված գուշակությունների մասին, իբրև դրանց անխուսափելի կատարման փաստ, նշում է նաև՝

Ասաց զդալ Թաթարին, որ կատարեցաւ,
նւ զազգին Նետողաց, որ երեցեալ,
նւ զՊաղարայ ազգին, զոր աշխի մեր տեսաւ,
Անուն գլխատրին Թամուր կոչեցաւ։

(Մատենադարան, ձեռ. 702, էջ 135ա)։

Այստեղ ակներև է մի բան. Բաղիշեցին ականատես է եղել Թամուրյան արշավանքների սարսափներին։ Լանկ-Թամուրը, ինչպես հիշեցինք, երեք անգամ ասպատակել է Հայաստան, առաջին անգամ 1387, վերջին անգամ՝ 1400 թվականներին։ Շուրջ 15 տարի տևած այդ արշավանքներից որի՞ մասին է Բաղիշեցու խոսքը, որոշակի չէ։ Այսուհանդերձ, փաստն արժանի է ուշադրության։ Բաղիշեցին գոնե մանկական հասակում պիտի լիներ՝ իրեն իբրև ականատես վկայակոչելու համար։

Թեև ստույգ տեղեկություններ չկան Բաղիշեցու սկզբնական կրթության մասին, ուր կամ երբ է սկսել սովորել, հայտնի է սակայն, որ նա երկար տարիներ աշակերտել է ժամանակի մեծահամբավ վարդապետներից մեկին՝ Գրիգոր հլաթեցուն (1349—1425),

32 Հմմտ. Վ. Անասյան, Հայկական աղբյուրները Բյուզանդիայի անկման մասին, Երևան, 1957, էջ 80. «Առաքել Բաղիշեցու հորեղբայր և ուսուցիչ Գրիգոր Մերենցը...» և այլն։

մականվամբ Ծերենց, հոր՝ Ծերի անունից: Նա Տաթևի հաշակավոր համալսարանի սաներից էր, աշակերտել էր Հովհան Որոտնեցուն, լինելով Գրիգոր Տաթևացու ուսումնակիցը: Որոտնեցու մահից (1386) հետո, հլաթեցին վերադառնում է Քաջբերունիք, «ի բնիկ գաւառն իւր», մտնում է Արճեշ քաղաքի մոտ գտնվող Սուխարա վանքը «առ մեծ վարժապետն Սարգիս» և «անդ վարժեալ և բազում աշխատութեամբ դեգերեալ՝ ընկերակից իւր ունելով զմեծ ձգնաւոր վարդապետն Վարդան Հոգեաց Վանացն»³³, տասը տարի անց ստանում է վարդապետական աստիճան: Սարգիս Սորբեցու մահից հետո, հավանաբար 1402 թ., Սուխարա վանքի առաջնորդ է դառնում Վարդան վարդապետը, որը ժամանակի խռովահույզ դեպքերից հարկադրված փախչում է Տոսպ՝ Սալնապատ վանքը, ուր և վախճանվում է 1406 թ.: Սուխարա վանքում Վարդան վարդապետին հաջորդում է հլաթեցին և, իր նախորդների նման, ինքն էլ է ստիպված հեռանում վանքից, վերադառնալով իր առաջին ուսումնատեղին՝ Արծիկ քաղաքի Դաստակ կամ Յիպնա վանքը, ուր և մնում է մինչև իր եղբրական մահը՝ 1425 թվականը:

Բաղիշեցին բազմիցս հիշատակել է, որ ինքն աշակերտել է հլաթեցուն, ջերմ սիրով ու խորին ակնածանքով է խոսում նրա մասին, սակայն առանց երբեք որոշակի ասելու, թե երբևանից է սկսել ուսանել նրա մոտ, որտեղ և որքան ժամանակ: Հավանական է, սակայն, որ Բաղիշեցին հլաթեցուն աշակերտած լինի նախ Սուխարա, ապա նաև Յիպնա վանքում այն ժամանակ, երբ ինքնաթիռը դարձավ այդ վանքերի առաջնորդը և երբ «ժողովեցան առ նա բազումք ի կրօնաւորաց և յուսումնասէր եղբարց»³⁴:

Ղ. Ալիշանը, առանց աղբյուրը հիշատակելու, Առ. Բաղիշեցու հետ Թովմա Մեծոփեցուն ևս համարում է հլաթեցու աշակերտ³⁵: Մեծոփեցին իրոք սովորել է Սուխարա վանքում, և ուսման այդ շրջանը, ըստ Գ. Հովսեփյանի, վերջացրել է 1406 թ. Վարդան վարդապետի մահվամբ և տևել է 12 տարի³⁶: Վարդանի աշակերտներից 12 հոգի, այդ թվում և Թովման, գնում են Տաթև՝ Գր. Տաթևացու մոտ ուսանելու: Բաղիշեցու անունը չկա դրանց մեջ³⁷: Ալիշանի

33 «Հայոց նոր վկաները», էջ 265:

34 Նույն տեղում, էջ 266:

35 Ղ. Ալիշան, Հայապատում, Ա, էջ 123:

36 Գ. Հովսեփյան, Թովմա Մեծոփեցու կյանքը, Վաղարշապատ, 1914, էջ 6:

37 Նույն տեղում, էջ 6:

նշած փաստը հետաքրքիր է այն առումով, որ եթե Բաղիշեցին և Մեծոփեցին սովորել են իւրաքանչիւր մոտ, ապա անհավանական է, որ նրանք լինեին թերևս սերնդակիցներ՝ տարիքային ոչ մեծ տարբերութեամբ, և որ Վարդան վարդապետի մահից հետո Բաղիշեցին, որ առանձին մտերմութեամբ էր կապված իւրաքանչիւր մնար նրա մոտ ուսումը շարունակելու համար: Գ. Հովսեփյանի հաշվումներով Մեծոփեցին պետք է ծնված լինի 1376—1379 թվականներին³⁸: Կարծում ենք, որ Բաղիշեցու ծննդյան թվականը ևս պետք է դնել 1380-ական թվականներին, և ահա թե ինչու: Ասացինք, որ նա ակնարկում է, թե ինքը տեսել է Լանկ-Թամուրի արշավանքները: Ծնված լինելով այդ թվականներին, նրա եթե ոչ պատանեկան, գոնե մանկական հիշողութիւնները կապված կլինեին այդ նշանավոր անցքերի հետ: Այնուհետև, նկատի ունենալով այն ժամանակվա ուսման երկարատևութիւնը, Բաղիշեցին 1406 թ. հետո էլ կարող էր աշակերտել իւրաքանչիւր՝ լինելով շուրջ 20—25 տարեկան: Կա մի կարևոր հանգամանք ևս. դա Բաղիշեցու ամուսնացած լինելու հարցն է: Թե երբ է Բաղիշեցին վարդապետական աստիճան ստացել, ստույգ հայտնի չէ: Հայտնի է սակայն, որ նա 1422 թ. արդեն վարդապետ էր: Այդ թվականին գրած իր ներբողյաններից մեկի հիշատակարանում նա գրում է. «Յարմարեցաւ ճառս ի վանքս Ղազարու ձեռամբ ամենամեղ և եղկելի թշուառական անձին յԱռաքել վարդապետի՝ թուականիս Հայոց ՊԶԱ (1422)»³⁹:

Որդու՝ Հովհաննեսի մասին առաջին անգամ հիշատակում է ինքը՝ Բաղիշեցին. «Յարմարեցաւ ճառ ծննդեան և յայտնութեան Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ և գովեստ տիրամայր աստուածածին՝ ի բազմամեղ Առաքել պիտակ անուն վարդապետէ՝ ի նորաշէն անապատիս, որ յանուն սրբուհոյ Աստուածածին և Յովաննու Կարապետին ի թուականիս հայոց ՊԶ (1431): Աղաչեմ զընթերցողսդ յիշման արժան առնել զմեղաւք զառածեալս Առաքել և զվարժապետն իմ՝ զքաջ նահատակն, զրաբունապետն Գրիգոր: Եւ զըստ մարմնոյ ծնաւորն իմ՝ զներսէս և զխուժումելիք և զղեռաբոյս ծաղիկն Յովանէս և զհամարէն միաբանք սուրբ անապատիս»⁴⁰: Հիշատակված թվականին «դեռաբույս ծաղիկ Հովհաննեսը» ավելին չէր

38 Նույն տեղում, էջ 7:

39 Մատենադարան, ձեռ. 7377, էջ 408 ր:

40 Ա. Սյուրմեյան, Մայր ցուցակ, Ա, էջ 132:

կարող լինել, քան պատանի: Երուսաղեմի սրբոց Հակոբյանց վանքի մի հայսմավուրք (ձեռ. 25), որն ընդօրինակել են երեք գրիչ՝ Մինաս դպիրը, Գեորգ երեցը և Կարապետ երեց Վանեցին, ավարտվել է 1435 թ.՝ հավանաբար սկսված լինելով դրանից մի քանի տարի առաջ⁴¹: Մինաս դպիրը, առանց թվականը նշելու, ունի այսպիսի հիշատակարան. «... որոյ աղաւթիւքն ողորմի ստացողի գրոցս Առաքել վարդապետին և ծնաւդաց նորին Ներսէսին և Խուժումեիքին և դեռաբոյս մանկանն տէր Յովնանէսին, ծաղիկ պայծառ ի յոտս խաչին և ինձ՝ մեղապարտ գրչի Մինասի...»⁴²: Նույն ձեռագրի մի այլ հիշատակարանում նշված է նաև Հովհաննեսի եկեղեցական կոչումը, որ սարկավագի աստիճան էր: «Այլ և կրկին յիշեցէք զարի և քաջ րաբունապետն զԱռաքել վարդապետն և զծնաւդսն իւր ըստ մարմնոյ, զՆերսէսն և զԽուժումեիքն և զԲողոքի իւր զՈվանէս սառկաւագն, որ և ծաղկեաց այլ ի գիրքս»⁴³: Բաղիշեցու սարկավագ որդին, պետք է կարծել, որ 1435 թ. կլինէր 20—25 տարեկան, այսինքն՝ ծնված շուրջ 1410—1415 թթ.: 1380-ական թվականներին ծնված Բաղիշեցին, անշուշտ, կարող էր այդ տարիներին ծնված որդի ունենալ:

Այսպիսով, չնայած ուղղակի փաստերի բացակայությանը, եղած տեղեկությունների համադրմամբ, կարծում ենք, հավանական պետք է համարել Բաղիշեցու՝ 1380-ական թվականներին ծնված լինելու այս վարկածը:

Արդեն իբրև վարդապետ Բաղիշեցին մի ժամանակ ապրել ու գործել է Տարոնի Առաքելոց կամ սուրբ Ղազարի վանքում⁴⁴: Այստեղ էլ նա 1422 թ. գրել է իր «Մեծի դալստեան ծաղկազարդին» ներբողյանը: Անհավանական չէ, որ նա որոշ ժամանակ եղած լինի նաև Սուխարա և Յիսնա վանքերում իր վարդապետ Գր. Խլաթեցու մոտ: Որոշակի է, որ 1431 թ. Բաղիշեցին արդեն Հմշկածագի նահանգի Յաղման գավառի Երկայն-Ղնկուղյաց անապատում էր, ինչպես վկայված է նրա ներբողյաններից մեկի հիշատակարանում⁴⁵: Գրիգոր Կուզեցու 1432 թ. գրած մի հիշատակարանում Բաղիշեցին հիշատակված է որպես այդ միաբանության

41 Նույն տեղում, էջ 129:

42 Նույն տեղում, էջ 131:

43 Նույն տեղում, էջ 132:

44 Տե՛ս Հ. Ոսկյան, Տարոն-Տուրուբերանի վանքերը, Վիեննա, 1953, էջ 63:

45 Ա. Սյուրմեյան, Մայր ցուցակ, Ա, էջ 132:

առաջնորդ: Դրիգորն այդ թվականին ընդօրինակել է մի ավետարան «... ի Յաղման գաւառի, ի նահանգին Չմշկածակի, ի սուրբ ուխտիս Երկէն-Ընկուղեց, յառաջնորդութեամբ Առաքել վարդապետի...»⁴⁶: 1434 թ. այդտեղ ընդօրինակած իր մի ավետարանի չափածո հիշատակարանում Դավիթ կրոնավորը ևս Բաղիշեցուն հիշատակում է որպէս նույն անապատի առաջնորդ⁴⁷, նույն փաստն են հիշատակել նաև Մինաս դպիրը և Կարապետ երեց Վանեցին 1435 թ. իրենց գրած հիշատակարաններում⁴⁸:

Բաղիշեցին եղել է գործունյա առաջնորդ, շինարարական աշխատանքներ է ծավալել, բարեկարգել իր գլխավորած վանական միաբանությունը: Նա, ինչպես գրում է Հ. Ոսկյանը, շինարար առաջնորդ էր, «Վանքը կընդարձակէ նորանոր շինություններով և հավելվածներով»⁴⁹, նոր աստիճանի է բարձրացնում միաբանների գործունեությունը, առավելապես արդյունավետ դարձնելով նրանց գրչական աշխատանքները: Այստեղ ընդօրինակված մի քանի ձեռագրեր հասել են նաև մեզ: Բաղիշեցին միաժամանակ շարունակում է իր գրական-ստեղծագործական աշխատանքները: Հավաստիորեն այստեղ են գրվել նրա մի քանի ներբողները, աստվածածնին նվիրված երկու քերթվածները, այստեղ է ամենայն հավանականությամբ գրել «Տաղ Յովասափուն» պոեմը 1434 թ.:

1438 թ. Բաղիշեցին գրել է Վառվառե և Թեկղի կույսերին նվիրված տաղը՝ «յեզր Մերտին մեծ քաղաքին», ինչպես վկայում է ինքը: 1445 թ. Բաղիշեցին և պարոն Արեշահը Աբրահամ եպիսկոպոս Մսրցու միջոցով, Արղնիի Հովհաննես եպիսկոպոսի վկայությամբ, Երուսաղեմի Սուրբ Հակոբ կաթողիկե վանքին են նվիրում մի հայսմավուրք՝ գրված Երկայն-Ընկուղյաց վանքում, ավարտված 1435 թ.: Սա Արտ. Սյուրմեյանի նկարագրած և մեր կողմից արդեն հիշատակված Երուսաղեմի սուրբ Հակոբյանց վանքի հայսմավուրքն է (ձեռ. 25): Նվիրաբերության այս փաստից առանձնապես ուշագրավ է Աբրահամ եպիսկոպոսի հետևյալ հիշատակագրությունը. «Ես նուստ ոգիս տէր Աբրահամ եպիսկոպոս, որ հանդիպեցայ ի Արղնին և երեսու նուէրք սուրբ Յակոբայ Երուսաղեմայ եկեղեցւոյն զգիրքս զայս և շուրջառ այլ պարոն Արեշահ՝ յիշատակ

⁴⁶ «Ծն դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», Ա, էջ 426:

⁴⁷ Նույն տեղում, էջ 442:

⁴⁸ Ա. Սյուրմեյան, Մայր ցուցակ, Ա, էջ 130—132:

⁴⁹ «Հանգես ամսօրյա», 1960, 7—9, էջ 371:

իւր և ծնողաց իւրոց...: Գրեցաւ ի մեծ թուին հայոց մեծաց ՊՂԴ (1445), մարտ ամսոյ ԻԳ (23) ի փառս աստուծոյ հաւր, ամէն, յաւուր աւագ շաբաթու երեքշաբթի աւրն, ի Դամասկոս քաղաք»⁵⁰: Բայց նախ ասենք, որ Բաղիշեցու մասին վերջին ստույգ տեղեկութիւնը վերաբերում է արդեն 1453 թ., երբ նա լսելով Կ. Պոլսի անկման լուրը, գրում է իր հայտնի «Ողբը»: Աբրահամ եպիսկոպոսի հիշատակագրութիւնից առանձնապէս կարևոր է «հանդիպեցայ ի Արղնին» արտահայտութիւնը: Նվիրատուների մեջ էր, ինչպէս կտեսնենք ստորև բերվող հիշատակարանից, և Բաղիշեցին: Արդյոք Արղնիում չէ՞, որ Աբրահամ եպիսկոպոսը հանդիպել է Բաղիշեցու թվարկած անձանց՝ Արղնիի Հովհաննէս եպիսկոպոսին, պարոն Արեշահին և հենց իրեն՝ Բաղիշեցուն: Կարծում ենք այդպէս պետք է հասկանալ «հանդիպեցայ ի Արղնին» արտահայտութիւնը, ըստ Բաղիշեցու հետևյալ հիշատակագրութեան. «Ես՝ Առաքել վարդապետս և պարոն Արեշահ խաւղադամաղայս տըւաք զգիրքս զայս ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, ի դուռն Սուրբ Յակոբ կաթողիկէի, յիշատակ մեզ և ծնողաց մերոց և ամենայն արեան մերձաւորաց, ձեռամբ և և վկայութեամբ տէր Աբրահամ եպիսկոպոսի Երուսաղեմի և վկայութեամբ տէր Յովհաննէս եպիսկոպոսի Արղնու...»⁵¹: Բաղիշեցու՝ Արղնիին կապված լինելու այս համագումանքը հնարավորութիւն է տալիս որոշելու նրա մահվան թերևս ստույգ տարին, ամիսն ու օրը, ինչպէս նաև՝ վայրը:

Երուսաղեմի № 1198 ձեռագրի (ընդօրինակել է Դավիթ երեցը 1452 թ. Մերզին քաղաքում) գաղափար օրինակը, ըստ հիշատակարանի, գրիչը վերցրել է Առաքել վարդապետից. «Զաւրինակի տւաւ զԱռաքել վարդապետն յիշեցէք ի տէր և զանպիտան գրիչս զԴավիթ էրէցս...»⁵²: Ո՞ր Առաքելի մասին է խոսքը, պարզ չէ: Եվ ահա նույն հիշատակարանին Դավիթ երեցը կցել է մի տարեգրութիւն՝ կազմված իր կողմից, որը ներառում է մոտ ութ տարվա՝ 1450—1457 թթ. անցուդարձերը, որտեղ և կա այսպիսի վկայութիւն. «Յամին ԶԳ (1454)-ի յունվար ԺԱ (11), յաւուր շաբաթու, վախճանեցաւ Առաքել վարդապետն յԱրղնի»⁵³: Ծանոթագրութեան մեջ պատմաբան Վ. Հակոբյանը կարծում է, որ հիշված անձնավորու-

50 Ա. Սյոււմեյան, Մայր ցուցակ, Ա, էջ 132—133:

51 Նույն տեղում, էջ 133:

52 «Մանր ժամանակագրութիւններ, 13—18 դդ.», Բ, էջ 213:

53 Նույն տեղում, էջ 211:

թյունը նույն «Առաքել վարդապետն է, որն ընդօրինակելու համար Դավիթ Մերդինցուն 1452 թ. տրամադրել էր իր ձեռագիրը»⁵⁴։ Սա հավանական է։ Հավանական է նաև այն, որ Արղնիում վախճանված Առաքել վարդապետը լինի Առ. Բաղիշեցին։ Այսպես ենք կարծում նախ ելնելով այն բանից, որ, ինչպես ասվեց, Բաղիշեցու մասին ստույգ տեղեկությունը վերաբերում է 1453 թ.։ Այնուհետև, ինչպես տեսանք, Բաղիշեցին առաջ էլ, օրինակ, 1445 թ. եղել էր Արղնիում, 1454 թ. նույնպես կարող էր լինել այնտեղ, մանավանդ որ Արղնին վանական կենտրոն լինելուց բացի, հայտնի էր նաև իբրև «ամուր դղեակ», ուր վտանգի դեպքում ապաստանում էին շրջակա բնակիչները։ Իսկ այդ տարիներին իսկապես վտանգված էր խաղաղությունը։ Այնուհետև, Արղնին հեռու չէր Երկայն-Ընկուզյաց վանքից, որի առաջնորդն էր Բաղիշեցին։ Ավելացնենք նաև, որ Արղնիում հաճախ էր լինում նաև Մկրտիչ Նաղաշը, որը մի ժամանակ նույն վանքի առաջնորդն էր⁵⁵։ Նաղաշը և Բաղիշեցին անշուշտ ճանաչել են իրար ոչ միայն իբրև հայրենակիցներ, այլև որպես նույն ժամանակաշրջանի դրական-հասարակական գործիչներ, եկեղեցու պաշտոնյաներ։ Այդ է վկայում, օրինակ, Նաղաշի 1449 թ. գրած մի հիշատակարանի հետևյալ հատվածը. «Ապա յետոյ եկն եհան և հանդիպեցաւ առ մեզ ի յԱմիթ մայրաքաղաք ճգնաղգեաց սուրբ կրանաւորն Յովսէփ, ձեռնասուն աշակերտն սուրբ և աստուածաբան վարդապետին Առաքելի»⁵⁶։

Որ Հովսէփի կրոնավորի վարդապետը Առաքել Բաղիշեցին է, երևում է Բաղիշեցու մասին պահպանված մի այլ, դժբախտաբար թերի հիշատակարանից. «...և զհոգևոր որդին զՅովսէփ մեղաւորն և զկարգ [ացողսդ]»⁵⁷։ Կամ նույն ձեռագրի այլ հիշատակարանից.

⁵⁴ Նույն տեղում, էջ 214։

⁵⁵ «...Գրեցաւ սուրբ աւետարանս ի Թուականիս ՊԶԶ (1437), ձեռամբ Մխիթար արեղայի... ի հայրապետութիւն տէր Մկրտչին՝ վերադիտող յամուրն Արղնի բարձր Աստուածածնին և Ամիթ շահաստան քաղաքի» («ԺԾ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», Ա, էջ 471)։ Կամ 1444 թ. գրված մի այլ հիշատակարանից. «... Աւարտեցաւ սուրբ աւետարանս ի յամուր դղեակս յԱրղնի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս... ի յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս և յեպիսկոպոսութեան տէր Մկրտիչ արքեպիսկոպոսին, և յերեսփոխանութեան նորին՝ Յոհանէս կրօնաւորին, ի դառն և ի նեղ ժամանակիս» (նույն տեղում, էջ 576)։

⁵⁶ Նույն տեղում, էջ 632։

⁵⁷ Ա. Սյուրմեյան, Մայր ցուցակ, Ա, էջ 132։

«...Եւ առաջնորդի սուրբ ռւխտիս Առաքել վարդապետին և դեռաբոյս ծաղկին Յովհանէսին և Յովսէփ կրօնաւորին և համաւրէն միաբանացս...»⁵⁸։

Չնայած ուղղակի փաստերի բացակայութեանը, ելնելով կողմնակի այս առանձին առնչութիւններէ ամբողջութիւնից, կարծում ենք, որ Առաքել Բաղիշեցին վախճանվել է 1454 թ. հունվարի 11-ին, Դիարբեքիւրից հյուսիս-արեւմուտք ընկած Արղնի կամ Արկնի փոքրիկ քաղաքում։

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ ԵՎ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

Առաքել Բաղիշեցու կյանքի ու ստեղծագործության մասին խոսել են թե՛ ժամանակի մատենագիրներն ու հիշատակագիրները ձեռագիր մատյաններում և թե՛ հետագա բանասերներն ու գիտնականները տպագիր գրականության մեջ՝ սկսած Ժէ դարից մինչև մեր օրերը: Կենսագրական տեղեկություններին անդրադարձանք նախորդ գլխում, իսկ ինչ վերաբերում է Բաղիշեցու երկերին և, հատկապես, դրանց հեղինակային պատկանելությանը, ապա այստեղ կքննարկենք այդ հարցերը՝ հակիրճ անդրադառնալով նաև այն բնութագրումներին ու գնահատականներին, ինչ ասվել է Բաղիշեցու և նրա ստեղծագործության մասին բանասիրության ու մատենագիտության մեջ:

Ա. ՄԱՏԵՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

Նույնանուն հեղինակների գործերը, ինչպես և նրանց անձնավորությունները, դժբախտաբար, միջնադարյան ձեռագրերում հաճախ են շփոթել իրար հետ: Առաքել Սյունեցին և Առաքել Բաղիշեցին, երկուսն էլ բանաստեղծ և մատենագիր, այդպիսի հեղինակներից են: Նրանք ժամանակակից են իրար. Բաղիշեցու երիտասարդական տարիները համընկնում են Սյունեցու ծերության տարիներին: Երկուսն էլ եղել են հոգևորական, ունեցել են վարդապետի աստիճան: Երկուսի ուսուցիչների անուններն էլ Գրիգոր է, Սյունեցունը՝ Տաթևացին, Բաղիշեցունը՝ Խլաթեցին: Այս հանգամանքները, ի թիվս այլ պատճառների, նպաստել են նրանց գործերն իրար հետ շփոթե-

լուն և, ձեռագրերից փոխանցվելով տալազրույթյանը, հասցրել մինչև իսկ այդ երկու հեղինակների նույնացմանը:

1668 թ. Ամստերդամում լույս է տեսել Բաղիշեցու «Տաղ Յովասափու» պոեմը՝ տոմարագիտական մի գրքում¹: Սա, որքան հայտնի է մեզ, նրա տպագիր առաջին գործն է: Հեղինակի անունը չկա խորագրում, կա հիշատակարանում:

1721 թ. Կ. Պոլսում լույս է տեսել Առաքել Սյունեցու «Աղամ-գիրքը», որի խորագրում հեղինակի մասին ասված է. «Արարեալ տէր Առաքել վարդապետի Բաղիշեցույ և Սիւնեաց եպիսկոպոսի»²: Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ ակններև է երկու հեղինակների շփոթության փաստը: Ասենք սակայն, որ գրքի վերջընթեր հիշատակարանում հրատարակիչները բարեբախտաբար վերականգնել են ճշմարտությունը. «Յայտ լիցի բանասիրացո անձանց, զի թէպէտ վասն շարագրողի գրքիս՝ Բաղիշեցի էր գրեցեալ յօրինակն, և մեք ևս այնպէս եղաք ի սկզբանն ի խորագրին, սակայն տեղեկացաք յետոյ, որ ոչ է այս Բաղիշեցին, այլ՝ Սիւնեցին, որ է քեռ որդի սրբոյն Գրիգորի Տաթևացոյն»³:

Առաջին հեղինակը, որ տալազրույթյան մեջ գնահատման խոսք է ասել Բաղիշեցու և նրա ստեղծագործություն մասին՝ Ղազար Ջահկեցին է: «Առաքեալ Բաղիշեցի,—գրել է նա,—այր զուարթամիտ և կորովաբան, հանճարապեռձ և աստուածաբան: Ասաց բազում գանձս և տաղս քաղցր և անուշ եղանակաւ, զոր երգի մինչև ցայսօր յեկեղեցիս Հայաստանեայց: Արար և ոտանաւոր զՊատմութիւն Յովասափայ թագաւորին Հնդկաց»⁴: Ջահկեցին չի թվարկում Բաղիշեցու ո՛չ գանձերը, ո՛չ էլ տաղերն ու երգերը, պոեմներից էլ նշում է միայն մեկը: Արտաքուստ կարծես նա ոչինչ չի շփոթում, ոչինչ էլ չի ասում շփոթության մասին: Մինչդեռ իրականում նա շփոթում է Բաղիշեցու և Սյունեցու գործերը, երբ խոսում է Սյունեցու մասին: Հավաստելով, որ Սյունեցին Գրիգոր Տաթևացու քրոջ որդին էր, նա այնուհետև թվարկում է նրա հայտնի

¹ «Տօմարաց գիրք Հայոց Հոսմայեցւոց և պարզատօմար», Ամստերդամ, 1668, էջ 96—179:

² Առաքել Սիւնեցի, Աղամգիրք, Կ. Պոլիս, 1721, Ա տիպ, Բ ճակատ:

³ Նույն տեղում, էջ 288: Տե՛ս «Հայկական նոր մատենագիտություն և հանրագիտարան հայ կյանքի», կազմեց Արսեն Ղազարոս Ղազիկյան, Ա, Վենետիկ, 1909—1912, էջ 189—191:

⁴ «Գիրք աստուածաբանական, որ կռչի Դրախտ ցանկալի, շարագրեալ ի Ղազարու աստուածաբան վարդապետէ Ծահկեցւոյ», Կ. Պոլիս, 1735, էջ 643:

գործերը և գործեր, որոնք Սյունեցունը չեն, բայց վերագրում է նրան. «Ասաց և զոտանաւորս ի դէմս սրբոյն էջմիածնի, և զՊատմութիւնս սրբոյ Լուսաւորչին, և Մեծին Ներսէսի, և ի դէմս վարժապետին իւրոյ Սերենց Գրիգորին, և ի դէմս սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյն, և ի դէմս նորավարժից մանկանց ի հրաւիրումն կրթութեանց, և ի դէմս հողմոց և եղանակաց»⁵: Ընդգծված այս գործերը Բաղիշեցունն են: Զահկեցին շփոթում է նաև Սյունեցու ուսուցիչ Գրիգոր Տաթևացուն՝ Բաղիշեցու ուսուցիչ Գրիգոր Մերենցի հետ:

Զահկեցուց է գալիս, այսպիսով, երկու հեղինակների առանձին գործերի շփոթությունը տալագրության մեջ: Շփոթության խնդրին առաջին անգամ հարևանցիորեն անդրադարձել է պատմաբան Միրբայել Չամչյանը: Խոսելով Սյունեցու մասին և թվարկելով նրա գործերից մի քանիսը, Չամչյանն այնուհետև գրում է. «Կայ և այլ Առաքել վարդապետ Բաղիշեցի, որ արար ոստանաւորս և գանձս, զոր ոմանք նոյն համարին ընդ վերնոյն»⁶, այսինքն՝ նույնացնում են Սյունեցու հետ: Չամչյանը հավաստում է փաստը՝ առանց բացատրության: Բաղիշեցունն նա համարում է միայն գանձերի ու տաղերի հեղինակ և սխալմամբ Սյունեցուն է ընծայում Խլաթեցու նահատակությանը նվիրված նրա եղբերեզր: Նույն հատորում Չամչյանն անդրադարձել է Բաղիշեցու երկու գրվածքի ևս՝ Վարդան Բաղիշեցու և Գրիգոր Խլաթեցու նահատակության պատմություններին, ընդարձակ քաղվածքներով վերապատմելով դրանց բովանդակությունը, առանց հիշատակելու, ուսկայն, հեղինակի անունը⁷:

Հաջորդ բանասերը Սուքիաս Սոմալյանն է: Խոսելով ԺԵ դարի հայ բանաստեղծների մասին, նա հիշատակում է Աբրահամ Անկյուրացուն և Առաքել Բաղիշեցուն, որոնք ողբեր են գրել, նվիրված նույն նյութին՝ Կոստանդնուպոլսի անկմանը⁸: Սա նորություն էր թե՛ Զահկեցու և թե՛ Չամչյանի տեղեկությունների համեմատությամբ: Նոր էր նաև այն, որ Սոմալյանը հայտնում է, թե Բաղիշեցին ծնվել է Պոռ գյուղում և աշակերտել Գր. Խլաթեցուն:

⁵ Նույն տեղում, էջ 642:

⁶ Մ. Չամչյան, Պատմութիւն Հայոց, Գ, Վենետիկ, 1786, էջ 452:

⁷ Նույն տեղում, էջ 441—443, 451—452:

⁸ S. Somal, Quadro della storia letteraria di Armenta, Venezia. 1829, p. 143.

Միսալմամբ նա էլ Բաղիշեցուն է վերագրում Սյունեցու «Վասն երկոտասան կենդանակերպիցն» ոտանավորը:

Առաքելներին և նրանց ուսուցիչներին ճիշտ է տարբերակել նաև Մ. Մաղաք-Թեոփիլյանցը⁹: Նա հավաստում է նրանց գործերի շփոթության փաստը, բայց չի նշում ոչ մի գործ:

Իր «Պատմություն հայերեն դպրության» գրքում Գ. Զարբհանալյանը Բաղիշեցուն անդրադարձել է երկու անգամ՝ մեկ ժեղարի քաղաքական դեպքերի, մեկ էլ նույն դարի բանաստեղծության մասին խոսելիս: Խոսելով Բյուզանդիայի անկման մասին, Զարբհանալյանը ևս նշում է, որ այդ նյութերին ողբեր են նվիրել Անկյուրացին և Բաղիշեցին: Բաղիշեցու «Ողբի» մասին նա գրում է. «Երկու մասն ունի այս գրվածք. առաջինը ողբական ստորագրություն մըն է Պոլսո առմանն և անոր հետևանք թշվառությանց, իսկ երկրորդը գուշակություն մըն է ազգիս ապագա աղատությանը՝ արիական ազգի մը ձեռնտու օժանդակությամբ»¹⁰: Ապա ժեղարի բանաստեղծության մասին խոսելիս գրում է. «Հինգետասաներորդ դարու մեջ ալրած են նաև երկու համանուն տաղաչափք, որոց գրվածք շատ անգամ ձեռագրաց մեջ իրարու հետ կշփոթին. և են Առաքել Սյունեցի և Առաքել Բաղիշեցի»¹¹: Այնուհետև անցնում է նրանց որոշակի գործերի թվարկմանը. «Լուսավորչի վրա ալ պատմական երկար ֆերթվածի մը կհանդիպինք, որուն հեղինակ Առաքելը՝ պարզապես հռետոր կկոչվի ի խորագիրս. և թեպետ Բաղիշեցվույն ոտանավորացը հետ միահար գրված է, բայց հավանականաբար Սյունեցվույն է: Իրենն է դարձյալ Ս. Ներսիսի Մեծին վրա շարադրվածը...»¹²: Ընդգծված գործերը Զարբհանալյանը ևս, ինչպես Զահկեցին, հանիրավի ընծայում է Սյունեցուն, թեև նրա ձեռքի տակ եղած ձեռագիրն իրավացիորեն դրանց հեղինակ է ճանաչում Բաղիշեցուն: Ինչ վերաբերում է տաղերին ու գանձերին, ապա Զարբհանալյանը գրում է, որ դրանք «կրնան ուրիշ նույնանուն անձանց ալ ըլլալ», տալիս է նաև այդ բանաստեղծների ստեղծագործության ընդհանուր բնութագիրը՝ ընդգծելով, որ նրանց

9 Մ. Մաղաք-Թեոփիլեանց, Կենսագրություն երեկելի արանց, Ա, Վենետիկ, 1839, էջ 65:

10 Գ. Զարբհանալյան, Պատմություն հայերեն դպրության, Բ, Վենետիկ, 1878, էջ 169—170:

11 Նույն տեղում, էջ 248:

12 Նույն տեղում, էջ 249:

գործերը «... գովելի են՝ իբրև հայտարարք ղանոնք հորինողաց ուսումնասեր փութույն»¹³։

1882 թ. Թիֆլիսում լույս տեսաւ «Հայերգ» ժողովածուն՝ բանասեր Ա. Տեկանցի հրատարակությամբ։ Առաջաբանում, տաղերգուների շարքում, նա հիշատակում է նաև Բաղիշեցուն¹⁴։ Բաղիշեցուց Տեկանցը տպագրել է հինգ գործ։

Հաւանաբար 1883 թ. Ղ. Փիրղալեմյանը հրատարակեց «Նօտարք հայոց» գիրքը, որի նյութերը հիմնականում հիշատակարաններ են։ Այստեղ 1421 թ. հիշատակարանների շարքում նա զետեղել է նաև Վարդան Բաղիշեցու մասին հիշատակարանը, առանց հեղինակի անունը տալու, իսկ 1425 թ. հիշատակարաններում՝ Ստեփանոս վարդապետ և Պետրոս քահանա խիզանցիների նահատակության համառոտ բովանդակությունը՝ սեփական վերաշարադրմամբ։ Հենց սկզբից նա հայտնում է, որ ինքը տալիս է նյութը «ըստ պատմութեան ժամանակակից գրագէտ Առաքել վարդապետի Բաղիշեցույ»¹⁵։ Այս թվականի հիշատակարանների մեջ է նաև Բաղիշեցու՝ Գր. իշխանի նահատակությանը նվիրված վկայաբանությունը՝ բերված քաղվածաբար։ Վերջում հիշատակված է հեղինակի՝ Առաքելի անունը։ Տողատակի ծանոթագրության մեջ Փիրղալեմյանը սխալմամբ Առաքելին համարում է Գրիգոր իշխանի եղբոր որդին¹⁶։ Իսկ 1431 թ. տակ նա նույնպես քաղվածաբար հրատարակել է Բաղիշեցու՝ Ամիրղա Սպարկերտցու մասին վկայաբանությունը¹⁷, 1438 թ. տակ՝ Վառվառե և Թեկղի կույսերին նվիրված գանձի հիշատակարանը՝ «ի գանձուց Առաքել վարդապետի Բաղիշեցույ» վերնագրով։ Այս առիթով էլ նա անդրադառնում է Առաքելների տարբերակման հարցին և Սյունեցուն իրավամբ համարելով Գր. Տաթևացու քրոջ որդին ու աշակերտը, Բաղիշեցուն՝ երգիչ, որն «ունի բազում գանձս ասացեալ», նա այնուհետև գրում է. «Կայր նա ևս մի այլ Առաքել վարդապետ, որ աշակերտ էր Ծերենց նահատակ Գրիգոր վարդապետի իշխանույն, որ ի նահատակութեան նորին ի ՊՀԴ [1425] ամի եղերկու ողբականաւ գովաբանեալ է զվարդապետն իւր. որոյ տան գլուխն յետագայն հեգէ. «Գրիգոր

13 Նույն տեղում, էջ 249։

14 Ա. Տեկանց, Հայերգ, Թիֆլիս, 1882, էջ 6։

15 Ղ. Փիրղալեմյան, Նօտարք հայոց, Կ. Պոլիս, էջ 74։

16 Նույն տեղում, էջ 77։

17 Նույն տեղում, էջ 98—99։

վարդապետին յԱռաքելէ՝ նորին աշակերտէ»¹⁸։ Այս եղերերգի հեղինակ Ծերենցի աշակերտ Առաքելը, ինչպես ասել ենք արդեն, Առաքել Բաղիշեցին է։

1895 թ. «Արարատ» հանդեսում Ն. Քարամյանը հրատարակեց երկու հոդված, մեկը խորագրված «Հին հայ երգիչներ»¹⁹, մյուսը՝ «Ս. էջմիածինը հայ երգիչների տաղերում»²⁰։ Առաջին հոդվածում Քարամյանը մասնավորապես ծանրանում է էջմիածնի մատենադարանի մի քանի ձեռագրերի, այդ թվում և ձեռ. 282-ի (այժմ՝ Մատենադարան, ձեռ. 3189) նկարագրությւնն վրա։ Բաղիշեցու տաղերի առթիվ նա գրում է. «Երկու տաղ «յԱռաքել վարդապետէ Բաղիշեցույ», երկուսն էլ այբուբենական կարգով ու իրենց հորդորականերով»²¹։ Դրանք Բաղիշեցու «Ամենայն փառք մարդոյ դատարկ և ունայն» և «Այբէն մինչև ի քէն Քրիստոս մեղայ քեզ» սկզբնատողերով տաղերն են։ Քարամյանը հրատարակել է տաղերից առաջինը²²։

Երկրորդ հոդվածում, խոսելով էջմիածնին ձոնված երգերի մասին, Քարամյանը հիշատակում է նաև Բաղիշեցուն, հրատարակելով էջմիածնին նվիրված նրա մի տաղը՝ ըստ էջմիածնի մատենադարանի ձեռ. 466 (այժմ՝ Մատենադարան, ձեռ. 424) գանձարանի²³։

1901 թ. Վենետիկում լույս տեսավ Դ. Ալիշանի «Հայապատում» ստվար հատորը, ուր Բաղիշեցուն նվիրված է առանձին հոդված²⁴։ Կենսագրական հակիրճ տեղեկություններից հետո, Ալիշանը ևս հավաստում է, որ Սյունեցու և Բաղիշեցու՝ «այս երկու Առաքելից հեղինակությունքն շփոթին իրարու հետ»։ Ինքը ևս խորացնում է շփոթությունը Բաղիշեցու՝ Ստեփանոս վարդապետ և Պետրոս քահանա խիզանցիների վկայաբանությունը վերագրելով Թ. Մեծփեցուն²⁵, Մարտիրոս Խիզանցու վկայաբանությունը՝ Բաղիշեցուն²⁶։ Ալիշանը սխալմամբ Սյունեցուն է ընծայում Բաղիշեցու «Վիպասա-

18 Նույն տեղում, էջ 117։

19 «Արարատ», 1895, № 2, էջ 55։

20 Նույն տեղում, № 6, էջ 194։

21 Նույն տեղում, № 4, էջ 124։

22 Նույն տեղում, № 4, էջ 127—128։

23 Նույն տեղում, № 6, էջ 199—201։

24 Դ. Ալիշան, Հայապատում, Ա, էջ 126։

25 Նույն տեղում, էջ 125։

26 Նույն տեղում, էջ 126։

նութիւն Ս. Լուսաւորչին և Վիպասանութիւն Մեծին Ներսիսի» գործերը:

Բաղիշեցու մասին նոր տեղեկություններ է տվել նաև Հ. Տաշյանը իր հանրահայտ ձեռագրացուցակի մեջ²⁷: Բաղիշեցու գործերի շարքում նա նշում է մի գործ ևս («Տաշյանե տարան տաղաչփեալ»), զրեւով, թե՛ «Թվի ասոր և ոչ թե Սյունեցվուն»: Խոսքը Բաղիշեցու «Տաղ աւետեաց» երկի մասին է: Ինչ վերաբերում է տաղերին և դանձերին, ասլա Տաշյանը գրում է. «Շատը տարակուսական՝ իրե՛ն, թե Առաքելի Սյունեցվո. կամ երկուքին ալ խառն»²⁸: Տաշյանը ևս, առանց բանասիրական հիմնավորման, Ալիշանի նման Սյունեցուն է վերագրում Բաղիշեցու վերոհիշյալ վիպական երկու պոեմները:

Բաղիշեցու ստեղծագործության գնահատման, առանձին գործերի հրատարակման և ֆրանսերեն թարգմանության գործում մեծ վաստակ ունի Արշակ Զոպանյանը: 1901 թ. «Անահիտ» հանդեսում նա տպագրել է Բաղիշեցու «Ողբը»՝ բարձր գնահատելով այն²⁹, իսկ 1903 թ. «Տաղ բլբուլի և վարդի» քերթվածը՝ ֆրանսերեն թարգմանությամբ³⁰: 1912 թ. Փարիզում լույս տեսավ Զոպանյանի «Հայ էջեր» ժողովածուն՝ ընդարձակ առաջաբանով, ուր տարբեր աուիթներով մի քանի անգամ հիշված է նաև Բաղիշեցին: Զոպանյանն առանձնաշեշտում է Բաղիշեցու ավանդը էպիկական ժանրի, վիպական պոեմների զարգացման մարզում, իրավացիորեն նրանք համարելով Գրիգոր Լուսավորչին ու Ներսես Պարթևին նվիրված պոեմները, ինչպես նաև «Տաղ Յովասափու» պոեմը³¹:

Ժողովածուն բացվում է Բաղիշեցու՝ էջմիածնին ձոնված տաղով: Զոպանյանի համար հստակ չի եղել տաղի հեղինակային պատկանելության հարցը, և նա գրել է «ավելի հավանականաբար՝ Բաղիշեցին»³²: Զոպանյանն իր թարգմանությամբ միջնադարյան հայ բանաստեղծության մի քանի հատորներ է հրատարակել ֆրանսերեն: Երրորդ հատորում նա տեղ է տվել և Բաղիշեցուն³³,

27 Հ. Տաշյան, Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարյանց ի Վիեննա, 1895, էջ 1061:

28 Նույն տեղում:

29 «Անահիտ», 1901, № 9, էջ 217—220:

30 A. Tchobanian, Les trouvères arméniens. Paris, 1906. p. 135—145.

31 Ա. Զոպանյան, Հայ էջեր, Փարիզ, 1912, էջ ԼԷ:

32 Նույն տեղում, էջ 1:

33 A. Tchobanian, La Roserae d'Arménie. т. III, Paris, 1929, p. 107—108.

տալագրել է նրա «Ողբը»³⁴ և էջմիածնին ձոնված տաղը՝ Սյունեցու անունով³⁵։ Տաղը նա Սյունեցուն է վերագրել Մ. Պոտուրյանի հետևություններով։

1903 թ. Վաղարշապատում լույս տեսավ «Հայոց նոր վկաներ» գիրքը Հ. Մանանդյանի և Հր. Աճառյանի հրատարակությամբ։ Բաղիշեցուց կա շորս գործ՝ «Վարդան Բաղիշեցի», «Ստեփանոս վարդապետ և Պետրոս քահանայ խիզանցիք», «Գրիգոր իլաթեցի» և «Եղեբերդութին ի մահ նահատակութեան Ծերենց Գրիգոր վարդապետի իլաթեցույ»։ Աճառյանն այս գործերի հեղինակային պատկանելության մասին խոսել է համապատասխան ծանոթագրության մեջ։ Նա Բաղիշեցուն առանձին հոդված է նվիրել և իր «Հայոց անձնանունների բառարան»-ում³⁶։

1907 թ. Մկրտիչ Պոտուրյանը հրատարակեց Առաքել Սյունեցու «Աղամգիրքը», իսկ յոթ տարի անց՝ նրա քերթվածները։ Թե՛ առաջին և թե՛ երկրորդ գրքում, բնականաբար, Պոտուրյանն անդրադարձել է նաև Բաղիշեցուն՝ Սյունեցու գործերի հեղինակային պատկանելության հարցի առնչությամբ։ Նա Բաղիշեցուն տեղ է տվել և իր «Հայ հանրագիտակ» գրքում³⁷։

1911 թ. լույս տեսավ Տրդատ Պալյանի «Հայ աշուղներ» ժողովածուն, ուր ներկայացված է նաև Բաղիշեցին։ Պալյանն առաջին անգամ ուշադրություն է հրավիրում այն բանի վրա, թե Սյունեցուց և Բաղիշեցուց զատ «Առաքել Դավրիժեցի մըն ալ կա, ժէ դարու», որը թեև պատմագիր է, բայց «գրած է արդյո՞ք տաղեր ալ, չենք կարող որոշ բան մի ըսել»³⁸։ Դավրիժեցին իսկապես գրել է տաղեր³⁹։ Բաղիշեցու անվամբ Պալյանը հրատարակել է 19 գործ, որոնցից միայն տասն է նրանը, ութը Սյունեցունն է, մեկը՝ Մ. Նաղաշինը։

Իր «Ազգապատում» գրքում Մ. Օրմանյանը խոսում է Վարդան Բաղիշեցի, Ստեփանոս և Պետրոս խիզանցիներ, Ստեփանոս Սորբեցի և Գրիգոր իլաթեցի նահատակների մասին, վերապատմում

34 Նույն տեղում, էջ 109—118։

35 Նույն տեղում, 95—103։

36 Հր. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Ա, Երևան, 1942, էջ 213։

37 Մ. Պոտուրյան, Հայ հանրագիտակ, Բուխարեստ, 1938, էջ 212—213։

38 Տ. Պալյան, Հայ աշուղներ, տետր Ա, Զմյուռնիա, 1911, էջ 124։

39 Տե՛ս Հ. Աճառյան, Հայկական մատենագիտություն, Ա, էջ 1152—1153։

է Բաղիշեցու վկայաբանական այդ գրվածքների բովանդակությունը՝ առանց տալու հեղինակի անունը⁴⁰։

Բաղիշեցու մասին, երբեմն թեև շատ քիչ, գրվել է նաև հայ գրականության պատմության ձեռնարկներում և դասագրքերում (Զարբհանալյան, Զամինյան, Աբեղյան, Մկրյան)⁴¹։ Ձեռագրացուցակներից բացի, Բաղիշեցին տեղ է գտել նաև մատենագիտական աշխատություններում (Ա. Ղազիկյան, Հ. Պետրոսյան, Հ. Անասյան)⁴²։ Այս բնագավառում անկասկած ամենամեծ վաստակն ունի մատենագետ Հակոբ Անասյանը։ Ի մի բերելով Բաղիշեցու մասին եղած նյութերը և հենվելով մատենագրական ու ձեռագրական նոր փաստերի վրա, որոնք իր բազմամյա պրպտումների արդյունքն են, նա տվեց Բաղիշեցու գործերի առավել լրիվ ցանկը, ճշտեց շատ գործերի հեղինակային պատկանելության հարցը։ Անասյանի գրչին է պատկանում նաև «Հայկական աղբյուրները Բյուզանդիայի անկման մասին» աշխատությունը, ուր ոչ միայն տրված է Բաղիշեցու «Ողբի» զնահատականը՝ պատմագիտական տեսանկյունով, այլև տպագրված է բնագիրը⁴³։

Բաղիշեցին տեղ է գտել նաև պատմագիտական ուսումնասիրություններում։ Ամենից ավելի ուշագրավ է ակադեմիկոս Աշ. Հովհաննիսյանի մոտեցումը Բաղիշեցուն։ Իր «Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության» առաջին հատորում նա օգտագործել է Բաղիշեցու թե՛ «Ողբ մայրաքաղաքին Ստամպոլու» և թե՛ «Ներբողեան տաղաչափական ի վերայ վարուց Մեծին Ներսէսի» պոեմները, ցույց տալով այն դերը, որ ունեցել են այդ գործերը հայ ժողովրդի ազատագրական ավանդադրույցի

40 Մ. Օրմանյան, Ազգապատում, մասն Բ, գիրք Ա, Կ. Պոլիս, 1912, էջ 2055—2059։

41 Տե՛ս Գ. Զարբհանալյան, Պատմություն հայերեն դպրության, Բ, էջ 169—170, 248—251։ Ա. Զամինյան, Հայ գրականության պատմություն, Ա մաս, Նոր Նախիջևան, 1914, էջ, 218, 222։ Մ. Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, Բ, Երևան, 1946, էջ 387—389։ Մ. Մկրյան, Հայ գրականություն դասագիրք միջնակարգ դպրոցների համար, առաջին գիրք, 1949, էջ 184։

42 Տե՛ս Ա. Ղազիկյան, Հայկական նոր մատենագիտություն, Ա, էջ 183։ Հովհ. Պետրոսյան, Հայ հին և միջնադարյան գրականության համառոտ բիբլիոգրաֆիա, Երևան, 1941, էջ 163։ Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, Ա, էջ 1106—1143։

43 Հ. Անասյան, Հայկական աղբյուրները, էջ 64—77։

զարգացման», նրա հասարակական-քաղաքական տրամադրությունները արձագանքման մեջ⁴⁴։

Բաղիշեցու «Ողբը», որպես Կ. Պոլսի անկման անմիջական ազդեցությամբ գրված երկ, հիշատակված է նաև ռուսերեն գրված «Բյուզանդիայի պատմություն» գրքի երրորդ հատորում⁴⁵։ Հայ գրականությանը նվիրված ռուսերեն ժողովածուներում ևս տեղ է գտել Բաղիշեցին։ «Տաղ բլբուլի և վարդի» գողտրիկ բանաստեղծությունը, Վ. Յա. Բրյուսովի թարգմանությամբ, հրատարակվել է մի քանի անգամ⁴⁶։ Բաղիշեցու «Ողբ մայրաքաղաքին Ստամպուլում» պոեմը ևս լույս է տեսել ռուսերեն՝ Ս. Արեշատյանի թարգմանությամբ⁴⁷։

Մատենագիտական տեսակետից ահա, ընդհանուր առմամբ, այս է այն հիմնականը, ինչ ասված ու արված է Առաքել Բաղիշեցու կապակցությամբ։

Բ. ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՀԱՐՑՅԵՐ

Բաղիշեցին թողել է գրական հարուստ ու բազմաժանր ժառանգություն։ Նրա արձակ ու շափածո գործերի թիվը հասնում է ճոտ ութսունի։ Չենք կասկածում, որ դեռևս կան գործեր, որոնք իրոք պատկանելիս լինեն Բաղիշեցուն, բայց արժանահավատ տվյալների բացակայության պատճառով առայժմ հնարավոր չէ որոշակի բան ասել, և հասկանալի է, որ դրանք դուրս են մնալու Բաղիշեցու գործերի ցանկից՝ մնալով վերօտին իբրև Առաքել ոմն վարդապետի երկեր։ Ասենք նաև, որ կան գործեր էլ, որոնք դիտվել են իբրև Առաքել վարդապետի ստեղծագործություններ, մինչդեռ, մեր կարծիքով, դրանք խստորեն վերապահելի են։ Այսպես է, օրինակ, «Այսօր ցնծացէք, եղբարք» (Մատենադարան, ձեռ. 2672, էջ 216ա, խորագիր՝ «Տաղ համօրէն առաքելոցն») սկզբնատողով տաղը, որի բանական պը հոգում է «Առաքել»։ Թվում է, կասկած չի կարող լինել, որ տաղի հեղինակն է Առաքելը։ Եվ, իսկապես, Հ.

⁴⁴ Աշ. Հովհաննիսյան, Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, Ա. Երևան, 1957, էջ 88—90։

⁴⁵ «История Византии», т. III, М. 1967, стр. 207—208.

⁴⁶ «Поэзия Армении», М., 1916, стр. 195—198. «Антология армянской поэзии», М., 1940, стр. 256—258.

⁴⁷ «Византийский восток», т. VII, 1953, стр. 454—466.

Անասյանը տաղի հեղինակ է ճանաչում Առաքել վարդապետին⁴³, մինչդեռ ուրիշ ձեռագրերում (Մատենադարան, ձեռ. 8188, ժամանակ՝ 1424, էջ 35ա, խոր. «Տաղ ազնիւ և պիտանի», ձեռ. 425, ժամանակ՝ 1466, էջ 66ա, խոր. «Տաղ ազնիւ») այն հոգում է «Առաքելոյն Պետրոսի»: Տաղն այս տեսքով կարծես լրիվ է՝ թեև առանց հեղինակի անվան հիշատակության: Բայց սա ևս թերի է: Զեռագրերից մեկում (Մատենադարան, ձեռ. 3503, ժամանակ՝ 1394, էջ 80բ, խոր. «Տաղ սուրբ առաքելոցն Պետրոսի և Պաւղոսի») այն հոգում է «Գովեստ մատին առաքելոյն Պետրոսի»: Թերևս սա լրիվ բնագիր է, բայց չի հիշատակված հեղինակի անունը: Զի բացառված, իհարկե, որ Առաքել անունով մեկն էլ կարող է լինել այդ տաղի հեղինակը: Խոսքը վերաբերում է բանասիրական զգուշությանը և, մասնավորապես, այն բանին, որ նախ կասկածելի է, թե Առաքելը լինի հեղինակ և, երկրորդ, հավաստի է, որ այն չի կարող լինել Բաղիշեցունը: Տաղը հին է:

Երկու Առաքելների և, առաջին հերթին, Սյունեցու գործերի տարբերակմանն ավելի հանգամանորեն անդրադարձել է Մ. Պոտուրյանը: 1907 թ. նա, ինչպես ասել ենք, հրատարակեց «Աղամգիրքը», որն ընդգրկում է Սյունեցու չափածո համանուն երեք գործերը: Գիրքն ունի նախաբան՝ օգտագործված ձեռագրերի համառոտ նկարագրությամբ: Յոթ տարի անց, 1914 թ. Պոտուրյանը լույս ընծայեց «Առաքել Սյունեցի և իր քերթվածները» ժողովածուն՝ Սյունեցու կենսագրության վերաբերյալ ակնարկով, ինչպես նաև օգտագործված ձեռագրերի նկարագրությամբ և մատենագիտական դիտողություններով: Ուսումնասիրության մեջ նա երկու հեղինակների գործերը զանազանելու հարցը դնում է ուղղակի ու կարձ. «Ո՞ր Առաքելն է այս կամ այն քերթվածին հեղինակը»⁴⁹ և, երկբայական գործերի նկատմամբ հենվելով «զրական ոճը կարող է զանազանել զանոնք» դրույթի վրա, բանասերը հավաստի կամ հավանորեն Սյունեցունն է համարում 56 քերթված՝ հրատարակելով դրանք:

«Բացի մեր այս հրատարակածներեն,—գրում է Պոտուրյանը,—դեռ կճանչնանք շատ մը քերթվածներ՝ Առաքելի անվամբ, որոնք ապագային ուրիշ ստվար հատոր մը պիտի կազմեն, միանալով Առաքել Բաղիշեցվո քերթվածոց և Սյունեցվո «Դրախտագիրք»-ին

43 Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, Ա, էջ 1101:

49 «Առաքել Սյունեցի և իր քերթվածները», Վենետիկ, 1914, էջ ԽԳ:

հետ. և այդ հատորին կվերապահենք մեր ուսումնասիրության ամբողջացումը և քանի մը նոր անդրադարձություններ»⁵⁰:

Ապագային թողնված այդ հատորը դժբախտաբար լույս չի տեսել: Կասկածից վեր է, որ հմուտ բանասերը կվերանայեր նաև իր իսկ հրատարակած առանձին գործերի հեղինակային պատկանելության հարցը և նոր փաստերի լույսի տակ կառաջարկեր նոր ուղղումներ ու ճշտումներ:

Բանասեր Ն. Ակինյանը մատենախոսական իր մի հոդվածում նույնպես խոստանում է ապագա մի ուսումնասիրության մեջ կենսագրական նոր տեղեկություններ հաղորդել Առաքել Սյունեցու մասին և, դրանից բացի, «այնտեղ առիթ պիտի ըլլա նաև Առաքելի գրական արտադրությանը՝ հատկապես հարազատ և անհարազատ տաղերու թվին վրա խոսելու», այն գործերի մասին, որոնք Պոտուրջանի կողմից «կամ նկատի չեն առնված առհասարակ, և կամ ոչ ըստ արժանվույն գնահատված են»⁵¹: Ակինյանի խոստացած այդ աշխատությունը ևս ցարդ լույս չի տեսել:

Արդ, ո՞ր գործերն են պատկանում Բաղիշեցուն: Սկսենք չափածոյից և հետևենք այն հերթականությանը, որն առաջարկել է Հ. Անասյանը⁵², խորագրերը սակայն տալիս ենք ըստ մեր նախընտրության:

1. «Պատմութիւն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին» («Օրհնեալ հայրն երկնաւոր, լոյսն անճառական»): Զահկեցուց սկսած մի շարք բանասերներ այս գործը վերագրել են Սյունեցուն, մինչդեռ մեզ հայտնի ոչ մի ձեռագիր նրան չի ընծայում: Պոեմը ձեռագրերում կա Բաղիշեցու անունով (Մատենադարան, ձեռ. 5991, էջ 12ա, խոր. «Պատմութիւն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին, արարեալ Առաքեալ վարդապետին Բաղիշեցոյ»): Որ սա հավաստիորեն պատկանում է Բաղիշեցուն, հաստատվում է նաև նրանով, որ այդեմը կա Մատենադարանի մի տաղարանում (ձեռ. 7327, էջ 2ա—35ա): Տաղարանը հայտնաբերել է Հր. Աճառյանը: «Զեռագիրը,— գրում է նա,—սքանչելի էր, պարունակում էր Առաքել Բաղիշեցու բոլոր գործերը՝ գրված սքանչելի գեղեցկությամբ»⁵³:

50 Նույն տեղում, էջ ԾԳ—ԾԴ:

51 «Հանդես ամսօրյա», 1920, № 1—3, էջ 53:

52 Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, Ա, էջ 1107—1124:

53 Հր. Աճառյան, Կյանքիս հուշերից, Երևան, 1967, էջ 298:

Պետք է ասվեր միայն, որ տաղարանի բոլոր գործերն են Բաղիշեցունը և ոչ թե դրանք նրա բոլոր գործերն են:

Այս պոեմի առանձին հատվածներ ընդօրինակվել են առանձնաբար («Լուսաւորիչն յորժամ ի լեառն գնաց», «Յորժամ զԳրիգոր խոր վիրապն արկին») և, հասկանալի է, պատկանում են Բաղիշեցուն:

2. «Ներբողեան տաղաչափական ի վերայ վարուց Մեծին Ներսէսի, Առաքել վարդապետի ասացեալ» («Օրհնեալ անուն անձառ աստուծոյ մեծին»): Այս գործը ևս Զահկեցուց սկսած վերագրվել է Սյունեցուն: Նրան չի ընծայում ոչ մի ձեռագիր: Մինչդեռ, ինչպես նկատել է Զարբհանալյանը, այն սովորաբար ընդօրինակվել է Բաղիշեցու հատկապես նախորդ գործին միահար, որ և վկայում է, թե նրա հեղինակ Առաքելը Առաքել Բաղիշեցին է:

3. «Տաղ յԱռաքել վարդապետէ վասն վարդապետին իւրոյ, Գրիգոր Մերենց կոչեցելոյ» («Այնքան որդիք են մարմնական»):

4. «Ծղերերգութիւն ի մահ նահատակութեան Մերենց Գրիգոր վարդապետի իւրեացելոյ» («Գորովագութ ձայն կականի»):

Այս գործերը ևս վերագրվել են Սյունեցուն: Թյուրիմացությունն առաջացել է այն բանից, թե Մերենցի աշակերտ Առաքելը եղել է Սյունեցին, կամ նրա ուսուցիչ Գրիգորը եղել է իւրեացին: Այս գործերը Բաղիշեցունն են:

5. «Տաղ սուրբ էջմիածնին» («Ահա ասեմ բան գովեստի»):

Այս տաղը Զահկեցին վերագրել է Սյունեցուն, Պոտուրյանը՝ նույնպես, Քարամյանը՝ Բաղիշեցուն, Զուպանյանը, ինչպես տեսանք, հակված է եղել ընծայելու Բաղիշեցուն, բայց Ֆրանսերեն թարգմանությունը, Պոտուրյանի հետևությամբ, հրատարակել է Սյունեցու անունով: Բացի ոգու և ոճի այն սերտ աղերսից, որ ունի այդ տաղը Բաղիշեցու ստեղծագործության հետ, կարելի է ենթադրել նաև, որ այն գրվել է թերևս 1441 թ. կաթողիկոսարանը Սսից էջմիածին տեղափոխելու առթիվ: Այդ դեպքին կարող էր արձագանքել Բաղիշեցին, Սյունեցին վախճանված էր:

6. «Ողբ մայրաքաղաքին Ստամպոլու» («Արդ, ամենալն ազգ և ազինք»):

Սա հավաստիորեն պատկանում է Բաղիշեցուն: «Ողբը» սակայն, միշտ չէ, որ ընդօրինակվել է լրիվ: Նրա մի հատվածը («Քանդի Ֆրանկաց ազգն շարժին») ունի բաղմամբիվ ընդօրինակություններ՝ իբրև առանձին բանաստեղծություն:

7. «Տաղ Յովասափու» («Ծս Առաքել Բաղիշեցի»):

Սա ևս հավաստիորեն պատկանում է Բաղիշեցուն: Պոեմից առանձին հատվածներ ընդօրինակվել են առանձնաբար. օրինակ, «Դաւանութիւն սուրբ երրորդութեանն և մի աստուածութեանն, Առաքել վարդապետէ» («Օրհնեալ ամենայնի աստուածն մի է») խորագրով հատվածը (Մատենադարան, ձեռ. 9597, էջ 206ա—208ա):

8. «Տաղ աւետեաց» («Օրհնեալ հայր երկնաւոր, ծնող միածին»):

Սա էլ է հավաստիորեն պատկանում Բաղիշեցուն: Այս պոեմի հատկապես «Եղև այր մի արդար յորդոցն Յուդայ» հատվածն ունի բազմաթիվ ընդօրինակություններ: Բայց պոեմը հետաքրքրում է մեզ նաև բանասիրական մի առումով:

Մատենագիտության մեջ Բաղիշեցին նույնացվել է Առաքել անունով մի սնհայտ տաղերգուի հետ՝ Երեց մականվամբ: Այս վարկածի հեղինակն է Հ. Անասյանը: Առաքել Երեցի մասին նա գրում է. «Անծանոթ տաղերգու, որի անունով մի քանի հոգևոր տաղեր ենք գտնում ԺԵ—ԺԷ դարերում ընդօրինակված ձեռագիր տաղարաններում: Թվում է, որ նույն է Առաքել Բաղիշեցու հետ»⁵⁴:

Նույնացման համար հիմք է հանդիսացել հենց այս պոեմի խորագրերից մեկը. «Առաքել Երիցու՝ բանիբուն և շնորհալից քահանայի ասացեալ բան քաղցրաշար, ի նախահայրն մեր սկսեալ և կարճառօտ յառաջ եկեալ, մինչ ի ծնունդ տեառն հասեալ, որ փրկութեան պատճառ եղեալ» (Մատենադարան, ձեռ. 1981, էջ 92ա): Անկասկած է, որ այս խորագիրը հեղինակային չէ: Հեղինակն իր մասին չէր գրի «բանիբուն և շնորհալից քահանայ»: Քանի որ պոեմի հեղինակը Բաղիշեցին է, նշանակում է նրա մասին են ասված երեց և քահանա բառերը: Հետևաբար՝ Առաքել Երեցը Առաքել Բաղիշեցին է: Առաքել Երեցի անունով հայտնի մյուս գործերը, երեք տաղ և դանձ (ըստ սկզբնատողերի՝ «Անճառ ծնունդ հօրն երկնային», «Անեղ, անմահ լոյսն էական» և «Մեծ խորհուրդ յերկիր այսօր յայտնեցաւ»), նույնպես հիմք են տալիս նույնացման համար: «Անեղ, անմահ լոյսն էական» տաղի մի ընդօրինակություն (Մատենադարան, ձեռ. 4117, ժամանակ՝ 1436 թ., էջ 291ա) ունի այսպիսի ժանոթագրություն. «Տաղս նոր է, ոտանաւոր ձայնիւ ասա. Այսօր ցնծաւ Երուսաղէմ»: Սա հուշում է հեղինակի ապրած

54 Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, Ա, էջ 1155—1156:

Քամանակը՝ ժն դարի առաջին կես, որ լիովին համընկնում է Բաղիշեցու ապրած ժամանակի հետ: Իսկ «Մեծ խորհուրդ յերկրի այսօր յայտնեցաւ» տաղը թեև կա Բաղիշեցու անունով (Երուսաղեմի ս. Հակոբյանց վանքի մատենադարան, ձեռ. 135, գանձարան, ժամանակ՝ 1575 թ., էջ 241, խոր. «Տաղ յԱռաքել վարդապետէ Բաղիշեցոյ»)՝⁵⁵, այնուամենայնիւ, մենք հակված ենք տաղի հեղինակ համարելու Սյունեցուն՝ ելնելով հատկապես տաղաչափական առանձնահատկութիւնից:

Կարելի է, իհարկե, ընդունել, որ եղել է ոմն Առաքել Երեց: Սակայն այն գործերը, որոնք առայժմ Հ. Անասյանը վերագրում է նրան, բավարար հիմք չեն տալիս ընդունելու նրա ինքնութիւնը: Կարծում ենք, որ այդ գործերի հեղինակներն են Սյունեցին և Բաղիշեցին: Բաղիշեցին կարող էր լինել քահանա, կոչվել երեց, մանավանդ որ նա, ինչպես ասել ենք, ամուսնացած է եղել և կարող էր վարդապետ դառնալ միայն կնոջ մահից հետո: Առայժմ սակայն մենք ևս այդ տաղերը չենք վերագրում Բաղիշեցուն՝ չունենալով լուրջ հիմքեր:

9. «Տաղ բլբուլի և վարդի» («Ականջ դրէք բանիս, որ պատուական է»): Սա ևս հավաստիորեն պատկանում է Բաղիշեցուն: Սխալմամբ Առաքելին են վերագրվել երկու տաղ՝ «Բլբուլն ի վարդն ասաց.— Խիստ անողորմ ես» (Մատենադարան, ձեռ. 5985, էջ 122բ), որի հեղինակն է Մ. Նաղաշը, և «Բլբուլն ի վարդն ասաց.— Դու չես հողածին» (Մոսկվայի՝ Արևելքի ժողովուրդների մշակույթի և արվեստի թանգարան, ձեռ. 2452, էջ 193բ), որի հեղինակն է Ստեփանոս տաղերգուն:

10. «Տաղ վասն ողորմութեան» («Քան զամենայն գործս բարեաց»),

11. «Տաղ վասն հպարտութեան» («Քան զամենայն գործս չարեաց»),

12. «Տաղ վասն արեւոյդաց» («Արեւոյթին է զազրալի»):

Թեև այս երեք տաղերից միայն առաջինն է ուղղակի վերագրված Բաղիշեցուն (Մատենադարան, ձեռ. 2079, էջ 357ա, խոր. «Տաղ վասն ողորմութեան՝ յԱռաքել վարդապետէ Պռեցոյ»), սակայն մյուս երկուսը ևս հավաստիորեն պատկանում են Բաղիշեցուն և չեն հարուցել ոչ մի տարակուսանք:

⁵⁵ Ն. Պողարյան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Հակոբյանց, Ա, Երուսաղեմ, 1966, էջ 385—386:

13. «Բանք խրատականք յԱռաքել վարդապետէ Բաղիշեցոյ յաղագս մանկանց» («Այբն աստուծոյ է օրինակ»):

Այս տաղը ևս Զահկեցին սխալմամբ վերագրել է Սյունեցուն, մինչդեռ մեկ ձեռագրում չէ, որ այն կա հեղինակի՝ Առաքել Բաղիշեցու անունով:

14. «Կնոջ լեզուն» («Կնոջ լեզուն է խիստ անուշ»):

Տաղը հայտնի է մեկ ընդօրինակութեամբ (Մատենադարան, ձեռ. 610, էջ 253բ, անխորագիր): Հետեւելով Հ. Անասյանին, մենք ևս տաղը վերագրում ենք Բաղիշեցուն՝ նկատի ունենալով թե՛ լեզվա-ոճական, և թե՛ տաղաչափական հատկանիշները:

15. «Տաղ հոգոյ» («Ամենայն փառք մարդոյ դատարի և ունայն»):

Տաղն ունի 80 տող. 72 տողն այբբենակարգ է, 8 տողը հորդորակն է, որի բանակապը հոգում է. «Առաքելի է»: Տաղը վերագրվել է երեք բանաստեղծների. Բաղիշեցուն, Սյունեցուն և Մկրտիչ Նաղաշին: Արդ, ո՞վ է տաղի իսկական հեղինակը: Սկսենք Մկրտիչ Նաղաշից: Մատենադարանում կա տաղի ավելի քան 30 լրիվ կամ թեքի ընդօրինակություն, որոնցից ուղղակի կամ անուղղակի Նաղաշին է վերագրված հետևյալ ձեռագրերում.

1. Ձեռ. 5668, 1683 թ., էջ 88բ, խոր. «Այլ տաղ Նաղաշի ասացեալ»,
2. Ձեռ. 1989, 1647 թ., էջ 224բ, խոր. «Նորին ի Նաղաշէ ասացեալ»,
3. Ձեռ. 3411, Ժէ դար, էջ 81բ, խոր. «Նորին տաղ հոգոյ ասացեալ»,
4. Ձեռ. 3081, 1617 թ., էջ 45ա, խոր. «Նորին տաղ հոգոյ»,
5. Ձեռ. 1637, Ժէ դար, էջ 223բ, խոր. «Նաղաշի ասացեալ»: Մնացել է կիսատ: Նույն ձեռագրում, էջ 224բ, անխորագիր, լրիվ ընդօրինակություն, հորդորակը խորագրված՝ «Ըստ անուան երգողին»:

Այս հինգ ընդօրինակություններն էլ թերի են, չունեն հորդորակը: Ի՞նչ է ցույց տալիս այս պատկերը: Նախ, որ բոլոր ձեռագրերն էլ ուշ շրջանի են, Ժէ դարի: Երկրորդ, որ տաղը Նաղաշին է վերագրվել հիմնականում հորդորակի բացակայության պատճառով: Երրորդ, որ Նաղաշին է վերագրվել գրչական շփոթության հետեւանքով: Սա ակնհերե է ձեռ. 1637-ի ընդօրինակություններից: 223բ էջում տաղը խորագրված է «Նաղաշի ասացեալ»: Գրիչը գիտակցաբար թողել է կիսատ: 224բ էջից սկսել է նոր ընդօրինակություն՝ առանց խորագրելու: Դա լրիվ ընդօրինակություն է, հորդորակը խորագրված՝ «Ըստ անուան երգողին»: Իսկ հորդորակի այս խորագիրը կա Առաքելի անունով հայտնի բազմաթիվ օրինակներում:

Այս փաստն արդեն ցույց է տալիս, որ թյուրիմացորեն է տաղը վերագրվել Մկրտիչ Նաղաշին: Շփոթության համար կարող էր հիմք հանդիսանալ և հետևյալ հանգամանքը: Հայտնի է, որ գրիչները տաղեր արտագրելիս հիշատակում են նաև երգի եղանակը, նրա ձայնը: «Ամենայն փառք մարդոյ...» տաղի համար նշվում է «Անցանէ մեծութիւն...» տաղի եղանակը: Գիտենալով, որ հանրածանոթ այդ երգի հեղինակն է Մկրտիչ Նաղաշը, գրիչները հեշտությամբ կարող էին սխալվել և Առաքելի տաղը ևս վերագրել նրան: Սրան նպաստել է նաև Առաքելի տաղին միջարկված հետևյալ կրկնակը.

Մի՛ մնար, մի՛ մնար անդարձ ի մեղաց,
Մի՛ մատներ, մի՛ մատներ զհոգիդ տանջանաց:

Այս տողերն ունի Նաղաշի «Անցանէ մեծութիւն...» տաղը, ուր դրանք ունեն իրենց կայուն տեղը: Մինչդեռ Առաքելի տաղի լրիվ և լավագույն ընդօրինակությունները չունեն այս կրկնակը (Մատենադարան, ձեռ. 424, ձեռ. 2236 և այլն): Միջարկելով այս տողերը, անշուշտ, հեշտացրել են տաղը Նաղաշին վերագրելու հարցը: Այսպիսով, «Ամենայն փառք մարդոյ...» տաղի հեղինակը Մկրտիչ Նաղաշը չէ, տաղը նրան վերագրվել է թյուրիմացորեն⁵⁶: Ըստ էության այս եզրակացությանն է հանգել նաև Մ. Պոտուրյանը: Ծիշտ է նա տաղը վերագրել է Սյունեցուն, բայց սա այլ հարց է:

Արդ, ո՞ր Առաքելն է տաղի հեղինակը, Սյունեցին, թե՞ Բաղիշեցին: Ասացինք, որ Ն. Քարամյանն այս տաղն ընծայել է Բաղիշեցուն, Մ. Պոտուրյանը՝ Սյունեցուն: Եթե Քարամյանին հայտնի չի եղել, թե այդ տաղը վերագրված է նաև Սյունեցուն, ապա Պոտուրյանին շատ լավ հայտնի էր, որ տաղը վերագրված է թե՛ Նաղաշին և թե՛ Բաղիշեցուն: Գիտենալով հանդերձ, նա տաղը վերագրել է Սյունեցուն, գրելով՝ «Սյունեցվո ռճը և լեզուն ակներև է»⁵⁷:

Տաղը Սյունեցուն է վերագրված ուղղակիորեն երկու, անուղղակիորեն՝ մեկ ձեռագրում (Մատենադարան, ձեռ. 2079, էջ 358բ, խոր. «ՅԱռաքել վարդապետէ Սիւնեաց», Մատենադարան, ձեռ. 7507, էջ 360բ, խոր. «Եւ այլ խրատական բան նոյն Առաքել վար-

⁵⁶ Այս հարցին ավելի մանրամասն անդրադարձել ենք մեր մի հոդվածում՝ ՀՍՍՀ ԳԱ «Տեղեկագիր», 1964, № 3, էջ 85—94: Տե՛ս նաև սույն գրքի «Ծանոթագրությունները»:

⁵⁷ «Առաքել Սյունեցի և իր քերթվածները», էջ ԾԱ:

դապետէ ասացեալ» և Վենետիկի Մխիթարյան մատենադարան, ձեռ. 171, էջ 746, խոր. «յԱռաքել վարդապետէ Սիւնեաց»): Նախ անդրադառնանք Մատենադարանի ձեռ. 7507 գանձարանին: Ինչպե՞ս հասկանալ «նոյն Առաքել վարդապետէ ասացեալ» արտահայտութիւնը: Թվում է՝ շատ պարզ: Եթե նախորդ գործը Սյունեցուն է, ապա նրան է և այս գործը: Մինչդեռ բանն այն է, որ այս ձեռագրի գրիչն անխտիր գրում է Առաքել վարդապետ՝ առանց տարբերակելու նրանց: «Նոյն Առաքել» արտահայտութիւնը նա գործածել է երկու անգամ. մեկ այս տաղի, մեկ էլ Բաղիշեցու «Ի միտ առէք զողբս բանիս» (Մատենադարան, ձեռ. 7507, էջ 362բ, խոր. «Ողբ և խրատ նոյն Առաքել վարդապետէ ասացեալ») տաղի համար: Եւ երկու դեպքում էլ մնում է անորոշ, թե ո՞ր Առաքելին է նկատի ունեցել գրիչը կամ առհասարակ տարբերակե՞լ է նրանց, թե՞ ոչ:

Հարցի լուսաբանման համար ավելի հետաքրքիր են Մատենադարանի № 2079 և Վենետիկի մատենադարանի № 171 ձեռագրերը, որոնց մեջ տաղն ունի նույն խորագիրը՝ բառացի և տառացի համապատասխանութեամբ: Երկու ձեռագրերն էլ գրվել են նույն տարիներին, նույն վանքերում (Մատենադարան, ձեռ. 2079, 1622 թ., տեղ՝ Ամրդոլու վանք, գրիչ՝ Հովհաննէս Մոկացի, պատվիրատու՝ Ստեփանոս, Վենետիկի Մխիթարյան մատենադարան, ձեռ. 171, 1620—1624 թթ., տեղ՝ Ամրդոլու վանք և Լիմ անապատ, գրիչ՝ Ստեփանոս): Այս երկու ձեռագրերն էլ ունեն մի կարևոր ծանոթագրութիւն, ըստ էութեան նույն հիշատակարանը.

Ձեռ. 171, էջ 644

«Ով սուրբ ընթերցող, յԳ—Դ [3—4] օրինակէ գրեցի զԱղամգիրքս. այն, որ Սիւնեաց Առաքելի ասացեալն է՝ ԲԹ3 [2300] տուն է գրած ի ցանգն, իսկ որ Պոռեցի Առաքելի ասացեալն է ԲԺԻ [220] տուն: Բայց արինակները թամամ չէր, ես այլ խառն գրեցի»⁵⁸:

Ձեռ. 2079, էջ 353ա

«Ով սուրբ ընթերցող, յԳ—Դ [3—4] օրինակէ գրեցի զԱղամգիրքս, այն որ Սիւնեաց Առաքելի ասացեալ է՝ ԲԹ3 [2300] տուն էր գրած ի ցանգն, իսկ որ Պոռեցի Առաքելի ասացեալն է՝ ԲԺԻ [220] տուն է: Բայց օրինակները թամամ չէր, ես այլ խառն գրեցի զյետի փոխերս, զի մինչ ի ԻԴ [24] գլուխն Սիւնեաց Առաքելին և անդի ի յետ խառն, և դեռևս գոյ գրելոյ»:

Ի՞նչ է ցույց տալիս սա: 1-ին, որ երկու ձեռագրերն էլ ունեցել են ընդօրինակման նույն օրինակները: 2-րդ, որ դրանք եղել են

⁵⁸ Նույն տեղում, էջ ԻԲ—ԻԳ:

խառն ու պակասավոր: 3-րդ, որ գրիչներն իրենք հստակ չեն պատկերացրել, թե որ պորժն է Սյունեցունը, որը՝ Բաղիշեցունը: Այլապես նրանք Բաղիշեցուն չէին վերագրի հավաստիորեն Սյունեցուն պատկանող Ադամգրքերից մեկը: 4-րդ, որ տրամաբանական է կարծել, նրանք սխալվել են տաղը Սյունեցուն վերագրելիս և, վերջապես, 5-րդ, որ այս երկու վկայությունն էապես ստանում են մի փաստի արժեք:

Ուրիշ ի՞նչ փաստեր ունենք տաղը Սյունեցունը չհամարելու համար: Առաջին. տաղը չկա այն ձեռագրերում, որոնք պարունակում են հավաստիորեն Սյունեցուն պատկանող գործերը: Պոտուրյանի ձեռքի տակ եղել է մի տաղարան (Վենետիկի Մխիթարյան մատենադարան, ձեռ. 47), որի մասին նա գրում է. «Բարեբախտաբար ձեռքներիս ունինք նոսր գրչագիր մը, որ առանց ճանչնալու զԲաղիշեցին՝ Սյունեցվո բոլոր գործերը հավաքած է, ի մեջ առնելով երեք Ադամգրքերն ալ. իբրև ամենավավերական քերթվածները Սյունեցվո՝ նախ զանոնք կհրատարակենք»⁵⁹: Անշուշտ, տաղարանը ոչ թե Սյունեցու բոլոր գործերն է ներառում, այլ եղած բոլոր գործերն էլ նրանն են: Ադամգրքերից բացի, այստեղ կա 14 քերթված: Վստահություն արժանի այդ տաղարանում սակայն չկա «Ամենայն փառք մարդոյ...» տաղը: Բայց եթե Պոտուրյանի վկայակոչած տաղարանը, Ադամգրքերից բացի, ունեցել է 14 քերթված, ապա Մատենադարանի ձեռ. 83 տաղարանը, Ադամգրքերի ու Դրախտագրքի հետ միասին, ունի 30 քերթված, ընդ որում Պոտուրյանի թվարկած գործերից՝ 11-ը: Այստեղ ևս չկա վիճելի տաղը: Երկու ձեռագրերի այս համապատասխանությունը պատահական չէ: Տաղն իրավացիորեն աեղ շի գտել այդ գործերի շարքում, որովհետև Սյունեցունը չէ:

Երկրորդ, «Ամենայն փառք մարդոյ...» տաղը չկա այն ցանկում, ուր թվարկված են Սյունեցու այբբենակարգ տաղերը: Ցանկը գտնվում է Մատենադարանի № 2079 ձեռագրում: Մեզ համար կարևոր է այդ ցանկի 4-րդ հատորի վերաբերյալ ասվածը. «...Իսկ շորրորդ հատորն ժն [15] այբուբենաւ ասացեալ զանազան եղանակաւ» (Մատենադարան, ձեռ. 2079, էջ 284): Նշված բոլոր գործերը իսկապես այբբենակարգ են: Այբբենական է նաև «Ամենայն փառք մարդոյ...» տաղը. մինչդեռ այն չկա անվերապահորեն Սյունեցու այբբենական գործերի այդ ցուցակում: Նշանակում է՝

59 Նույն տեղում, էջ ԽԷ—ԽԸ:

տաղը ոչ թե պատահականորեն է դուրս մնացել թերևս հեղինակի կազմած այդ ցանկից, այլ օրինաչափորեն չի եղել նրա մեջ, որովհետև Սյունեցունը չէ։ Ինչ վերաբերում է տաղի լեզվա-ոճական ու տաղաչափական առանձնահատկություններին, ապա պետք է ասել, որ այն սերտորեն ադիրսվում է Բաղիշեցու և ոչ թե Սյունեցու ստեղծագործությանը։ Բաղիշեցու ստեղծագործության ստվար մասը գրված է այս տաղի չափով՝ 6—5 հատածներով։

«Ամենայն փառք մարդոյ...» տաղը պատկանում է Բաղիշեցուն։ Առաջին. տաղը մի քանի ձեռագրերում հայտնի է ուղղակի Առաքել Բաղիշեցու անունով (Մատենադարան, ձեռ. 3189, 1627 թ., գրիչ՝ 'Ղուկաս արեղա, էջ 56բ. խոր. «Տաղ յԱռաքել վարդապետէ Բաղիշեցոյ» և Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարան, ձեռ. 1235, Ժէ դար, էջ 172բ, խոր. «Տաղ յԱռաքել վարդապետէ Բաղիշեցոյ»)՝⁶⁰։

Ծրկորորդ, տաղն ուղղակիորեն առնչվում է Բաղիշեցու մի ուրիշ տաղի հետ («Ահա եհաս ինձ օր մահու մարմնոյս նիւթական»)։ Նյութը մահվան թեման է՝ աշխարհի ունայնության դաղափարի արտահայտամբ։ Բավական է ղուգադրել երկու հատված, և ակներև կդառնա ստեղծագործական ոգու և ոճի նույնությունը.

«Անա եհաս ինձ օր մահու...»

«Ամենայն փառք մարդոյ...»

Տարածեմ վերայ սրտիս
զձեռս խաշանման,
Իջանեմ ողորմագին
ի հողն ի զնդան։
Էի նախ պայծառատես
ցանկալի մարդկան,
Այսօր գարշ, զաղրահոտ,
որդանց բնակարան։
Ամենայն փառք աշխարհիս
դատարկ և ունայն,
Զոր տեսայ և փորձեցի
յայս օրս մահուան։

Ամենայն փառք մարդոյ
դատարկ և ունայն,—
Սողոմոն զայս ասէ
շնորհօք տիրական։
Բոլորից թե լինիս
դու տէր և իշխան,
Բայց յետոյ մտանես
ի հող 'և ի զնդան։
Գարշելի, ժահահոտ
մեղօք մի խաբիր,
Գողն յերակ քեզ սպասէ,
զայս լաւ իմացիր։

Ակներև է երկու տաղերի բովանդակության ընդհանրությունը, լեզվա-ոճական հարադատությունը՝ նույնպես։ Նմանության և ընդհանրության հանգուցակետը կարելի է համարել երկու տաղերի ընդգծված տողերը։ Սա պատահական զուգադրություն չէ, ոչ էլ

60 Հ. Ոսկյան, Յուդակ հայերեն ձեռագրաց Մխիթարյան մատենադարանին ի Վիեննա, Բ, Վիեննա, 1963, էջ 593։

դիպվածական նմանություն: Սա ստեղծագործական ոգու և ոճի միասնության արտահայտություն է, և ինչպես անկասկած է, որ «Ահա եհաս ինձ օր մահու...» տաղը, որի բանական պը հոգում է «Այս Առաքել վարդապետ է Բաղիշեցոյ», պատկանում է Բաղիշեցուն, այնպես էլ հավաստի է, որ «Ամենայն փառք մարդոյ...» տաղի հեղինակն է Բաղիշեցին:

16. «Տաղ ապաշխարութեան» («Յիշելով զօր մահուն՝ սիրտ իմ սասանի»):

Մ. Պոստոլյանն այս տաղը ևս ընծայել է Սյունեցուն՝ առանց որոշակի կռվան ունենալու: Եվ չէր էլ կարող ունենալ, որովհետև մեկ ձեռագրում չէ, որ հայտնի է իր իսկական հեղինակի՝ Բաղիշեցու անունով (Մատենադարան, ձեռ. 7793, էջ 290ա, խոր. «Տաղ ի տէր Առաքել է Բաղիշեցոյ», ձեռ. 10006, էջ 82ա, նույն խորագիրը): Տաղը Բաղիշեցու անունով կա նաև Երուսաղեմի ս. Հակոբյանց վանքի մատենադարանում (ձեռ. 302, 1513 թ., էջ 551, խոր. «Ողբ ի յԱռաքել վարդապետ է Բաղիշեցոյ»)⁶¹:

17. «Բանք մաղթանաց» («Անեղ 'ւ անմահ թագաւորին սուրբ զինաւորք»): Այբբենական է, ունի հորդորակ, որի բանական պը հոգում է «Առաքելի Բաղիշեցո»:

18. «Տաղ Յունանու մարգարէին» («Յունան քարոզն Նինուէին»): Թե՛ ոճական և թե՛ բովանդակության առումով տաղը հարազատ է Բաղիշեցու ստեղծագործությանը և, հետևելով Հ. Անասյանին, մենք ևս վերագրում ենք նրան:

19. «Գովեստ առ սուրբ աստուածածինն» («Աստուածածին, կոյս պատուական»):

Ուշ շրջանի ձեռագրերից մեկում (Մատենադարան, ձեռ. 1785, էջ 191ա) ներքողը վերագրված է Սյունեցուն: Բայց դա գրչական շփոթություն է. ինչպես համոզիչ կերպով ցույց է տվել Հ. Անասյանը⁶², հեղինակը Բաղիշեցին է:

20. «Մեղեդի սուրբ աստուածածինն» («Մեծացիր այսօր, սուրբ աստուածածին»): Անհայտ բանաստեղծի գործ է, թյուրիմացորեն Բաղիշեցուն է վերագրել Հ. Անասյանը⁶³: Եվ ահա թե ինչու: Մատենադարանի ձեռ. 1661-ում, էջ 323բ, այս տաղին, որն անխորա-

61 Ն. Պողադյան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Հակոբյանց, Բ, Երուսաղեմ, 1967, էջ 145:

62 Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, Ա, էջ 1127—1128:

63 Նույն տեղում, էջ 1128:

գիր է, նախորդում է Բաղիշեցու «Օրհնեալ ես, սուրբ աստուածածին, դուստր լուսոյ» սկզբնատողով տաղը (ձեռ. 1661, էջ 322բ-323բ), որը վերջում ունի արձակ հիշատակարան. «Յարմարեցաւ գովեստ աստուածածինն յԱռաքել պիտակ վարդապետէ ի թուականիս հայոց ՊԶ [1431]»։ Անասյանն այս հիշատակարանը դարձրել է «Մեծացիր այսօր...» տաղի խորագիր։ Մինչդեռ, ինչպես ասացինք, դա Բաղիշեցու տաղի հիշատակարանն է՝ դրված վերջում։ Ուրիշ ընդօրինակութիւններն էլ ունեն նույն հիշատակարանը (Մատենադարան, ձեռ. 7465, էջ 310բ-311ա)։ Որ «Մեծացիր այսօր...» մեղեդին չի պատկանում Բաղիշեցուն, ցույց է տալիս և այն փաստը, որ տաղը կա Սսում ընդօրինակված մի ընտիր ձեռագրում (Մատենադարան, ձեռ. 3503, ժամ. 1394 թ., էջ 58բ, խոր. «Այլ տաղ փոխման աստուածածինն»)։

21. «Տաղ ծննդեան» («Օրհնեալ ես, սուրբ աստուածածին, դուստր լուսոյ»)։ Արդեն ասացինք, որ այս տաղը պատկանում է Բաղիշեցուն։ Տաղի մի հատվածը («Օրհնեալ շրթամբք համբուրեցեր աստուածորդին») երբեմն ընդօրինակված է իբրև առանձին բանաստեղծություն։

22. «Ողբ գերեզմանի» («Ահա եհաս ինձ օր մահու մարմնոյս նիւթական»)։ Տաղի բանակապը հոգում է՝ «Այս յԱռաքել վարդապետէ Բաղիշեցոյ»։

Բաղիշեցու գանձերի, ինչպես նաև նրան վերագրված, բայց նրան չպատկանող գործերի մասին մի քիչ հետո։ Այժմ ասենք, որ Բաղիշեցուն ենք վերագրում մի քանի տաղեր, որոնք տեղ չեն գտել մատենագիտության մեջ։

1. «Երգ յԱռաքել վարդապետէ» («Այբէն մինչ ի քէն, Քրիստոս, մեղայ քեզ»)։ Այս տաղը Պոտուրյանը վերագրել է Սյունեցուն։ Նրա ձեռքի տակ եղած աղբյուրները հայտնի են միայն Առաքելի անունով՝ առանց տարբերակման։ Մինչդեռ տաղը կա Բաղիշեցու անունով (Մատենադարան, ձեռ. 3189, էջ 60բ, խոր. «Նորին յԱռաքել վարդապետէ»)։ Նախորդ տաղի խորագիրն է՝ «Տաղ յԱռաքել վարդապետէ Բաղիշեցոյ»։

2. «Ողբ և խրատ ամենեցուն» («Ի միտ առէք զողբս բանիս»)։ Այս տաղը ևս Պոտուրյանը վերագրել է Սյունեցուն։ Նրա անունով ընդօրինակություն չկա։ Տաղի բանակապը հոգում է՝ «Ի յԱռաքելէ խնդրեաց Ստեփանոսն»։ Կարծում ենք, որ Առաքելը Բաղիշեցին է։ Ստեփանոսը հավանաբար վանահայրն էր Երկայն-Բնկուղյաց

վանքի, որի առաջնորդն էր Բաղիշեցին: Մի հիշատակարանում կարդում ենք. «Գրեցաւ... ի հայրապետութեան տեառն Կոստանդեայ և յառաջնորդութեան սուրբ ուխտիս Առաքել վարդապետի և Ստեփանոս հայրապետի, ի թվականիս հայոց ՊՁԴ [1435]»: Նույն ձեռագրում կա հենց Բաղիշեցու հիշատակարանը: Խնդրելով հիշել իր ծնողներին, որդուն՝ Հովհաննեսին, ուսուցչին՝ Գր. Մերենցին, ասլա՝ վանքի միաբաններին, նա ավելացնում է. «...այլև Ստեփանոս հերապետին և Դաւիթ Փիլիսոփային...»⁶⁴:

3. «Տաղ վասն խոստովանութեան» («Նղբայր, ինձ միտ դիր և լսէ»):

Այս տաղը Տ. Պալյանը հրատարակել է Բաղիշեցու անունով և, իրոք, նրանն է (Մատենադարան, ձեռ. 3081, էջ 102, խոր. «Նորին տաղ ի վերայ խոստովանութեան, ասացեալ ազնիւ և գեղեցիկ, Առաքել վարդապետէ»: Նախորդը, էջ 98բ, Բաղիշեցու «Ողբ մայրաքաղաքին Ստամպուլու» գործն է):

4. «Տաղ սեղան օրհնելոյ» («Արհնեսցուք մեք միաբան զհայր և զորդին և զսուրբ հոգին»): Տաղը Պալյանը հրատարակել է Սյունեցու անունով («Հայ աշուղներ», Ա, էջ 251): Պոտուրյանը, գիտենալով այդ, չի ընծայել Սյունեցուն: Տաղի բանակապը հորում է. «Այս Առաքելի վարդապետի»: Տաղի ոճական ու տաղաչափական առանձնահատկությունները սերտ աղերս ունեն Բաղիշեցու ստեղծագործության հետ, ուստի վերագրում ենք նրան:

5. «Տէ՛ր, ողորմեա՛» («Աստուած և տէր արարածոց»): Հետևելով Հ. Անասյանին, մենք ևս տաղը վերագրում ենք Բաղիշեցուն⁶⁵:

6. «Տաղ դարիպի» («Աւտարութիւն է խիստ դժար»): Բանակապը հորում է՝ «Այս Առաքել վարդապետի երգ»: Հրատարակվել է Առաքելի անունով՝ առանց բանասիրական ծանոթագրության, («Հասկ», 1954, № 2, էջ 64): Պատկանում է Բաղիշեցուն (Մատենադարան, ձեռ. 10006, էջ 31ա, խոր. «Նորին Առաքել վարդապետի՝ Տաղ դարիպի»: Նախորդը, էջ 27բ, Բաղիշեցու «Այբն աստուծոյ է օրինակ» սկզբնատողով տաղն է):

7. «Տաղ յարութեան» («Այսօր յարեալ ի մեռելոց աստուածորդին»): Բաղիշեցուն ենք վերագրում, ելնելով տաղի «Առաքել» բանակապից, ընդհանուր ոգուց, ոճից ու լեզվից և, հատկապես, տաղաչափական հատկանիշներից:

64 Ա. Սյունեյան, Մայր ցուցակ, Ա, էջ 132:

65 Հ. Անասյան, Հայկական աղբյուրները, էջ 6:

8. «Գոփասանք և տաղ աղօթից» («Աւրհնեալ անուն անմահ սուրբ Թադաւորին»): Բանակապը հոգում է՝ «Այս Առաքելի վարդապետի»: Տաղն ունի բազմաթիվ ընդօրինակութուններ, իսկ «Վկայքն ամենեքեան ի յատեան կացին» տողից սկսած՝ առանձին ընդօրինակութուններով: Տաղը կա Բաղիշեցու անունով. կարծում ենք, որ իրոք պատկանում է նրան (Մատենադարան, ձեռ. 8873, էջ 266ա, խոր. «Նորին տաղ ասացեալ»): Նախորդը, էջ 265բ, Բաղիշեցու «Յիշելով զօր մահուն՝ սիրտ իմ սասանի» սկզբնատողով տաղն է): Տաղը կա նաև Վիեննայի մատենադարանում (ձեռ. 1002, էջ 95ա, խոր. «Նորին Առաքել վարդապետի ասացեալ Տաղ վասն աղօթից»): Նախորդը, էջ 94ա, Բաղիշեցու «Քան զամենայն գործս բարեաց...» սկսվածքով տաղն է)⁶⁶:

Գանձարաններում բավականին շատ են «Առաքել» հոդող դանձերը: Դժվար է առավել հավաստիությամբ տարբերակել դրանց հեղինակներին: Առայժմ Բաղիշեցու անունով հայտնի են մեկ տասնյակից ավելի դանձեր, մի քանիսն էլ, ինչպես ցույց կտանք մենք, պետք է վերագրել նրան: Հ. Անասյանը Բաղիշեցուն է՝ վերագրել և, գտնում ենք, որ իսկապես նրանն են, հետևյալ դանձերը.

1 Այսօր իջեալ պետն վերնական.—Աւետեաց

2 Անտանելիդ երկնի և երկրի.—Գիշերապաշտմանց

3. Այսօր ծագեաց լոյսն արփիական.—Գրիգորի Լուսաւորչին

4 Աւրհնեալ ես, սուրբ հայր անքննական.—Սահակայ և Մեսրոպայ

5 Աւրհնեալ է կամքն աստուածային.—Սարգսի

6 Սուրբն Սարգիս և Մարտիրոս.—Սարգսի

7 Աւրհնեալ է հայր ծնող միածնին.—Գէորգայ

8 Ի յերկնային լուսոյն հայրական.—Մինասայ

9 Անախտ, անբիծ փեսայն երկնաւոր.—Թեկղի և Վառվառեայ

10 Աւրհնեալ անճառ հայրն գթած.—Թեկղի և Վառվառեայ

11 Անմարմնական դասք հոգեղինաց.—Քառասնիցն:

Կարծում ենք, որ Բաղիշեցունն են նաև հետևյալ դանձերը.

1 Ի քէն հայցեմ, աղբիւր բարութեան.—Թէոդորոսի

2 Անեղ, անմահ ծնունդ հայրական.—Կիրղի

3 Աւրհնեմք զքեզ, տէրդ ամենայնի.—Յոհաննու Ոսկեբերանի

66 Հ. Ոսկյան, Յուդակ հայերեն ձեռագրաց Մխիթարյան մատենադարանին ի Վիեննա, Բ, էջ 593:

4 Յիսուս Քրիստոս, հօր միածին.—Դաւթայ մարգարէին և
Յակոբայ առաքելոյն

5 Այսօր եհաս հրաման արարչէն.—Թաղման

6 Այսօր եհաս ինձ օր վախճանի.—Քահանայաթաղի:

Առաջինը հոգում է՝ «Ի Առաքելէ խնդրեալ է վարդապետն»:
Գանձում կա վարդապետի՝ Գրիգորի անունը.

Նաև Գրիգոր այն իմաստակին,

Որ և խնդրող եղև այս գանձին:

Գրիգորի ուլ լինելը պարզում է գանձի կաֆան.

Դանձս գրեցաւ ըստ պատշաճին,

Թէոգորոս քաջ վկային.

Երգեց զսա քաջ բարունին՝

Տէր Առաքել Բաղիշեցին,

Վասն խնդրոյ իւր վարպետին՝

Մերենց Գրիգոր վարդապետին:

(Մատենադարան, ձեռ. 8908, էջ 3ա)

Անկասկած է, ուրեմն, որ գանձի հեղինակն է Առաքել Բա-
ղիշեցին: Երկրորդը հոգում է՝ «Այս բանն յԱռաքելէ» և ունի գան-
ձասացի կաֆան.

Ամենիմաստ կամաւք վերին,

Ռահին կենաց հաւր միածին,

Ախմար մտացս յառաջ եկին

Քաղցրաճաշակ երգս ի սմին,

Երգել զայս միշտ յեկեղեցին,

Լուսապսակ քաջ Կիրղոսին:

(Մատենադարան, ձեռ. 8188, էջ 377բ)

Երրորդը հոգում է՝ «Այս Յոհաննու Ոսկեբերանին» և ունի
«Կաֆայ գանձիս ի Գրիգորէ», որի սկզբնատառերը հոգում են
«Առաքել».

Այս գովելի գանձս, որ յրեցաւ,

Ռամիկ մտաց յառաջ եկաւ,

Արփիափայլ զարդարեցաւ,

Քահանայից պարգևեցաւ,

Երանելոյն սա ասացաւ,

Լուսալեղցին ստորոգեցաւ,

Ոսկեբերան նա կոչեցաւ:

(Մատենադարան, ձեռ. 8188, էջ 381ա)

Այս գանձերը պահպանվել են մի գանձարանում (Մատենադարան, ձեռ. 8188), որը գրված է թե՛ Գրիգոր Խլաթեցու և թե՛ Առաքել Բաղիշեցու կենդանության օրերին: Անտարակույս է, որ Առաքելը Բաղիշեցին է, Գրիգորը՝ Խլաթեցին, հետևաբար գանձերի հեղինակն է Բաղիշեցին:

Զորորդ գանձը՝ նվիրված Դավիթ մարգարեին և Հակոբ առաքյալին, ավարտվում է մի մաղթանքով, ուր հիշատակված են թե՛ գրողի՝ Առաքելի և թե՛ գծողի՝ Հակոբի անունները.

Այլև մեղաւք մեռեալ անձին

ծրգաւղի և գծաւղի սորին՝

Առաքելին և Յակոբին,

Միշտ ասացէք «Զտէր ողորմին»:

(Մատենադարան, ձեռ. 430, էջ 315ա)

Ակներև է, որ Առաքելը Բաղիշեցին է, գծողը՝ նրա քարտուղար Հակոբը, որի մասին արգեն հիշատակել ենք Բաղիշեցու կենսագրության մեջ: Որ այս գանձի հեղինակն է Բաղիշեցին, ապացուցում է նաև տաղի մի ընդօրինակության ծանոթագրությունը. «Յետին տաղս ի յԱռաքել վարդապետէ Բաղիշեցոյ» (Մատենադարան, ձեռ. 430, էջ 314ա):

Ինչ վերաբերում է հինգերորդ և վեցերորդ գանձերին կամ թաղման գանձերին, ապա պետք է ասել, որ Տ. Պալյանը «Այսօր եհաս հրաման արարչէն» գանձը հրատարակել է Բաղիշեցու անունով («Հայ աշուղներ», էջ 155): Նվ, իսկապես, երկու գանձերն էլ հարազատ են Բաղիշեցու ստեղծագործությանը, սերտորեն առնչվում են մահվան թեմային նրա նվիրած տաղերին: «Առաքելի» բանական անկասկած է դարձնում հեղինակի անունը. մեր կարծիքով՝ Առաքելը Բաղիշեցին է:

Բաղիշեցուն են վերագրվել, բայց նրանք չեն հետևյալ տաղերը՝ ըստ սկզբնատողերի.

1 Անճառ ճառագայթ լուսոյն

2 Ահա մեծ լեռոն և ահագին

3 Ամպ լուսոյ հրածին

4 Այբէն մինչև փ քէն՝ քէն գոհանամ ես

5 Արքայ անմահ երկնային

6 Աստուածատես նմանական

7 Անմահ բնութիւն առի

8 Բանք սաղմոսիս է պատուական

- 9 Դասքն հրէական էին պահապան
10 Դարձեալ և այս է կամք փրկչին
11 Անձն իմ, արի աղօթէ դէմ արարողին
12 Ով քահանայք և վարդապետք աստուածաբան:

Մենք բաւարարվում ենք ընդհանուր այս թվարկմամբ, առանց ծավալվելու: Ենթադրվել է, որ Բաղիշեցին տաղաչափել է «Պատմութիւն եօթն իմաստասիրաց» երկը: Իրականում, սակայն, այդպիսի չափածո գործ չկա, և այդ շփոթությունը բանասիրական պատշաճ հիմնավորմամբ պարզել է Ն. Ակինյանը⁶⁷:

Բաղիշեցուց ցարդ հայտնի է 11 արձակ գործ՝ 4 վկայաբանություն և 7 ներբողյան⁶⁸: Վկայաբանություններն են.

1. «Վարդան Դատվանցի կամ Բաղիշեցի» («Մեծ և ահաւոր և սքանչելի է խորհուրդ արարչին...»):

2. «Ստեփանոս վարդապետ և Պետրոս քահանա խիղանցիք» («Աստուածային առաքեալն և աւետարանիչն Քրիստոսի մեծն Յովհաննէս...»):

3. «Գրիգոր Սերենց խլաթեցի» («Այս երջանիկ և երանելի, աստուածահաճոյ և աստուածապարփակ, երանաշնորհ քարոզս կենաց...»):

4. «Ամիրզա Սպարկերտցի» («Դարձեալ յետ ութ ամի նահատակութեան սրբոցս, ի ՊԶԱ [1432]...»):

Այս գործերից խլաթեցու մասին վկայաբանության հեղինակային պատկանելության հարցն է միայն, որ տարակարծություններ է հարուցել բանասիրության մեջ⁶⁹: Երկու ձեռագիր (Մատենադարան, ձեռ. 1511, էջ 265ա և ձեռ. 3786, էջ 248բ) մասնակի տարրնթերցվածներով ունեն այսպիսի հիշատակարան. «Կատարեցավ նահատակութեամբ մեծ վարդապետն Գրիգորիոս ի ՊԶ [1425] թուականիս Հայոց, ի մայիս ամսոյ ինն, յաւուր կիրակէի մեծի պենտէկոստէին գալստեան հոգւոյն աստուծոյ, ի փառս Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ: Որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի, և աղօթք նորա ի վերայ ամենայն աշխարհի, և մաղթանօք նորա տէր մեզ ողորմեսցի խնդրողացս բանիցս այս երկու Կարապետի, ի Թումայ հռետորէ, որ զայսչափ գիծս շարագրեաց...»: Ահա մի

67 Ն. Ակինյան, Հինգ պանդուխտ տաղասացներ, Վիեննա, 1921, էջ 183—186:

68 Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, Ա, էջ 1133—1137:

69 Տե՛ս Հր. Անադյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Ա, էջ 213, 609, Գ, Երևան, 1946, էջ 504:

այլ հիշատակարան՝ ըստ Փիրղալեմյանի. «Որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի և աղօթիւք նորա [Գրիգորի Մերենց] Քրիստոս ողորմի ամենայն աշխարհի, խնդրողաց բանիցս այս և Թումայ վարդապետի Բաղիշեցոյ, որ զպատմութիւնս գրեաց»⁷⁰:

Առաջին հայացքից կարծես անկասկած է, որ իսլաթեցումասին վկայաբանությունը հեղինակել է Թումա Բաղիշեցին⁷¹: Իրականում, սակայն, այդպես չէ: Այդ վկայաբանության հեղինակը Առաքել Բաղիշեցին է, ինչպես իրավացիորեն ընդունում է Հ. Անասյանը: Ինչու՞, ի՞նչ փաստեր կան: Նախ՝ կա ուղղակի հիշատակություն այդ գործի վերջաբանում. «Զյարմարող ճառիս ղԱռաքել վարդապետն յիշեցէք ի տէր, աղաչեմ»⁷²: Այնուհետև, նշված երկու ձեռագրերը, որոնք վկայաբանության հեղինակությունը տալիս են Թումային, ըստ տոմարական հաշիվների, սխալ են դնում իսլաթեցու նահատակության տարեթիվը. 1425 թ. մայիսի 9, կիրակի, մինչդեռ «Առաքելի անունը կրող օրինակը տալիս է «1425 թ. մայիսի 27, կիրակի», որ շատ ուղիղ է, ինչ որ կարելի է ապացույց համարել ավելի հարազատ օրինակ լինելու, որով և հեղինակի մասին նրա տված հիշատակությունը ավելի ստույգ համարելու»⁷³: Բաղիշեցուն հեղինակ ճանաչելու մյուս հիմքը, ըստ Անասյանի այն է, որ նա իսլաթեցուն նվիրել է այլ գործեր ևս՝ չափածո եղերերգություն և արձակ ներբողյան, որ նահատակության պատմությունը կարգալուց հետո սովորաբար կարդացվել են և նահատակին նվիրված ներբողներ՝ գրված նույն հեղինակի կողմից: Ավելացնենք նաև, որ Բաղիշեցին իսլաթեցուն ներբողելու, նրա մասին գրելու պատճառներից մեկն էլ համարում է այն, որ «զի տեսի, զի արժանատւոն յիշատակի բարունապետն իմ Գրիգորիոս ոչ ներբողեցաւ յայլ առաւել իմաստնոց և գիտնոց...»⁷⁴: Նշանակում է, Բաղիշեցուց առաջ ոչ ոք չէր գրել իսլաթեցու նահատակության պատմությունը: Այնուհետև, թվարկելով իսլաթեցու ներքին բարեմասնությունները, Բաղիշեցին ավելացնում է, թե

70 Ղ. Փիրղալեմյան, Նօտարք հայոց, էջ 77:

71 Մատենագետ Հ. Անասյանը Թումային սխալմամբ նույնացնում է Թովմա Մեծոփեցու հետ: Հիշված «...Նրկու օրինակների վերջաբանության մեջ,—գրում է նա,—Թումա Մեծոփեցու մասին է հիշատակված, թե նա «ղայսչափ գիծս շարագրեաց» («Հայկական մատենագիտություն», Ա, էջ 1136):

72 Ղ. Փիրղալեմյան, Նօտարք հայոց, էջ 77:

73 Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, Ա, էջ 1136:

74 Մատենադարան, ձեռ. 7362, էջ 511ա:

նա «ոչ միայն միով կերպիւ առնէր ողորմութիւն, այլև բազում եղանակաւ, զոր յայլում տեղուջ մանրամասնաբար ասացից»⁷⁵: Կարծում ենք, որ սա ակնարկ է դեռ չգրված, բայց արդեն մտահրդացված մի գործի մասին, և այդ գործը հենց *Խլաթեցուն նվիրված վարք-վկայաբանությունն* է, ուր նա իրականացրել է իր խոստումը:

Ինչ վերաբերում է Թումա Բաղիշեցուն, ապա պետք է ասել, որ նա *վկայաբանության ընդօրինակողն* է: Կարծում ենք, որ գրչական վրիպակ է թույլ տված,—միևնույն է՝ Թումայի, թե հետագա գրիչների կողմից,—բաց է թողնվել Առաքել Բաղիշեցու հեղինակային հիշատակարանը: Որ սա ոչ միայն հավանական է, այլև տրամաբանական, կարելի է համոզվել նման մի ուրիշ փաստից: Բաղիշեցու մի ներբողյանի ընդօրինակություն, հեղինակի հիշատակարանից հետո ունի գրչի հիշատակարանը. «Արդ, երես անկեալ աղաչեմ զընթերցող՝ յիշման արժանի առնել զանպիտան գրող ճառիս զԹորոս արեղայն...»⁷⁶: Բավական է, որ բաց թողնվեր Բաղիշեցու հիշատակարանը, և այն ժամանակ «զանպիտան գրող զԹորոս արեղայն» կհամարվեր այդ գործի հեղինակը: Կարծում ենք՝ այսպես կամ մոտավորապես այսպես է պատկերը և Թումա Բաղիշեցու առնչությամբ, և իրավացի է Հ. Անասյանը, որ *Խլաթեցուն նվիրված վկայաբանությունն* ընծայում է Բաղիշեցուն:

Բաղիշեցին ունի 7 ներբողյան, ըստ սկսվածքների՝ դրանք են⁷⁷.

1. «Գովել զսուրբսն և զընտրեալսն յաստուծոյ՝ պարտ է վասն բազում պատճառ...»—Գրիգոր Խլաթեցայ:

2. «Անճառ ծնունդ հօր միածին որդի, Յիսուս Քրիստոս, սրբեա զաղտեղացեալ միտս իմ...» —Վասն գալստեան տեառն Բաղասնօրեայ ի տանարի:

3. «Անժամանակ բանդ աստուած, արքայ համայնից, ծնունդ հօր անեղաբար և փառակից հօր անքննաբար...»—Մեծի գալստեան ծաղկազարդի:

4. «Իմաստութիւն հօր, որդի աստուծոյ, տուր զօրութիւն մտաց իմոց ասել բանս ինչ յարութեան քո...»—Վասն մեծի յարութեանն Քրիստոսի:

75 Նույն տեղում:

76 Նույն տեղում, էջ 625բ:

77. Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, Ա, էջ 1137—1140:

5. «Աստուած, միածինդ հօր, լոյս ծագեա խաւարեալ ոգւոյս և մաքրեա զգործարան բարբառոյս...»—Ի սուրբն Յովհաննէս կարապետին Քրիստոսի:

6. «Ով ամենասրբունի աստուածածին Մարիամ կոյս, գերագոյնդ իրկնատրաց և երկրաւորաց...»—Ի սուրբ աստուածածինն:

7. «Զբերան իմ բացից յօժարութեամբ կամաց, զի արժանի եղեց անարժանութեամբ իմով ընդունել...»—Ի սուրբ աստուածածինն և ի ծնունդն Քրիստոսի:

2. Անասյանը Բաղիշեցուն է վերագրել երեք ներբողյան ևս, որոնք, ինչպես ցույց են տալիս փաստերը, չեն պատկանում նրան: Դրանք են⁷⁸.

1. Անխորագիր. «Բացից զբերան մտաց և առից զհոգի շնորհաց»:

2. «Ի յարութեանն Ղազարու» («Բաց զշրթունս իմ խօսել վասն քո, որդի աստուծոյ, զի քե բարբառեն ամենայն բանաւորք...»):

3. «Ի մեծի երկուշաբթին յաւետարանին մեկնութենէն («Բաց զշրթունս իմ խօսել սիրով զգործս քո, որդի աստուծոյ...»):

Անխորագիր ներբողյանի մասին Անասյանը գրում է. «Այս ճառը հեղինակի անուն չի կրում, բայց ձեռագրում (Մատենադարան, ձեռ. 2121, էջ 377բ—Ա. Ղ.) գտնվում է Առ. Բաղիշեցու «Անժամանակ բանդ աստուած...» և «Բաց զշրթունս իմ խօսել սիրով» (ձեռագրում, էջ 378բ, ոչ թե սիրով, այլ վասն քո—Ա. Ղ.) ճառերի միջև, իսկ վերջինս կրում է «Նորին [Առաքել վարդապետի] յարութեանն Ղազարու» խորագիրը, որով կարելի է ընդունել, թե ընդօրինակողի կարծիքով խնդրո առարկա ճառը ևս եղել է Առ. Բաղիշեցու հեղինակությունը»⁷⁹: Երրորդ ներբողյանը (Մատենադարան, ձեռ. 2121, էջ 378բ, խոր. «Նորին ասացեալ ի մեծի երկուշաբթի առաւօտուն») Անասյանը նույնպես վերագրում է Բաղիշեցուն՝ մոտեցման նույն տրամաբանությամբ: Ինչպես տեսնում ենք, մատենագետի համար հիմնական կովան է հանդիսացել երկրորդ ներբողյանի խորագիրը, ավելի ճիշտ՝ խորագրի նութին բառը, որի տակ նա հասկանում է Բաղիշեցուն: Անասյանին հայտնի է նաև, որ այդ գործը, ինչպես մի քանի ձեռագրերում, այնպես էլ Կ. Պոլսում 1722 թ. հրատարակված «Գիրք և ճառք հոգեշահ»

⁷⁸ Նույն տեղում, էջ 1140—1142:

⁷⁹ Նույն տեղում, էջ 1140:

ժողովածուում վերագրված է Հակոբ Սրճեցուն: «Գիտենք,—գրում է Անասյանը,—որ Սրճեցին ևս ունի մի ճառ «Ի յարութիւնն Ղազարու», որը տարբեր է (սկ. «Այսօր կենագործողն ամենայնի»)՝⁸⁰ նկատենք, սակայն, որ այս սկսվածքով հայտնի են ուշ շրջանի երկու ընդօրինակութիւն (Մատենադարան, ձեռ. 2224, ժամ. 1771 թ., էջ 85բ, Ձեռ. 2131, ժամ. 1762 թ., էջ 153բ), որոնք իրականում նույն ներբողյանի թերի օրինակներն են, չունեն սկիզբը: Սխալ է նաև այն կարծիքը, թե այդ «հրատարակութեան մեջ Առաքելին պատկանող բնագիրը, որ սկզբի մասն է կազմում, մինչև «ղՔորազին յանդիմանեաց և վա՛յ ետ Բեթսայիդայ» բառերը (էջ 132), շատ ավելի երկար է, քան մեզ հայտնի ձեռագրերում»⁸¹: Ո՛չ, դա լրիվ բնագիր է, և պատկանում է Հակոբ Սրճեցուն («Գիրք և ճառք հոգեշահ», էջ 126, խոր. «Ճառ, երանելոյն Յակոբայ Սրճոյ եպիսկոպոսի ասացեալ ի դալուստ փրկչին ի Բեթանիա և ի յարութիւնն Ղազարու»):

Որ այս գործն իսկապես Սրճեցունն է և ոչ թե Բաղիշեցունը, հավաստի է: Նախ՝ այն կա ասորերեն և պատկանում է Սրճեցուն⁸²: Թեև այսքանն էլ բավական է ընդունելու համար, որ նա է հեղինակը, ասենք նաև, որ, երկրորդ, ներբողյանը կա հայերեն, լրիվ և չաղարտված, ընդօրինակված 1158 թ.⁸³, երրորդ, իրավացիորեն այն դիտված է իբրև թարգմանութիւն ասորերենից⁸⁴ և, վերջապես, չորրորդ, բազմաթիվ ձեռագրեր այդ գործը տալիս են Սրճեցուն, մինչդեռ, ընդհակառակը, չկա մի ձեռագիր, որ նույնիսկ սխալմամբ վերագրած լիներ Բաղիշեցուն: Նշանակում է՝ «նորին յարութեանն Ղազարու» խորագիրը, եթե անհրաժեշտ է բացել, ասյա պետք է նրա տակ հասկանալ ոչ թե Բաղիշեցուն, այլ Սրճեցուն: Ինքնին պարզ է, որ մյուս երկու գործերը ևս Անասյանը սխալմամբ է վերագրել Բաղիշեցուն: Եվ, իսկապես, «Ի մեծի

⁸⁰ Նույն տեղում, էջ 1141:

⁸¹ Նույն տեղում:

⁸² Assemanus, Biblioteca orientalis, t. I, Romae, 1719, p. 322 (Այս փաստը ստուգել է ասորագետ Հ. Մելքոնյանը, որի համար հայտնում ենք մեր խորին շնորհակալութիւնը):

⁸³ Մատենադարան, ձեռ. 3782, էջ 142բ, խոր. «Սրբոյն Յակոբայ եպիսկոպոսի Սրճեցոյ՝ Ի յարութիւնն Ղազարու»:

⁸⁴ Գ. Զարեհանլյան, Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնայաց (դար Դ—ԺԳ), Վենետիկ, 1899, էջ 572:

երկուշաբթին յաւետարանին մեկնութենէն» ներբողյանը ևս,
ինչպես պետք էր սպասել, ձեռագրերում հայտնի է իսկական
հեղինակի՝ Հակոբ Սրճեցու և ոչ թե Առաքել Բաղիշեցու անունով
(Մատենադարան, ձեռ. 3457, էջ 211բ, ձեռ. 2291, էջ 227բ)։

Ընդհանուր գծերով, ահա, սա է Առաքել Բաղիշեցու երկերի
մատենագիտական պատկերը։

ԱՐՁԱԿ ԵՐԿԵՐ

Բաղիշեցու արձակը ժանրային իմաստով կարելի է բաժանել ներբողյանների և վկայաբանությունների: Թե՛ ներբողյանների և թե՛ վկայաբանությունների միջոցով եկեղեցին աշխատել է կենսագործել իր հիմնական նպատակը՝ բարոյագիտական սկզբունքներ պատվաստել ժողովրդի գիտակցությանը՝ իր գաղափարախոսությունը տեական դարձնելու համար: Բովանդակությամբ թեև կրոնական, այդ ստեղծագործությունները, սակայն, կրոնական արժեք չունեն միայն. բացի դավանաբանականից՝ ունեն գրական-գեղարվեստական ու պատմա-ճանաչողական նշանակություն ու արժեք:

Բաղիշեցու արձակը բնորոշում է նրան մի կողմից՝ իբրև նշանավոր հասարակական գործչի ու մատենագրի, շնորհալի հոեւտորի ու հմուտ աստվածաբանի, մյուս կողմից՝ հայրենասեր մի մարդու, որի համար թանկ է իր ժողովրդի դավանած կրոնը, հայրենավանդ լուսավորչականությունը իբրև ազգապահպանման հիմնական մի գործոն՝ ընդդեմ այլադավան օտարատիրության ու նրա քաղաքական իշխանության, ընդդեմ նրա գաղափարախոսության: Այս տեսակետից Բաղիշեցու արձակը համահնչյուն է նրա չափածոյին: Նրա ներբողյանների ու վկայաբանությունների հետամտած նպատակը հանգում է միևնույն գաղափարին՝ հայ ժողովրդի ինքնուրույնության ու ազատագրության անմար բաղձանքներն արտահայտելուն:

Ներբողյանը միջնադարյան արձակի հին ու հարուստ ժանրերից է: Այն գրեթե հազարամյա ուղի էր անցել մինչև Բաղիշեցին: Ներբողյանները, սովորաբար, կարդացվում կամ արտասանվում էին կրոնական հանդեսների, եկեղեցական տոնակատարությունների ժամանակ և գլխավորապես նվիրված էին Հիսուսին, աստվածածնին կամ ուրիշ սրբերի, նրանց կյանքի ինչ-ինչ դրվագներ ներբողելուն, արարողություններին հանդիսավորություն, ունկընդիրներին կրոնիմացություն տալու նպատակով: Ժանրն անցել է զարգացման իր ուղին, որի մեջ ընդհանուրը կրոնա-փիլիսոփայական նույն հայեցողության հարատևումն է՝ նրա տարբեր էտապների համար: Ոչ մի ներբողագիր գրականության զարգացման և ոչ մի էտապում չհրաժարվեց կրոնական ընդունված դոգմաներից, դուրս չեկավ եկեղեցական գրականության սահմանափակ ոլորտից: Սակայն սա չի նշանակում, թե գրական այդ տեսակը մեկընդմիշտ մնաց հայտնի ձևերի նույն կաղապարում: Ներբողյանները միշտ էլ փոփոխություններ են կրել թե՛ գաղափարական բովանդակության առանձին երանգների և թե՛ արտահայտչական միջոցների թարմացման տեսակետից՝ կախված ներբողագրի տաղանդից, նրա ապրած դարաշրջանի գեղագիտական ճաշակից: Սակայն, այնուամենայնիվ, որքան հին, այնքան պարզ ու զգացմունքային, այնքան բարձրարվեստ են ներբողյանները, ուր հնի՝ հեթանոսության մերժման կրակոտ կրքին միահյուսվում էր նորի՝ քրիստոնեության հաստատման հուղավառ հավատը, և, ընդհակառակը, սպառնելով զարգացման ներքին հնարավորությունները՝ ուշ շրջանի ներբողյանները դառնում են ցածրարվեստ, ճարտասանորեն թեև պերճ, բայց սակավանյութ և արվեստական:

Բաղիշեցին, իբրև ներբողագիր իր նախորդներին մերձենալով կրոնա-փիլիսոփայական հայացքների, եկեղեցական գաղափարաբանության ընդհանրության տեսակետից, որոշ չափով սակայն տարբերվում է նրանցից՝ ներբողյաններում առկայծեք սկսած հասարակական-քաղաքական տրամադրությունները շարունակելու, ավելին՝ դրանք ընդգծելու միտումով:

Բաղիշեցուց հայտնի է յոթ ներբողյան: Ժանրային տեսագծով դրանք մերձենում են ճառերին. հեղինակն ինքը դրանք կոչում է «ճառ ներբողինի», «գովեստ ներբողական», «դրուատ» և այլն:

Փիլիսոփայական-խոհական տեսակետից Բաղիշեցին առանձին նորություն չի արտահայտում, չի բարձրանում իր նախորդներից:

Ներբողյաններում արտահայտված գաղափարներից կարևորը, ի տարբերություն կրոնա-փիլիսոփայական հայացքների, հայ ժողովրդի ազատագրության, նրա անկախության գաղափարն է՝ հեղինակի հայրենասիրական զգացմունքների արժարժամբ: Անկախ ներբողյանի հիմնական նպատակից,— լինի դա բարոյակրթական, դավանաբանական թե ուսուցողական,— Բաղիշեցին ուղղակիորեն թե կողմնակիորեն հանգում է միևնույն մտքին. «...աներկբայ հաւատով և հաստատուն յուսով աղերսել... առ հայրն աստուած և որդին միածին և ի հոգին ճշմարիտ, զի բանայ զդուռն ողորմութեան իւրոյ ի վերայ համօրէն քրիստոնէից և տացէ զերկնային խաղաղութիւն ամենայն հաւատացելոց, ևս առանկ՝ հայկազեան տոմիս: Այլև հաստատեսցէ զաթոռ հայրապետական ղիտաւորութիւն և զքաղաւորական իշխանութիւն ազգաց քրիստոնէից... Այլև տացէ տէր աստուած վարդապետաց ուղղադաւանութիւն, քահանայից՝ առաքինութիւն, ժողովրդեան՝ բարի քաղաքավարութիւն»¹:

Վերականգնված տեսնել հայրենի թագավորությունը՝ քրիստոնյա այլ ազգերի թագավորությունների կողքին, հաստատուն տեսնել հայրենի կաթողիկոսական աթոռ՝ նույնադավան ուրիշ ազգերի հոգևոր իշխանությունների կողքին, խաղաղության մեջ տեսնել իր ժողովրդին՝ այլ ժողովուրդների շարքում,— ահա Բաղիշեցու հոգու տանջանքի ակունքն ու տենչանքի բարձրակետը:

Այս մտայնությունը հասարակական հող ունեւր և, անկասկած, արձագանքն էր դարաշրջանի աղգային-քաղաքական տրամադրությունների:

Ներբողյաններում արտահայտված մյուս գաղափարը, որը բխում է միջնադարյան աշխարհայեցողությունից, ասլաշխարհության հորդորն է, մեղքերից սրբազործվելու և անապական հոգով աստվածային, վերերկրային վայելքներին արժանանալու վարդապետությունը: Այդ գաղափարը, սակայն, ինքնանույառակ չէ: Նրա հիմքը մեղանշականության միջնադարյան այն հայացքն է, ըստ որի՝ մարդու երկրային մեղքերի մեջ է նրա թշվառությունների պատճառը, հետևաբար և՛ ժողովրդին հասած դժբախտությունների ակունքը: Ուստի Բաղիշեցին արտասովահառաչ սլաղատանքով մերթ դիմում

¹ Մատենադարան, ձեռ. 7362, էջ 13բ:

է «սիրառատ աստուածորդուն»՝ Հիսուսին, մերթ նրա «բարեգութ մորը»՝ աստվածածինն, մերթ նրա «գալուստը պատգամախոս կանխատեսությամբ ավետած» Հովհաննէս մկրտչին՝ երկնային զորություն և շնորհ առաքելու մարդկանց՝ քավելու իրենց մեղքերը, դիմանալու համար չարի փորձություններին. «Մեղաց մերոց դու քաւիչ լեր,—դիմում է ներբողասացը Հիսուսին,—ի փորձանաց տուր համբերել... Շնորհեա բազկաց մեր անդադար, միշտ համբառնալ աղօթաբար»²:

Մեղքերից մաքրվելու, ապաշխարելու այս պաղատանքը, սակայն, Բաղիշեցու մոտ չի տարամիսուում օտարատիրությունից ազատագրվելու հույսի հետ:

Հովհաննէս կարապետի գլխատմանը նվիրված ներբողյանում, օրինակ, Բաղիշեցին անցնում է «երաժշտականաբար» ներբողելուն, աղերսում է նրանից. «Զքեղ աղաչեմք շնորհաց տեղի, լեր մեղ պարիսպ ընդդէմ չարի... Մեզ օգնական լեռ ի վտանգի, այլասեռից շարեաց ազգի»³:

Բաղիշեցու ներբողյաններից լավագույնը Գրիգոր Խլաթեցուն ձոնածն է, որը Հ. Ոսկյանի արտահայտությամբ՝ «Ներբողյան մըն է ընտիր»⁴ թե՛ իր բովանդակության և թե՛ գեղարվեստական կատարման տեսակետից:

Հայտնի է, որ Բաղիշեցին Խլաթեցու մասին, բացի այս ներբողյանից, գրել է նաև երկու եղբրերդ և մեկ վարք-վկայաբանություն: Նույն նյութին նվիրված տարաբնույթ այս գործերը, դժբախտաբար, տեղ-տեղ կրկնում են միմյանց՝ թուլացնելով գեղարվեստական ազդեցութունը, բայց և առանձնահատուկ արժեք են ստանում պատմագիտական տեսակետից՝ աներկբայելի դարձրնելով ավանդված փաստերի պատմական հավաստիությունը:

Ներբողյանը սկսվում է սրբերին դովելու, նրանց հիշատակը հարգելու անհրաժեշտության հիմնավորումով: Բաղիշեցին պաշտպանում է այն միտքը, որ «զպատուեալսն աստուծոյ... պարտիմք և մեք մեծարել բանիւք», «զի կարդալով զյիշատակս նոցա, օրինակ առցուք զվարս նոցա» և «կարդալով զվարս նոցա՝ շնորհս ընդունիցեմք իմաստութեանց նոցա»: Սակայն եթե «զոր ի համ-

2 Մատենադարան, ձեռ. 7375, էջ 336ա:

3 Նույն տեղում:

4 Հ. Ոսկյան, Յուդակ հայերեն ձեռագրաց Մխիթարյան մատենադարանին ի վիճանա, Բ, էջ 204:

քաւէ լուեալ, և զոր ի գրոց պատմութեանց ընթերցեալ պատուեմք և մեծարեմք զոր յիշատակի նոցին», ապա առավել ևս մեծարման արժանի են նրանք, «որք ականատեսք եղաք մեզէն», «զհոգևոր ծնողսն մեր, զվարդապետսն», «որք բանիւք և իմաստութեամբ երկնեալ ծնան զմեզ»⁵:

Հեղինակը երախտագետ աշակերտի՝ առ վարդապետն ունեցած սիրո և հարգանքի, նրա նահատակության առթիւ ցաւի ու կսկծի, նրա հիշատակի հանդեպ խորին ակնածանքի իր խոսքն է զեղում՝ մերթ մեղմ ու տխրաշնչաւ, մերթ հպարտ ու հիացական,—բայց միշտ էլ սրտաշարժ հույզի անմիջականությամբ թաթաւուն: Եւ ներքողյանի տողերից, ուր թեև կենսագրական քիչ բան կա և քիչ չեն նաև ընդհանուր դարձվածքները, այնուամենայնիւ, պարզ հառնում է սրբակյաց կրոնավորի, հայ մշակույթի անխոնջ մշակներից մեկի գրավիչ դիմապատկերը, հարուստ մարդկային հոգու ներքին բարեմասնություններով: Խլաթեցին, ըստ Բաղիշեցու, «սուրբ էր սրտիւք, զի ոչ ունէր նախանձ ընդ ումեք, և ոչ շարի շար հատուցանէր: Այլև սուրբ էր մարմնով՝ կոյս և մաքուր... սգակից էր սգաւորաց հոգով և մարմնով, ըստ բանի մեծին Պօղոսի, որ ասէ. «Ո հիւանդանայ և ես ոչ տապանամ» և ըստ առակողին, թէ՛ «Սիրտ իմաստնոյ ի տուն սգոյ»: ...Այլև հեզ էր և խոնարհ, որ ոչ կարեմ պատմել... զամենեւեան շահէր և ամենեցուն բարի օրինակ լինէր... զխաղաղութիւն սերմանէր ի մէջ մարդկանց, հաշտեցուցանէր...: Եւ այնքան ողորմած էր և մարդասէր, զի առանց աղքատի ոչ ինչ ճաշակէր, այլ ուր երթայր, աղքատքն զհետ նորա երթային, և զամենայնի պէտս լցուցանէր. զոմանս հանդերձիւ, զոմանց գերին աղատէր... զսգաւորսն մըխիթարէր... Այլև ողորմած էր ամենայնի ոչ կեղծեօք, այլ ճշմարտութեամբ, ոչ վասն մարդահաճութեան, այլ յաղագս հաճելոյ զկամս աստուծոյ... զի զամենայն զոր ինչ ստանայր, աղքատաց և կարօտելոց տայր և ինքնակամ աղքատանայր...: Եւ ոչ թէ զտուրս այլոց, այլ զվաստակս ձեռաց իւրոց, զի գիր գրէր ձեռամբն իւրով... ի տըւէ և ի գիշերի, ի տուն և ի դուրս, ի վանք և ի գիւղ և ի քաղաքս... Եւ զանյայտ պատմութիւնս ի լոյս ածէր և զարդարեաց զեկեղեցի պատմութեամբ Յայսմաւորացս, այլև գանձիւ և տաղիւ և երգօք շարականօք»⁶:

5 Մատենադարան, ձեռ. 7377, էջ 536ա:

6 Նույն տեղում, էջ 536բ, 537ա-բ:

Բաղիշեցին միաժամանակ տեսնում է և քննադատում իրականության ստվերոտ կողմերը: Խլաթեցուն միշտ չէ, որ սիրել են, այլև «հալածեալ լինէր վասն օրինացն և արդարախօս վարդապետութեանն... Այլև բազում անգամ նախատէին ղնա և բամբասէին սուտ և հայհոյէին, ոչ թէ աշխարհականք, այլ նենգաժողք և շարաքարոյ առաջնորդք»⁷:

Խլաթեցու նահատակության հակիրճ շարադրմանն անցնելուց առաջ, Բաղիշեցին շեշտում է այն միտքը, որ Խլաթեցին թեև առանց նահատակության էլ արժանի էր երկնային արքայության, այնուամենայնիվ, նա տեաքար փայփայել է գիտակցված մահով անմահանալու «Մահ ոչ իմացեալ՝ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է»⁸ հին ու իմաստուն խոսքը: Խլաթեցին «յօժարէր ղկամաւոր մահն, որ կեանքն է և ոչ մահ, մանաւանդ փառաց պատճառ և պատուոյ»⁹:

Սա ոչ միայն Խլաթեցու, այլև նրա սանի՝ Բաղիշեցու հայրենասիրական բարձր գիտակցության արտահայտությունն է՝ առաջինի մոտ անձնական օրինակով վերածված իրականության, երկրորդի մոտ դարձած խորին համոզմունք:

Այսպիսով, Բաղիշեցու ներբողյաններում որոշակի արտահայտություն են գտել թե՛ ժամանակի շունչը և թե՛ դարաշրջանի հասարակական-քաղաքական տրամադրությունների արձագանքները, որոնք հեղինակի աշխարհայացքային տարբեր կողմերը լուսաբանելուց բացի, բավականաչափ նպաստում են նրա ստեղծագործության ընդհանուր ոգին ճիշտ ըմբռնելուն:

Բաղիշեցու ներբողյանները գեղարվեստական տեսակետից աչքի են ընկնում իրենց բազմազանությամբ, օգտագործված հետադարձական ձևերի ու արտահայտչական միջոցների հարստությամբ: Նրա խոսքը մերթ հուզական շեշտ ունի, քնարական շունչ, մերթ պատկերավոր է ու ոգեշունչ, առատ բանաստեղծական համեմատություններով ու գեղեցիկ փոխաբերություններով: Ներբողյանը հիմնականում կառուցված է երեք մասից. նախաբանից, բուն նյութից և վերջաբանից: Նախաբանը, առհասարակ, Բաղիշեցին սկսում է դիմումից Հիսուսին, աստծուն կամ աստվածածին կույսին՝ դրվա-

⁷ Նույն տեղում, էջ 537ա-բ:

⁸ «Եղիշէի վասն վարդանայ և հայոց պատերազմին», ի լոյս ածեալ բաղդատութեամբ ձեռագրաց աշխատութեամբ Ե. Տէր-Մինասեան, Երևան, 1957, էջ 14:

⁹ Մատենադարան, ձեռ. 7377, էջ 538ա:

տանքի նյութին անցնելու համար հայցելով շնորհ ու կարողություն: Դիմելու այդ ձևը, բարեպաշտական արտահայտություն լինելուց բացի, բխում է նաև միջնադարյան այն հայացքից, որ աստված է ստեղծագործական բոլոր ունակությունների շնորհատուն: Դա, միաժամանակ, ուղղակի հռետորական հնար է՝ ունկնդիրների ուշադրությունը բուն նյութին սեռելու համար:

Ներբողյանի վերջաբանը մեծ մասամբ պարունակում է խնդրվածքներ: Այստեղ է, որ ներբողասացը մաղթանքներ ու պաղատանքներ է ղեղում՝ հույսը աստվածային ողորմածությանը: Ուստի ներբողյանի վերջաբանը, իբրև երկի կառուցվածքային տարր, ամենից ավելի է ենթակա փոփոխությունների՝ թե՛ ժամանակի հուղող հարցերին արձագանքելու և թե՛ ներբողասացի անհատականության գրսեկորման առումով: Այսպես, օրինակ, եթե Գրիգոր Նարեկացու մոտ դրանք միայն հոգևոր բնույթի են՝ համակված Նարեկացուն բնորոշ հուզական շնչով և հանգում են «յուզխից հեղեղաց յաւուր անձկութեան» հոգու ապաւեն և «մասն փրկութեան» գտնելուն¹⁰, եթե Գրիգոր Սկեռացին, հոգևորից բացի, խնդրում է նաև «քազաւորաց յաղթութիւն, իշխանաց քաջութիւն»¹¹, ապա Բաղիշեցու պաղատանքը, այլ դարաշրջանում, արդեն տողորմած է «այլասեռից շարեաց ազգի» բռնատիրական լծից ազատագրվելու տրամադրությամբ:

Բաղիշեցու ներբողյանների վերջաբանները բավականին ինքնատիպ են: Հովհաննես կարապետին նվիրված ներբողյանի վերջաբանը, օրինակ, գրված է չափածո, հոգում է «յԱռաքելէ»՝ տառերի հակառակ դասավորությամբ, և կարելի է դիտել իբրև նույն նյութին նվիրված առանձին քերթված:

Բաղիշեցին հաճախակի է խոսքն ուղղում անմիջաբար ունկնդիրներին, ստեղծում կենդանի հաղորդակցության մթնոլորտ, երբեմն անդրադառնալով իրեն, երբեմն՝ լսարանին, շեշտելով նյութի լրջությունը: Նյութը նա շարադրում է բովանդակությանը համապատասխան ձևերի՝ հատկապես իշխանների թվարկման, կրկնությունների, փոխաբերությունների ու համեմատությունների, հարցումների ու հակադրությունների, ուղղակի խոսքի ու բնու-

¹⁰ «Աբրոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկայ վանից վանականի մատենագրութիւնք», Վենետիկ, 1840, էջ 419, 420:

¹¹ «Սոփեբք հայկականք», ԺԵ, Վենետիկ, 1854, էջ 90:

թյան անձնավորման, արտահայտչական ու պատկերավորման այլևայլ միջոցների պատշաճ օգտագործմամբ:

Բաղիշեցին, օրինակ, իրեն բնութագրում է այսպիսի փոխաբերություններով. «պղինձս հնչողական և ծնծղայս ղօղանջական, ժանգոտեալս պատրանօք չարին»¹², Գրիգոր Մերենցին՝ «զյորդառատ աղբիւրն՝ քաղցրահամ բխեալ», «զաշխատասէր մեղուն բանաւոր», «զանուշահոտ վարդն ի բուրաստանս օրինացն, որ փթթեալ ծաւալեցաւ տերեախիտ իմաստիւք»¹³, աստվածածինն՝ «...յայգոյն փշալի յայտնեցաւ որթն բարձրուղէշ՝ պարգեկելով զողկոյզն անմահութեան»¹⁴ և այլն:

Ներբողելի անձի ուղղակի խոսքը՝ երբեմն վերածված մենախոսության, մեծ տեղ ունի Բաղիշեցու ներբողյաններում: Այսպես, Հովհաննես կարապետի գլխատմանը նվիրված ներբողյանում Հովհաննեսն ինքն է խոսում. «Ես առաքեցայ յանապատէ՝ վկայ լինել այնմ, որ հանդերձեալ է հանել զձեզ յանապատն երկնային: Ես մատնեցայ բանտից և կապանաց՝ վասն ճշմարտախօս քարոզութեան նորա»¹⁵ և այլն:

Հիսուսի հարության ձոնված ներբողյանում էլ Հիսուսն է խոսում՝ հաջորդաբար ոգեկոչելով Ադամին ու Եվային, Աբելին ու Նոյին և այլոց, ազդարարելով աստվածային իր առաքելության՝ խոստացված դրախտը նրանց տալու մասին: Տեսնելով Ադամին դժոխքում, ասում է նրան. «Ու՛ր ես Ադամ: Ու՛ր էիր փառօք և ու՛ր անկար անարգութեամբ: Ու՛ր էիր պայծառացեալ և ու՛ր անկար տգեղացեալ: Արդ, արի երթիցուք յառաքաստն լուսոյ, ուր ոչ բանսարկուն հասանէ և ոչ պատրանօք արտաքսէ, ոչ պտղոյ կարօտիս և ոչ աստուածութեան փափագիս, ոչ մահու մատնիս և ոչ տանջանաց գրաւիս, ոչ քրտամբ աշխատիս և ոչ ի հող դարձցիս»¹⁶: Կամ՝ «Փոխանակ տաւպանին մարմնաւոր եղէ ես տապան հոգեւոր, — ասում է նա Նոյ նահապետին: — Ես առաքեցայ... բերել զձեզ աւետիս որպէս զաղաւնին զայն, եթէ ցածուցեալ է հեղեղ մեղաց յաշխարհէս»¹⁷:

Քնարական ուժեղ շունչ ունի Մաղկազարդի տոնին նվիրված

12 Մատենադարան, ձեռ. 7377, էջ 536ա:

13 Նույն տեղում, էջ 536բ:

14 Մատենադարան, ձեռ. 7375 էջ 269ա—բ:

15 Մատենադարան, ձեռ. 7377, էջ 456բ:

16 Նույն տեղում, էջ 436ա:

17 Նույն տեղում, էջ 436բ:

ներբողյանը: Դա կարծես հուզավառ մի խոստովանություն է, մեղքերն ապաշխարելու ջերմեռանդ աղերսանք՝ ուղղված աստվածորդուն: Բարեպաշտ երկյուղածությամբ Բաղիշեցին նախ խոսքի շնորհ է խնդրում Հիսուսից՝ չար խորհուրդներից իր միտքը սրբելու և բարին խոսելու համար, ապա ազատություն տալով զսպված զգացմունքներին՝ ղեղում է հոգու իր տվայտանքները, նույնքան հավաստացած իր մեղսունակ լինելուն, որքան և Հիսուսի զորությանը՝ ախտերից մաքրելու մեղսածուկի իր հոգին: «Բա՛ց ինձ զդուռն գթութեան քոյին,—դիմելով Հիսուսին ասում է Բաղիշեցին,—ըստ անսուտ խոստմանդ՝ Եթէ բախիցէք՝ բացցի ձեզ: Արդ, մաքրեա՛ զիս հրով աստվածային և բորբոքեա՛ սիրով քո անշիջանելի որպէս ասացեր՝ Հուր եկի արկանել յերկրի: Արդ՝ եթէ տարրական զօրութիւն հրոյ կարող է զժանգոտեալ սևութիւն երկաթի մաքրել և ի պայծառութիւն փոխարկել և ոչ փախչի ի նմանէ, որչափ ևս առաւել քոյդ զօրութիւն աղդէ յիս, մաքրէ և զթիութիւն ժանգութեան մեղաց, որ արարիչդ ես հրոյ»¹⁸ գեղեցիկ այս համեմատությամբ է Բաղիշեցին ավարտում նախաբանը:

Պարզ է, որ այսքան պատկերավոր, զգացմունքի այսքան անմիջականությամբ ասված խոսքերը խոր ներգործություն կարող էին ունենալ ունկնդիրների վրա՝ գեղարվեստական հաճույք պատճառելով նրանց: Եվ քանի որ ներբողյանները միաժամանակ կրոնական գիտելիքներ մատուցելու ուսուցողական նպատակն ունեին, ուստի դավանաբանական, վերացական հասկացությունները դյուրըմբռնելի դարձնելու համար Բաղիշեցին, ըստ պատշաճին, դիմում է բնությունից և կյանքից վերցրած համեմատությունների ու փոխաբերությունների, որոնք և՛ ինքնատիպ են, և՛ բանաստեղծական: Ցանկանալով, օրինակ, արտահայտել այն միտքը, թե աստված վերածնում, կյանք ու շունչ է տալիս մարդկային հոգիներին այնպես, ինչպես արեգակը ցրտացած հողն է վերակենդանացնում՝ ծաղկազարդելով այն,—Բաղիշեցին գրում է. «Արդ, քանզի գեղեցկութիւն արփոյն այսու գովեսցի, զի զաղջամուղջ նսեմութեան գիշերոյ խափանէ ծագմամբ լուսոյն իւրոյ և զսառուցեալ երեսս երկրի ի ջերմութիւն փոխարկէ և զչորացեալ յոստս ծառոց՝ ի տերև, ի ծաղիկ և ի պտուղ դարձուցանէ,—արդ, եթե ստեղծական զօրութիւն արեգականն այսպիսի և բազում ևս քան զայս շնորհս

¹⁸ Մատենադարան, ձեռ. 2121, էջ 377ա:

ներգործէ առ անբան տարերքս, ապա որքան ևս, արեգակնդ արդարութեան և արարիչդ երկնից, կարող ես և կամիս խափանել մթութեանս հոգոյս իմոյ և ծագել զլոյս ի միտս իմ և ջերմացուցանել զսառուցեալս ի բարեաց՝ առ ի կակղանալ ոստոյ բանաւոր ծառոյս»¹⁹:

Սա հեռու է միայն համեմատություն լինելուց: Արեւի՝ արարչագործ լուսատուի լույսի դրվատմամբ ներբողասացն արտահայտում է նաև իր հիացմունքն ու հավատը արարչի, նրա ամենազորութեան նկատմամբ:

Բաղիշեցին օգտագործել է նաև բնութեան անձնավորման պատկերավորման միջոցը, որը սակավագեղ է միջնադարյան արձակի, հատկապես ներբողյանների մէջ: Արեւ երկնային իր հեռւից անգամ չի կարողանում տանել Հիսուսի տանջանքները և խոնարհւելով ցած՝ զայրույթի իր խոսքն է նետում մտակույր այն հրեաների դեմքին, որոնք չըմբռնելով աստվածորդու ճշմարիտ մեծութիւնը, տանջում ու ծանակում են նրան. «Տեսեալ զբոլորակութիւն արեգականն՝ զարարիչն իւր մերկ ի վերայ խաչին, և ոչ հանդուրժեաց, այլ վաղվաղակի մերկացաւ զլուսափայլ պատմուճանն իւր, քանզի ետես զանեղական լոյսն մարմնով ըմբռնեալ և եղական փոքր նշոյլն ի յահէ նորա խաւարեցաւ՝ ի վերուստ իբրև մատամբ ցուցանէր և ասէր.

—Ո՛վ կուրացեալք հրէայք, դա է ճշմարիտ լոյսն, իսկ ես հրամանատար դմա... դա է անշէջ ճառագայթ... Դա է անստուեր արեգակն... Ո՛վ խաւարեալք հոգով, վասն է՞ր մոլորիք»²⁰:

Զնայած գեղարվեստական այս առանձնահատկութիւններին, որոնց կարելի է ավելացնել և գեղեցիկ հակադրութեան, ռիթմիկ արձակի կամ ուղղակի չափածոյի այլ օրինակներ, այսուհանդերձ պետք է ասել, որ Բաղիշեցու ներբողյանները պատկանում են եկեղեցական պաշտոնական գրականութեանը, և նրանցում քիչ չեն նաև առանձին թերութիւնները՝ ընդհանուր դարձվածքներ, կրկնված ու մաշված արտահայտութիւններ, ճարտասանական ձևերի սնամեջ կուտակումներ, հույզի պակաս և այլն: Բաղիշեցու ներբողյանների գրասրտմական արժեքը նրանց գեղարվեստական որոշ առանձնահատկութիւնների առկայծման և, դրա հետ միասին, նրանցում արտահայտված հասարակական տրամադրութիւններին

19 Մատենադարան, ձեռ. 7465, էջ 302ա:

20 Մատենադարան, ձեռ. 83, էջ 398բ:

ցուքերի՝ հայ ժողովրդի անկախության բաղձանքին, օտարատիրությաննից ազատագրվելու նրա ակնկալություններին արձագանքելու մեջ է, որ ցույց է տալիս, թե նա իբրև ստեղծագործող հավատարիմ է եղել ժամանակի պահանջին՝ մնալով, սակայն, ժանրի ընդունված սահմաններում:

Բ. ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Վկայաբանությունները, որոնց բովանդակությունը քրիստոնեական հավատի համար նահատակվածների կյանքի ղրվագների, բռնի հավատափոխության պայքարում նրանց կրած շարշարանքների ու տառապանքների պատմություններն են, իրենց գեղարվեստական առանձնահատկությունների շնորհիվ ընթերցանության հետաքրքիր նյութեր լինելուց բացի, ունեն նաև պատմական արժեք՝ պատկերված ժամանակաշրջանի հասարակական-քաղաքական որոշակի հարաբերությունները բազմակողմանիորեն ըմբռնելու տեսակետից: Դրանք, Մ. Աբեղյանի բնորոշմամբ, «հին գրականության վիսրական պատումներն են իրենց առանձնահատուկ ձևով ու նպատակով, ոչ մաքուր գեղարվեստական գործեր»²¹, որոնք «պատմական գրվածքների կարգին են պատկանում»²²:

Պատկերելով անհատի առաքինությունը, բացահայտելով նրա աշխարհամերժ ներաշխարհի էությունը, քրիստոնեական կրոնին անձնուրացորեն հավատարիմ լինելու և հանուն նրա նահատակվելու պատրաստակամությունը՝ վկայաբանությունների հեղինակները ձգտում էին կենդանի օրինակների միջոցով ցույց տալ, որ աստվածային պատվիրաններին հաստատակամորեն հետևելն ու դրանց կատարումը ոչ թե անհնարին է կամ անիրագործելի, այլ, ընդհակառակը, դրանք իրագործելի, մարդկային էությանն ու բնությանը հասու պատվիրաններ են, պահանջներ, որոնք արդեն մեկ անգամ չէ, որ վկայվել, ապացուցվել, իրականության են վերածվել բազմաթիվ անձանց կողմից: Նահատակների կյանքի ու գործերի՝ հաճախ գեղարվեստորեն հետաքրքիր ու հոգեբանորեն համոզիչ վերարտա-

21 Մ. Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, Ա, Երևան, 1944, էջ 3:

22 Նույն տեղում, էջ 95:

դրությամբ վկայաբանությունների հեղինակները հասնում էին մեծ հաջողության, ընթերցողների մեջ հարուցելով ջերմ բարեպաշտություն, ակնածանք՝ պատկերված իդեալական հերոսների կենդանի օրինակների հանդեպ:

Վկաները, չնայած եկեղեցու գաղափարատիրպեր լինելուն, ներկայացվում են մարդկային կոնկրետ հարաբերությունների՝ պատմականորեն ճշմարտացի ու հոգեբանորեն համոզիչ հանգամանքների մեջ ու դեպքերի ոլորտում: Այս տեսակետից վկայաբանությունները կարելի է համարել այն ակունքը, որից հետագայում, գրականության զարգացման բնականոն օրինաչափությամբ, ծագել ու զարգացել են կենսագրական վիպակներն ու պատմըվածքները:

Վկայաբանությունների գեղարվեստական վերլուծությունը, անշուշտ, չպետք է կտրել հասարակական-պատմական այն միջավայրից, որի արդյունքն են դրանք: Կրոնական-եկեղեցական գաղափարախոսության թանձր քողի տակ, անպայման, այս կամ այն չափով արտահայտվել են ժամանակաշրջանի հասարակական-քաղաքական տրամադրությունները, վկայաբանության հեղինակի համակրանքն ու հակակրանքը՝ պատկերված երևույթի նկատմամբ, նրա հասարակական դիրքորոշումն ու դասակարգային մոտեցումը:

Ժանրն ինքն անցել է զարգացման իր ներքին ուղին: Սկզբնական շրջանի հեթանոսական մտածողության և քրիստոնեական նոր աշխարհայեցողության հակամարտ պայքարի պատկերումը հետագայում, ուշ միջնադարում, վերածվում է դավանական պայքարի հաճախ քարացած, միօրինակ ձևերի չոր ու պարզունակ ընդօրինակության. խամրում են վկայաբանությունների գեղարվեստականության երբեմնի վառ երանգները: Անշուշտ, միշտ չէ, որ զարգացումն ընթացել է ժանրի գեղարվեստականության գունազրկման հաշվին: Ընդհակառակը, ի տարբերություն հին վկայաբանությունների, ուր լայնորեն օգտագործվում էր հրաշապատում տարրը, նոր վկայաբանությունները աչքի են ընկնում պատումի գույսի և իրական գույների նախասիրությամբ, նահատակի մարդկային ներաշխարհի ճշմարտացի դրսևորմամբ՝ ժամանակի գեղագիտական ըմբռնումներին ու ճաշակին համապատասխան: Միջնադարյան հայ գեղարվեստական արձակը հարուստ է վկայաբանական մեծարժեք ստեղծագործություններով, որոնք այդ ժանրի համաշխարհային գրականության լավագույն երկերի թվին կարելի

է դասել: Միջնադարի հայ վկայաբանական դրականության մեջ նշանակալից է նաև Առաքել Բաղիշեցու ավանդը:

Նրա վկայաբանությունների հերոսները, որոնք ապրել ու նահատակվել են ժՅ դարի դրամատիկ ու փոթորկածուի առաջին հիսնամյակում, իրենց մեջ մարմնավորում են ոչ այնքան կրոնական, որքան ժամանակաշրջանի պատմականորեն իրական մարդուն: Չնայած հեղինակի հավաստիացմանը, նրանք բոլորն էլ իրականում նահատակության են դիմում ոչ այնքան քրիստոնեական հավատի, ոչ այնքան հայրենի կրոնի բարոյական հաղթանակի նպատակամղումից,—գա երևույթի արտաքին կողմն է,—այլ, որ կարևորն է, հայրենասիրական ու ազատասիրական բարձր իդեալների դրդապատճառներից: Անկախությունը կորցրած հայ ժողովրդի համար օտարազգի ճնշողների քաղաքական լծին ավելանում էր նաև ամենամոլեռանդ կրոններից մեկի՝ մահմեդականության հոգեսպան լուծը: Կրոնափոխությունը, որն ազգային դիմահեղման հիմնական ազդակներից էր, խրախուսվում և գործնականորեն հովանավորվում էր իշխողների կողմից: Հայ եկեղեցին, որը բացի իր հոգևոր ֆունկցիաներից, քաղաքական ֆունկցիաներ էլ էր կատարում, ի հակակշիռ այլակրոն իշխողների գաղափարախոսության, խորապես մտահոգված էր ազգապահպանման, հայ ժողովրդի տարագիր զավակների հոգևոր միասնության խնդրով:

Ժամանակակից հիշատակագիրների վկայությամբ, լինում էին դեպքեր, որ հարկադիր հավատափոխությունը հասնում էր մասսայական չափերի: 1437 թ., օրինակ, Մխիթար գրիչը, վերհիշելով իր օրերի պատերազմական աղետներն ու ազգաբնակչության կրած տառապանքները, գրում է. «Եկաւ Շահրուզ Իմիրզէն՝ անիժեալ շունն նետողական, բազում և անթիւ զօրաւքն, և աւեր էած աշխարհին Հայոց, և բազումս զերեաց և կոտորեաց, քակեաց և այրեաց և հաւատոց էհան»²³:

Նույն երևույթի՝ հարկադիր հավատափոխության ավելի կոնկրետ փաստի հիշատակություն կա Թովմա Մեծոփեցու մոտ: Խոսելով 1431 թ. տարածված ծանր սովամահության մասին, Մեծոփեցին դրա աղետաբեր հետևանքներից մեկն էլ համարում է այն, որ հայ ազգաբնակչության մի մասը «գնացեալ խառնեցաւ ի քուրդն Բաղիշոյ, Մշոյ և Սասնոյ վասն աղքատութեան և սովոյն դառնութեան՝ ելեալ ի հաւատոց դարձան յանհաւատութիւն աւելի

²³ «ԺՅ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», Ա, էջ 471:

քան զհինգ հարիւր ոգի. և տրտմութիւն մեծ եղև աստուծոյ և հրեշտակաց և մարդկան»²⁴:

Պատմականորեն ստեղծված այսպիսի ծանր պայմաններում, հասկանալի է, որ հայ հոգևորականութիւնը, բախտակից իր ժողովրդի դաժան ճակատագրին, պիտի իր բոլոր ջանքերն ուղղեր, և իրականում ուղղել էր, առաջին հերթին, հայ ժողովրդի ազգային ինքնուրույնութեան պահպանմանը, մտահոգված էր նրա ոգուն դիմադրականութիւնը, ուժ ու կորով ներշնչելուն՝ հավատացած ազատագրական նրա հույսերի ու լավ ապագայի հեռանկարի իրականացմանը: Ուստի կրօնասիրութիւնը այսպիսի պայմաններում արդեն հայրենասիրութիւն էր՝ առաջինի նեղ, երկրորդի լայն ըմբռնումով:

Բաղիշեցու և, ընդհանրապես, հայկական վկայաբանութիւնների ներքին տրամաբանութիւնը հայրենասիրական հենց այս յուրահատկութիւնն ունի: Պատահական չէ, որ այդ ժամանակաշրջանի վկաների մեծամասնութիւնը աշխատավոր ժողովրդի ծոցից են, հալալ քրտինքի և արդար վաստակի մարդիկ, որոնք նահատակվել են իսկապես ոչ անպայմանորեն եկեղեցուն անձնուրաց նվիրված լինելու, այլ իրենց մարդկային արժանապատիւթիւնն ու համոզմունքները պաշտպանելու համար, հավատարիմ մնալով իրենց ազգային դիմադրի անաղարտութեանը, պապենական սրբագործված իրենց սովորութիւններին և, իհարկե, նաև պաշտած դավանանքին: Որքան բնորոշ է, օրինակ, Թ. Մեծոփեցու հիշատակութիւնը մանկամարդ այն հայուհու մասին, որը հետապնդված կանկ-Թամուրի ասպատակներից, մորթում է իր որդուն և ինքն էլ ժայռից նետվում ցած՝ թշնամու ձեռքը չընկնելու համար: Դեպքին տված Մեծոփեցու գնահատականը՝ «և զայս վասն այնորիկ արար, զի մի երկուքն զրկեսցին ի Քրիստոսէ»²⁵, անշուշտ, կողմնակալ է և վայել ժամանակի բարձրաստիճան հոգևորականին: Մի՞թե պարզ չէ, որ սրատվասեր այդ հայուհու համար, տվյալ դեպքում, առավել թանկ էր մահն ազատութեան մեջ, հայրենի արյունոտ հողի վրա, քան կյանքն անապատիվ գերութեան մեջ:

Որ նահատակութեան շարժառիթն իրական կյանքի դաժան պայմանների և ոչ թե նահատակի երկնատենչ ու հավատաբոլիս բաղձանքների մեջ պետք է որոնել, պարզ երևում է նաև Բաղիշեցու պատկերած վկաների օրինակներից: Բաղիշեցին, ինչպես

²⁴ Թ. Մեծոփեցի, Պատմութիւն կանկ-Թամուրայ, էջ 95:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 26:

ասել ենք, գրել է չորս վկայաբանություն՝ նվիրված վեց նահա-
տակներին: Ըստ ժամանակագրության՝ առաջին վկայաբանությունը
նվիրված է Վարդան Բաղիշեցուն և գրված է 1421 թ., նահատակի
մահից անմիջապես հետո²⁶:

Բաղիշեցու դադափարական հիմնական միտումը, որ ներդաշն
է միջնադարյան կրոնական աշխարհայացքին, արտահայտված է
վկայաբանության սկզբում: Աստվածային սերը, ըստ Բաղիշեցու,
վեր է ամեն ինչից: Նրան արժանանում են միայն առաքինասեր
երջանիկները, որոնք իրենց արյամբ են ցողում երկնային արքա-
յության երանավետ ուղին. «Քանզի ոչ արժէ բոլոր աշխարհս
ղմի ի սրբոցն աստուծոյ»²⁷, Նախաբանը, ուր շողում է Բաղի-
շեցու ճարտասանական հմտությունը, բանաստեղծական պատ-
կերացումների գեղեցիկ համադրմամբ, ընդհանրապես նահատա-
կության վսեմ իմաստի օրհներգություն է՝ հավատացյալի դիտա-
կետից: Հեղինակն իրեն նույնիսկ արժանի չի համարում սրբերի
մասին պատմելու, որովհետեւ «Ես մի եմ յաշխարհասէր անձանց,
մեղօք զառածեալ, հոգով մոլորեալ և մտօք ցնորեալ. ոչ եմ արժան
պատմել զքաղցրութիւն սրբոցն աստուծոյ»²⁸:

Բնութագրելով «սառուցեալ և ցամաքեալ, բազմավիշտ և
դժնեայ» իր ապրած ժամանակը, «յորում հատեալ էր պտուղ
բարութեան յազգէ մարդկան»²⁹, Բաղիշեցին այնուհետեւ անցնում
է բուն նյութին՝ Վարդան Բաղիշեցու կյանքի թուղցիկ և նահատա-
կության մանրամասն նկարագրությանը: Վարդանը Բաղեշի
Դատուան գյուղից էր, աշխարհական, կնոջ ու զավակների տեր և,
ինչ խոսք, առաքինի ու աստվածասեր: Այդ ժամանակ Բաղեշում
իշխում էր մի քուրդ ամիրա՝ Շամս-Ադ-Դին անունով: Նա «էր
չարացեալ ի վերայ աղգիս Հայոց, և բռնադատէր զքրիստոնեայս՝
ուրանալ զՔրիստոս և դառնալ յօրէնս իւրեանց»³⁰:

Վարդանը, տեսնելով այս ծանր դրությունը, ցանկանում է
օգնել ժողովրդին՝ հույսը դրած բարոյական այն ներգործության
վրա, որ ինքը, ինչպես հավատացած էր, կարող էր թողնել Շամս-
Ադ-Դին ամիրայի վրա: «Երթայց և խօսեցայց ընդ նմա դէմ
յանդիման և տեսից, եթէ վասն է՞ր նախատէ զազգս Հայոց»³¹:

26 «Հայոց նոր վկաները», էջ 232:

27 Նույն տեղում, էջ 233:

28 Նույն տեղում:

29 Նույն տեղում:

30 Նույն տեղում, էջ 234—235:

31 Նույն տեղում, էջ 235:

Վարդանը, այսպիսով, ընտրում է ազնիվ գաղափարամարտի, անկեղծ բանավեճի անարյուն ուղին: Նա այնքան է համոզված իր համոզմունքների ճշմարտացիության և, ընդհակառակը, քուրդ ամիրայի գաղափարների թյուր ու վնասակար լինելու մեջ, որ չի տարակուսում իր հաղթանակի ու հակառակորդի պարտության նկատմամբ: Թեև ազնիվ մղումից արված, սակայն Վարդանի այս քայլն իրավացիորեն արժանանում է ժամանակակիցների հանդիմանությանը. «Եւ ծաղր թուէր բանս նորա (Վարդանի—Ա. Ղ.) յաչս ամենեցուն»³²:

Վարդանը գնում է ամիրայի մոտ: Սկսվում է բանավեճը, որի էությունը իսկապես ոչ թե դավանական հարցերի վերլուծություն է, այլ իրական, մարդկային հարաբերությունների քննություն:

«Յայնժամ ասէ Վարդան.

— Բան ինչ ունիմ ասել քեզ:

Ասէ ամիրայն.

— Խօսի՛ր:

Ասէ Վարդան.

— Ես և դու միոյ արարչի ստեղծուածք եմք և ի միոյ ծնողաց յառաջ եկեալ՝ յԱդամայ և յԵւայէ. և մարդ մի դու ես և մին մարդ ես եմ: Եւ դու ի՞նչ աւելի ես, քան զիս, որ նախատես զիս. թէ աստուած քեզ թագաւորութիւն է տուեալ և ինձ աղքատութիւն, դու ընդէ՞ր հպարտանաս ի վերայ մեր:

Ասէ ամիրայն.

— Զի օրէնքն մեր լաւ է, քան զձերն:

Ասէ Վարդան.

— Դո՛ւ ասես զայդ. այլ ամենայն ազգի օրէնք իւրն լաւ թուի, քան զմիւսոյն»³³:

Բռնակալ ամիրան ավելի խելացի ոչինչ չի կարողանում հակադրել Վարդանի այս մերկացումներին, քան այն, որ ստիպում է նրան ուրանալ հավատը: Վարդանն ըմբոստ ապստամբի մեծ տոկունությամբ է տանում շարչարանքները, հավատարիմ իր համոզմունքներին: «Վասն ի՞նչ պատճառի տաս զիս շարչարեմ, — նետում է նա ամիրայի դեմքին. — վասն գողութեա՞ն, թէ՞ վասն

³² Նույն տեղում, էջ 230:

³³ Նույն տեղում, էջ 236—237:

շնութեան, թէ՛ վրասն այլ իրիք անիրաւութեան: Եթէ ճշմարիտն ասեմ
և զհաւատոց դաւանութիւնս յայտնեմ՝ քեզ ի՞նչ է»³⁴:

Ի վերջո, Վարդանին ևս, ինչպես ժամանակի բազմաթիւ
նահատակների, մեղադրում են շգործած այն հանցանքի մեջ, որ
իբր նա ամիրայի առաջ ընդունել է նրա հավատը, «յետոյ փոշմա-
նեալ»՝ հրաժարւել: Աղնիւ համարձակությամբ Վարդանը մերկաց-
նում է սուտը. «Ես ոչ եմ խախտեալ յօրինացն իմոց. այլ քրիստո-
նեայ եմ ծնեալ և եմ ընդ Քրիստոսի աստուծոյն իմոյ. և կամիմ
քրիստոնեայ մեռանել»³⁵:

Ակներև է, որ Վարդանի նահատակության իրական շարժառիթը
պետք է տեսնել պատմական որոշակի պայմանների, իշխող բռ-
նակալի և ճնշված հպատակի փոխհարաբերությունների մեջ և ոչ
թե մաքուր հավատապայքարի վերացական վեճերում: Վարդանի
քայլը՝ հակադրւել իշխող բռնակալին, ինքնին տրամագծորեն
հակառակ է չարին չհակառակվելու ավետարանական վարդա-
պետությանը: «Մի՛ կալ հակառակ չարին, այլ եթէ ոք ածիցէ
ապտակ յաջ ծնօտ քո, դարձո՛ւ նմա և զմեան»³⁶—դարեր շարու-
նակ հնչել է հայոց եկեղեցու կամարների տակ՝ մարդկանց հորդո-
րելով հավատարիմ հպատակի կույր հնազանդության: Մինչդեռ
Վարդանի արթնացող ինքնագիտակցությունը՝ ներքին ընդվզմամբ,
տարերայնորեն, փարվում է արդեն այլ գաղափարի՝ մարդկային
արժանապատիւթյան պաշտպանության և չարին չհնազանդվե-
լու, բռնակալին չհանդուրժելու սեփական համոզմունքին: «Սիրե-
ցէ՛ք զթշնամիս ձեր, օրհնեցէ՛ք զանիծիշս ձեր, բարի արարէք
առեւեաց ձերոց և աղօթս արարէք ի վերայ այնոցիկ, որ լլկեն
զձեզ և հալածեն»³⁷—այսպես է ըստ Մատթեոսի: Այսպես չէ,
սակայն, ըստ Վարդանի: Մինչ ե՞րբ հանդուրժել և ի՞նչպես սիրել
այն թշնամուն, որը տիրակալի իր ստոր կամայականությամբ
անարգում է հպատակ ժողովրդի ամեն մի սրբություն, այլակրոն
մարդկանց օտարացնում իրար, կրոնական հողի վրա ստեղծում
տևական թշնամություն:

Վարդանի բանավեճի, նրա պաշտպանած համոզմունքների
մեջ խորապես ցուրում է աշխատավոր ժողովրդի այն վեհ գիտակցու-

34 Նույն տեղում, էջ 239:

35 Նույն տեղում, էջ 240—241:

36 «Աւետարան ըստ Մատթեոսի», Ե, 39:

37 Նույն տեղում, Ե, 44:

թյունը, որ մարդը մարդ է՝ արժանի հարգանքի, անկախ կրոնից ու հասարակական դիրքից, որ բոլոր ժողովուրդները հավասար են, ազատ՝ հետեւելու իրենց օրենքներին ու դավանանքին՝ առանց ատելության ու հալածանքների: Ժողովրդական կենսափիլիսոփայությունից բխող այս հայացքները Վարդանի մոտ միահյուսված են քրիստոնեական մտայնությանը, կրոնական գաղափարներին, որոնք կազմել են միջնադարցու աշխարհըմբռնման անբաժան տարրը, որը սակայն ավելի թանձր գույն է ստացել Բաղիշեցու մատուցմամբ:

Ըստ ժամանակագրության՝ Բաղիշեցու երկրորդ վկայաբանությունը 1424 թ. նահատակված Ստեփանոս վարդապետ և Պետրոս քահանա խիղանցիների և սրանց օրինակին անմիջապես հետևած Ստեփանոս Սորբեցու նահատակության պատմությունն է³⁸, Այս երեք վկաներն էլ ունեն կյանքի միանման մի դրվագ՝ երեքն էլ ուրացել են քրիստոնեությունը և, որպես նույն հանցանքի ու մեղքի տերեր, ընտրել մեղքից մաքրվելու նույն միջոցը՝ նահատակության գիտակցված ճանապարհը: Սորբեցու մասին հակիրճ պատմությունը մի տեսակ հավելված է կարծես՝ ցույց տալու համար այն խոր տպավորությունը, որ առաջ էր բերել առաջին երկու վկաների՝ Ստեփանոս և Պետրոս խիղանցիների նահատակությունը:

Ի տարբերություն Վարդան Բաղիշեցու, Ստեփանոս վարդապետ և Պետրոս քահանա խիղանցիները հոգևորականներ են, մարդիկ, որոնք ըստ կոշումի պետք է հավատարիմ մնային իրենց դավանած կրոնին և նրա պատվիրաններին: Սակայն նրանք ուրացություն են դիմում, ըստ երևույթին, ստեղծված անելանելի իրադրության մեջ ընտրելով շարյաց փոքրագույնը՝ կրոնափոխությունը: Հեղինակը, դժբախտաբար, որոշակի ոչինչ չի ասում ուրացության իրական շարժառիթների մասին. «հնազանդեցան մարմնոյ կարեաց» և «յազգումանէ շարին անկան յուրացութիւն»³⁹:

38 Այս վկայաբանությունը գրվել է 1425 թ. «կատարեցան քաջ նահատակքն Բրիստոսի՝ վարդապետն Ստեփաննոս և քահանայն Պետրոս ի թուականիս Հայոց ՊԶԳ (1424) յունիս ամսոյ Բ (2), յաւուր Համբարձման ուրբաթու, զի կատարումն սոցա եղև աստ: Եւ մեք գրեցաք յարեգի ԻԶ (26) և մարտի ԺԴ (14): Արդ. որք կարդայք, յիշեցէք յաղաթս ձեր զԱռաքել վարդապետն՝ զարմարող ճառիս» (Մատենադարան, ձեռ. 4729, էջ 374ա):

39 «Հայոց նոր վկաները», էջ 247:

Վիլայաբանությունը Բաղիշեցին կառուցել է, եթե կարելի է աշխատեսանել, ըստ հոգեկան այլազան ապրումների աստիճանական դարդացման: Այստեղ մի ղգացում հիմք է դարձել հաջորդ, հաջորդը մի երրորդ ղգացումի համար՝ ամբողջության մեջ բացահայտելով վեկաների բարդ ներաշխարհի խոր ողբերգությունը: Սա ճշմարտացի ու համոզիչ է դարձնում նրանց ամեն մի քայլը, նրանց վարքագծի ու գործելակերպի պատճառաբանվածությունը:

Ստեփանոս վարդապետի և Պետրոս քահանայի ուրացության լուրը մեծ տրտմություն է պատճառում բոլորին՝ թե՛ վանականներին ու աշխարհականներին, թե՛ տղամարդկանց ու կանանց և թե՛ ծերերին ու երիտասարդներին. «Յորժամ լսեցին զանցս աղէտիս այսորիկ տառապեալ և դերի անկեալ ազգս քրիստոնէից, ամենեքեան ի սուղ մտին» և, որ ամենից ցավալին է, վատ օրինակից վարակված՝ «շատք ի թուլամորթաց զայթակղեցան և անկան յուրացութիւն և մեծ տրտմութիւն ածին ազգիս Հայոց»⁴⁰:

Առաջին աղղակը, որից սկսվում է Ստեփանոս վարդապետի և Պետրոս քահանայի հոգեկան ալեկոծությունը, դա ուրացության հանցանքի, գործած մեղքի պարզ գիտակցումն է, նրա ծանր հետևանքների ըմբռնումը: Մի կողմից նրանց տանջում է այն միտքը, որ մոլորության իրենց շավղին հետևել են շատերը՝ գայթակղված իրենց ստոր արարքից, մյուս կողմից՝ արթնացած խղճի խայթը ասղնտում է նրանց հոգին՝ հակադրելով երեկվա մարդկային արժանապատվությունը ներկայի ուրացության պատվազրկությանը: «Վա՛յ է մեզ և եղուկ մոլորելոցս,—սրտակեղեր վշտով ավաղում են նրանք,—թէ յորպիսի՞ մեծութեանց յորքան ողբատութիւն անկաք, յորպիսի՞ փարթամութեանց յորչափ անարգութեան հասաք»⁴¹: Նրանք զգում և գիտակցում են իրենց մեղքը, հոգու իրենց վերքի ցավն ու նրա բուժման դեղամիջոցը. «Եւ այս ցաւս այլ իւրք ոչ բժշկի, բայց միայն հեղմամբ արեան մերոյ: Զի որք սուգ զգեցան յուրացութիւն մեր, դարձեալ բերկրին ի նահատակութիւն մեր»⁴²:

Նահատակության նրանց ընտրած ուղին, որպես կորցրած պատվի ու անվան վերականգնման միջոց, ինքնասպանության գիմելու մտադրությունն է: Այդ մտադրությունն էլ հենց այն

⁴⁰ Սույն տեղում, էջ 248:

⁴¹ Սույն տեղում, էջ 249:

⁴² Սույն տեղում:

երկրորդ ազդակն է, որ հիմք է դառնում նոր ապրումների՝ ինքնահամոզման համար: Հոգեբանական անցման այդ բարդ ընթացքը Բաղիշեցին տալիս է հենց իրենց՝ վկաների արարքների ու մտածումների անմիջական պատկերմամբ՝ ընթերցողին մասնակից դարձնելով նրանց դրամատիկ ապրումներին: Երկու խիզանցիները, նախ, սրտապնդում են իրար հաստատ մնալու իրենց վճռին՝ «ոչ երկնչել ի մահուանէ», ապա Բաղեշից նամակ են գրում խիզանի մահմեղական գատավորին և, զղջալով ուրացության համար, հրաժարվում են մահմեղականությունից. «Բեղար եմք,—գրում են նրանք,—յօրինաց ձերոց և կրօնից»⁴³: Հետո իրենք են Բաղեշից ճանապարհվում դեպի խիզան:

Վկայաբանության այս հատվածը, որն աչքի է ընկնում Բաղիշեցու հոգեբանական նուրբ դիտողականությամբ, գեղարվեստական խոր ճշմարտացիություն ունի: Ահա քայլում են տարաբախտ խիզանցիները և, այլ կերպ էլ չէր կարող լինել, մտածում ու խոսում են միայն իրենց սրտում ծվարած մահվան ահը խեղդելու, նրամոտալուտ շունչը վանելու մասին, որովհետև, ինչպես խոստովանում են նրանք, իրոք «դժուար է կամաւ զմահ յանձն առնուլ», վերհիշում ու վերլուծում են իրենց մեղքը, որից մխում է նրանց հոգին, հուսադրում ու մխիթարում են միմյանց՝ կորցրած պատիվը արյամբ վերանվաճելու և մահվամբ անմահանալու երկյուղած հավատով. «Երթամք, ասեն, գտանել զմարգարիտն, զոր կորուսաք ի քաղաքին խիզան»⁴⁴:

Նրանք, աստծուց բացի, բարոյական հենարանի կարիք են զգում նաև մարդկանց մոտ՝ վճռական պահին երկշտորեն չընկրկելու համար: Բարոյական այդ օժանդակությունը նրանք գտնում են դեռ ճանապարհին, Բարիձորի վանքում, ուր հյուրընկալվում են երեք օր և, միաբաններին հայտնելով իրենց վճիռը, ստանում նրանց օրհնությունը: «Մե'ք եղաք պատճառ գայթակղութեան բազմաց,—խոստովանում են նրանք՝ նահատակվելու հաստատակամությամբ,—մե'ք լիցուք առիթ հաստատութեան քրիստոնէից: Զի որք տրտմեալ էին վասն մեր՝ ուրախասցին... Այլ և դուք, հոգևոր եղբարք մեր, աղօթս արարէք վասն մեր և աղաչեցէք զաստուած, զի տացէ մեզ կարողութիւն համբերել շարշարանացն...»⁴⁵:

43 Նույն տեղում, էջ 250:

44 Նույն տեղում:

45 Նույն տեղում, էջ 252:

Սա արդեն այլ հոգեվիճակ է, այլ զգացում: Կամավոր մահ-
վան երկվությունը հաղթահարած խիզանցիների կրոնական
ջերմեռանդությունն այստեղ պատրաստ է վերածվելու ոգու
խիզախումի: Եվ երբ նրանք հասնելով խիզան, հրապարակա-
յնորեն հայտնում են իրենց մոլորության և դարձի մասին, թե
«Հալի և եղկելի էաք ի մէջ աշխարհի և ոչ գիտէաք. այլ իբրեւ զար-
բեալ շրջէաք ի մէջ մարդկանց կուրացեալ մտօք և գործով անօրէ-
նութեան»⁴⁶, երբ դիմելով Հիսուսին անկեղծ զղջմամբ պաղատում
են, թե «Մի՛ յիշեր զմեղս մեր զառաջինս», որովհետեւ «այսօր
լուսնամբ զպատմութեանս հոգւոց մերոց արեամբ մերով յառաջին
յանցանացն», «զի ազատիմք ի վշտաց աշխարհիս» և «մտանմբ
ի խորանն երկնային»⁴⁷, — ապա չի կարելի չհավատալ նրանց
զգացմունքների անկեղծությանը, որովհետեւ հոգեբանորեն դա
էր հենց նրանց ասորումների տրամաբանությունը: Նրանք նա-
հատակվում են այն հպարտ գիտակցությամբ, որ իրենք ճիշտ են
վարվում, որ մահանալով մարմնապես՝ իրենք անմահանալու են
հոգով. «Այլ այժմ թէպէտ և մեռանիմք մարմնով, այլ հոգւով
և արդարութեամբ կենդանանամք»⁴⁸:

Վկայաբանությունն ավարտվում է նահատակների և վարդի
միջև անցկացվող գեղեցիկ մի համեմատությամբ. «Զի որպէս
վարդն ի փշոց մէջ կարմրանայ, նոյնպէս և սոքա կարմրացան
ձեռամբ անօրինացն, որք փուշք և խոցոտիչք են քրիստոնէից...:
Եւ դարձեալ վարդն թէպէտ և ի տեղացն պակասի, հօտն ի տեղն
կու մնայ. այսպէս և սուրբս թէպէտ և մարմնով ի մէնջ բաժա-
նեցան, այլ հօտ շնորհաց և քաջութեան սոցա ելից զՀայաստան
աշխարհս»⁴⁹: Բաղիշեցին այսպիսով վկաների անմահությունը
տեսնում է նրանց գործի ու սխրանքի, նրանց կենդանի օրինակի,
բարի անվան ու հիշատակի մեջ՝ առանց մտացածին հրաշագոր-
ծություններ վերագրելու նրանց:

Երրորդ վկայաբանությունը, որը Բաղիշեցին նվիրել է Գրիգոր
Խլաթեցու նահատակությանը և գրված է 1425 թ., առանձնապես
արժեքավոր է իր պատմական նշանակությամբ: Խլաթեցին, որը
Մ. Աբեղյանի բնորոշմամբ, «ոչ միայն գրասիրության, այլև

⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 254:

⁴⁷ Նույն տեղում, էջ 255:

⁴⁸ Նույն տեղում, էջ 256:

⁴⁹ Նույն տեղում, էջ 260:

ուսումնասիրության մի տիպար է եղել»⁵⁰, միջնադարյան հայ մշակույթի ու գրականության հայտնի ներկայացուցիչներից է: Նրա գրչին են պատկանում բազմաթիվ գանձեր, վկայաբանություններ, «Յիշատակարան աղէտից» ծավալուն շափածո գործը և այլն: Ինչպես ասել ենք, Բաղիշեցին իր լավագույն նվիրել է մի քանի գործ՝ ներբողյան, եղերերգ, վկայաբանություն: Այդ գործերը փոխադարձաբար լրացնում են իրար՝ ամբողջության մեջ տալով իր լավագույն արժանահավատ կենսագրությունը, որը սկզբնաղբյուր է հանդիսացել դեռևս ժամանակակիցների և, հատկապես, Թ. Մեծոփեցու համար⁵¹, բնութագրում են նրան իբրև մարդու, նրա դիմապատկերին հաղորդելով գեղարվեստական անհատականացման դժեր: Վկայաբանության ներբողական մասը, սեղմ շարադրված, վերցված է նույն հեղինակի ներբողյանից և, ընդհակառակը, ներբողյանի պատմական մասը, հատկապես նահատակության նկարագրությունը՝ վկայաբանությունից: Կան կրկնություններ և, հասկանալի է, որ դրանք ինչ-որ շափով թուլացնում են այդ գործերի գեղարվեստական ներգործությունը: Վկայաբանությունը, սակայն ներառում է դրեթե այն բոլոր լավն ու արժեքավորը, ինչ իր լավագույն մասին ասել է Բաղիշեցին իր մյուս գործերում: Այստեղ կարևոր տեղեկություններ կան ինչպես իր լավագույն կյանքի ու գործունեության, այնպես էլ նրա ուսուցիչների ու պաշտոնակիցների՝ Հովհան Որոտնեցու, Գրիգոր Տաթևացու, Սարգիս Ապրակունեցու, Վարդան վարդապետի, Հակոբ Ղրիմեցու և ուրիշների մասին: Այս փաստերն ու տեղեկությունները հնարավորություն են ընձեռում ճշտելու նշանավոր այդ դեմքերից ոմանց, օրինակ, Հակոբ Ղրիմեցու և Սարգիս Ապրակունեցու մահվան թվականները, լույս են սփռում նրանց կյանքի ու գործունեության առանձին դրվագների վրա: Իր լավագույն մասին Բաղիշեցու այս վարք-վկայաբանությունը ոչ միայն նրա լավագույն գործերից է, այլև ունի արժանահավատ սկզբնաղբյուրի արժեք:

Չորրորդ վկայաբանությունը, գրված 1432 թ., նվիրված է Ամիրզա Սպարկերտցու նահատակությանը: Բաղիշեցին հակիրճ շարադրում է եղելությունը՝ առանց ծավալվելու: Սա ևս կարծես հավելված լինի Ստեփանոս և Պետրոս խիզանցիների վկայաբանության համար: Սկսվում է այսպես. «Դարձեալ յետ ութ ամի

50 Մ. Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, Բ, էջ 357:

51 Թ. Մեծոփեցի, Պատմութիւն Լանկ-Թամուրայ, էջ 41—43:

նահատակութեան սրբոցս, ի ՊԶԱ [1432] թուին, էր այր ոմն մանուկ տիօք և հասակաւ, ի գաւառէն Սպարկերտու, ի գեղջէն Կեղսու, հաւատով քրիստոնեայ և արհեստիւ դարբին...»⁵²: Մի օր, «աւագ սուրբ զատկին» Ամիրզան այցելում է ամիրային: Նա խնդրում է ազատել այն քահանային, որ մեկ տարի էր, ինչ ամիրան պահում էր բանտում: «Զի ես քրիստոնեայ եմ,—ասում է Ամիրզան,— և իմ հաւատս նորա հաւատոյն ցաւի»⁵³: Ամիրան պահանջում է, որ Ամիրզան ուրանա իր հավատը: Ամիրզան, սակայն, ո՛չ գրավւում է պարգևներից, ո՛չ էլ ընկրկում տանջանքներից: Նրան սպանում են:

Այսպիսով Բաղիշեցու արձակը, որը նրա զրական հարուստ ժառանգութեան կարևոր մասերից մեկն է, աչքի է ընկնում հայրենասիրական խոր բովանդակութեամբ ու գեղարվեստական արտահայտչականութեամբ: Այդ գործերը գրված են գրաբար՝ ժողովրդական լեզվամտածողութեան ու բարբառային առանձին տարրերի օգտագործմամբ: Լեզուն, ընդհանուր առմամբ, պարզ է ու պատկերավոր, ոճը ներբողյաններում՝ վերամբարձ ու զարդարուն, վիպաբանութեաններում զուսպ է ու անզարդ:

Բաղիշեցու արձակ երկերը թույլ են տալիս նրանց հեղինակին իբրև մատենագրի դասել միջնադարյան շնորհալի ստեղծագործողների շարքին: Իզուր չէ, որ ժամանակակիցները նրան կոչել են «արի ու քաջ լաբունապետ» և «շնորհալի հռետոր»⁵⁴:

52 Մատենադարան, ձեռ. 4515, էջ 138—139:

53 Նույն տեղում, էջ 139:

54 Ա. Սյուրմեյան, Մայր ցուցակ, 1, էջ 132:

Գ Լ Ո Ւ Ն Զ Ո Ր Ր Ո Ր Դ

ԶԱՓԱԾՈՒ ԵՐԿԵՐ

Հարուստ ու բազմաժանր է Բաղիշեցու շափածոն: Նա գրեթե միջնադարյան հայ բանաստեղծության մեջ հայտնի գրեթե բոլոր ժանրերով՝ տաղ, գանձ, ողբ, ներբող, պատմա-կրոնական ու վիպական պոեմներ և այլն: Տարաբնույթ ու բազմազան են նաև Բաղիշեցու շոշափած թեմաները, կատարման տեսակետից՝ գեղարվեստորեն անհավասարաթեք, գաղափարական բովանդակությամբ՝ հիմնականում տոգորված հայրենիքի պաշտամունքի ու ազատության, ինչպես նաև դեպի մարդն ու աշխարհն ունեցած սիրո և հավատի վեհ գաղափարներով: Այդ գաղափարները, սակայն, Բաղիշեցու ստեղծագործության մեջ պարուրված են կրոնական շղարշով: Բայց ինչ էլ գրել է Բաղիշեցին, — կրոնական մաղթանք, բարոյախրատական տաղ թե պատմա-քաղաքական ողբ, գեղարվեստական ինչպիսի հաջողությամբ էլ մարմնավորել է նա իր մտահղացումներն ու ղգացմունքները, — բոլոր դեպքերում էլ որոշակի է բանաստեղծի՝ իր ժողովրդին օգուտակար լինելու, նրա առաջագիմության գործին ծառայելու ազնիվ նպատակամղումը:

Ա. ԳԱՆՁԵՐԸ

Բաղիշեցին հայտնի է նաև իբրև գանձասաց: Հավանաբար նա իր ստեղծագործական ուղին սկսել է գանձերով, հետևելով իր ուսուցչին՝ նշանավոր գանձասաց Գրիգոր Խլաթեցուն: Գանձերը հոգևոր երգեր են՝ նվիրված տերունական տոներին, սրբերին կամ սրբացած նահատակներին: Դրանք երգվել են եկեղեցական արա-

ժողովրդունից հետո՝ արարողությանը հանդիսավորություն տալու նպատակով: Հոգևոր երգի այս տեսակը, որի առաջին օրինակներին հանդիպում ենք դեռևս Գր. Նարեկացու մոտ, անցել է զարգացման իր ուղին: Եթե Նարեկացու և նրա անմիջական հետևորդների մոտ գրական այդ ձևը ճշմարիտ բանաստեղծության արտաքին կեղևն էր միայն, ապա ավելի ուշ, ԺԴ—ԺԵ դարերում, այն վերածվում է քարացած ձևի՝ առանց բանաստեղծական ներշնչանքի ու ջերմության: Սակայն մի վերապահումով՝ առանց մեռելաթաղի կոչված գանձերի: Այս գանձերը, որոնց մասին խոսք կլինի քիչ հետո, իրականում քնարական ողբերգեր են՝ ձուլված ննջեցյալների հիշատակին և լայն ժողովրդականության են վայելել իրենց արտահայտած մարդկային ասպրումների ու զգացմունքների ճշմարտացի պատկերման շնորհիվ:

Բաղիշեցու գանձերը, որքան էլ ցածրարվեստ ու սակավարժեք, այնուամենայնիվ, արժանի են ուշադրության: Հիմնականում նա հարասում է եկեղեցու սրբացած հայրերի ու նահատակների մասին վաղուց ավանդված գրավոր, հայսմավուրբային պատումները՝ ինքնուրույնության աննշան ներդրումով: Բացի մեռելաթաղի մի քանի գանձերից, նա գանձեր է նվիրել Սահակ Պարթևին և Մեսրոպ Մաշտոցին, Թեոդորոս զինվորին և Սարգիս զորավարին, Կյուրեղ հայրապետին և Հովհան Ոսկեբերանին, Գրիգոր Լուսավորչին ու Գեորգ զորավարին, Վառվառե և Թեկղի կույսերի նահատակությանը և այլն: Բաղիշեցին հավատարիմ է մնում ոչ միայն օգտագործած արձակ պատումներին, այլև գանձի արդեն կանոնացված ձևերին: Գանձը Բաղիշեցու մոտ ևս բաղկացած է երեք մասից՝ հանդիսավոր դիմումից արարչին, բուն նյութի շարադրանքից և հեղինակի մաղթանքից՝ ուղղված փառաբանված սրբին բարեխոսության ակնկալությամբ:

Գրական-գեղարվեստական տեսակետից թեև առավել արժեքավոր կարող էր լինել դեպքերի նկարագրությունը որպես կենսական դրվագների վերարտադրություն՝ մարդկային հոգեբանության դրսևորմամբ, իրականում, սակայն, այդպես չէ: Հեղինակի եկեղեցական սահմանափակությունը, դժբախտաբար, թույլ չի տվել նրան ծավալվելու, գեղարվեստական մանրամասների մեջ բացահայտելու իրական դեպքերն ու երևակայական դիպվածները: Պատմողական թուուցիկ ու շոր շարադրանքին, ուր այնքան աննշան են բանաստեղծի անհատականության առկայ-

ծումները, անմիջապես հաջորդում են նրա մաղթանքները՝ զանձը հասցնելով ավարտին: Ահա թե ինչու նկարագրված ոչ մի հերոս չունի անհատականություն, դրանք մի տեսակի հոգևոր կերպարներ են՝ տարբերվելով իրարից երբեմն միայն անվամբ, երբեմն՝ միջավայրով և այլն: Մաղթանքների մեջ է միայն, որ բանաստեղծը, երկյուղածորեն ետ քաշելով հոգու վարագույրը, մի փոքր բացում է իր ներաշխարհը: Մաղթանքները հնարավորություն են տալիս բանաստեղծին դրսևորելու իր ինքնուրույնությունը, արտահայտելու իր մտքերն ու զգացմունքները՝ գեղարվեստական շնորհի սեփական կարողության բացահայտմամբ: Կաշկանդվածությունն այստեղ ավելի քիչ է, հնարավորությունը՝ լայն: Սակայն, այնուամենայնիվ, Բաղիշեցին չի հաղթահարել ավանդական թե՛ գաղափարական և թե՛ ստեղծագործական առումով: Նա ևս որդեգրել է միջնադարի հանրապարտադիր այն գաղափարը, քստ որի մեղքն ու մեղանշականությունն էր մարդու և ժողովրդի թշվառությունների սկզբնապատճառը և, պաղատագին հայացքն ուղղած արարչին, նա էլ էր աղերսում:

Առ քեզ լիցին կցորդ մաղթանաց՝
Մաքրել զմեզ ի բազում մեղաց...¹

Էլամ՝

Բարեխառնա՝ առ առձեալն աստուած՝
Զմեզ ազատել ի հրոյն տանջանաց...²

Գաղափարական իմաստով, սակայն, Բաղիշեցու գանձերը միշտ չէ, որ ծանոթ ու հին մեղեդիներ են հնչեցնում: Նրա մոտ արտահայտություն է գտել աղգային աղատագրություն բաղձանքը, ժողովրդին հասած տառապանքներից ու հալածանքներից փրկվելու հույսը, արտահայտված մերթ օտարատիրության դեմ ուղղված թույլ բողոքի շեշտով:

Զմեզ փրկել ի յանաւրինաց,
Ի դիւացն շար փորձանաց...³

Մերթ իբրև աղերսանք՝ պահպանելու հայ եկեղեցին, հայ ժողովուրդը:

¹ Մատենադարան, ձեռ. 2672, էջ 293բ:

² Մատենադարան, ձեռ. 425, էջ 312ա:

³ Նույն տեղում, էջ 267ա:

Աստուածածին, ի կանայս արհնեալ,
Լե՛ր բարեխաւ ազգիս տառապեալ...⁴

Կամ՝

Յո՛յց սլաղատանս կուսածին որդոյն՝
Եկեղեցեացս տալ հաստատութիւն...⁵

Ուշադրաւ է «Թարգմանչացն Սահակայ և Մեսրոպայ» գանձը՝ նվիրւած հայ գրերի գյուտի փառաբանությանը: Հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքի այդ բացառիկ երևույթը Բաղիշեցին փորձում է իմաստավորել նրա սլաղատական ճակատագրի ֆոնի վրա, ընդգծելով գրերի գյուտի սլաղատական մեծ նշանակութիւնը, ասես սլաղատանդան ստեղծելով այն փառապսակներ ի համար, որ ինքը՝ բանաստեղծն է հազարամյա հետնորդի երախտագետ սրտով մատուցում հանձարեղ այրերի հավերժական հիշատակին:

Սկսելով, ինչպես ընդունւած էր, արարչի օրհներգությամբ և պատշաճը մատուցելով Գրիգոր Լուսավորչին, Բաղիշեցին շեշտում է նրա հունական կրթութիւնը.

Զի շունէաք գիր ի հայ բարբառէն...⁶

Պատմական այդ մեծագործության՝ գրերի հայտնագործության փառքն ու մեծութիւնը նա հավասարապես ընծայում է Սահակ Պարթևին և Մեսրոպ Մաշտոցին: Նրանք, ըստ Բաղիշեցու, գրեթե համագոր վաստակ ունեն գրաստեղծման գործում: Եթե Սահակը հեռամիտում էր հայ ժողովրդի ապագան, ապա Մեսրոպը նրա իմաստովիւն մայրն էր, եթե Սահակը անապական վարդ էր, ապա Մեսրոպը՝ նրա անմահության բույրը.

Սահակ՝ փթեալ վարդ անապական,
Մեսրապ՝ բուրեալ հոտն անմահութեան⁷:

Եվ նվիրւած նույն միասնական ու վսեմ նպատակին՝ նրանք

Զազգս Հայոց նոր նորոգեցին...⁸

Նրանք միասին են քաշել ամուլն այն արորի, որն առաջին

4 Նույն տեղում, էջ 175բ:

5 Նույն տեղում, էջ 184ա:

6 Մատենադարան, ձեռ. 2672, էջ 202ա:

7 Նույն տեղում, էջ 203ա:

8 Նույն տեղում, էջ 202բ:

ալիոսն է ծրել հայ ժողովրդի հոգևոր անդաստանի խամ սևահողում՝ ցրելով այնտեղ լույսի ու անմահության առաջին հունդերը: Նրանք, Սահակն ու Մեսրոպը, վառվել են լուսատուների պես, ուղենշելով մի նոր ճանապարհ՝ հայ ժողովրդի հոգևոր անկախության ճանապարհը:

Սահակ-Մեսրապ կանթեղք վառեցան
Եւ լուսատու ակունք փայլեցան⁹:

Ոչ միայն նրանք, այլև նրանց սուրբ ձեռքերով հրաշագործված հայերեն գրերը նույնպես լուսատուներ են, լույսի մշտաբուխ ակունք, արև ու լուսին:

Սահակ-Մեսրապ լուսաւորք եղան,
Նման լուսնի և արեգական¹⁰:

Գանձն ավարտվում է այբուբենի փառաբանությամբ, ուր վերստին ընդգծվում է նրա նշանակութունը՝ այն, որ նա մղում է մարդկանց կատարելագործվելու, իմաստնանալու և խոսելու անբունդների հետ, նրանով է, որ մարդ կարող է «ի բարի գործս արիաւնալ», մեղավորը՝ զղջալ ու մաքրվել,

Դաստիարակ մանկանց սա կարգեալ
Եւ հոգևոր կաթամբ կերակրեալ¹¹:

Բաղիշեցու այս գանձը նրա հայրենասիրական զգացմունքների արտահայտություններից մեկն է՝ ներթափանցված մարդկային հանճարի դրվատման շնչով:

Բաղիշեցու մեռելաթաղի գանձերն իրականում մահվան թեմային նվիրված եղբերգներ են: Դրանց գանձ անվանումն ավելի շուտ պայմանական է, ավանդական: Ձեռագրերում արդեն դրանք խորագրված են հաճախ տաղ, ողբ, խրատ և այլն, ցույց տալով այն էական տարբերությունը, որ կա դրանց և եկեղեցական ընդունված գանձերի միջև: Ընդհանուրն այն է, որ դրանք երգվել են:

Մահվան թեմայի մեկնաբանությունը Բաղիշեցու մոտ կրում է ժամանակի նոր ըմբռնումների ու աշխարհիկ ոգու կնիք: Մահը ցանկալի չէ նրա համար, այլ միջոց՝ մարդուն մղելու բարի գործի, բարի հիշատակ թողնելու նպատակին: Նա հորդորում է չսիրել

9 Նույն տեղում, էջ 203բ:

10 Նույն տեղում:

11 Նույն տեղում, էջ 203բ:

աշխարհն ու աշխարհիկ վայելքները, որոնք մեղքի աղբյուր են, չտարվել հողեղեն մարմնի անհազ ցանկություններով, որովհետև ոչ ոք այս աշխարհից ոչինչ չի տանում իր հետ՝ ո՛չ ոսկի, ո՛չ արծաթ, ո՛չ գանձ ու հարստություն, որ միայն բարի գործն է պարզերես անելու անմահ հոգին՝ աստվածային ահեղ դատաստանի օրը, որ հարազատները նույնիսկ չեն հիշելու նրան.

Դուստր և որդիքս, որ այսօր կուլան,
Վաղն շուտով զիս տի մոռանան,
Զի մեռելին ոչ կայ բարեկամ,
Այլ թէ բարի գործեաց՝ այն մնան¹²:

Բաղիշեցու դանձերը թեև զուրկ չեն բանաստեղծական առանձին քիչ թե շատ հաջողված պատկերներից, կյանքից ու բնությունից վերցրած համեմատություններից կամ փոխաբերություններից, սակայն հիմնականում դրանց բնորոշ է սխուլաստիկ մեկնաբանությունը, որը քրիստոնեական բարեպաշտությունը հավատացյալների մեջ զորացնելու ուսուցողական նպատակն ունեն, ոճը վերամբարձ է, հաճախ՝ խրթին, լեզուն՝ արվեստական ու չոր, բազմաթիվ արտահայտություններ՝ հին ու խունացած և, որ ամենից հատկանշականն է, դրանք բանաստեղծական ներշնչանքի ու գեղարվեստական մտահղացման արգասիք չեն, այլ գրվել են եկեղեցու պահանջները բավարարելու համար՝ առավել ուշադրություն դարձնելով կրոնական բովանդակությանը: Դրանց մեջ ինչ-որ չափով առանձնանում են մեռելաթաղի դանձերը՝ բացելով ժանրի զարգացման նոր հնարավորություն, սակայն դրանք ևս տառապում են ընդհանուր թերություններով և, չունենալով հուզական հագեցվածություն, չեն բարձրանում ճշմարիտ բանաստեղծության աստիճանի:

Բ. ՏԱՂԵՐԸ

Բաղիշեցու տաղերը կարելի է բաժանել չորս խմբի. կրոնական, խրատաբարոյական, աշխարհիկ և այլաբանական:

Կրոնական տաղերը, որոնք ներբողական-մաղթողական բնույթի գործեր են, Բաղիշեցու ստեղծագործության ամենաթույլ մասն են կազմում և դա ոչ այնքան իրենց բացահայտ կրոնական բովան-

¹² Մատենադարան, ձեռ. 5835, էջ 255ր:

դակույթյան, որքան արտահայտված զգացմունքների ու ապրումների մակերեսայնության ու երևույթի զուտ հայեցողական ընկալման պատճառով: Եվ դա պատահական չէ: Դարաշրջանի սառած, բայց չմարած կրոնական ոգին չէր կարող աղբյուր հանդիսանալ կրոնական անկեղծ ներշնչանքի համար, չէր կարող ունենալ զգացմունքների այն ճշմարտացիությունը, որ բնորոշ էր, օրինակ, Գրիգոր Նարեկացու կամ Ներսես Շնորհալու դարաշրջանին: Ահա թե ինչու Բաղիշեցին այդ գործերում ավելի, եթե չասենք բացառապես, ճարտասան է, քան բանաստեղծ: Այսպես, օրինակ, նա երկարաշունչ (416 տող) մի քերթված է ձոնել աստվածածինն («Աստուածածին, կոյս պատուական», Մատենադարան, ձեռ. 1661, էջ 315բ—322բ), որի յուրաքանչյուր տունն սկսվում է է «աստուածածին» կոչականով և, չնայած բանաստեղծի կուտակած լավ ու վատ անհամար մակդիրներին, փոխաբերություններին, այնուամենայնիվ, նրան չի հաջողվել տալ ինքնատիպ, իրական ապրումի ճշմարտացի մի պատկեր: Ինչ վերաբերում է բովանդակությանը, ապա դա այնքան հին է ու կրկնված, որ, թվում է, հարկ չկար նորից գրիչ վերցնելու՝ վերակրկնելու համար, թե աստվածածին կույսը ծաղիկ է, որի պտուղն է Հիսուսը, «արքայարան մեծ արքային» և որ տիրամոր բարեխոսությունը բանաստեղծը կարող է արժանանալ մեղքերի թողության:

Աստուածածին, հոգով փութամ՝
Մինչ թողութեան արժանանամ...¹³

Համեմատաբար լավ է աստվածամորը նվիրված մի ուրիշ տաղ («Օրհնեալ ես, սուրբ աստուածածին, դուստր լուսոյ»), որի մեջ օրհներգելով կույսին իբրև մոր, որն «օրհնեալ կաթամբ» սնել ու «մայրաբար, քաղցրաբարբառ» զգվել է որդուն, բանաստեղծը, միաժամանակ, ուղղակի նրանից է պաղատում հոգու մաքրություն, որովհետև ինչ-որ տեղ նա երկրային է, պարզ ու մատչելի, միջնորդ մարդու և աստծու միջև, ինչ-որ տեղ՝ երկնային:

Տո՛ւր մեզ մաքուր շրթամբք ուտել զհացն կենաց¹⁴:

Հոգու փրկության նույն գաղափարն է արտահայտված նաև «Տաղ վասն խոստովանութեան»-ում: Բանաստեղծի նսլատակն է

¹³ Մատենադարան, ձեռ. 1661, էջ 322ա:

¹⁴ Մատենադարան, ձեռ. 7375, էջ 276բ:

ներշնչել ընթերցողին, որ երկնային արքայության բանալին խոստովանությունն է, և ինչպես որ բոլոր մարդիկ մահկանացու են, այնպես էլ ենթակա մեղք գործելու, ուստի ամեն ոք, եթե մտածում է դժոխքից փրկվելու մասին, պետք է «զղջանալով խոստովանէ», որովհետև.

խոստովանանքն հուր է մաքրիչ՝ զժանգոտ հոգին պայծառ գործէ¹⁵,

Կրոնական իր այս շարքի տաղերում որքան էլ Բաղիշեցին փորձում է հեռու մնալ իրականությունից, աշխատում է անսալ միայն հոգու կանչին ու պահանջին, այնուամենայնիվ, նրա անդամ այս տաղերի մեջ արտահայտություն է գտել իր դարաշրջանի հասարակական վշտի շորշոփն ու բանաստեղծի ազատասիրական տենչանքի կայծը: Պաղատանքի ու մաղթանքի իր խոսքն ռդդելով աստծուն, Բաղիշեցին մղկտուն սրտով մի տաղում, օրինակ, հայցում է նրանից.

Գաղարեց՝ ո՞վ իշտս ի Հայոց,
Զոր միշտ կրեմք յազգաց պղծոց,
Տէ՛ր, ողորմեա՜¹⁶,

Գաղափարապես հարուստ ու գեղարվեստորեն ավելի արժեքավոր են Բաղիշեցու խրատաբարոյական, խոհական տաղերը: Զիշտ է, նա դուրս չի եկել միջնադարյան քնարերգության հիմնական մոտիվների շրջագծից, ավելին՝ այնպիսի մի թեմա, ինչպիսին սիրո թեման է, որն այնքան անմիջական զգացմունքներով ու նրբին արվեստով երգել էին նրան նախորդած տաղերգուներից Վոստանդին Երզնկացին, Հովհաննես Թլկուրանցին և ուրիշներ, գրեթե տեղ չունի Բաղիշեցու ստեղծագործության մեջ և կամ արտահայտվել է միայն այլաբանորեն: Սակայն վերստին նյութ դարձնելով մարդկային արատներն ու առաքինությունները, գինին, մահը և այլն, Բաղիշեցին կարողացել է դրսևորել իր մոտեցումը, ունենալ իր մեկնաբանման երանգը, չունենալով, իհարկե, իր մեծ նախորդների ոչ հանճարի ուժը և ոչ էլ նրանց տաղանդի թափը: Նրա ստեղծագործական ունակությունները համեստ են, տաղանդը՝ չափավոր:

Բաղիշեցու խրատական տաղերից մեկը («Արբեցութիւն է

15 Մատենադարան, ձեռ. 2079, էջ 356բ:

16 Մատենադարան, ձեռ. 507, էջ 236ա:

գազրալի») նվիրված է արբեցողության վնասակարութեանը: Թեև միջնադարի աշխարհը մեբոնմամբ գինեսիրությունը մեղսասիրություն էր, սակայն կար և զգաստ այն հայացքը, թե «Գինի ուրախ առնէ զսիրտ մարդոյ. ոչ թէ գինին չար է, այլ արբեցութիւնն»¹⁷: Հստ էութեան, Բաղիշեցին ևս օրհնում է գինին, մերժում՝ գինեմոլությունը: Մի ուրիշ տաղում («Աւրհնեսցուք մեք միաբան...»), օրինակ, նա բարեմաղթում է տանտիրոջը, ցանկանալով, որ Հիսուսն ինքը՝

Օրհնէ զգինիս քո ամանօք, դի որք ըմպեն՝ ուրախասցին:

Սակայն եթե գինին օրհնելի է, զազրալի է արբեցողությունը, եթե գինու բաժակն ուրախարար է, ապա արբեցողությունը ոչ միայն վնասակար է, այլ նույնիսկ կործանարար և այն էլ ոչ միայն առանձին անձանց, այլև, ըստ Բաղիշեցու, մինչև իսկ ժողովրդի համար: Հարբածը գինու ազդեցութեան տակ կորցնում է իր մարդկային կերպարանքը, անասնանում, չարիք պատճառում ուրիշներին.

Աչքն այլ ընդ այլ դի հայեսցին,
Լեզուն խօսի զբան աղտեղին.
Ձեռքն ձգէ ուր հանդիպին,
Ոտքն ի քայլելն փաթաթին:

Ուստի նրա խրատականն էլ հանգում է գինեմոլութեան այդ կործանարար հետեանքից մարդկանց հեռու պահելուն, հավատարիմ մնալուն հավատին, հայոց եկեղեցուն, հայ ազգին.

Այս է կորուստ Հայոց ազգի
Եւ է բեկումն հաւատի՝
Դնեն սեղան ամենալի,
Զինչ որ սահմանն է աշխարհի:

Այսպիսի կտրուկ եզրակացութեան համար Բաղիշեցին, անշուշտ, չունենր այլ օրինակ, քան այն, որ կյանքը մարդկանց ավելի ու ավելի էր մղում դեպի աշխարհասիրություն, դեպի աշխարհիկ վայելքների ու մարմնական հաճույքների: Սա դեռ ոչինչ, բանաստեղծի համար, իբրև վարդապետի, սոսկալին այն է, որ խմում և աստծու անունն անգամ չեն հիշում.

¹⁷ Մատենադարան, ձեռ. 2236, էջ 407ա:

Սու փառս ոչ տան բարեաց տուողին,
Անյազաբար ըմպեն զդինին...

Սիլ նա այլ խրատ ու հորդոր չունի, քան այն, որ մարդ ահեղ դատաստանի պատկերն աչքի առաջ, մտածի միայն հոգու մասին, նրա փրկության մասին: Ընդունված այս վարդապետությանը, սակայն, բանաստեղծն ավելացնում է և իրենը՝ մարդկայնորեն գեղեցիկ այն գաղափարը, որ մարդ պետք է կյանքում բարության անի, լինի մաքուր, հոգին՝ անարատ, որովհետև երկնային դատաստանի օրը նրան ոչինչ չի կարող օգնել, բացի կյանքում արած լավությունից, բարի գործից:

Բայց բարությունն, որ աստ գործէ,
Անճառ բարեացն արժան առնէ:

Բաղիշեցին երկու տաղ է նվիրել մարդկային բնավորության դրվատելի («Տաղ վասն ողորմութեան») և պախարակելի («Տաղ վասն հպարտութեան») դժերին: Առաջինը գեղեցիկ մի ձոն է՝ նվիրված մարդկային գթասրտությանը, մարդու ողորմածությանը: Բարությունն ինքնին մարդկայնորեն վեհ դպացում է, գթասրտությունը՝ բարի գործերից ամենապատվականը, որ աստվածային առաքինություն է տալիս մարդուն, վեհացնում, աստվածացնում նրան:

Քան զամենայն գործս բարեաց՝ ողորմութիւնն է պատուական,
Որ զհոգեղէն մարդ մեղուցեալ տեսան աստուծոյ առնէ նման:

Բաղիշեցին աստվածաշնչական առանձին դիպուկ ասույթներ հմտորեն ներհյուսել է իր խոսքին և, հռետորական վարակիչ շունչ տալով տաղին, անպայման ազդում է ընթերցողի հուզաշարժի վրա:

Երկրորդ տաղի մեջ Բաղիշեցին ձաղկում է մարդկային ամբարտաւանությունը, բարձրահոն գոռոզամտությունը, դրա մեջ տեսնելով չարի էությունը, չարի արատը: Եթե «Տաղ վասն ողորմութեան» բանաստեղծության մեջ Բաղիշեցին, այսպես ասած, ավելի շատ գրավոր աղուներին է առնում խոսքը՝ նպատակադիր գաղափարն արտահայտելու համար, ապա «Տաղ վասն հպարտութեան» բանաստեղծության մեջ, ընդհակառակը, նա գիտակցաբար դիմում է իրական աշխարհին, կյանքից ու բնությունից վերցրած կենդանի օրինակներին, շոշափելիորեն ցույց տալու համար ամբարտաւանության վնասակարությունը, նրա արատները: Բանաստեղծն սկզբից ևեթ հայտնում է, որ «յօրինակ տամ

ի յերկրի՝ եթէ հպարտն ում նմանի», և օրինակից օրինակ, համեմատությունից համեմատություն ավելի ու ավելի խտացնելով գույները, գծում է սնապարծ, հպարտ ու գոռոզ մարդու թեև ընդհանուր, բայց ընդհանրության մեջ լիավարտ կերպարը:

Հպարտն է ծառ անբեր պտղի,
Տերևաթափ և չոր ուտի,
Քար, ապառաժ անտաշելի,
Ջուր՝ տղմախառն, անըմպելի:

Հպարտն է տիպ աքաղաղի,
Որ յօդային թռչունս հայի
Եւ մի ոտամբն ի վեր լինի,
Թէ՛ զքեզ կոխեմ ներքև հողի:

Տգեստ հպարտը չարիք է մարդկանց համար, խոց՝ հասարակության մեջ, մոլախոտ, «որթ պատուտի՝ յառաքինիսն բուսանի»: Գետնաքարշ պատուտակ, որ միշտ հենարան է փնտրում փաթաթվելու, բարձրանալու և խլելու համար ազնիվ տունկերի լույսն ու արևը: Արտաքուստ ծանրակշիռ, ներքուստ դատարկ է նա.

Տիկ է դատարկ քամով ի լի,
Երբ որ բանաս՝ իրք չերևի:

Բանաստեղծը, սակայն, չի կարող հաշտվել մարդկային արատի հարատևման հետ, չի կարող անտեսել մոլորվածին դարձի բերելու ավետարանական հին ու հայտնի պատգամը. «Որ բարձրացուցանէ զանձն՝ խոնարհեսցի, և որ խոնարհեցուցանէ զանձն՝ բարձրացի»¹⁸: Եվ բանաստեղծը տգեստ ամբարտապանությանը հակադրում է իմաստուն ու խելացի խոնարհամտությունը.

Հպարտն յորժամ որ խոնարհի,
Ապա բարեաց արժան լինի:

Մահվան թեման, որը միջնադարյան քնարերգության հիմնական թեմաներից է, ավելի լայն ու խոր արտահայտություն է գտել Բաղիշեցու ստեղծագործության մեջ: Ինչպես ասացինք, նա գրել է նաև մեռելաթաղի գանձեր, որոնք գաղափարապես նույնանալով տաղերի հետ, որոշակիորեն տարբերվում են նրանցից՝ գեղարվեստական իրենց ցածր մակարդակով: Տաղերն ավելի բարձր են գեղարվեստորեն և ավելի հուզական: Հեղինակը, Հովհ.

¹⁸ «Աւետարան ըստ Մատթէոսի», գլ. ԻԳ, 12:

Թումանյանի արտահայտությամբ, «...տոգորված է Արևելքի վառ արևի տակ, ազգերի գերեզմանների ու մեծ ավերակների վրա ծնած՝ էն փիլիսոփայությունը, թե աշխարհքն ունայն է ու կյանքը վաղանցուկ»¹⁹, որ մարդ պետք է հրաժարվի մեղսածին վայելքներից ու մարմնածառավ հաճույքներից, մտածի այս աշխարհում բարի գործ ու անուն թողնելու մասին, երկրային վաղանցուկ վայելքների փոխարեն՝ երկնային վայելքները հավերժորեն վայելելու համար։ Փառքն ունայն է, մահը՝ ամենազոր.

Ամենայն փառք մարդոյ դատարկ և ունայն,
Սողոմոն դայս ասէ շնորհօք տիրական.
Բոլորից թէ լինիս դու տէր և իշխան,
Բայց յետոյ մտանես ի հող 'ւ ի զնդան:

Կյանքը երազ է, դյուրասահ ու մեղսաներկ.

Ջերդ զերազ դիշերոյ է անցաւորիս,
Ջարթնուցուս դու յետոյ՝ այլ ոչ հասանիս:

Մարդը՝ անցավոր, վաղաթառամ ծաղիկ.

Ժամանակ մի ծաղկի նման կու փայլէ,
Բայց յետոյ լալագին ի հող մտանէ:

Իսկ մարմինը, մեղսասեր ու կենսատենչ մարմինը.

Որ այսօր կենդանի՝ վաղն ի հող դառնայ:

Ուստի՝

Դադարե՛ա ի շարեաց, բարեա՛ց հետևիր...

Նվ այդ բոլորը հոգու համար, նրա անմահության համար, բանի ուր՝

Շահ չկայ յաշխարհէս ով ոք դատեսցի,
Բայց միայն թէ բարեաց գործոց հետևի,
Որ մնայ անվախճան և ոչ թառամի,
Ջարդարէ զհոգին և պտղաբերի:

Մի ուրիշ տաղում ևս («Ահա եհաս ինձ օր մահու...») Բաղիշեցին արտահայտում է նույն դադսովարը, այն, թե աշխարհն ունայն է, կյանքը վաղանցուկ, հաճույքները՝ խուսափուկ ու խաբուսիկ.

Երանի է այնոցիկ, որ զայս իմանան,
Նւ զառաջ, քան զօր մահուն, ի մեղաց դառնան:

19 Հ. Թումանյան, Երկերի ժողովածու, հ. 4, Երևան, 1951, էջ 176:

Բանաստեղծն էլ «յառաջ քան զօր մահուն» չի հասել այդ գիտակցությանը և հոգու կանչին անտարբեր ու մարմնի պահանջին հնազանդ՝ սիրել է աշխարհն ու աշխարհայինը, փարվել երկրին.

Յաշխարհիս անհոգ կացի ևս թափառական
Ու զհոգիս իմ ատեցի՝ զպատկեր տիրական:

Հոգու հավիտենական բարին թողած և աշխարհայինին տրված բանաստեղծը մահվան մահճում է միայն սկսում սարսափել կորստյան դատապարտված իր հոգու համար.

Երկնչիմ, թէ միշտ ողբամ յափտենական...

Եվ խորապես զղջում է, որ բարի գործ չի թողել, զգում է կատարած սխալը, գիտակցելով նույնպես, որ ուղղելու համար ուշ է արդեն.

Այլ շունիմ ճարակ՝ առնել գործս բարութեան:

Մահվան անխուսափելիության, կյանքից ու հարազատներից հավիտենապես հեռանալու և հոգին գեհենին դատապարտված լինելու գիտակցության վերածված վշտից էլ ծնվում է մի մռայլ մտապատկեր՝ դիակնացած մարդու աշխարհամերժ պատկերը՝ երբեմնի անհոգ երիտասարդի գեղեցկության հակադրությամբ.

էի նախ պայծառատես՝ ցանկալի մարդկան,
Այսօր գարշ և զազրահոտ՝ որդանց բնակարան:

Մահվան թեման Բաղիշեցու մոտ անուղղակիորեն միահյուսված է հոգու և մարմնի հակամարտության, նրանց հին վեճի հետ: Մարմինը սիրել է աշխարհը, հոգին հնազանդվել նրա պահանջին: Մարմինը նյութական է, մահկանացու, հող էր և հող է դառնալու՝ առանց երբեք հագննալու կյանքի վայելքներից, և դա տառապանք է տալիս նրան ու խորունկ ցավ, հոգին դատապարտված է գեհենական տանջանքների, որովհետև բարի գործ չի թողել, և երկուսն էլ սարսափում են մահից, մարմինը՝ երկրից, հոգին երկնքից զրկելու համար: «Անբերկիւղ լրբութեամբ» տրվելով ցանկություններին, նրանք երկյուղած սրբությամբ դողում են երկնային անաչառ դատաստանի մռայլ հեռապատկերի առաջ: Բանաստեղծը, որ արարչի կողմից կոչված է եղել պտղաբեր ազգի լինելու, անձնակամորեն դարձել է փշաբեր, զբաղվել «ռամկական շար գործով»,

«Կորստեան գուր» փորելով հոգու համար, և միայն մահւման
դիտակցությունն է, որ սթափեցնում և խորհել է տալիս բարոյա-
կան վերափոխման, մարդկային առաքինության, հետեւաբար և՛
հոգու փրկության մասին («Յիշելով զօր մահուն...»).

Ռամկական շար գործով դայս կեանքս անցուցի,
Ռահ մեղաց կորստեան գուր ինձ փորեցի:

Քաղեցի զփուշ մեղաց ինձէն դիզելով,
Քանզի նիւթ լինիցի զիս անդ այրելով:

Ե՛կ մտօքդ քննեա, ա՛նձն իմ խելագար,
Եթէ է՛ր ես անհոգ աստ անասնաբար:

Լրբութեամբ աներկիւղ մեղաց ցանկանաս,
Լեռնակերպ որդն անքուն անդէն յղանաս:

Մահը ցանկալի չէ բանաստեղծի համար: Նրա ողբերգությունը
ծնվում է մի կողմից կյանքի վաղանցիկության, աշխարհի հա-
ճույքներից զրկվելու, մյուս կողմից՝ աշխարհում բարի գործեր
թողած չլինելու, հոգու պարտքը կատարած չլինելու դիտակցու-
թյունից: Մահը վերջ է տալիս մարմնական հաճույքներին, բացե-
լով անդրաշխարհի տառապանքների դուռը՝ հոգու համար: Ի՞նչ-
պես հաշտեցնել ներհակ այդ ուժերը: Ի՞նչպես անել, որ մարդ
չզղջա ապրած կյանքի համար՝ այս աշխարհում և հոգու համար՝
մահից հետո: Կյանքը, ըստ Բաղիշեցու, որքան քաղցր, նույնքան
էլ դառն ու դատարկ է, եթե այն չի իմաստավորված բարի գործի
անմահ հիշատակով: Ուստի Բաղիշեցին, ինչպես ասել ենք, մահը
միջոց է դարձնում ներշնչելու և նպատակամղելու մարդուն դեպի
աղնիվն ու բարին, դեպի մարդկայնորեն գեղեցիկն ու առաքինին:
Նա երգում է մահը հանուն կյանքի, հանուն մարդկային հոգու
անաղարտության ու անարատության՝ այս աշխարհում: Սրա մեջ
է նրա մեկնաբանման ինքնուրույնությունը, գաղափարական այն
ուրույն երանգը, որը տարբերում է Բաղիշեցուն իր նախորդներից:

Մանկավարժական-ուսուցողական բնույթ ունի Բաղիշեցու
«Այբն աստուծոյ է օրինակ» սկզբնատողով տաղը: Տաղի տներն
սկսվում են այբուբենի հերթականությամբ, այսինքն՝ տաղն ունի
36 տուն և հեղինակի հիշատակարանը՝ 8 տող: Յուրաքանչյուր
տան մեջ արտահայտված է մի միտք, մի խրատ: Խրատների այդ
շարքը թեև տարաբնույթ, միահյուսվում է սակայն մի ընդհանուր
գաղափարի մեջ, հանգում ուսման ու աշխատասիրության օգտա-

կարության մտքին: Ունենալով իբրև նախորդ գրական այնպիսի մեծություն, ինչպիսին ներսես Շնորհալին է, Բաղդիշեցին այստեղ թեև հետևում, բայց չի կրկնում նրան: Տաղը գրված է զրույցի ձևով, և դա պատշաճորեն ներդաշնակում է նրա խրատական բովանդակությանը: Թվում է, իործառու մեկը, կյանքում շատ շար ու բարի տեսած, իր կենսափորձն է ուզում հաղորդել մանուկ սերնդին՝ խորապես մտահոգված նրա ճակատագրով: Հին, բայց և մշտապես նոր են այդ մտքերը, թեև տեղ-տեղ պատված կրոնական քողով: Սիրել ուսումն ու գիտությունը, ատել շարն ու հետեւել բարուն, լինել ազնիվ ու ընկերասեր, հարգել թե՛ մարմնավոր և թե՛ հոգևոր ծնողներին, հեռու մնալ վատ միջավայրից և, ամեն կերպ, ձգտել մարդկային կատարելության՝ արժանանալու համար երկնային արքայությանը: Ամեն մի մանուկ, եթե ձգտում է այդ կատարելությանը, պետք է սիրի ուսումը, նվիրվի գիտությանը, որովհետև՝

Մեծ է ամօթ ի մէջ մարդկան,
Որ ոչ ունիս փափագ ուսման...

Ուստի՝

Մի՛ ցանկանար փառաց երկրի,
Որ այսօր կայ՝ վաղն անցանի:

Պետք է մանկուց հասկանալ, որ՝

է մեծագոյն փառք աշխարհի
Այնմ, որ ուսմանն հետևի...

Մանաւանդ որ՝

Զէ մնալոյ քո տղայութիւն,
Այլ փոփոխի ի ծերութիւն...

Հետևաբար՝

Ժամ է քեզ ջանք դնել ուսման,
Մինչդեռ մտքդ ես մաքրական,
Թէ չէ յետոյ ի կատարման
Պատէ դքեզ հոգ աշխարհական:

Եվ մինչ մանուկ սիրտը, ազատ հոգսից ու կյանքի բեռից, մաքուր է ու տպավորվող, պետք է նվիրվի ուսմանը՝ հետո չփոշմանելու համար.

Միրե՛ա զուսումն, որով պատուիս
Եւ հանապազ ուրախ լինիս...

Առանց աշխատասիրության չկա ուսում:

Ջանա՛ հմուտ լինել ուսման,
Որ քան զոսկի է պատուական...

Գիտությունն անհուն է, մշտաթուլ, և մենք սովորում ենք,
իմանում միայն «զսակաւս ի բազմացն»:

Վարդ անթառամ է գիտութիւն՝
Ով փափագէ իմաստութիւն...

Բաղիշեցին, ինչպես ասել ենք, երկու ներբող-եղերերգ է նվիրել Գրիգոր իշխանին՝ նրա նահատակության առթիւ. մեկի սկզբնատողն է՝ «Գորովագութ ձայն կականի», մյուսինը՝ «Այնքան որդիք են մարմնական»: Սրանք մենք դիտում ենք որպես աշխարհիկ գործեր: Աշխարհիկ բովանդակություն ունի նաև Բաղիշեցու «Տաղ դարիպի» բանաստեղծությունը:

Իշխանի նվիրված երկու գործերն էլ, ինչպես առիթ ենք ունեցել ասելու, ամենայն հավանականությամբ գրվել են 1425 թ., երբ Յիպնա վանքում, քրդական ռոժիկ ցեղի ասպատակություններից մեկի ժամանակ, մայիսին, սպանվեց իշխանը: Առաքել Բաղիշեցին արձակ գործեր էլ է նվիրել իշխանին: Կրկնությունից խուսափելու համար ասենք, որ եղերերգերը, հաղորդված փաստերի առումով, չունեն այնպիսի էական նոր բան, որ ասված չլինի արձակ գործերում: Միակ բացառությունն այն է, որ Գրիգոր Մերենց իշխանին կոչվել է նաև Գրիգոր Բղնունի: Եղերգերը, գրական-գեղարվեստական առումով, չունեն առանձնակի արժեք, դրանք սովորական, միջնադարում տարածված ներբողական գործեր են՝ ներբողելի անձի՝ Գրիգոր իշխանի, բարեմասնությունների շուրջ թվարկմամբ: Հոգևոր այն գեղեցկություններն ու առաքինությունները, մարդկային բնավորության այն լավագույն հատկանիշները, որոնք երախտագետ աշակերտի կսկծուն սրտով իր վարդապետին է հատկացնում Բաղիշեցին, թեև ընդհանուր շատ տեղիներ ունեն դրվատական նման գործերի հետ, բայց սա չի նշանակում, իհարկե, որ Բաղիշեցին հեռու է ճշմարտությունն ասելուց: Որ իշխանին եղել է իր դարաշրջանի ամենադարգացած, աշխատասեր, շնորհալի և առաքինի մարդկանցից և արժանի տեղ ունի հայ մշակույթի պատմության մեջ, — դա անկասկած է: Խոսքն

այստեղ այն մասին է, թե որքանով է հաջողվել Բաղիշեցուն, չափածո տողերի ընձեռած հնարավորության սահմաններում, բնութագրել հլաթեցուն, տալ նրա գեղարվեստական դիմանկարը, արտահայտչական ինչ ուժ և ինքնատիպություն ունի նրա խոսքը: Այս մոտեցմամբ այդ գործերը շունեն գրական մեծ արժեք, գրված են ճարտասանական ձևերի մերկ օգտագործմամբ և, հակառակ հեղինակի ծանր ապրումներին իր ուսուցչի մահվան առթիվ, նրա ասելիքը շունի համապատասխան հուզական հագեցվածություն, քնարական ջերմություն:

Բաղիշեցու համար հլաթեցին ամենից առաջ մարդ էր՝ հոգեկան իր բարեմասնություններով, թշվառին օգնելու և խեղճին սատարելու պատրաստակամությամբ, ազնիվ ու սրբակյաց մի հոգևորական՝ ներքին մարդու աստվածահաճ տիպարով, գիտուն ու մեղվաջան, շնորհալի ու անբասիր, օրինակելի օրինակ ժամանակի արժաթամուլ ու բարոյալքված հոգևորականության միջավայրում: Նրա անունը Բաղիշեցին համարձակորեն դնում է հայ ժողովրդի լավագույն զավակների՝ Մեսրոպ Մաշտոցի, քերթողահայր Խորենացու, Եղիշեի, Գրիգոր Լուսավորչի և այլոց անունների կողքին, նրա ողբերգական մահը համարելով ցավալի կորուստ ողջ հայության և, իհարկե, հայոց եկեղեցու համար: հլաթեցին ոչ միայն սիրել է իր ժողովրդին, այլև եկեղեցու «աշտանակի լոյսն» էր, նրա «երգարանը»:

Վարդ անթառամ յեկեղեցի,
Հոտով լցեալ զտունս Արամի²⁰:

Որը՝

Նոր զարդարեաց զեկեղեցի
Գանձ և տաղիւ բաղմագունի²¹:

Միաժամանակ «ոչ էր սիրող նա արժաթի», այլ՝

Ի նեղութեան ժամանակի
էր օգնական նա ամենի,
Միշտ կերակրող էր աղքատի,
Զգեցուցանող մարմնոյ մերկի²²:

(«Գորովագուրթ ձայն կականի»)

20 Մատենադարան, ձեռ. 8689, էջ 143բ:

21 Մատենադարան, ձեռ. 4876, էջ 520ա:

22 Մատենադարան, ձեռ. 8689, էջ 143բ:

«Այնքան որդիք են մարմնական» տողով սկսվող եղերերգի մեջ Բաղիշեցին, խլաթեցու մասին նույն մեծարանքն արտահայտելուց առաջ, հիշեցնում է բարոյական այն պարտքը, որ ընդհանրապես պիտի ունենան մարդիկ թե՛ իրենց ծնողների և թե՛ իրենց ուսուցիչների հանդեպ: Դեպի ծնողն ունեցած բարոյական այդ պարտականությունն ու պարտքի ղգացումը հատուկ է ոչ միայն մարդուն, այլև, ըստ Բաղիշեցու, բնական ղգացում է, բնորոշ բոլոր կենդանի արարածներին, հավքերին ու անասուններին, ուստի ինքը չի կարող նմանվել «ախտի ծնունդ և անասնական» այն զավակներին, որոնք իրենց ծնողների չարչարանքների փոխարեն չեն ուզում «հատուցանել արժանաւոր» հարգանքը, և ընդունելով համեստորեն բանաստեղծի իր չափավոր ձիրքը՝ իր երախտագիտության խոսքն է ասում խլաթեցու հիշատակին: Եվ թվարկելով նորից խլաթեցու բարեմասնություններն ու նրա մատուցած ծառայությունները հայ ժողովրդին, հայ գրականությանն ու եկեղեցուն, Բաղիշեցին ընդգծում է այն միտքը, որ խլաթեցին անմահ ու բարի անուն է թողել ոչ միայն իր գործով, այլև մահվամբ:

Զհաւատն սուրբ անբիծ պահեաց՝
Վասն այն սլական ժառանգեաց²³:

Բաղիշեցու այս գործերը, որքան էլ գեղարվեստորեն թույլ, քննեն որոշակի հետաքրքրություն: Վշտի, ցավի ու կսկծի և, վերջապես, երախտագիտության ու հարգանքի ղգացմունքների այն ամբողջությունը, որ արտահայտել է Բաղիշեցին, մարդկային իրական ապրումների թեև թույլ, բայց ճշմարտացի արտահայտություններ են, գրականության աշխարհականացման հետևանք, ուղղակի փորձ՝ բացահայտելու մարդկային ներաշխարհը:

«Տաղ ղարիպի» բանաստեղծությունը, ինչպես վերնագրից էլ պարզ է, նվիրված է պանդուխտի կյանքին, նրա ապրումների, խոհերի ու ղգացմունքների պատկերմանը: Պանդխտությունն իբրև երեւոյթ, դժբախտաբար, եղել է հայ ժողովրդի պատմության մշտական ուղեկիցը: Դեռևս Արիստակես Լաստիվերտցին, ողբալով իր դարաշրջանի աղետները, դրանց ծանր հետևանքներից մեկն էլ համարում էր այն, որ

²³ Նույն տեղում, էջ 146ր:

Հաստատունք յաշխարհի ի պանդխտութեան իւրեանց
Պանդխտեցան երկրորդ անգամ և եղեն վտարանդիք...²⁴

Իսկ Հովհաննէս Սարկավազը, որի օրոք պանդխտությունն արդեն դարավոր անցյալ ուներ, պաղատում էր աստծուց. «...ցըրուեալ մանկունս ժողովեա՝ յուրախութիւն, զվարատեալս տրտմութեամբ և արտասուաց յորդահոս բխմամբ փրկութեան մերոց, պարգեաց մերոց բաշխօղ»²⁵:

Թեև հայտնի չէ, թե Բաղիշեցին երբ է գրել «Տաղ զարիպին», բայց նկատի ունենալով այն, որ միջնադարյան հայ բանաստեղծութեան մեջ պանդխտութեան երգերն արժանի տեղ ունեն Մկրտիչ Նաղաշի՝ Բաղիշեցուն ժամանակակից այդ նշանավոր տաղերգուի ստեղծագործութեան մեջ, ուստի հավանական է կարծել, որ եթե Բաղիշեցին կարող էր առաջինը չլինել մեր տաղերգուներից, որին սլաշկաններ այդ թեմայի արտացոլման առաջնութեան պատիվը, ապա անվերապա է, որ նա մեկն է առաջիններից:

«Տաղ զարիպին» գրված է հայրենասիրական ու մարդասիրական ջերմ շնչով՝ համակված պանդուխտի դեպի հայրենի եղերքն ունեցած պայծառ կարոտի մեղմ տխրութեամբ, օտար ավերում կրած տառապանքի ու վիրավորված մարդկային արժանապատվութեան խորունկ ցավի սուր զգացումով, որ հոգուց ելնում է դառնահեծ հառաչանքի նման.

Աւտարութիւն է խիստ դժար,
Որ ոչ լինի կամքն ի կատար,
Հառաչ բերէ միշտ անդադար
Եւ մահ ուզէ սրտովն յօժար:

Օտարութեան մեջ պանդուխտի երգը «լալականաց ողբ» է, հագած բեհեզը նրան թվում է «անարգ, անպէտ և ոշինչ», կերած շաքարը՝ քաջախ ու լեղի, լույս ցերեկը՝ խավար գիշեր.

Լոյսն գիշեր է զարիպին,
Քունն է հատեր ի յօտարին,
Հանգիստ չունի ամենեկին՝
Տրտում կենօք ողորմագին:
Վասն զի թէ շաքար ուտէ,
Քաջախ, լեղի համարեալ է...

²⁴ «Պատմութիւն Արիստակիսի կաստիվերոցուոյ», աշխատասիրութեամբ՝ Կ. Ն. Յուրբաշյանի, Երևան, 1963, էջ 22:

²⁵ «Շարական հոգևոր երգոց», էջմիածին, 1861, էջ 581:

Անսիրտ են օտարները, դաժան, անողորմ: Ամեն քայլի ու ամեն բանի համար նրանք վիրավորում են պանդխտին. մի խոսք է ասում, ասում են՝ «յիմար է, խելք չունի», ուղում է առարկել՝ «նա լիրբ ասեն և լեզուանի», իսկ «րաբունաբար թէ խրատէ»՝ «դու ես, ասեն, անտիրական... լուռ կաց և լե՛ր ափ ի բերան», եթե համարձակվի ատյան մտնել՝ «ասեն՝ օտար ես, լուռ կացիր, .. թէ չէ առնեմք զքեզ մոխիր», բարի գործ է անում՝ «ի շարն փոխարկեն», ծառայում է մարդկանց՝ «նորա շարեօք առնեն վճար», և բանաստեղծը բացականչում է ղգացված՝

Աւա՛ղ կենաց դարիպ մարդուն,
Որ նախատի յամենեցուն...

Փակ է պանդխտի տունդարձի ճամփան, մահն անխուսափելի՝ օտարության մեջ: Նա մեռնում է հայրենիքի կարոտը սրտում, հարազատների անունները շուրթերին, ու չկա մեկը, որ զոռն պաղ շուր տա նրան, լսի նրա վերջին ցանկությունը, արտասվի վրան: Եվ իբրև իր դարի զավակ, Բաղիշեցին միակ մխիթարությունը նորից տեսնում է բարի գործի՝ հոգու փրկության այդ հուսալի երաշխիքի մեջ:

Բաղիշեցու «Տաղ դարիպի» բանաստեղծությունը միջնադարյան հայ գրականության աշխարհականացման վառ արտահայտություններին է և, իբրև պանդխտության երևույթին նվիրված ստեղծագործություն, որն այդ թեմայի պատկերման առաջնեկներից է, ուրույն տեղ ունի միջնադարի հայ բանաստեղծության մեջ:

Ասացինք, որ սիրո թեման Բաղիշեցու ստեղծագործության մեջ արտացոլվել է այլաբանորեն: Նրա «Տաղ բլբուլի և վարդի» գողտրիկ պոեմը միջնադարյան հայ բանաստեղծության այլաբանական լավագույն գործերից է: Այլաբանական մտածողության հիմքում, քրիստոնեական աշխարհընկալման հետևողական տրամաբանությամբ, ընկած էր միջնադարյան այն հայացքը, ըստ որի աշխարհը դիտվում էր որպես երկու հակադիր իրականություն՝ երկրային և երկնային: Երկրային իրականությունը և կյանքը, համաձայն այդ աշխարհայեցողության, թույլ ու դժգույն արտացոլումն էր միայն երկնայինի, անդրաշխարհային կյանքի: Հավիտենականը հոգու կյանքն էր, որը սկսվում էր մարմնի՝ հոգու հոգանյութ տապանի վախճանից հետո միայն:

Չնայած ընդհանուր այս աշխարհայեցողությանը, չպետք է վարժել սակայն, որ միջնադարյան մտածողությունը, իսկ գեղարվեստական մտածողությունն առաջին հերթին, լիովին տոգորված է եղել անդրաշխարհի երևակայական պատկերներով, կրոնական խորհրդապաշտությամբ։ Միշտ էլ կրոնական դոգման, կյանքի հավազումամբ, հակասության մեջ է եղել իրականության հետ։ Հոգու և մարմնի, երկնքի ու երկրի վեճը անհրաժեշտաբար վառվել ու չի մարել այնքան ժամանակ, մինչև որ բնականորեն հասել է մարմնի հաղթանակին, երկրի հաղթանակին։ Ահա թե ինչու միևնույն բանաստեղծի մոտ էլ կրոնական անկեղծ զգացմունքին հաճախ միահյուսված է կյանքի նկատմամբ ունեցած նրա բուռն ծաղավը, անդրաշխարհի մռայլ պատկերներին՝ դեպի աշխարհն ունեցած սերն ու հակումը, սուրբ երրորդության պաշտամունքին՝ հեթանոսական տարեքային բնապաշտությունը։ Այլաբանական մտածողությունն իբրև գեղարվեստական պատկերավորման միջոց, անշուշտ, ավելի հին է, քան քրիստոնեական աշխարհայեցողությունը իրականության երկու կողմերի վերաբերյալ։ Վարդի և բլբուլի այլաբանությունը ևս հին է։ Այն, հավանաբար, ժողովրդական ստեղծագործության տարածված ձև է եղել հին Արևելքում և հետո է միայն, որ քրիստոնեական տեսք է ստացել՝ վերաիմաստավորվելով կրոնական մեկնակետից։

Մեր տաղերգուներից Բաղիշեցին առաջինը չէ, որ անդրադարձել է այդ այլաբանությանը։ Նույն նյութին նրանից առաջ դիմել է, օրինակ, Կոստանդին Նրզնկացին, իսկ Բաղիշեցուց հետո կամ նրա ժամանակ Մկրտիչ Նաղաշը, ավելի ուշ՝ Գրիգորիա Աղթամարցին, Խաչատուր Խարբերդցին, Ջաբարիա Գնունյացը և ուրիշներ։ Չնայած թեմատիկ նույնությանը, որը, թվում է, կարող էր հանգեցնել միօրինակության, իրականում, ինչպես Բաղիշեցուն նախորդած, այնպես էլ նրան հաջորդած մեր տաղերգուների այլաբանական այդ տաղերն ունեն գաղափարական հարուստ քովանդակություն, արտահայտչական ու պատկերավորման բազմազան ձևեր, այնպես որ ամեն մի հեղինակ իր անհատականության ու իր ապրած դարաշրջանի դրոշմն է դրել նույն նյութի իր մեկնաբանման ու գեղարվեստական մարմնավորման մեջ։ Հիմնականը բոլոր տաղերգուների մոտ, անկախ գաղափարական մեկնաբանությունից ու կրոնական քողից, սիրո ապրումների ու աշխարհիկ զգացմունքների վերարտադրությունն է՝ արտահայտ-

ված այլաբանորեն: Բաղիշեցին ղուգադրել է այլաբանության և՛ ավանդական կողմը, և՛ կրոնականը: Տաղը, որը գրված է բլբուլի ու վարդի փոխնիփոխ երկխոսության ձևով, սիրո բացատրության տպավորություն է թողնում, ուր վարդի հիացմունքի մեջ ցուում է անփորձ սրտի տագնասլը, անկեղծ հրապուրանքի մեջ՝ երկյուղը պատվի համար, հափշտակության մեջ՝ հիասթափության վտանգը: Բլբուլը եկել է վարդին սեր ավետելու: Տարակուսանքը համակում է վարդին.

Դու ես թռչուն երկնից, և ես՝ բոյս երկրի,
Զիա՞րդ իմ սէրս և քոյդ միաբանեսցի:

Բուռն հրճվանք ու խոր նվիրվածություն կա բլբուլի սրտում, և մաքուր այդ զգացմունքից մղված՝ նա պատրաստ է ամեն ինչ անել վարդի սիրունյն արժանանալու համար.

Ես ցօղ բերեմ յերկնից, որ զբեղ զարդարէ,
Յայնժամ իմ սէրս և քոյդ միաբանեալ է:

Վարդն ավելի էւումնասլում.

Վախեմ, թէ հետ ցօղոյն կայծակ իջանէ
Եւ զիմ պայծառ տերեւ հրով այրեսցէ:

Բլբուլը փարատում է նրա երկյուղը, խոստանալով՝

Որ ես քեզ ցուցանեմ սիրոյ մեծ աղբիւր,
Որ զբեղ յերակ պահէ կանաչ և մաքուր...

Թվում է, գտնված է համաձայնության գրավականը, մինչդեռ վարդը զգուշանում է նորից.

Վախեմ, թէ յորդ խաղայ այն աղբիւրէն ջուր,
Զտերեւ իմ ողողէ՝ և առնէ զիս թափուր:

Որքան խորանում են տագնասլն ու տարակուսանքը վարդի սրտում, նույնքան ավելի շուրջ ու վեհանձնորեն գեղեցիկ են դառնում բլբուլի խոստումները: Նա պատրաստ է «աղգի-աղգի գունով» զարդարել վարդին, ամսլ ու հովանի դառնալ, որ «ի յարեգական տօթոյն» պահի նրան, առավոտ լինել և «ղլոյսն արեգական» ճառագել նրա համար, բայց միևնույնն է, որքան էլ բլբուլի հավաստիացումները ջերմ ու խոստովանությունն անկեղծ, թե՛

Տեսով քո արբեցայ զերդ զգինով ես,—

մեկ է, վարդը տազնապի մեջ է շարունակ, ողջախոհ է նրա պատասխանը, զգաստ՝ կուսական պատվի ու անմեղության պահպանման գիտակցությամբ, զուսպ ու արժանապատվությամբ լի։ Խաբեությունն չեն արդյոք այդ խոսքերը։ Ինքն անփորձ է, անմեղ, կարող է խաբվել քաղցր խոսքերից և այն ժամանակ՝

Ի գեղեցիկ գունոյս թառամիցիմ ես

Եւ ամենայն ծաղկանց զրոյց լինիմ ես։

Ի վերջո, վարդը համաձայնում է «տեղի և տաճար» դառնալու երկնային արքայի համար, և տաղն էլ ավարտվում է այլաբանություններ տված բանաստեղծի կրոնական մեկնաբանության հավելվածով. բլբուլը Գարբիել հրեշտակապետն է, վարդը՝ աստվածամայրը, երկնային թագավորը՝ Հիսուս Քրիստոսը։

Վ. Յա. Բրյուսովը, որը Բաղիշեցու այս գողտրիկ պոեմը թարգմանել է ռուսերեն, բարձր է գնահատել այն։ Բրյուսովը գտնում է, որ թեև վարդին սիրահարված սոխակի կերպարը «ի սկզբանե անտի» եղել է արևելյան բանաստեղծության մեջ, և հայ բաղմաթիվ քնարերգուներ տարափոխել են այդ թեման՝ մերթի սեր այդ զուգադրությունների գունագեղության, մերթ էլ երկխոսության մեջ այլաբանական բովանդակություն դնելով, այնուամենայնիվ, Բաղիշեցու գործը «որոշակի արևելյան երանգ ունի» և, ընդգծելով հատկապես նրանում արտահայտված զգացմունքների զսպվածությունը, գրում է, թե «Անկասկած է, սակայն, որ հայ բանաստեղծը (Առաքել Բաղիշեցին—Ա. Ղ.) պոեմի մեջ ներմուծել է նաև իրենը», հենց թեկուզ երկխոսության վերջընթեր մեկնաբանությունը, բայց «արտաքին այս հավելումից բացի, հայկական պոեմում կա առանձնահատուկ մի զսպվածություն, որն օտար էր «զուտ» արևելյան բանաստեղծներին»²⁶։

Բաղիշեցու այլաբանությունը նկատելիորեն տարբերվում է մեր տաղերգուների նույն այլաբանությունից։ Եթե Կոստանդին Երզնկացին այնքան հեռուն է գնում, որ «այլաբանության տակից պարզ ցույցանում է զգայարանական հեշտավետ սերը»²⁷, ապա Բաղիշեցին, դժբախտաբար, այնքան զուսպ է ու լուրջ և այլաբանությունն էլ այնքան է ենթարկել իր գաղափարական մտահղացմանը՝ աստվածածնի ավետման տեսարանն այլաբանորեն պատ-

²⁶ „Поэзия Армении“, 1916, М., стр. 51—52.

²⁷ Մ. Արեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, Բ, էջ 321։

Պերեկուն, որ ակամա հակասություն է ստեղծվում: Բլբուլի՝ Գաբրիել հրեշտակապետի դերը միայն սիրո միջնորդ, հարսնախոս լինելն է, մինչդեռ այդ դեպքում բոլորովին էլ անկեղծ չեն հնչում նրա խոսքերը: Ու՞մ սրտի հույզերն է նա զեղում այդքան ջերմորեն. սիրո ավետաբերի համար դրանք շատ են, սիրահարի խոստովանության համար՝ թերասված: Այլաբանության այս երկփեղկվածությունը, անշուշտ, թուլացնում է տաղի գեղարվեստական ազդեցությունը: Կարծես տրամագծորեն հակառակ երկու մտահղացումներ են միաձուլվել միևնույն ստեղծագործության մեջ: Առաջին մասը աշխարհիկ սիրո գեղեցիկ մի պատկեր է, ասես ժողովրդական սիրերգի մշակում՝ այլաբանական թափանցիկ շղարշով սքողված, իսկ երկրորդ մասը՝ թեև նույնպես այլաբանություն, ունի որոշակի կրոնական բովանդակություն ու գաղափար՝ սկսած երկնային թագավորի ուղղակի հիշատակությունից և վերջացրած վարդի ու աստվածամոր նույնացումից: Ստեղծագործական այս հակասականությունը հետևանք է այն բանի, որ վարդի և Բլբուլի այլաբանությունը, որն սկզբնապես աշխարհիկ բովանդակություն պիտի ունեցած լիներ, միտումնավոր մոտեցմամբ, դրված է կրոնական մտածողության նեղ հունի մեջ: Սակայն ձթե սա սահմանափակություն է զրականության աշխարհականացման տեսակետից, հավատարմության արտահայտություն կրոնական առասպելին, ապա մի այլ մոտեցմամբ Բաղիշեցին մի քայլ է արել դեպի առաջ. նրա համար արդեն չկա հոգու և մարմնի տրամագծորեն ներհակ հակադրությունը՝ հոգու անվերապահ նախասիրությամբ: Նա, իբրև այլ ժամանակի բանաստեղծ, արդեն ընդունում է, թեև ոչ բացահայտ համարձակությամբ, հոգու և մարմնի ներդաշնակությունը: Ի հակադրություն Կոստանդին Երզնկացու հայտնի բանաձևի՝ «Մի՛ մարմին հասկանայք զբանս, այլ հոգևոր»²⁸, Բաղիշեցին արդեն հռչակում է նորը՝ համապատասխան իր ժամանակի ոգուն.

Ականջ դրէք բանիս, որ պատուական է,
Հոգոյ, այլև մարմնոյ ուրախութիւն է...

Սա հասարակական մտայնության ու հոգեբանության մեջ տեղի ունեցած այն փոփոխությունների բանաստեղծական ար-

²⁸ Կոստանդին Երզնկացի, Տաղեր, աշխատասիրությամբ՝ Ա. Սրապյանի ծրեան, 1962, էջ 117:

տահայտութիւնն է, որի էութիւնը հանգում է կրօնական աշխարհայեցողութեան թուլացմանը մի կողմից և, ընդհակառակը, երկրային փարվելու զգացմունքների ուժեղացմանը՝ մյուս կողմից: Տաղի հակասականութիւնն էլ, կարծում ենք, բխել է հենց այդ մոտեցումից. գրել այնպիսի մի գործ, որ ներառեր և՛ հոգևոր, և՛ մարմնավոր կողմեր, հասկացվեր և՛ աշխարհիկ, և՛ կրօնական իմաստով: Հեղինակը հասել է իր նպատակին, թեև, ինչպես ասացինք, դրանից ինչ-որ չափով տուժել է տաղի պատկերային հյուսվածքի ամբողջականութիւնն ու գաղափարական հստակութիւնը:

Գ. ՎԵՐԱՄՇԱԿՎԱԾ ՊԱՐԱԿԱՆՈՆՆԵՐ

Աստվածաշնչի առանձին թեմաների գեղարվեստական վերարտադրութեանն անդրադարձել են միջնադարյան շատ բանաստեղծներ: Առանձնապես նշանավոր են Ներսես Շնորհալու «Յիսուս որդի» քնարական շնչով գրված ծավալուն պոեմը և Առաքել Սյունեցու «Ագամգիրքը»՝ դրամատիկական բնույթի մի գրվածք, որը, ըստ Աբեղյանի, «մի փորձ է մի նոր գրական տեսակի»²⁹:

Սյունեցու գրվածքի նյութը Ադամի և Եվայի մեղանշումն է և դրա հետևանքով դրախտից արտաքսվելու համար նրանց ապրած ողբերգութիւնը: Սյունեցին, սակայն, չի բավարարվել միայն աստվածաշնչի սեղմ առասպելի ընձեռած նյութով, այլ լայնորեն օգտվել է նաև համապատասխան պարականոն գրականութիւնից: Պարականոն կամ անկանոն գրվածքներն այն երկերն են, որոնք ստեղծվել են քրիստոնեութեան արշալույսին, Հին ու Նոր կտակարանների նյութերի հիման վրա՝ այն տարբերությամբ սակայն, որ դրանց մեջ արտահայտված շատ գաղափարներ, ինչպես նաև պատկերված դեպքերի առանձին մանրամասներ հակասում են եկեղեցու կողմից կանոնացված ու սրբագործված հայացքներին ու շարադրանքին և այդ իսկ պատճառով մերժվել ու տեղ չեն գտել կանոնական կոչված գրքերի մեջ, բայց շնորհիվ իրենց գեղարվեստական այն առանձնահատկութիւնների, որոնց ակունքը ժողովրդական հին ավանդութիւններն ու զրույցներն են, դրանք խոր հաճույք են պատճառել ընթերցողներին ու լսողներին՝ սիրվելով ու պահպանվելով հատկապես աղանդավորական շրջաններում:

29 Մ. Արեղյան, Հայոց հին գրականութեան պատմութիւն, Բ, էջ 370:

Պարականոն գրականության առանձին նյութերի գեղարվեստական ամբողջական մշակմանը առաջին անգամ հայ գրականության մեջ դիմել է Առ. Բաղիշեցին։ Եթե Սյունեցու մոտ «Ադամգրքի» համար պարականոններն օժանդակ նյութ են, ապա Բաղիշեցու համար, ընդհակառակը, հիմնական աղբյուրը պարականոն գրվածքներն են, օժանդակը՝ աստվածաշունչը։ Սա ոչ այնքան հեղինակի նախասիրության, որքան ժամանակի գեղագիտական պահանջի արդյունք էր, ժամանակ, որին, Արեղյանի դիպուկ բնութագրմամբ, հատկանշական էր այն, որ «Կրոնական ոգին չէր մեռած, բայց սառած էր. մարդկանց հարկավոր էին կրոնական բանաստեղծական գրվածքներ, ոչ թե նրանց վրա աղոթելու և իրենց մեղքերը ողբալու համար, այլ զվարճությամբ կարդալու և սովորելու»³⁰։

Բաղիշեցին անդրադարձել է պարականոն գրականության երկու թեմայի՝ մեկը տիրամայր կույսի՝ Մարիամի և նրա որդու՝ Հիսուսի ծննդյան պատմությունն է³¹, մյուսը նվիրված է Հովնան կամ ըստ պարականոնի՝ Հունան մարգարեին։ Առաջինը, Բաղիշեցու մշակմամբ, առավելապես հայտնի է «Տաղ աւետեաց» խորագրով, երկրորդը՝ «Տաղ Յունանու մարգարէին»։

«Տաղ աւետեաց» չափածո երկը (Մատենադարան, ձեռ. 1981, էջ 92ա—98բ), որը կարելի է դրամատիկական պոեմ անվանել, պատկանում է Բաղիշեցու լավագույն գործերի թվին։ Պոեմում հիմնականը տրամախոսությունն է գործող անձերի միջև կամ դրանցից մեկի մենախոսությունը։ Այն սկսվում է արարչի փառաբանությամբ, աստվածաստեղծ զուգրի՝ Ադամի և Եվայի պատվիրազանցության և դրա հետևանքով դրախտից արտաքսվելու առասպելի կարճ վերապատումով։ Հետո իր պատկերի և նմանություն ստեղծած առաջին մարդկանց, որոնք ճաշակել էին իմացության ծառի արգելված պտուղը՝ աստվածանալու հանդուգն դիտավորությամբ և արժանացել սեփական քրտինքին ապավինելու գաժան պատժին, աստված խոստացել էր ուղարկել իր որդուն, որը մարմնանալու էր որպես մարդ, ապրելու էր մարդկային կյանքով՝ փրկելու համար մեղապարտ մարդկությունը։ Եվ որպես ապացույց աստվածային խոստման իբր իրական լինելուն, Բաղիշեցին վկայակոչում է աստվածաշնչական այն մարգարեներին,

³⁰ Նույն տեղում, էջ 387։

³¹ Տե՛ս «Թանգարան հայկական հին և նոր դպրութեանց», Բ. Վենետիկ, 1898, էջ 1—126։

որոնք իմաստուն կանխատեսութեամբ դարեր շարունակ ավետել են աստվածորդու հայտնութեան անխուսափելիութունը, աներկբա հավատով քարոզելով ամենուր՝

Թէ կոյսն առանց սերման յղանայ դորդին,
Սնանի ընդ մեզ աստուած անճառ, անքնին:

Նրանք իբր գուշակել են նաև, որ աստվածորդին մաքրելու է մարդուն իր մեղսամած ախտերից, խորտակելու է հինավուրց կուռքերն ու բանսարկուի որոգայթը, շիջելու է մեղքերի այն հուրը, որ բռնկվել է մարդկային սերնդաշարի սրտերում Ադամ-Նվայից սկսած և, խաչվելով իբրև մարդ, հառնելու է իբրև աստված: Այսպես «և այլ բազում մարդիկք հոգով խօսէին» աստվածորդու մարմնանալու մասին, մինչև որ ժամանակը հասնում է Հովակիմին և Աննային՝ աստվածածին կույսի ծնողներին: Հովակիմն ու Աննան բարեպաշտ ամուսիններ են, աստվածասեր ու երկյուղած: Նրանք զավակ չունեն և սպասում են, որ աստված զավակ պարգևի իրենց: Անժառանգ ընտանիքը ողբերգություն է ապրում: Հովակիմի սիրտը խոցվում քահանայապետի դաժան վարմունքից: Նա մերժում է Հովակիմին զոհ մատուցել:

Ասէ.—Քեզ չէ օրէն բերել աստ ընծայ,
Զի դու ես անդաւակ, և ժառանգ ոչ կայ:

Ավելի խոր է անզավակ կնոջ՝ Աննայի վիշտը: Նրա հոգում ամլութեան գիտակցությունը վերածվել է դժբախտութեան գիտակցման: Նրա ապրումները խորապես մարդկային են, զգացմունքները՝ սրտառուչ, մտքերը՝ պարզ ու իմաստնորեն խոր: Նա սգում է իր բախտը, նախանձելով բոլոր կենդանի արարածներին, անգամ տունկերին ու բույսերին, որոնք աճում, բազմանում, սերունդ են տալիս՝ գեղեցկացնելով կյանքն ու աշխարհը: Աննայի համար կյանքի ու աշխարհի գեղեցկությունը վերածնվելու հմայքի մեջ է, սերնդաշարի հարատեւման մեջ: Սովորական է չէ՞ տեսնել ձագի հետ ճյուղին նստած մի թռչուն և լսել նրանց դայլայլը: Բայց ինչպիսի ապրումներ է ունենում Աննան, ինչպիսի խորունկ ցավ է զգում նրա սիրտը՝ սովորական այդ տեսարանից:

Յաւուր միում ելեալ ի տանէն Աննա,
Նստեալ ի մէջ դրախտին անդէն ի լաց կայ.
Տեսեալ ի ճիւղ ծառին ձագ մի հաւու նա,
Ըն մայրն ուրախացեալ ի վերայ նորա:

Յայժամ ի սիրտ խոցեալ մորմոքելով նա
Ասէ.— Վա՛յ ինձ, որ նման թռչնոյ մի չեղայ,
Ես եմ խիստ տարակոյս, սիրտ իմ տրտում կայ,
Զի չկայ ինձ օրինակ ի յաղդն Ղեկայ:

Պարականոն գրքերում պոեմի այս հատվածի համապատաս-
խան մասը, որն ավարտվում է անժառանգ ամուսիններին դավալ
սլարգեելու աստվածային շնորհով, հաճախ առանձին պատմվածք
է³² և, իսկապես, այն հասցված է իր տրամաբանական ավարտին,
ունի ինքնուրույնություն: Հստակ է թե՛ նյութի բովանդակությունը
և թե՛ արտահայտված գաղափարը: Ահա թե ինչու այն համեմատա-
բար թույլ է կապված պոեմի երկրորդ մասի՝ աստվածածին կույսի
ծննդյան պատմության հետ և, շնայած սյուժետային գծի թուլաց-
մանը, դրանք լրացնում են իրար՝ շաղկապվելով նաև միևնույն
մոտեցումից բխած գաղափարական բովանդակությամբ: Այսպես,
եթե առաջին մասում Բաղիշեցու բացահայտ միտումն է փառաբանել
աստծուն այն բանի համար, որ նա իբր ոչ մի բարեպաշտ մարդու
անկեղծ պաշատանք չի թողնում անկատար, միտում, որ ակներև հա-
վաստության մեջ է պոեմի այս հատվածի իրական բովանդակության՝
ամուլ կնոջ մարդկային խոր ողբերգության պատկերման հետ,
այս երկրորդ մասում, որը նվիրված է կույսի ավետման պատ-
մությանը՝ նա վերստին նպատակ ունի օրհներգել աստծու անիմա-
նալի մեծագործությունը՝ թերահավատության մերժմամբ դրվա-
տելով հավատը, նպատակ, որն ակներև հակասության մեջ է
հատվածի իրական բովանդակության՝ դեռատի կույսի պատմա-
սիրության ղգացմունքի դրսևորման հետ: Հեղինակը հետե-
վողական է իր միտումի մեջ, և գաղափարական այդ միաս-
նությունը օղակում է մասերի անջրպետը:

Երկրորդ մասը, ինչպես ասվեց, կույսի ավետման պատմու-
թյունն է, որը միջնադարյան աստվածաբանական գրականության,
բանաստեղծության ու գեղանկարչության թերևս ամենից շատ
արծարծված թեմաներից է, որի մեկնաբանման համար ամենից
ավելի սուր է հեսանվել եկեղեցական հայրերի սխոլաստիկական
միտքն ու երևակայությունը: Մարիամը, որին ծնողներն իրենց
խոստման համաձայն հանձնել էին աստծո տաճարին, դառնում է
դեռատի, բարի ու առաքինի աղջիկ «անբիծ, սուրբ և մաքուր

32 Տե՛ս «էջեր հայ միջնադարյան գեղարվեստական արձակից», Երևան, 1957,
էջ 185—191:

որպէս զաղանի» և, ըստ ընդունված սովորույթի, ամուսնութեան համար արված վիճակահանութեամբ, նա բաժին է ընկնում Հովսեփին՝ տարեց ու աշրի մի հյուանի: Հովսեփը նրան տանում է իր տուն և ինքը գնում «իւր արուեստութեան»: Այստեղից էլ սկսվում է կույս նորահարսի փորձութիւնը՝ աստօռ առաքած հրեշտակապետ Գաբրիելի կողմից: Աստված, որ վճռել էր փրկել ընկած մարդկութեանը, մարմնանալու էր իբրև մարդ՝ աստվածացնելու համար մարդուն, մարդասիրական իր վեհ նպատակի իրականացման համար միջնորդ է ընտրել Մարիամին, որից ծնվելու է աստվածորդին, անցնելով ինչպես լույսի ճառագայթը գունավոր ապակուց՝ անարատ թողած նրա կուսութիւնը: Բայց շնայած աստվածային շնորհի այս բացառիկ պատվին, թե՛

Միայն դու ընտրեցար ի յորդոց մարդկան
Անտանելի լուսոյն արժան օթարան,—

այնուամենայնիվ, Մարիամը համաւորեն մերժում է այդ առաջարկը, մի կողմից դողալով սեփական պատվասիրութեան համար, մյուս կողմից՝ մերկացնելով հրեշտակապետի երկնային տրամաբանութեան երկրային սնանկութիւնը: Որքան պարզ, ողջամիտ ու տրամաբանական են Մարիամի հարցերն ու առարկութիւնները, այնքան դժգոհակ, վերացական և, եթե կարելի է ասել, անհեթեթ են Գաբրիել հրեշտակապետի պատասխաններն ու փաստարկները, որոնք բխում են միայն կույր հավատից: Մարիամն, օրինակ, չհասկանալով, թե ով է իր հետ խոսողը կամ ում կողմից է ուղարկված, հարցնում է.

Ասէ, թէ.—Տէրն քո ի յո՞ր աշխարհ է,
Կամ որո՞ւմ նահանգի իշխանաւոր է,
Կամ ո՞րպէս զքեզ առ իս նա յուղարկեալ է,
Զի նա յինչն անտես և անծանօթ է:

Հրեշտակապետի բացատրութիւնը, թե ինքն իջել է ավետելու, որ նա է «ընտրեալ յազգէ մարդկան տաճար բանաւոր», որ նա է դառնալու «անշէջ լուսոյն ծագող յերկրի նիւթաւոր» և այլն, ոչ թե փարատում, այլ խորացնում է Մարիամի տարակուսանքները: Նա հասկանում է, որ կանգնած է փորձութեան դեմ դիմաց: Գուցե նույն բանսարկուէ՞ն է իր դեմ հանդիման, որ փորձում է հրապուրել սուտ ու պատիւ խոսքերով, ինչպես իր նախամայր Եվային, չէ որ՝

Նորա աստուածանալ ասաց ի ծառոյն,
Եւ ինձ ծնանիլ ասես աստուած յայտնագոյն:

Եվ նրբամտորեն շարունակում է բանավեճը: Հրեշտակապետը ստիպված դիմում է իր զինապահեստի վերջին զենքին՝ հավատին: Ի՞նչպես է իջնելու աստված, ի՞նչպես է մարմնավորվելու և այլն, ինքն այդպիսի հարցով չի դիմել աստծուն.

Ես ոչ քննեալ հարցայ զիջումն նորա,—

որովհետեւ ինչ անհնարին է մարդու՝ հնարավոր է աստծու համար: Եվ հորդորում է կույսին վարվել իր նման՝ ասլավիհնել հավատին, առանց քննելու և կասկածի.

Եւ մի այլ դու քններ, Թորպէս լինենայ...

Մարիամը, սակայն, ոչ մի կերպ չի ուզում հավատալ կույս որդեծնությանը, «անփորձ ի մարդկանէ» անարատ հղությանը. «ո՞վ է տեսել զկոյսն ծնեալ ինքնագոյն», չէ որ՝

Արդ, ո՞ր արտ ետ ցորեան՝ առանց ցանկոյն,
Կամ ո՞ր ծառ ետ պտուղ՝ առանց տնկելոյն,
Արդ, ո՞ր որթ ետ ողկոյղ՝ առանց գործելոյն,
Այդ չէ եղեալ երբէք ի ստեղծանելոյն:

Սա սահմանագիծ է և ճամփաբաժան: Եվ Բաղիշեցին էլ, իբրեւ իր ժամանակի մարդ ու եկեղեցու օրինապահ սպասավոր, կանգնում է երկյուղած, խորին այն համոզմամբ, որ, ինչպես մի այլ մատենագիր է ասել, «Գոյ տեղի, զի երկմտութիւն զճշմարտութիւն ծնանի, և գոյ տեղի՝ զի երկմտութիւն զճշմարտութիւն կորուսանէ»³³:

Պոռնի երրորդ մասը նվիրված է Հովսեփի ու Մարիամի փոխհարաբերությանը՝ ստեղծված անակնկալ կացության առթիվ: Դա ընտանեկան դրամա է՝ կոնֆլիկտը ամուսնական մահճի սրբապըղծության խնդիրը: Բնական ու մարդկային է տարեց ամուսնու՝ հյուան Հովսեփի կասկածն ու խանդը նորահաս կնոջ՝ Մարիամի տարօրինակ հղիության նկատմամբ: Վիրավորված է Հովսեփի աղամարդկային արժանապատվությունը, կասկածը կրծում է սիրտը, ամոթը՝ խռովում հոգին.

Արդ, եմ տարակուսեալ ի յերկրի վերայ,
Վասն է՞ր զքեզ մէն թողի՝ և ի գործ ընթացայ,

33 «Գիրք և ճառք հոգեշահ», Կ. Պոլիս, 1722, էջ 339:

Արդ, ո՞վ եմուտ առ քեզ, զճշմարիտն ասա,
Կամ ո՞վ զքեզ խաբեաց, որ հս չիմացայ:

Մարիամը, որ այնքան ողջախոհ ու խելացի էր հրեշտակապետի հետ ունեցած վեճի ժամանակ, անհարմար կացութեան մեջ է ամուսնու հանդեպ, և նրան այլ բան չի մնում, քան կրկնել հրեշտակապետի փաստարկները՝ հավատալ առանց քննելու, առանց կասկածամտութեան: Մինչդեռ Հովսեփը իրենն է պնդում՝ առանց ընկրկելու.

Եթէ ի սուրբ հոգոյն ես ոյու յղացեալ,
Ես չեմ արժան գործոյդ այդմ սպասաւոր կալ.
Եւ թէ ի խաբմանէ մարդկան ես փորձեալ,
Ինձ չէ օրէն օտար ծննդոց ծառայ կեալ:

Արդ, զայս կամիմ առնել, զոր եմ իսկ խորհեալ,
Հանել զքեզ ի տանէս իմոյ ծածկաբար.
Զի մի՛ զիս նախատեն ով ոք զայս լուեալ,
Ըստ օրինաց՝ վճիռ մահու ինձ հասեալ:

Ընտանեկան խախտված անդորրը վերականգնվում է միայն հրեշտակի միջամտութեամբ, որը հայտնվում է երազում Հովսեփին, պաշտպանում Մարիամի անմեղությունը, փրկում նրա պատիվը: Հովսեփն սպասում է նոր զավակի աշխարհ գալուն, և պոեմն էլ ավարտվում է Հիսուսի ծննդով ու այդ առթիվ սկսված համատարած ցնծութեան՝ երկրի վրա վրանաբնակ հովիվների ու մոգերի, երկնքում՝ հրեշտակների օրհնեցութեան պատկերումով:

Ինքնատիպ է Բաղիշեցին «Տաղ աւետեաց» պոեմի ավանդական սյուժեի ստեղծագործական իր մշակման մեջ: Առաջին հայացքից նա կարծես ոչինչ չի փոխել, չի ավելացրել ինքնաստեղծ ոչ մի դրվագ, մինչդեռ, իրականում, նա այնպես նրբությամբ է կարողացել տալ ժամանակակիցների տարակուսանքն ու կասկածները, նրանց թերահավատությունն ու երկմտությունը, որոնք թեև բացահայտ չեն դեռևս, սակայն որոշակի են՝ որպես կրոնական դոգմատիկայի նկատմամբ եղած նոր վերաբերմունքի արտահայտություն:

Բաղիշեցու «Տաղ Յունանու մարգարէին» փոքրիկ պոեմի նյութը հիմնականում նույնպես պարականոններից է, թեև նա հավատարմորեն չի հետևել ո՛չ պարականոնին, ո՛չ էլ աստվածաշնչի համապատասխան հատվածին՝ առանձին-առանձին վերցրած: Ստեղծագործաբար վերամշակելով նյութը, նա աշխատել է շեշտել

է գեղարվեստորեն մարմնավորել աստվածաշնչի այն գաղափարը, թե աստված «գթած երկայնամիտ ու բազումոգորմ»³⁴ է, որ նա ցանկանում է մեղավորի դարձը՝ պատուհասելու փոխարեն, խնայում է իր ստեղծածներին՝ նրանց չար ճանապարհից հանելու նպատակով: Մինչդեռ պարականոնում այս գաղափարից բացի կա մի այլ՝ թերևս ավելի կարևոր գաղափար. դա մարդկային արժանապատվության, խոսքի ճշմարտության նկատմամբ ունեցած ակնածանքի հարցն է: Հունանը խոցված է, որ աստված ուղում է նրան ուղարկել Նինվե՝ աստվածային վերահաս պատժի սպառնալիքով բնակիչներին հորդորելու ապաշխարության: Հունանը համոզված է, որ աստված չի պատժելու նրանց և, գիտենալով այդ, ինքը չի ցանկանում սուտ մարգարե հռչակվել մարդկանց կողմից, բայց և գիտի, որ աստված հզոր է, ինքը՝ անզոր, ուր էլ գնա՝ նրա հայացքի տակ է, ուր էլ փախչի՝ նրա ձեռքին: Եվ ստիպված գնում է Նինվե:

Պարականոն գրվածքին նկատելի գեղեցկություն է տալիս Հունանի՝ աստծու հանձնարարությունը չկատարելու, նրան հակադրվելու տրամադրությունը. «Զիմ ծառն ծարաւ թողում, զայլոցն ջրեմ՝ դի՞նչ օգուտ է ինձ... Ես գնամ, ասաց, քարոզեմ՝ թէ քաղաքս կործանի, նոքա զղջան և ապաշխարեն, և դու ոչ կործանես, իմ մարգարէութիւնն անկատար մնայ, և անունս սուտ մարգարէ լինի. մեռած լալ եմ՝ քանց անունս սուտ մարգարէ լինի»³⁵: Բաղիշեցին չի անդրադարձել խնդրի այս կողմին, այլ, ընդհակառակը, սխուլաստիկ մեկնաբանությամբ ծանրանում է Հունանի՝ կես ձկան որովայնում երեք օր կենդանի մնալու առասպելի վրա, դիտելով այն իբրև Հիսուսի մահվան ու հարության այլաբանություն: Սա գեղարվեստական լուրջ վրիպում է և, ընդհանուր առմամբ, Բաղիշեցու այս գործը հեռու է բնաստեղծական ներշնչանքի արդյունք լինելուց: Համեմատաբար հաջողված միակ հատվածը վերահաս պատուհասին, Նինվեի կործանման աղետին նախորդող տեսարանի պատկերն է («Լուան զբարբառ մարգարէին և ծանուցին թագաւորին...», Մատենադարան, ձեռ. 425, էջ 133ա), որի առանձին տներ ու տողեր, իրենց գեղարվես-

34 «Մարգարէութիւն Յովնանու», Դ, 2:

35 «Թանգարան հին և նոր նախնեաց», Ա, Վենետիկ, 1896, էջ 344:

տական հնչեղութեան համար, հետագայում նույնիսկ մտել են պարականոնի արձակ պատումի մեջ³⁶։

Այսպիսով, դիմելով պարականոնների մշակմանը, Բաղդէցիին նախ՝ առաջնորդվել է ժամանակակիցների գեղարվեստական պահանջմունքները բավարարելու և ապա՝ նրանց սառած, բայց չմարած կրոնական ոգին վառելու ցանկութեամբ։ Ուստի կրկնակի ազդակներ լծորդած նրա այս գործերը, չնդվելով գրականութեան զարգացման մայրուղուց, իրենց հետ բերում են նյութի մատուցման աշխարհիկ տարրեր՝ ստորադասված կրոնական գաղափարախոսութեանը։ «Տաղ աւետեաց» պոեմն ունի մի կարևոր նշանակություն ևս. իր կառուցվածքի ու դրամատիկական բնույթի համար այն կարելի է համարել մի փորձ՝ թատերական երկ, դրամա ստեղծելու ճանապարհին։

Դ. «ՏԱՂ ՅՈՎԱՍՏԱՓՈԽ»

Հովասափի պատմությունը կամ, ինչպես ընդունված է ասել, վեպը պատկանում է համաշխարհային գրականության սակավաթիվ այն հուշարձանների թվին, որոնք ուրույն տեղ ունեն ինչպես Արեւելքի, այնպես էլ Արեւմուտքի բազմաթիվ ժողովուրդների գրականության պատմության մեջ։ Նրա ակունքները գալիս են դարերի խորքից և, ինչպես պարզել է բանասիրությունը, ակնհայտորեն առնչվում են բողոքական կրոնի հիմնադրի՝ Բուդդայի ավանդական կենսագրության հետ³⁷։ Այդ ավանդությանը յուրաքանչյուր ժողովուրդ անդրադարձել է կրոնադավանական ու սոցիալական տարբեր հայեցակետերից՝ կենսափիլիսոփայական ու գեղագիտական իր դրոշմը դնելով նրա մշակման վրա։ Ժողովրդական բանահյուսության մեջ Հովասափի պատմության սյուժեին ներհյուսվել են նոր առակներ ու պատմվածքներ՝ նոր զգացմունքներ ու մտքեր բերելով իրենց հետ և, ընդհակառակը, նրանից առանձնացել են առանձին առակներ, որոնք մտել են ինքնուրույն գործածության ոլորտ։ Գիտության մեջ այդ ստեղծագործությունը բացառիկ հետաքրքրություն է հարուցել հատկապես այն հարցի շուրջը, թե ո՞ր լեզվով և ե՞րբ է գրվել նրա բնագիրը։ Գիտական այս

36 Նույն տեղում, էջ 346։

37 «Նկարագրութիւն հոգևոր վարուց Յովասափու, որդույ թագաւորին Հնդկաց, գրեալ Յոհաննու կրանատրին», աշխատասիրից Մեսրոպ վարդապետ Տէր-Մովսէսեան, Վաղարշապատ, 1897, էջ ԺԲ—ԺԴ։

բանավեճը դեռ շարունակվում է և, հասկանալի է, դեռևս չի տրված հարցի վերջնական պատասխանը:

Հովասափի պատմության բոլոր տարբերակները հիմնականում բաժանվում են երկու՝ արաբական-վրացական և հունական խմբագրությունների³⁸: Մի խումբ արևելագետներ, հենվելով գլխավորապես այն փաստի վրա, որ Բուդղայի մասին ավանդությունը վաղուց ի վեր հայտնի է եղել Իրանում, կարծում են, որ Հովասափի պատմությունը սկզբնապես գրվել է պահլավերեն, քրիստոնյա հեղինակի ձեռքով, հավանաբար Զ դարում: Մեզ չհասած, կորած այդ բնագրից էլ, ըստ նրանց, կատարվել են հետագա թարգմանություններն ու խմբագրումները³⁹: Ն. Մառը, որը Հովասափի պատմությանն անդրադարձել է մի քանի անգամ, հավանական է գտնում, որ այն սկզբնապես գրվել է ասորերեն՝ նեստորական աղանդավորների քրիստոնեական միջավայրում, Ե—Զ դարերում և ապա թարգմանվել պահլավերեն և այլ լեզուներով⁴⁰: Վեպն Արևմուտքին հայտնի է ԺԱ դարից՝ 1048 թ. հունարենից կատարված լատիներեն թարգմանությամբ⁴¹: Հայերենը, ինչպես ցույց է տվել Մեսրոպ Տեր-Մովսիսյանը, նույնպես թարգմանված է հունարենից՝ մասնակի տարբերություններով⁴²: Հայերենն ունի երկու խմբագրություն՝ ընդարձակ և համառոտ: Մ. Տեր-Մովսիսյանը գրում է, որ և՛ ընդարձակ, և՛ համառոտ օրինակները ներկայացնում են միևնույն բնագիրը. համառոտն ուղղակի ծագել է ընդարձակից, և տարբերությունը միայն առաջինի համառոտության մեջ է⁴³: Հայերեն թարգմանության ամենահին ընդօրինակությունը մեզ է հասել 1322 թ. գրչությանմբ (Մատենադարան, ձեռ. 732, էջ 86բ—211ա): Համառոտ օրինակներն ունեն բազմաթիվ ընդօրինակություններ: Հնագույն երկու օրինակներից մեկը (1440 թ.) գտնվում է Վենետիկի Մխիթարյան ձեռագրատանը, մյուսը (1441 թ.)՝ Երևանում (Մատենադարան, ձեռ. 1665, էջ 190ա—213բ):

³⁸ Նույն տեղում, էջ ԺԴ:

³⁹ И. Абуладзе, Мудрость Балазара, Тбилиси, 1962, стр. IX.

⁴⁰ И. Я. Мизрр, Агиографические материалы по грузинским русским Иверу, ч. II, Жизнь св. Барлаама Сирокавказского, СПб, 1901, стр. 99—100.

⁴¹ И. Абуладзе, Мудрость Балазара, стр. IX.

⁴² «Նկարագրութիւն», էջ 4—4Բ:

⁴³ Նույն տեղում, էջ ԼԴ:

Հովասափի պատմությունը թեև բուն հայկական, ազգային միջավայրի արգասիք չէ, այնուամենայնիվ, որոշակի արժեք ունի միջնադարյան հայ գեղարվեստական արձակի պատմության համար: Մի կողմից նա հանդիսանում է գրական այն առնչություններից լավագույն արտահայտություններից մեկը, որ ունեցել է հայ ժողովուրդը դավանակից ու այլադավան մյուս ժողովուրդների հետ՝ փոխադարձաբար նպաստելով հարևան ու հեռավոր ժողովուրդների մշակույթների մերձեցմանն ու փոխըմբռնմանը, մյուս կողմից՝ վեպի թարգմանությունն իսկ վկայում է նոր ժանրերի ու բովանդակության այն պահանջը, որն առաջադրել էր գրականության աշխարհականացման պրոցեսը ԺԲ—ԺԵ դարերում: Հովասափի պատմությունը, իսկ այնուհետև «Տաղ Յովասափու» պոեմը միջնադարյան ընթերցանության ամենասիրված գործերից են եղել: Հայտնի է, որ վեպի հերոսներից Հովասափի, Աբենների, Բարաղամի անունների հիշատակությունը կա դեռևս ԺԳ դարում Վարդան Արևելցու «Աշխարհացոյց»-ի մեջ⁴⁴: Հովասափի պատմության առակներից մեկը՝ միեղջյուրի առակը, մշակել է դեռևս Յրիկը⁴⁵: Թ. Մեծոփեցու մոտ նույնպես կա այդ առակի հակիրճ հիշատակությունը⁴⁶: Նույն առակը մշակել է նաև Ավ. Իսահակյանը, նյութը վերցնելով «Յայսմաուրբ»-ից: Իսահակյանն առակին տվել է «Հաճույքն ու ու մահը» վերնագիրը⁴⁷: Ինքնուրույն գործածվող առակներից շատերը հետագայում տեղ են գտել միջնադարյան առակների ժողովածուներում⁴⁸: Ի տարբերություն այդ բոլորի, Բաղիշեցու «Տաղ Յովասափու» պոեմը Հովասափի պատմության ամբողջական վերամշակումն է: Հովասափի պատմության արձակ և պոեմի չափածո տարբերակներն ունեն բազմաթիվ ընդօրինակություններ: Պոեմը, որն ունեցել է ինն հրատարակություն, առաջին անգամ տպագրվել է, ինչպես ասել ենք, 1668 թ. Ամատերդամում, վերջին անգամ՝ 1897 թ. Վաղարշապատում: Այս առումով «Տաղ Յովա-

44 «Աշխարհացոյց Վարդանայ վարդապետի», քննական հրատարակություն Հայկ Պերպերյանի, Փարիզ, 1960, էջ 71—72:

45 Հայկական ՍՍՀ ԳԱ «Տեղեկագիր», 1946, № 2—3, էջ 81:

46 Թ. Մեծոփեցի, Պատմութիւն Լանկ-Թամուրայ, էջ 88:

47 Ավ. Իսահակյան, Երկեր, հատ. 2, Երևան, 1958, էջ 210:

48 Ի. Յա. Մառ, Ժողովածոյք առակաց Վարդանայ, մասն Բ, Ս. Պետերբուրգ, 1894, էջ 59—62, 77, 288—289, 326—327: Տե՛ս նաև՝ «էջեր հայ միջնադարյան գեղարվեստական արձակից», էջ 125:

սափու» պոեմը հայ տալաղիր գեղարվեստական առաջին ստեղծագործություններից է:

Հովասափի պատմությունը Բաղիշեցին տաղաչափել է 1434 թ., ինչպես գրել է ինքը պոեմի վերջընթերցողին հեղինակային հիշատակաբանում: Պոեմի, ինչպես նաև Հովասափի պատմության բովանդակությունը հետևյալն է. Հնդկաստանում ապրում էր մի արքա՝ Աբեններ անունով: Նա զավակ չուներ, և դա վշտացնում էր նրան: Տարիներ հետո նա ունենում է մի որդի, որին տալիս են Հովասափ անունը: Արքան հրավիրում է աստղագուշակներին՝ որդու ճակատագիրը գուշակելու: Գուշակությունը, թե որդին այս աշխարհի թշվառությունները զգալուց հետո դառնալու է քրիստոնյա՝ մերժելով հայրենի պաշտամունքը, խորին տրտմություն է պատճառում արքային: Որդուն վտանգներից հեռու պահելու համար արքան կառուցում է մի պալատ, ուր առանձնության մեջ, հասակակից մանուկների հետ, մեծանում ու դաստիարակվում է Հովասափը: Նա պիտի մեծանար անգիտակ կյանքի ցավին ու դավին, չարին ու բարուն: Այնտեղ չպեսք է թափանցեր կյանքի կանչը, առավել ևս՝ քրիստոնեական երկրամբժ քարոզի ավետարանաշունչ ձայնը: Հովասափը մեծանում է, և աշխարհն ու մարդիկ քաշում են նրան: Նա խնդրում է հորը, որ թույլ տա քաղաք գնալու: Աբենները, որ շատ էր սիրում որդուն, չի մերժում: Նա թույլ է տալիս, նախապես պատվիրելով ծառաներին զարդարել փողոցները, հեռացնել ծերերին, որբերին ու մուրացկաններին, որպեսզի որդին չտեսնի ոչ մի աշխանդակություն, չզգա կյանքի ոչ մի դառնություն: Հովասափը դուրս է գալիս քաղաք և, հակառակ բոլոր զգուշություններին, հենց առաջին օրը տեսնում է մի կույր բոբոտ, դառամյալ մի ծերունի, և պատանու արթնացած միտքը հարցեր է առաջադրում՝ ծառաներից հայցելով պատասխաններ: Նա իմանում է, որ աշխարհում կա կարիք, հիվանդություն ու մահ, դժբախտություն ու երջանկություն, տառապանք ու բերկրանք: Ուզում է իմանալ դրանց պատճառները, ուզում է հասկանալ, թե ինչ է կյանքը, որն է նրա նպատակն ու իմաստը, ինչ է փառքը, հարստությունը, մահը: Հովասափը երազում է իմաստուն մի դաստիարակ, որ բավարարեր իր հարցասիրությունը: Եվ հայտնվում է այդ իմաստունը՝ ի դեմս Բարաղամ կամ Բարղամ անապատականի: Զգեստափոխված իբրև հարուստ վաճառական, նա մտնում է Հովասափի պալատ, պատրվակելով, թե ինքը վաճառելու մի թանկ մարգարիտ ունի՝

արժանի թագաժառանգին: Հովասափի և Բարդամի միջև սկսվում է մի ղրուլց՝ ընդմիջարկված առակներով, և պատանին հասկանում է, որ Բարդամի առաջարկած մարդարիտը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ քրիստոնեական կրոնի այլաբանական խորհրդանիշը: Հովասափը դառնում է քրիստոնյա՝ ավետարանական պատմիրանների մեջ գտնելով իրեն հուզող հարցերի վերջնական ու ճշմարիտ պատասխանները: Աբեններ արքան լսում և ավելի է սաստկացնում հալածանքը քրիստոնյաների դեմ, միաժամանակ հնար փնտրելով որդուն նորից հայրենի հեթանոսական հավատին վերադարձնելու համար: Սակայն ո՛չ իր հորդորները, ո՛չ կախարդ Թեդասի խորամիտ առաջարկը՝ Հովասափին մղել հաճույքների ու վայելքների, ո՛չ նաքովը կախարդի հավատաքննության կեղծիքը, — ոչինչ չեն կարողանում Հովասափին ստիպել հրաժարվելու ընդունած հավատից՝ քրիստոնեությունից: Ընդհակառակը, հակառակորդներն իրենք են ընդունում քրիստոնեություն՝ համոզվելով նրա առավելության մեջ: Հովասափը ժառանգում է հոր գահը, բայց շուտով հրաժարվում է նրանից և, թագավոր հռչակելով իր ծառա Բարաքիասին, ինքը գնում է անապատ՝ ճգնելու: Պոեմն ավարտվում է գլխավոր հերոսների՝ Աբեններ արքայի, Բարդամ ճգնավորի և Հովասափի մահով:

Արդ՝ ինչու՞ է զգացվել արձակ պատմության չափածո վերամշակման անհրաժեշտությունը:

Հայտնի է, որ հայ գրականությունը ժ դարից սկսում է աշխարհականանալ. ստեղծագործության նյութ են դառնում բնությունն ու մարդը, մարդկային ներաշխարհի բարդ ապրումները: Դա հետևանք էր երկրի ինչպես հասարակական ու տնտեսական կյանքի մեջ տեղի ունեցած նոր տեղաշարժերի, առևտրի ու քաղաքների, գյուղատնտեսության ու արհեստագործության զարգացման, այնպես էլ դասակարգային սուր հակամարտությունների արթնացրած գիտակցության: Կյանքն անհրաժեշտաբար մղում էր արվեստի ու գրականության աշխարհականացմանը, նոր զգացմունքների ու գաղափարների գեղարվեստական մարմնավորմանը: Զարգացման այդ պրոցեսը հետագայում սելջուկյան ու մոնղոլական, ինչպես նաև միջինասիական այլ ցեղերի ասպատակությունների դարառև տարիներին, ճիշտ է դանդաղ, բայց և այնպես շարունակեց իր ուղին, վարընթացի ուղին սկսելով ժն դարի արյունոտ արշալույսից: Գրական նոր ժանրի ու նոր բովանդակության օրինաչափ այս պահանջն էլ, բնականաբար, մղել է Բաղիշեցուն ձեռնարկելու

Հովասափի պատմութեան գեղարվեստական մշակմանը, ընթերցողների տարբեր ճաշակները բավարարելու, նրանց հոգեկան նոր սնունդ տալու համար: Սա չի նշանակում, իհարկե, թե Բաղիշեցին դառնում է աշխարհիկ կյանքի ու զգացմունքների օրհներգու: Ամենեկին. նա հավատարիմ է մնում կրոնական իր աշխարհայեցութեանը, քրիստոնեական գաղափարախոսութեան իր իդեալներին: Սակայն հենց միայն նրա համար, որ անսասան պահվեր քրիստոնեական հավատը, հենց միայն նրա համար, որ մշտատե լինեին եկեղեցու քարոզած գաղափարներն ու պատվիրանները, Բաղիշեցին նոր պահանջների ստիպմամբ փոխում է կրոնի բարոյագիտական սկզբունքների մատուցման ձևերը, կանգնելով վերացական գաղափարները գեղարվեստական պարզ ու հետաքրքիր պատկերների միջոցով տալու ուղեգծի վրա: Բանաստեղծի ներքին մղման արտաքին ազդակը կյանքի պահանջն էր, իրականութեան թելադրանքը: Ոչ թե բանաստեղծն է ներխուժում կյանք՝ վանական իր մենությունից, այլ կյանքն ինքն է ներթափանցում մենաստան՝ ստիպելով նրան ունկնդրելու իր կանչին ու պահանջին: Այստեղից էլ ծագում է այն հակասությունը, որ կար մի կողմից նյութի իրական բովանդակության և մյուս կողմից նրան տրված գաղափարական մեկնաբանության միջև, մի հակասություն, որ հատուկ է հայ միջնադարյան պոեզիայի բոլոր լավագույն ներկայացուցիչներին՝ սկսած Գրիգոր Նարեկացուց:

Հովասափի պատմությունը թարգմանված էր գրաբար, և դա ինչ-որ չափով խոչընդոտում էր նրա դյուրամատչելիութեանը, մինչդեռ գրական նոր ճաշակը ժողովրդական պարզ ոճն էր, կենդանի և հյութեղ խոսակցական լեզուն: Այնուհետև. արձակն ուներ կրոնադավանական դատողությունների ծավալուն էջեր, որոնք ի վնաս սյուժեի զարգացման, թուլացնում էին նրա հետաքրքրությունը: Ուստի զգացվում էր համառոտի, ավելին՝ չափածոյի պահանջը, քանի որ, ինչպես հայտնի է, բանաստեղծական խոսքն ավելի հուղական է, հանգերի շնորհիվ՝ թեթև ու ախորժալուր: Եթե սրան ավելացնենք նաև, որ պոեմի առանձին հատվածներ երգվել են, և նա ունեցել է իր եղանակը՝ «Յովասափու ձայն»-ը, ապա միանգամայն պարզ կդառնա, որ Բաղիշեցին առաջնորդվել է ժամանակակիցների պահանջը բավարարելու շնորհակալ ցանկությամբ: Նա շատ լավ է ձևակերպել իր խնդիրն ու նպատակը հենց նախերգանքի մեջ, պոեմի առաջին տողերում, գրելով, թե ինքը տաղաչափում է Հովասափի պատմությունը, որ այն դյուրին լինի մեկնա-

բանողի և հեշտ՝ լսողի համար, որպեսզի նրանք հասկանան «զմիտ բանի» և ավելի խոր հավատան աստծուն.

Դիւրաբարբառ՝ վերծանողի
Եւ հեշտընկալ գոլ լսողի,
Զի իմացեալ զմիտ բանի՝
Փառս տացեն տեառն արարչի...

Մ. Տեր-Մովսիսյանն այն կարծիքն է հայտնել, թե Բաղիշեցին տաղաչափել է Հովասափի պատմության համառոտ խմբագրությունը: Իրականում այդպես չէ: Դա պարզ երևում է պոեմի նույնիսկ սկզբնահատվածի և արձակ տարբերակների համապատասխան մասերի զուգադրումից:

Ընդադնակը (կրճատ)

...Յորժամ միածին որդին աստուծոյ...
ի վախճան աւուրց իջեալ յերկնից...
և մարմնացեալ ի սրբոյ կռահն Մարիամայ... և ... վասն մերոյ փրկութեան համբերեաց խաչի և մահու, և յարուցեալ յերրորդ աւուր՝ համբարձաւ յերկինս և նստաւ ընդ աջմէ հաւր, և զմխիթարիչ սուրբ հոգին առաքեաց առ ընտրեալ աշակերտսն իւր, և... առաքեաց զնոսա ընդ ամենայն երկիր. պատուիրեաց նոցա մկրտել զամենայն տիեզերս...: Եւ եհաս վիճակ առաքելոյն Թովմայի՝ որ էր մի յերկոտասանից անտի, յերկիրն Հնդկաց և երթեալ անդ քարոզեաց զՔրիստոս⁴⁹:

Համառոտը (լրիվ)

Արդ՝ ի մարդ եղանիլն աստուծոյ բանին ընդրեաց աստուած զաշակերտսն երկոտասան, զորս և առաքալս անուանեաց, և առաքեաց զնոսա յաշխարհս ամենայն քարոզել զարքայութիւն աստուծոյ: Եւ եհաս վիճակաւ աշխարհն Հնդկաց Թովմայի, ուր զնաց քարոզել անդ զՔրիստոս⁵⁰:

Չափածոն

Յորժամ հայրն երկնաւոր յերկիր հաճեցաւ,
Եւ բանն աստուած իջեալ յերկնից մարմնացաւ,
Ի խաչափայտն ելեալ սիրով բարձրացաւ,
Նդաւ ի դերեզման և փառօք յարեաւ:

Ելեալ մարմնով յերկինս յաջմէ հօր նստաւ,
Եւ աստուած սուրբ հոգին ի յերկնից իջաւ,
Ի վերնատունն ի կերպ հոռոյ յայտնեցաւ,
Ի դասս առաքելոց սիրով բնակեցաւ:

Աշխարհս առաքելոցն վիճակեցաւ.
Երկիրն Հնդուստան Թովմայի անկաւ.
Գնացեալ անդ քարոզեաց տեառն հրամանաւ
Եւ անդէն կատարեալ նահատակեցաւ:

⁴⁹ «Նկարագրութիւն», էջ 1—2:

⁵⁰ «Գիրք, որ կոչի Այսմաւուրք», Կ. Պոլիս, 1730, էջ 287Գ:

ինչպես տեսնում ենք, համառոտ իրոք ծագել է ընդարձակից⁵¹ (դա ճիշտ նկատել է Մ. Տեր-Մովսիսյանը) և, բացի այդ, Բաղիշեցին ոչ թե համառոտ է տաղաչափել, ինչպես սխալմամբ գրում է Մ. Տեր-Մովսիսյանը⁵², այլ օգտագործել է երկու տարբերակներն էլ: Կարելի է բերել ավելի ցայտուն օրինակ. Հովասափը խնդրում է Բարդամին մեկնաբանել սերմնացանի առակը: Համառոտն ունի ուղղակի և կոճ պատասխան. «Եւ սկսաւ Բարդամ պատմել զամենայն ի սկզբանէ արարածոց մինչև ի Քրիստոս»⁵³: Սրա փոխարեն ընդարձակն ունի դավանախոսական մի ձանձրալի քարոզ՝ նվիրված նույն նյութին, որը տաղտկալի ոտանավորի է վերածել Առաքել Բաղիշեցին:

Արդ՝ ի՞նչ է արել Բաղիշեցին Հովասափի պատմությունը տաղաչափելիս, ստեղծագործական ի՞նչ նորություն ու փոփոխություն է բերել իր հետ:

Առաջին. հիմնականում պահպանելով վիպական սյուժեն, Բաղիշեցին համառոտել է արձակը՝ պոեմը հասցնելով նրա ծավալի շուրջ 1/3-ին: Դրա համար նա արձակից բաց է թողել կրոնական հարափոխություններ, դավանաբանական հատվածներ, օրինակ, մարգարեների կանխատեսությունը աստվածորդու հայտնության մասին, երկնային արքայության, հարության ու վերջին դատատանի վերաբերյալ ճառերը, աղքատ Ղազարի, տասը կույսերի մասին առակները, ճշմարիտ աստվածապաշտության և աստվածորդու մարդկային ու աստվածային բնության մասին քարոզները և այլն:

Երկրորդ. ելնելով դեպքերի հաջորդականությունից, Բաղիշեցին պոեմը բաժանել է 24 գլուխների՝ վերնագրելով դրանք: Այստեղ նա հետևել է համառոտին, որն ունի ենթախորագրեր: Բաղիշեցին կրկնապատկել է դրանց թիվը, ձգտելով սյուժեն դարձնել ավելի կուռ ու սլացիկ, պատմությունն՝ ավելի պարզ ու հետաքրքրաշարժ:

Երրորդ. հերոսի այս կամ այն արարքը, որի մասին արձակում մի քանի խոսք է ասված, պոեմում առավելապես պատկերվում է գեղարվեստական մանրամասների մեջ՝ կերպարի հոգեբանության ու բնավորության առանձին կողմերի բացահայտման տեսակետից: Սա նկատելի առավելություն է արձակի համեմատությամբ: Այսպես

51 «Նկարագրություն», էջ 17:

52 Նույն տեղում, էջ 16:

53 «Դիրք, որ կոչի Այսմաուրբ», էջ 282:

է, օրինակ, պոեմի 22-րդ գլուխը: Ծ'վ ընդարձակ, և՛ համառոտ խմբագրություններն ունեն նույն բովանդակությունը. Աբենէր արքայի մահից հետո Հովասափը հրաժարվում է գահից, իշխանությունը տալիս է իր Բարաքիաս ծառային և ինքը գնում է անապատ:

Ընդառձակը

Եւ յետ այնորիկ [Աբենէր արքայի մահից հետո-Ա. Ղ.] դարձաւ ի պաղատըն թագաւորական և զամենայն ինչս հաւրն բաշխեաց աղքատաց: Յետ այնորիկ Յովասափու տունալ զթագաւորութիւնն ի Բարաքիաս, և զնա կացոյց փոխանակ իւր. և ինքն ելեալ մեծաւ ուրախութեամբ ի ճանապարհ...⁵⁴

Համառոտը

Իսկ յետ քառասուն աւուր կատարելոյ պատարագաւ զյիշատակ հօրն իւրոյ, Յովասափ կոչեաց զամենայն մեծամեծսն իւրոյ տէրութեան և ասաց նոցա. Աբենէր թագաւորն՝ հայրն իմ մեռաւ, որպէս և տեսաք զնա, իբրև զմի յաղքատաց և ոչինչ տարաւ զհետ յամենայն մեծութենէ իւրմէ, բայց միայն զոր ապաշխարեաց և զպաղատանս իւր: Արդ՝ լուարուք ամենեքեան, զի ես այլ ոչ եմ ձեզ թագաւոր. այսուհետև զսիրեցեալս ի մէնջ զԲարաքիաս, որ է երկիրդ յաստուծոյ և կատարեալ յամենայն գործս բարութեան, զսա կացուցանեմ թագաւոր ի վերայ ձեր՝ հովունի զձեզ ի կամս աստուծոյ և ես երթամ զճանապարհն, զոր եցուց աստուծոյս⁵⁵:

Չափածոն

Իսկ Յովասափ արքայն խորհուրդ արարեալ,
Զիշխանս և զմեծամեծս ի մի ժողովեալ.
Բազում բանս օրինաց նոցա ասացեալ
Եւ զփառս աշխարհիս կամաւ անարգեալ:

Ասաց, թէ.—Աբենէր հայրն իմ փոխեցաւ,
Եւ փառք և մեծութիւն իւր ոչնչացաւ.
Գեղեցկութիւն պատուոյն իւր ի հող դարձաւ,
Ահեղ իշխանութիւն ի միջոյ բարձաւ:

Վաղիւն նոյն օրինակ ինձ կամի լինել
Եւ այս փառք և պատիւս յինէն խափանել.
Արդ, ես կամաւ իմով պարտիմ զայս ձգել
Եւ ի Բարաքիաս ծառայն իմ յանձնել:

⁵⁴ «Նկարագրութիւն», էջ 114—115:

⁵⁵ Նույն տեղում, էջ 126—127:

Կարելի է շարունակել, բայց շարունակությունը ևս պետք է հաստատի միևնույն բանը. Բաղիշեցին ստեղծագործաբար է մոտեցել Հովասափի վեպի արձակ պատումին:

Ահա մի օրինակ ևս Աբեներ արքայի նամակից՝ ուղղված որդուն: Համադրենք միայն մեկ նախադասություն, նամակի նախաբանը.

Ընդառնակը

Համառոտը

Աբենէր Թագաւոր Թագատրաց՝ ՅՍ- ՅԱբենէր արքայէ, Յովասափու որդւոյ վասափու Թագաւորի, որդւոյ իւրոյ իմոյ Թագաւորի, ողջոյն⁵⁶.
ողջոյն⁵⁶,

Չափածոն

ՅԱբենէր արքայէ ողջոյն իմ որդոյն,
Սիրասնունդ զաւակ իմ հոգոյս հոգոյն.
Կարօտ եմ և փափագ տեսոյդ քաղցրագոյն,
Յովասափ Թագաւոր ծառայ բարձրելոյն:

Տարբերությունը զգալի է, չափածոյի առավելությունը՝ ականերէ: Նամակը պոեմում գրված է ջերմ ու հուզական շնչով: Եթե արձակում նամակագրության դրդառիթմն ավելի շուտ քաղաքական հանգամանքների հետ է առնչվում («Տեսանեմ,—գրում է Աբեներ արքան,—զմեծութիւնն Թագաւորութեան իմոյ նուազեալ որպէս զծուխ և զփոշի առաջի հողմոյ») ⁵⁸, ապա պոեմում այն լեւադրված է մարդկային պարզ մի զգացմունքից՝ դեպի որդին ունեցած հայրական սիրուց ու ծնողական ջերմ կարոտից: Մոտեցման այս տարբերությունը, անշուշտ, բխում է բանաստեղծի գեղագիտական վերաբերմունքից:

Չորրորդ. առանձին դեպքերում Բաղիշեցին փոխել է դեպքերի կարգը, հերոսների արարքները, խոսքերը և այլն: Եվ սա արվել է խորապես մտածված: Ահա, օրինակ, Աբեներ արքան հնարներ է փնտրում որդուն հայրենական հավատին վերադարձնելու համար: Պալատականներից մեկը, Առաշիսը, խորհուրդ է տալիս բանտարկել տալ նաքովը կախարդին, լուր տարածել, թե Բարդամն է բանտարկված և, գաղտնի նրա հետ պայմանավորվելուց հետո, նրան ենթարկել հրապարակային հավատաքննության: Նաքովըը պիտի

⁵⁶ Նույն տեղում, էջ 110:

⁵⁷ «Գիրք, որ կոչի Այսմատուրք», էջ էՃԶ:

⁵⁸ Նույն տեղում, էջ էՃԷ:

պարտվեր, ապացուցելով քրիստոնեական վարդապետության սնանկությունը: Հովասափը տեսնելով, որ իր վարդապետը խաբել է իրեն, կհրաժարվեր քրիստոնեությունից: Եվ, իրոք, Հովասափը լսում է Բարդամի բանտարկության մասին: Ծանր ապրումներ է ունենում: Երազում հայտնվում է հրեշտակը, պարզելով ճշմարտությունը: Երկու օր անց, երբ գաղտնիքն արդեն հայտնի էր Հովասափին և կեղծիքը՝ պարզ, հայրն այցելում է որդուն: Նրանց միջև բացվում է բուռն վեճ, և Հովասափը մնում է անդրդվելի:

Պոեմում փոխված է դեպքերի այս կարգը: Հովասափը լսում է Բարդամի բանտարկության մասին: Հոր հետ ունեցած վեճից հետո է միայն, որ նրան հայտնի է դառնում ճշմարտությունը: Այս փոփոխությունը պատահական չէ: Դա վկայում է բանաստեղծի ստեղծագործական ինքնուրույնությունը: Այլ է, երբ որդին դիտի հոր գաղտնիքը: Հոր խոսքը այս դեպքում որդու համար դառնում է սակավազու, որդու վարքագիծը՝ ճշմարտագուրկ ու կեղծ: Այդպես է արձակում: Այլ է, երբ վիճում են հայր և որդի, և որդին համոզված է հոր խոսքերի անկեղծության մեջ: Դա լարված մթնոլորտ, դրամատիկ վիճակ է ստեղծում՝ բացահայտելով նրանց բնորոշ վարքագիծը, ճշմարիտ հոգեբանությունը: Այսպես է պոեմում: Գեղագիտական նուրբ զգացողության հետևանք է նաև այն, երբ Բաղիշեցին Աբեններին է վերագրում Առաշիսի ուղղակի խոսքերը՝ ասված հոր և որդու փոխհարաբերության մասին: «Արդ՝ եթէ տանջես զնա,—ասում է Առաշիսն Աբեններ արքային,—դու լինիս հակառակ բնութեանդ. և եթէ սպանանես անդէպ է՝ զի հայր ես»⁵⁹: Բաղիշեցու մշակմամբ այսպես է.

Բսկ Աբենէր արքայն չգիտէր զինչ առէր,
Զի զորդին ի կամաց իւր հանել չկարէր.
Վարել յօտար աշխարհ սիրտն ոչ հանդուրժէր
Եւ սպանանել զնա անհնարին էր:

Պոեմում որոշ տեղ է տրված նաև հերոսների արտաքինինկարագրությանը՝ նրանց հոգեբանությանը համապատասխան: Կախարդ Թեղասը, օրինակ, ներքուստ շար ու խաբեբա՝ այլանդակ է նաև արտաքուստ:

Հինգերորդ. սեղմ վերապատմելով արձակի առակները, Բաղիշեցին հավատարիմ է մնացել բուն նյութին, պատմողական մասին, երբեմն, սակայն, շեղվելով նրանց տրված բարոյախոսությունից:

⁵⁹ «Նկարագրութիւն», էջ 108:

Վեհապետները մշակելիս Բաղիշեցին առավելապես ուշադրութեամբ է դարձրել պատմելաձևի սեղմութեան, լեզվի ու ոճի պարզութեան և ժողովրդական կենդանի խոսքի առանձին տարրերի օգտագործման վրա: Բարոյախոսութեան ինքնուրույն, սեփական մեկնաբանման օրինակ կարող է հանդիսանալ երկու սնդուկների մասին առակի մեկնաբանութիւնը: Առակն այսպես է. մի թագաւոր հրամայում է պատրաստել երկու սնդուկ: Մեկը դրսից պատում են ոսկով ու արծաթով, մյուսը՝ կարով: Ոսկեպատ սնդուկի մեջ աղբ են լցնում, կարածածկ սնդուկի մեջ՝ ոսկի ու թանկագին քարեր: Ապա հրամայում է իր մեծամեծերին՝ զնահատել: Նրանք բարձր են զնահատում արտաքուստ ոսկենախշ, ներքուստ աղբով լցված սնդուկը:

Առակի իմաստը պարզ է. մարդուն, իրերն ու երևույթները զնահատել ոչ թե ըստ նրանց արտաքին ձևի ու փայլի, այլ շափաւոր դարձնել նրանց ներքին բովանդակութիւնը, նրանց էութիւնը: Արձակում առակի բարոյախոսութիւնն այսպես է. «Արդ և դու, որդեա՛կ, աւրինակ եղեր այնմ իմաստուն թագաւորին. զի ոչ զնացեր զհետ սնտրի երեւեւացս այսորիկ, այլ զծածկեալ բարութեանցն փափազեցեր»⁶⁰: Բաղիշեցին՝ հավատարիմ նախերգանքի խոստմանը, իր մեկնաբանութիւնն է տալիս առակին, իհարկե, հիմնականում հաստատելով նույն գաղափարը, սակայն նոր երանգներով հարստացնելով այն.

Մեկնեմ զբան առակիս, դու սիրով լսէ.
Այն մարդն, որ յաշխարհիս թաքուն բարի է,
Թէպէտ ի մեջ մարդկան նա անարգեալ է,
Առաջի աստուծոյ յոյժ մեծարեալ է:

Իսկ որ յերևելիս պայծառ և ճոխ է,
Եւ ի բարեաց գործոց դատարկացեալ է,
Թէպէտ զփառս աշխարհիս աստէն վայելէ՝
Ի յահեղ ատենին ամօթ կրեսցէ:

Վեցերորդ. երբեմն Բաղիշեցին աղգային միջավայրի ու հոգեբանութեան առանձին երանգներ է մտցնում այս կամ այն դեպքի պատկերման մեջ՝ դրսևորելով իր մոտեցումն ու ստեղծագործական անհատականութիւնը: Բնորոշ է, օրինակ, ողբի տեսարանը սլոնմում: Ընդարձակում չկա այդ ողբը, համառոտում էլ ունի այլ բնույթ: Հովասափն այստեղ ավելի հոգևոր, քան աշխարհիկ առաջնորդ է պատկերված, թեև հայր է համարվում իբրև թագաւոր.

⁶⁰ Նույն տեղում, էջ 21:

«...լուսատու մտաց՝ որ ճանապարհ կենաց էր մեզ. արքայն Յովասափ, և դուռն մտից առ աստուած»⁶¹: Բաղիշեցու մոտ, ընդհակառակը, ընդգծված է այն, որ արքան երկրի տերն է ու պաշտպանը, նրա ամուր պարիսպը: Ժողովուրդը սգում է Հովասափի համար, որովհետև առանց ուժեղ ու բարի թագավորի կմնա անտերունչ: Սա չի՞ գալիս արդյոք Բաղիշեցու՝ հայրենի երկրի դառն ճակատագրի դաժան փորձից: Որ Բաղիշեցու մատուցմամբ այդ պատկերն ազգային հոգեբանության նրբերանգ ունի, պարզ երևում է այդ հատվածի ընդհանրապես հայ ողբագրության և, մասնավորապես, Դավթակ Բերթողի «Ողբի» հետ ունեցած նմանությունից ևս:

«Ողբ»-ում

Բեկումն մեծ, որ եղև
արևելից աշխարհին
Ի աղաղակ կործանման
հնչեաց ընդ երկիր...
Գլորեցաւ վէմն
կենդանի և հօր,
եւ պարիսպն ամբողջեան
խորտակեցաւ:
Աշտարակն բանաւոր
տապաւեցաւ:
եւ ցանկն շինութեան
խրամատեալ քակեցաւ,
Դարձաւ ի դառնութիւն
խաղաղութիւն մեր,
եւ դրունք հինից
տեղասցին ի մեզ.
Զի մեծասքանչ տէրութիւնն
կործանեցաւ,
եւ հրաշալի պետութեանն
շիջաւ ճառագայթ...
Վերացաւ մեր թագ,
վերացաւ աթոռ,
եւ փառք վայելութեան
ընդ քեզ թաղեցաւ⁶²:

«Տաղ Յովասափու» պոեմում

Յայնժամ քաղաքն ամէն
ի մի ժողովեալ,
ի յուր և ի հառաջ
բարձրաձայն գոչեալ...
— Թո՛ղ խաւարի, — ասեն,—
արև և լուսին,
ի բաժանել ի մէնջ
մերոյ արքային:
Զի Յովասափ արքայն
աչաց մեր լոյս էր,
Աղբիւր յորդախաղաց,
դրախտ կենաց էր...
Պարիսպ ամուր էր սա
յերկրիս Հնդուստան...
Արդար ի դատաստան,
վանիչ շարութեան:
Այսօր արդարութիւն
մեր խափանեցաւ...
Փլաւ այդոյ պարիսպն
և խոպանացաւ:
Այսօր մեր թագաւորն
ի մէնջ բաժանի
եւ զմեզ անտէր թողու
ի վերայ երկրի...

⁶¹ Նույն տեղում, էջ 127—128:

⁶² Մովսէս Կաղանկատուացի, Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի, Մոսկվա, 1860, էջ 180—182:

Յոթերորդ. գրաբարի փոխարեն Բաղիշեցին գրել է գրաբարա-
խառն միջին հայերենով կամ ռամկերենախառն գրաբարով, որն
ավելի մոտ էր ժողովրդական լեզվին: Բաղիշեցին պարզ պատմե-
լաձևին միացնում է աշխույժ երկխոսություններ, բարբառային
բառաձևեր, թեալոր խոսքեր, որոնք մերվելով շարագրանքին,
ինքնատիպություն են տալիս նրա լեզվին ու ոճին: Սակայն Բա-
ղիշեցին միշտ չէ, որ խստապահանջ է ոճի նկատմամբ: Այսպես,
երբ նա գրում է մկրտության խորհրդի մասին կամ նաքովը կա-
խարդի դավանախոսությունը՝ քրիստոնեության դիրքերից ընդդեմ
տարրապաշտության, նրա ոճը դառնում է մշուշապատ, լեզուն՝
վերացական ու չոր:

Պոեմի կոնֆլիկտը հեթանոսական հին պաշտամունքի և քրիս-
տոնեական նոր կրոնի գաղափարակիրների պայքարն է, որն ավարտ-
վում է քրիստոնեության հաղթանակով: Բաղիշեցին աշխատել է
այդ պայքարը պատկերել հերոսների հոգեբանության մեջ տեղի
ունեցած առանձին փոփոխությունների լույսի տակ, նրանց
մարդկային փոխհարաբերությունների առանձին կողմերի գեղար-
վեստական բացահայտմամբ: Ի տարբերություն արձակի, պոեմում
ավելի ուշադրություն է դարձված հերոսների անհատականության,
նրանց բնավորության ու հոգեբանության առանձին կողմերի
պատկերմանը: Այսպես է, օրինակ, Աբեներ արքայի կերպարը:
Համոզված հեթանոս՝ նա սիրում է կյանքն ու վայելքը, ասում՝
քրիստոնեական աշխարհուրացությունը: Երջանկության մեջ,
սակայն, դժբախտ է նա: Զավակ չուներ: Մարդկային է նրա վիշտը,
և հասկանալի այն ուրախությունը, երբ բախտը նրան ժառանգ է
տալիս: Կյանքն այլ իմաստ է ստանում նրա աչքին. նրա համար
երջանկությունն արդեն որդուն երջանկացնելն է: Հայրական
զայրույթի մեջ անգամ ցոլում է նրա սիրող սրտի տագնապն ու սերը:
Իմանալով, որ որդին քրիստոնյա է դարձել, նա ոչ այնքան վշտա-
նում է նրա համար, որ որդին շեղվում է իր նախնիների հնավանդ
շավղից, այլ որ ինքն ու որդին բաժանվում են իրարից: Հոր համար
դա ողբերգություն է, որդու համար՝ ոգու հաղթանակ: Եվ հոր մեջ
դեպի որդին ունեցած սերը հաղթում է նորից. հայրը պատրաստ
է երկրպագել հարազատ զավակի պաշտած աստծուն, միայն թե
նրանք լինեն միասին, իրար մոտ, իրար հետ:

Կարօտ եմ և ցանկամ զքեզ տեսանել,
Զորդիդ իմ զանդրանիկ գրկով համբուրել:

Զօրէնս քրիստոնէից ի քէն ուսանել
Եւ զճմարիտ աստուածն քո ճանաչել:

Աբեններ արքային ոչ թե քրիստոնեութեան սերն է տանում
դեպի որդին, այլ, ընդհակառակը, որդու նկատմամբ ունեցած սերն
է նրան մղում դեպի քրիստոնեութիւն: Եվ եթե նա հրաժարվում է
թագից ու գահից, հրաժարվում է կյանքի վայելքներից ու հին
աստվածներից, ապա ավելի շուտ նրա համար, որպեսզի չաղարտի
մինուճար որդու երջանկութիւնը: Պոեմում ջերմութեամբ է գծված
Աբեններ արքայի՝ իբրեւ որդեսեր հոր, հուզիչ ու համոզիչ կերպարը:

Պոեմի մյուս գլխավոր կերպարների՝ Հովասափի և Բարդամի
կերպարներում մարմնավորված է միջնադարյան անապատականի
կատարելատիպը: Ընդհանուր գծերով լինելով համանման՝ նրանք
տարբերվում են կերպարի գեղարվեստական մանրամասների մեջ:
Բարդամն ավարտուն բնավորութիւնն է, հոգեբանական զարգացման
այն վախճանակետը, դեպի ուր տանում է Հովասափի զարգացման
ուղին: Աստվածաբանական խոր գիտելիքների տեր, երկրային
հաճույքներին վաղուց արդեն հրաժեշտ տված՝ նա ապրում է
երկնային վայելքների հուզավառ տենչանքով՝ նվիրված իր իդեա-
լին: Ոչինչ աշխարհային չի ճնշում նրա հոգին, նրա գաղափարա-
պաշտ ոգին տիրականորեն իշխում է նյութապաշտ մարմնի
անէացած կրքերի վրա: Բարդամի կերպարի ներքին բովանդակու-
թիւնը բնորոշված է նրա այն պատասխանի մեջ, որ տալիս է
ինքը Հովասափին.

Յայնժամ Յովասափու ասաց Բարդամ,
Թէ.—Ոսկոյ 'ւ արծաթոյ քո ոչ ցանկանամ.
Եւ զի ես քան զքեզ այլ խիստ եմ փարթամ,
Անցաւոր փառաց քոց ոչ կարօտանամ:

Քանզի զայդ մեծութիւնդ, որ դու վայելես,
Վաղիւն այլոց թողուս, ի հող մտանես.
Դու ոսկոյ 'ւ արծաթոյ ծառայ եղեալ ես,
Որպէս զաղը անպիտան զայն համարիմ ես:

Վասն այն ես քան զքեզ այլ մեծատուն եմ,
Փառաց և մեծութեան ես ցանկացող չեմ,
Յանանց կեանքն անվախճան գանձ ժողովեալ եմ,
Յընչից մարմնականաց զիս ազատեալ եմ:

Եւ թէպէտ յաշխարհի շրջիցիմ աղթաւ,
Այլ ական ունիմ անճառ բարեացն յորդառաւոյ.
Յուսով և հավատով, սիրով անարատ
Մառայեմ աստուծոյ ի մեղաց ազատ:

Անշուշտ, Բարդամի բնավորության մեջ կան մարդկային բարձր ու ազնիվ հատկանիշներ՝ մարդասիրություն, անարժաթասիրություն, հանուն գաղափարի զոհաբերություն, իմացության անհագ ծարավ և այլն, սակայն դրանք զարգանախշերն են լոկ այն քողի, որի ամբողջ հյուսվածքը քրիստոնեական գաղափարախոսությունն է: Բարդամի կերպարը, որպես միջնադարյան անապատականի տիպար, գծված է ռեալիստական երանգներով:

Հովասափը, ի տարբերություն Բարդամի, ավելի հարուստ բնավորություն է, բարդ ու բազմակողմանի: Նրա կերպարը տրված է վարդաքան մեջ, բնավորության կազմավորման ու մարդկային ներաշխարհի բացահայտման դիտակետից:

Ահա Հովասափը՝ պալատական առանձնության մեջ մեծացած ու կանգնած պատանություն սեմին. նրան հուզում է իրեն մեկուսացնելու պատճառը, ուզում է իմանալ՝

Վասն է՞ր ի տաճարիս եմ աստ արգելեալ...

Ահա նա՝ հոր թույտվությամբ դուրս է եկել քաղաք, «հաւասար ընկերօքն իւր ուրախ լինէր», և մինչ երգ ու նվագով անցնում են փողոցից-փողոց, հանկարծ տեսնում է զոլոլոջուն մի ծերունի, մի կույր բորոտ, և պատանու սրտի հրճվանքն անմիջապես փոխվում է հոգու տանջանքի.

Տրտմութեամբ զարհուրեալ և սիրտն ճմլէր...

Նրա հոգին տարուբերվում է իր իսկ առաջադրած դժվարին թե ղյուրին այն հարցերից, որոնք հավասարապես կարոտ են պատասխանի, և երբ գալիս է Բարդամը և սկսում իր վարդապետությունը պարզ ու խորիմաստ առաւիներով, ցնծում է Հովասափի հոգին իմացության ծարավի բուռն հրճվանքով:

Այլ է Հովասափը հայրական զայրույթի դեմ. հնազանդ՝ իբրև որդի, անհաշտ է իբրև գաղափարական հակառակորդ: Այլ է իր զայրույթի պահին. անհամբեր՝ իբրև երիտասարդ, նա դաժան է իբրև արևելյան բռնապետ: Նաքովը կախարդին կերպարանափոխում և իբրև Բարդամի բերում են հրապարակային հավատաքննություն՝ նրա քարոզած վարդապետության սուտն ու սնանկությունը մերկացնելու դիտավորությամբ: Հովասափին հայտնի է նենգությունը, բայց նա չի հայտնում ճշմարտությունը, այլ նաքովրին դիմում է որպես իր վարդապետի.

Արդ, թէ ճշմարիտ է, զոր դու ասացեր,
Այսօր փրկեսո՞ւմ ես դու յաղթեցեր...

Հակառակ դեպքում՝

Նա քո կենդանութեանդ վճար դու եղեր,
Ի քո մսէդ կտրեմ և տամ քեզ ի կեր:

Բարդ և իրարամերժ ապրումների այս բազմազանութիւնն էլ Հովասափին դարձնում է կենդանի բնավորութիւն, նրա կերպարը՝ հետաքրքիր ու տպավորիչ: Հովասափի կերպարը՝ իբրև միջնադարյան մարդու իդեալ, անկասկած, ավելի հետևողական է և ամբողջական: Եթե Բարդամը չի ունեցել աշխարհային այն փառքն ու սպասիրը, երկրային բարիքները վայելելու այն մեծ հնարավորութիւնները, որ ուներ հնդիկ արքայազնը, ուստի նրա համար թերևս դժվար չէր ընտրել ճգնակեցութեան ուղին: Այնինչ Հովասափը դրված է բացառիկ պայմանների մեջ: Միամոր զավակ, թագաժառանգ և արքա, նա հրաժարվում է թագից ու գահից, ընտանիքից ու հարստութիւնից և արքայական ծիրանին փոխանակած մուրացկանի մաղեղեն քրձի հետ, գնում է անապատ՝ ճգնելու: Բարդամի և Հովասափի կերպարները լրացնում են իրար՝ միասնութեան մեջ խտացնելով միջնադարյան մարդու իդեալը:

Բաղիշեցու այս պոեմին գեղարվեստական առանձին արժեք են տալիս այն յոթ առակները, որոնք ներհյուսված են սյուժետային հիմնական գծին: Առակների ակունքը, անշուշտ, ժողովրդական բանահյուսութիւնն է, և որպէս ժողովրդական ստեղծագործութիւններ դրանք իրականում ընկալվել ու մեկնաբանվել են այլ բարոյախոսութեամբ, քան այդ ներկայացված է գրական մշակմամբ: Առակների բարոյա-կրթական եզրակացութիւնները, ընդհանուր առմամբ, տրված են քրիստոնեական աշխարհայեցողութեան ելակետից: Դա նկատելի անհամապատասխանութիւն է ստեղծում առակի գաղափարական բովանդակութեան և նրան տրված հաճախ բռնազբոսիկ ու դոգմատիկ մեկնաբանութեան միջև: Այս հակասութիւնը, սակայն, գրեթե չի զգացվում այն առակներում, որոնց մեջ հարատևում է դրանցից հանված ժողովրդական մեկնաբանութիւնը, խրատը: Ահա, օրինակ, ճնճղուկի մասին առակը: Մի մարդ մի ճնճղուկ է բռնում: Ճնճղուկը խնդրում է իրեն բաց թողնել պայմանով, որ ինքը երեք խրատ կտա մարդուն: Մարդը լսում և ազատ է արձակում նրան: Ճնճղուկը թառում է ծառի՛ն և՛

Ասաց, թէ.—Անաւատ բանից մի՛ ատար,
Եւ յայն տեղն, որ չհասնիս, ձեռք մի՛ ձգտար.
Զանցեալ բանն, որ զնաց, զայն մի՛ ախոսար,
Ի մի՛տ առ զխրատս և մի՛ մոռանար:

Հետո ճնճղուկն ուզում է իմանալ, թե ինչ ազդեցություն է ունեցել իր խրատը. և փորձում է մարդուն.

Յայնժամ փորձեաց ղնա և դարձեալ ասէ.
—Յիս կայ հանց մարգարիտ, որ մեծագին է,
Պայծառ և պատուական և գեղեցիկ է,
Որ քան զշայլամու հավկիթ մի մեծ է:

Մարդն ախոստում է արձակած լինելու համար,—«գնաց գոյնն նորա վասն տրտմութեան»,—իսկ ճնճղուկը, թե՛

—Զիւրդ,—ասէ, —զխրատն իմ դու մոռացար,
Եւ զսուտն, որ ասացի, ըզորդ իմացար.
Ի ձեռդ էի անկեալ՝ պահել չկարացար,
Զանցեալն հոգացեր, որ այլ չկա ճար:

Այստեղ ականքն է ժողովրդական բարոյակրթական խրատը, առակի գաղափարական ու տրամաբանական մեկնաբանությունը: Ծիշտ է, թե՛ արձակում և թե՛ պոկմում կա մի նոր մեկնաբանություն ևս՝ տրված կրօնական հայեցակեանքից.

Նոյնպէս են, որք կոոց երկրպագողք են
Եւ զձեռագործս իւրեանց աստուածս անուանեն,—

քայց, այնուամենայնիւ, ավելի շուտ և ավելի խոր ընկալվել է առակի աշխարհիկ, քան կրօնական բարոյախոսությունը, աշխարհիկ խրատը, քան կրօնական մեկնաբանությունը:

Առականքը մշակելիս ձգտելով սեղմության ու պարզության, Բաղիշեցին միշտ չէ, սակայն, որ հասել է գեղարվեստական առավել արտահայտչականության: Հակիրճությունը միշտ չէ, որ պսակվել է հաջողությամբ: Եղնիկի մասին առակը, օրինակ, նա այնքան է սեղմել ու քամել, որ վերածել է լոկ հիշատակման: Եվ չնայած մասնակի թերություններին, առականքի վերամշակման նորություններն ու առավելությունների մասին համարձակորեն կարելի է նույնն ասել, ինչ ասել է Մ. Աբեղյանը ընդհանրապէս միջնադարյան առականքի մասին: Խոսելով գրականություն ներթափանցած ժողովրդական ծագում ունեցող առականքի ու ղրուցների մասին,

Աբեղյանը գրում է. «Դրանց ազդեցության տակ՝ գրական ծագում ունեցող առակներն ևս, որոնք մաքուր գրաբար լեզվով են, երբեմն վերամշակվում են կենդանի ժողովրդական լեզվով ու ձևով. գործողությունը դառնում է ավելի լրիվ, պատմվածքն ավելի շարժուն, և լեզուն խոսակցական ու զվարթ: Նյութն ուրեմն արտաքին ձևով կենդանանում և ժողովրդական բնավորություն է ստանում. բայց այդ արտաքինի հետ՝ ընդհանրապես և ներքինն է ստանում ժողովրդական ոգի»⁶³:

Առակների բովանդակության հետ ժողովրդական ոգու առկայությունը, որ բնորոշ է նաև Բաղիշեցու մշակած առակներին, զգալիորեն բարձրացնում է և՛ նրանց, և՛ պոեմի գեղարվեստական արժանիքները:

Պոեմում օգտագործված առակների գաղափարական բովանդակության և նրանց տրված կրոնական մեկնաբանության միջև եղած հակասությունից բացի, կա նաև գաղափարական, ստեղծագործական մի այլ հակասություն: Դա Հովասափի պատմության այլուժեի ժողովրդական մտահղացման և այդ պատմությունը քրիստոնեական մեկնակետից վերամշակելու սկզբունքի մեջ է: Ըստ ժողովրդական մտահղացման՝ մարդու դաստիարակությունն առանձնության մեջ, նրան իրականությունից պատենշելու, կյանքի դառնությունն ու ճշմարտությունը մարդուց թաքցնելու բոլոր փորձերը իրականում անպտուղ են և դատապարտելի: Մարդը, չնայած բոլոր արգելքներին, բնականորեն պիտի հասունանա, ճանաչի կյանքն ու աշխարհը, և անհրաժեշտաբար հաղթանակելու է ճշմարտությունը, բնականը: Ժողովրդական մտահղացման այս գաղափարը, սակայն, Հովասափի պատմության մեջ վերածվել է իր հակադրությանը: Կյանքի և իրականության իմացությունը դեռևս էականը և ճշմարիտը չէ: Բարձրագույն իմացությունը, վերջնական կարգի հավիտենական ճշմարտությունը նյութական աշխարհի ու մարդկային իրականության բացասումն է՝ լրիստոնեական գաղափարախոսության հայեցակետից, երկրային վաղանցուկ կյանքի մերժումը՝ հանուն երկնային անանց կյանքի: Այսպիսով, եթե, ըստ ժողովրդական մտահղացման, մարդուն չի կարելի պատենշել իրականության և կյանքի ճանաչողությունից, այսինքն՝ աշխարհայինը հաղթանակելու է նրա մեջ, ապա ըստ քրիստոնեական վերամշակման՝ մար-

63 Մ. Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, Բ, էջ 168:

դուք չի կարելի թաքցնել քրիստոնեական ճշմարտությունը, այսինքն՝ մարդը, իրականությունը ճանաչելուց հետո, մերժելով՝ երկրայինը՝ փարվելու է երկնայինին: Բաղիշեցին, իհարկե, որդեգրել է վերջին հայեցակետը: Գաղափարական այս երկփեղկվածությունը, ուր աշխարհիկ ոգին ու ժողովրդական կենսափիլիսոփայությունը պարզ հառնում են կրոնական աշխարհայեցության քողածալքերից, Բաղիշեցու պոեմը դարձնում է հետաքրքիր և ուշագրավ մի ստեղծագործություն, որն իր արժանի տեղն ունի միջնադարյան հայ գրականության պատմության մեջ:

Պոեմի տարբեր քառատողեր ունեն իրենց նույն հանգերը և դրանց արագ փոփոխությունից խոսքը դառնում է դյուրահաս ու ախողժալուր: Պոեմը գրված է 5—6 վանկանի հատածներով, մի շափ, որը շատ է կիրառվել միջնադարում:

«Տաղ Յովասափու» պոեմի այս արժանիքները ցույց են տալիս, որ Բաղիշեցին չոր ու ցամաք չի տաղաչափել Հովասափի պատմության արձակ օրինակը՝ կառչած մնալով նրա տառին ու տողին: Բաղիշեցին, ինչպես ասվեց, ստեղծագործական մշակման է ենթարկել պոեմի ավանդական սյուժեն, գիտակցաբար բաց է թողել առանձին հատվածներ՝ դավանաբանական ու ավետարանական հարասություններ, գեղարվեստական տեսակետից շահեկան հավելումներ է արել՝ բանաստեղծական հույզի ջերմությամբ շաղախելով դրանք, հետևել է լեզվի պարզությանը՝ նպաստելով աշխարհիկ ոգու և մտածողության ներթափանցմանը գրականության մեջ, և դրանով իսկ նրա պոեմը դարձել է միջնադարյան հայ գրականության զարգացման կարևոր միջնօղակներից մեկը:

Ե. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅԱՄԲ

ՊՈԵՄՆԵՐ

Անցյալի նյութերի, պատմական թեմաների մշակմամբ Բաղիշեցին գրել է երկու գործ՝ «Պատմութիւն սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին» և «Ներբողեան տաղաչափական ի վերայ վարուց Մեծին Ներսէսի» պոեմները: Սրանցից առաջինի համար ուղեցույց և հիմնական սկզբնաղբյուր է հանդիսացել Ագաթանգեղոսի Հայոց պատմությունը, Լրկրորդի համար՝ Ժ դարում Մեսրոպ Երեց Վայոցձորեցու հեղինակած «Պատմութիւն սրբոյն Ներսէսի Պարթևի հայոց հայրապետի» երկը, որի պատմական մասերը քաղ-

ված են Փալատոս Բուզանդի Հայոց պատմութեանը, ինչպես նաև չպահանջված այլ սկզբնաղբյուրներից: Հիմնական այս երկերից բացի, Բաղիշեցին նկատի է ունեցել նաև «Դաշանց թուղթը», հետագա դարերում կազմված կեղծ մի վավերացրած Տրդատ հայոց արքայի և Կոստանդիանոս բյուզանդական կայսրի միջև իբր թե կնքված փոխօգնության դաշնադրության մասին և վկայաբանական-վարձագրական այլ գործեր:

Պատմական թեմատիկան, ըստ էության, նորություն չէր: Առաջնության պատիվը, իրավամբ, պատկանում է Ներսես Շնորհալուն: Նա էր, որ առաջին անգամ, ի տարբերություն Գրիգոր Մագիստրոսի, բիբլիական-առասպելական թեմայի փոխարեն ստեղծագործության նյութ դարձրեց մեր ժողովրդի անցյալի կյանքը, նրա պատմությունը: Եթե Գր. Մագիստրոսի «Հազարտողեան»-ը, սառն ու ցածրարվեստ մի գործ, հավատի դրվատման ու հեղինակի կրոնասիրության արտահայտությունն էր՝ հայրենասիրական աղոթ զգացմունքով նշողված, ապա Շնորհալու «Վիպասանութիւն»-ը, թեև արվեստի տեսակետից նույնպես թույլ, շնչում է ջերմ հայրենասիրությամբ, ուր երիտասարդ հեղինակի տոհմասիրությունը միախառնվում է նախնիների արիության ու բարի գործերի նկատմամբ ունեցած հիացմունքի ու երախտագիտության անկեղծ զգացմունքներին: Բաղիշեցին մեր ժողովրդի իսկական պատմության, նրա ազատագրական պայքարի դրվագներին անդրադառնալու փոխարեն նախասիրություն է տալիս եկեղեցական պատմությանը, անցյալի հերոսական կերպարների փոխարեն՝ եկեղեցու սրբացած հայրերի կերպարներին և, ներառելով իր նախորդ բանաստեղծների գաղափարական միտումները՝ Գր. Մագիստրոսի կրոնասիրությունն ու Ն. Շնորհալու հայրենասիրությունը, ստեղծում է իր պոեմները, որոնք, սակայն, գեղարվեստական տեսակետից նույնպես ցածրարվեստ գործեր են: Փառաբանելով լուսավորչականությունն ու հայ եկեղեցին, որոնց մեջ Բաղիշեցին տեսնում է հայ ժողովրդի ինքնապահպանության երաշխիքն ու նրա աղբյուրն դիմագծի անաղարտության հարատևման գրավականը, նա, միաժամանակ, հույս ու հավատ է ներշնչում օտար բռնակալության տակ հեծող ժամանակակիցներին երբեմնի ազատության ու անկախության իրաշունչ հեռանկարով և, դրանով իսկ, դառնում իր ժամանակաշրջանի հասարակական-քաղաքական ակնկալությունների արտահայտիչ՝

գաղափարական մի նոր երանգ մտցնելով պատմական թեմատիկայի մշակման ու մեկնաբանման մեջ: Բաղիշեցու այդ պոեմները գաղափարական ազնիվ մղման արգասիք են և սերտորեն առնչվում են նրա ողջ ստեղծագործության ընդհանուր ոգուն, հայրենասիրական ու ազատասիրական նրա ջերմ ոգորումներին:

«Պատմութիւն սրբոյն Գրիգորի Լուսավորչին» գործը, ինչպես հուշում է վերնագիրը, նվիրված է Գրիգոր Լուսավորչի կյանքին ու գործին, հայ եկեղեցու սկզբնավորմանը, քրիստոնեության հաղթանակին: Բաղիշեցին չափածո տողերով վերաշարագրում է իր սկզբնաղբյուրը՝ սկսելով արարչին ու Գրիգոր Լուսավորչին ուղղված փառաբանությունից և ապա պոեմը բաժանում է 24 գլուխների՝ ըստ պատմված գլխավոր դեպքերի հաջորդականության և վերնագրում գրանք: Ապա պատմում է Անակի՝ Գրիգորի հոր, Հայաստան գալու, խոսքով արքայի դավանեց սպանության, Անակի գետահեղձ լինելու, գահաժառանգ մանուկ Տրդատի և Գրիգորի փախսնելու, օտարության մեջ նրանց ապրած կյանքի ու գործերի, հույների օգնությամբ Տրդատի կողմից գահը վերանվաճելու և նոր արքայի մոտ Գրիգորի ծառայության մտնելու մասին: Գրիգորը մեծացել ու դաստիարակվել էր իբրև քրիստոնյա, Տրդատը՝ հեթանոս: Այլադավանությունը պատճառ է դառնում ատելության ու թշնամանքի. Տրդատը չարչարանքների է ենթարկում Գրիգորին, մանավանդ երբ նրան հայտնում են, որ նրա հայրը եղել է խոսքով արքային սպանողը, հետո Գրիգորին նետում են խոր Վիրապ: Այս դեպքերին հաջորդում է Հռիփսիմյան կույսերի նահատակությունը, Տրդատի խելագարությունը՝ այլակերպվելն իբր վարազի, որի համար էլ Գրիգորին ազատում են՝ արքային բուժելու նպատակով: Պոեմն ավարտվում է Տրդատի և Գրիգորի՝ Հռոմ կատարած ճանապարհորդության և Գրիգորի մահվան նկարագրությամբ:

Վերամշակելով հիմնականում Ագաթանգեղոսի երկի համապատասխան հատվածները, ինչպես նաև Գր. Լուսավորչի մասին վարքագրական այլ նյութեր, նույնիսկ ժողովրդական ավանդություններ, օրինակ՝ Լուսաղբյուրի մասին ավանդությունը, Բաղիշեցին չի փորձում բացահայտել ու բացատրել պատմական իրադարձերի ու երևույթների ո՛չ հասարակական-քաղաքական, ո՛չ էլ բնական պատճառները: Նա անքննադատորեն հավատում և, անվերապահորեն որդեգրում է ուղեցույց պատմագրի հայացքները, վերստին պաշտպանելու համար հեթանոսության նկատմամբ քրիստոնեության դերազանցության գաղափարը: Սակայն գաղա-

փարական տեսագծի այս նույնությունը թերևս առանձնապես շնորհգծվեր, եթե ընտրած նյութի գեղարվեստական վերարտադրությունը նորություն ու թարմություն բերեր իր հետ: Դժբախտաբար նկարագրությունները, ընդհանուր առմամբ, սառն են ու անկենդան, առանց բանաստեղծական հույզի ու երևակայության թռիչքի, լեզուն թեև պարզ է ու մատչելի, բայց չոր է ու անարտահայտիչ՝ հին ու պատրաստի մտքնչի ուղղագիծ մատուցմամբ: Ստեղծագործական այս տկարությունը, սակայն, որոշ չափով ծածկում է սկզբնաղբյուրի այն առանձնահատկությունը, որ բնորոշ է Ագաթանգեղոսի Հայոց պատմությանը: Ըստ ակադ. Կ. Մելիք-Օհանջանյանի բնութագրման՝ «Ագաթանգեղոսը» գրական-գաղափարական հիմնական վերամշակության ենթարկված ժողովրդական վիպական մոտիվների մի արժեքավոր ժողովածու է»⁶⁴: Այդ երկն ինքնին որոշ չափով գեղարվեստական հորինվածք ունի, պատմա-վիպական տարրեր, հին հեթանոսական հավատալիքների ու նոր կրոնի՝ քրիստոնեության սկզբնավորման վերաբերյալ ժողովրդական հիշողությունների շմարած արձագանքներ, ուր «վիպական հետքերը շատ պարզ երևում են»⁶⁵, ինչպես նշել է Մ. Աբեղյանը: Բաղիշեցու սյոեմում ևս համապատասխան այդ մասերն ունեն գեղարվեստական շունչ, որոշակի հետաքրքրություն: Հետաքրքիր է, օրինակ, Տրդատի և Գրիգորի բախումը, նրանց բանավեճը: Մի կողմում կանգնած է համոզված հեթանոսը՝ Տրդատ արքան, մյուս կողմում՝ նորադարձ քրիստոնյա Գրիգորը՝ անձնուրացորեն նվիրված նոր կրոնի սրբագործված պատվիրաններին: Տրդատը որքան համառ, նույնքան հաստատակամ է Գրիգորն իր հավատի մեջ: Մարմնական չարչարանքների բոլոր ցավերը նա տանում է մարմնի նկատմամբ ունեցած արհամարհանքի և հոգու անմահության մասին իր դավանած քրիստոնեական վարդապետության մեջ: Նահատակի արյունոտ լուսապսակի մեջ մի պահ հառնում է իր համոզմունքներին փարած գաղափարական մարդու գրավիչ կերպարը՝ ընդգծվելով թագակիր հակառակորդի բուռն ատելության ու խոր արհամարհանքի լույսի տակ:

Տրդատը զարմանում է, թե ինչպես է Գրիգորը դիմանում տանջանքներին, մնում կենդանի, ինչպես չի ամսոսում իր երիտասարդ կյանքի համար՝ մահվան աչքերին նայելով աներկյուղ,

64 «Պատմա-բանասիրական հանդես», 4, 1964, էջ 53:

65 Մ. Աբեղյան, Հայոց հին դրականության պատմություն, Ա, էջ 165:

ինչպես չի հրաժարվում քրիստոնեությունից՝ տանջանքներից ազատվելու համար.

Ասաց, թէ.—Հիանամ ընդ դործս քոյին,
Ի՛նչ որպէս կենդանի կաս դեռ ի մարմին⁶⁶:

Ահա և Գրիգորի պատասխանը՝ ուղղված Տրդատին.

Արդ, զոր ինչ կամիցիս, արա դու, արքայ,
Զոր և ուսուցանէ զքեզ սատանայ,
Քանզի որքան մարմինս յերկրի վշտանայ՝
Հոգիս անանց կենաց ժառանգ լինենայ:

Ով անպատում բարեացքն ակըն ունենայ
Եւ փրկչին Յիսուսի լինիցի ծառայ,
Թէպէտ մարմնով յերկրի մեռանիցի նայ,
Անմահ կեանքն անվախճան պահեալ է նորա⁶⁷:

Անկեղծ ներշնչանքի ու հույզի ջերմությամբ է գրված նաև արքայական պատվիրակի՝ Օթա նախարարի հրավերը: Նա եկել էր խոր Վիրապ՝ Գրիգորին թագավորական պալատ տանելու համար: Օթայի աղերսախառն պաղատանքը միաժամանակ Գրիգորի մեծարման ձոն է, խրախույս՝ մղելու հայրենանվեր նոր գործերի.

Արդ, ել ի վիրապէդ, բժիշկ անւանեալ,
Զի քե առողջացցի արքայն ցաւազնեալ,
Արեգակն ի բանտի է՞ր կաս թաքուցեալ,
Զի Հայաստան աշխարհս է յոյժ սառուցեալ:

Զմեռն էանց, արի փշակ աշխատեալ,
Գարուն եղև հոգոց, հայր մեր սրբասնեալ,
Ժամ է սերմանելոյ յերկիրս կորդացեալ,
Խզիս՝ զփուշն մեղաց, որ է բազմացեալ⁶⁸:

Արվեստի տեսակետից, ինչպես ասացինք, այս գործը սակավարժեք է, այն միայն գրա-պատմական նշանակություն ունի, բայց և կարևոր է բանաստեղծի ստեղծագործությունն ամբողջության մեջ ըմբռնելու և գնահատելու տեսակետից: Բաղիշեցու ընդգծված կրոնասիրությունն այս պոեմում, անշուշտ, նրա հայրենասիրության դրսևորման արտահայտություններից մեկն է: Ժամանակի առաջադեմ մարդիկ՝ թե՛ Հովհան Որոտնեցին ու Գրիգոր Տաթևացին,

66 Մատենադարան, ձեռ. 7327, էջ 9բ:

67 Նույն տեղում, էջ 10ա:

68 Նույն տեղում, էջ 21բ—22ա:

թե՛ Մատթեոս Ջուղայեցին ու Կեորգ Երզնկացին, թե՛ Առաքել Սյունեցին ու Գրիգոր Խլաթեցին, թե՛ Հակոբ Ղրիմեցին ու Թովմա Մեծոփեցին,—բոլորն էլ ունեին մի հիմնական նպատակ՝ հավատարիմ մնալ հայ եկեղեցու ավանդներին՝ մերժելով լատինների միաբարական ամեն մի փորձ և լուսավորչականության պատվանդանին հեցած՝ դիմագրավել այլակրոն բռնատիրությանը՝ պահպանելու համար հայ ժողովրդին, նրա ինքնուրույնությունը։ Պահպանել հայրենի հոգևոր մշակույթը, հավատարիմ մնալ հայ եկեղեցուն՝ նույնն էր, թե հավատարիմ մնալ անկախության ու ազատասիրության մշտարժարժ գաղափարներին։ Կրոնական թանձր քողը Բաղիշեցու այս ստեղծագործության մեջ ոչ այնքան մթնարկում, որքան փորձում է սրբագործել ժողովրդի հայրենասիրական ձգտումները, կապելով դրանք սրբազնացած Գրիգոր Լուսավորչի անվան ու գործունեության հետ։ Հայ ժողովրդի փայփայած ազատագրական այն ավանդազրույցը, ըստ որի Արևմուտքից էր գալու իր փրկությունը, Բաղիշեցու ժամանակաշրջանում՝ ԺԵ դարում, քաղաքական նոր տրամադրություններ էր արթնացրել ժողովրդական տարբեր խավերի ու դասակարգերի մտայնության մեջ։ Արևմուտքից սպասված ազատագրության հույսի ակունքը ինչպես Բաղիշեցին, այնպես էլ իր նախորդներն ու ժամանակակիցները տեսնում էին այն դաշնագրության մեջ, որ իբր կնքվել էր մի կողմից Տրգատ հայոց արքայի և Գրիգոր Լուսավորչի, մյուս կողմից՝ բյուզանդական Կոստանդինոս կայսրի ու Սեղբեստրոս պապի միջև՝ քրիստոնեության հաղթանակի լուսաբացին։

Առևալ ի բաժակէն փրկագործ արեան,
 Նովա զրեալ դաշինք միաբանութեան,
 Միմեանց ի նեղութեան լինել օգնական,
 Եղեալ արձան սիրոյ յաւիտենական⁶⁹։

Նեղության օրերին միմյանց օգնելու և Արևմուտքից ակնկալվող փրկության այս հավատը, որը խարսխված էր Ներսես Պարթևին վերագրված տեսիլքի ու «Դաշանց թղթի» վրա ձևված ազատագրական լեգենդի վրա, և որը, ինչպես ցույց է տվել պատմաբան Աշ. Հովհաննիսյանը, իր պարզացման ընթացքում այս կամ այն ուղղությունն էր ստանում՝ «ամեն անգամ արձագանքելով հայ քաղա-

69 Մատենադարան, ձեռ. 1661, էջ 134ա։

քական կյանքի բախտորոշ շրջադարձերին»⁷⁰, ավելի հստակ է արտահայտվել Բաղիշեցու թե՛ Ներսես Պարթևին նվիրված վարքագրական պոեմում (Մատենադարան, ձեռ. 702, էջ 126ա—138ա) և թե՛ «Ողբ մայրաքաղաքին Ստամպուլու» գործում: Հետևելով իր քաղաքնադատության, Բաղիշեցին վերապատմում է Ներսես Պարթևի կյանքը՝ վարքագրական երկերին բնորոշ գովաբանություն և ապա անցնում նրա տեսիլքին: Ներսես Մեծն իբր թե գուշակել էր այն բուրբ աղետները, որոնք պայթելու էին Արշակունի արքաների, հայ ժողովրդի ու եկեղեցու գլխին. կործանվելու էր թագավորական գահը, անհետանալու էր իշխանության ժառանգների սերունդը, Երուսաղեմը նվաճվելու էր անօրենների կողմից և այլն: Իսկ հետո հղորանալու էին հույները, հայերը ենթարկվելու էին նրանց: Բայց գալու էր մի օր, երբ հույներն իրենք էլ տեղի էին տալու մի այլ թշնամու՝ «նետողների» ուժի առաջ: Հայաստանը՝ ծվատված ու վհատված՝ նորից էր ընկնելու օտար լծի տակ: Ապա անլուր այս պատուհասներից հետո իբր գալու են ֆրանկների՝ հայերին դաշնակից ու դավանակից ազգերի զորաբանակները և ազատագրելու են հայ ժողովրդին: Եվ այն ժամանակ իբր ստեղծվելու էր տեական խաղաղության ու ազգային նորոգության մի դարաշրջան: Դրան էլ, սակայն, հաջորդելու էր նեոի գալուստը, ապա՝ վերջին դատաստանի օրը, և այն ժամանակ մարդկային անմահ հոգիներից նրանք,

Որք բարիս գործեցին՝ փառք մեծարին,
Եւ որք շար գործեցին՝ հրով տանջեսցին:

Ներսեսին վերագրված այս գուշակությունների, այսպես ասած, պատմական մասերի մեջ չի կարելի չտեսնել հետագա դարերի իրադարձերի արձագանքները՝ եկեղեցական հայրերի ջանադիր խմբագրմամբ:

Բաղիշեցու համար չկա պատմական անցյալի այլ գնահատական, քան եկեղեցական հայրերի արմատացած այն տեսակետը, թե հայ ժողովրդի գլխին պայթած աղետների սկզբնապատճառը Արշակունիների ամբարտաձան մեղանշականությունն էր, նրանց անխոհեմ քաղաքականության հակադրությունը կաթողիկոսական խոհեմ ու հեռատես քաղաքականությանը: Եկեղեցու և պետության, թագավորի և կաթողիկոսի միջև եղած հին պայքարն իր լարման բարձրա-

⁷⁰ Աշ. Հովհաննիսյան, Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, ԻԼ, էջ 83:

կետին էր հասել Ներսես Պարթևի, Արշակ և Պապ թագավորների ժամանակ՝ Դ դարում: Բաղիշեցին, անդրադառնալով դրամատիկ այդ դարաշրջանին, ամեն կերպ ընդգծում է Ներսեսի մեծությունը և, ընդհակառակը, սկսեցնում ինչպես Արշակ, այնպես էլ Պապ թագավորներին: Ներսեսի կանխագուշակությունները վերապատմելիս՝ Բաղիշեցին իրականում ներբողում է նրան իբրև հեռահայաց մի մարդու, որի գուշակություններին միշտ ուղեկցել է դրանց, իբր թե, իրականացման փաստը.

Ասաց զգալ Թաթարին, որ կատարեցաւ,
եւ զազգին Նետողաց, որ երևեցաւ,
եւ զՁաղաթայ աղդին, զոր աչք մեր տեսաւ,
Անուն գլխաւորին Թամուր կոչեցաւ:

Այլև զնորոգութիւն ասաց հայկազնին,
Որ լինիցի ի գալ ազգաց Ֆրանկին,
Զինչ որ ասաց՝ եղև, այլև լինիցին,
Զոր սուրբ հոգին յայտնեաց Մեծին Ներսէսին:

Այստեղ ուշադրության արժանի է ոչ այնքան բանաստեղծի աներկմտությունը Ներսեսի գուշակությունների նկատմամբ, որքան այն վստահ լավատեսությունը, որ իբրև տրամաբանական հետևություն բխում է նրա համոզմունքներից: Կատարվել են Ներսեսի գուշակություններից շատերը, ժամանակակիցները տեսնում են իրականության վերածված օտար բնականության պատկերը, հեծում նրա ծանր լծի տակ, բայց դեռ մնում է ամենակենսականը, ամենից բաղձալին՝ ազատության ու ազգային վերածնության չիրականացած հեռանկարը: Եվ բանաստեղծը արձագանքելով ժամանակակիցների տրամադրություններին ու իղձերին, վստահ է, որ Ներսեսի այդ գուշակությունը ևս կիրականանա, կգա ազատության բաղձալի օրը.

Զինչ որ ասաց՝ եղև, այլև լինիցին...

Գեղարվեստական ու գաղափարական առումով կարևոր է հենց այս հավատը, բանաստեղծի այս խոր համոզմունքը: Մի կողմից դա տրամադրություն է՝ անկեղծ ապրումների հույզերով օծված, մյուս կողմից՝ գաղափար, ազատասիրական դարավոր տենչանքի արտահայտություն: Իր սև օրերի մղձավանջում բանաստեղծը հավատում և իր հավատն է ներշնչում ընթերցողին, իր ժողովրդին: Եվ սրա՝ լավատեսական հավատի և ազատագրվելու այդ վառ հույսի

մեջ է Բաղիշեցու այս պոեմի արժեքը: Պատահական չէ, որ նույն թեմային Բաղիշեցուց մեկ դար հետո դիմել է Հովասափ Սեբաստացին՝ մղված նույն ազդակից, արձագանքելու համար հայ ժողովրդի մեջ արթնացած ազատագրական տրամադրություններին ու յոենչանքին, ժողովրդին հույս ու հավատ ներշնչելու նույն նպատակով:

Բաղիշեցու պատմական բովանդակությամբ պոեմները, շնայած նրանց գեղարվեստական թերություններին ու կրոնական գաղափարայնությանը, այնուամենայնիվ, արձագանքն են դարաշրջանի հասարակական-քաղաքական այն տրամադրությունների ու ակնկալությունների, որոնք ավելի լիաշունչ և գեղարվեստորեն, ավելի բարձր են դրսևորվել բանաստեղծի մի այլ ստեղծագործության՝ «Ողբ մայրաքաղաքին Ստամպոլու» պատմա-քաղաքական պոեմի մեջ:

Զ. «ՈՂԲ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻՆ ՍՏԱՄՊՈԼՈՒ»

1453 թ. մայիսի 29-ի լուսաբացին թուրքական զորքերը, Մուհամմեդ Բ սուլթանի ղլխավորությամբ, կոտրելով Կոստանդնուպոլսի պաշտպանների հերոսական դիմադրությունը, ներխուժեցին քաղաք: Քաղաքն ընկավ: Ընկավ Բյուզանդական կայսրության վերջին պատվարը: Կայսրությունը դադարեց գոյություն ունենալուց: Արշունարքու և ավարատենչ թշնամին հրի ու սրի մատնեց քաղաքակրթության այդ հինավուրց օրրանը: Պալատները հրկիզվեցին, կողոպտվեցին հոյաշուք տաճարները, ոչնչացվեցին արվեստի բազմաթիվ հուշարձաններ: Բնակիչներից շատերին ստրկացրին և վաճառեցին, ոմանց էլ՝ բյուզանդական բանակի գերված շուրջ 3 հազար զինվորների հետ գլխատեցին: Խորտակված կայսրության մայրաքաղաքը հռչակվեց հաղթանակած օսմանյան կայսրության մայրաքաղաք՝ վերանվանվելով Իսլամպոլ:

Բյուզանդիայի անկման լուրը ցնցող տպավորություն առաջ բերեց ընդհանրապես քրիստոնեական երկրներում և, մանավանդ, նրա հարևան Հայաստանում: Հայ ժողովուրդը, որ հեծում էր մահմեդական բռնապետության լծի տակ, ի դեմս Բյուզանդիայի տեսնում էր իր ապագա ազատարարներից մեկին, հենվելով ոչ այնքան իրական պատմական հարաբերությունների, որքան հասարակական-քաղաքական այն տրամադրությունների վրա, որ հայ ժողովրդի բոլոր խավերին դարեր շարունակ ներշնչում էր ազատա-

դրական հնամենի ավանդադրույցը, որը, ինչպես ասացինք, հիմնականում հյուսված էր Ներսես Պարթևին և Ագաթոն փիլիսոփային վերագրված դուշակություններից⁷¹, տարբեր ժամանակների այնպիսի վերախմբագրմամբ, որ ամեն անգամ այն արձագանքեր ստեղծված պատմական իրադրությունը, համապատասխաներ դրան⁷²: Կոստանդնուպոլսի անկմամբ հայ ժողովուրդը կորցնում էր իր քաղաքական ակնկալությունների, աղատագրական իր հույսերի շավիղներից մեկը, աղատագրական ավանդադրույցի ներշնչած գիտակցության գիտակետից: Ճիշտ է, դեռևս 1439 թ. Ֆլորենցիայում ստորագրված հայ-լատին եկեղեցիների «Միություն կոնգալը» «քաղաքական խորքից զուրկ չէր», ինչպես գրում է Աշ. Հովհաննիսյանը, և որ այդ եկեղեցաժողովի հայ «Պատվիրակները այցելում են բյուզանդական Հովհաննես Պալեոլոգ կայսրին, որն օգնություն և պաշտպանություն է խոստանում հայերին, միայն թե գլուխ դա եկեղեցիների միությունը» և, որ ամենից կարևորն է, իրենց այդ կողմնորոշման մեջ «հույները և նրանց կայսրը կառչում էին եկեղեցիների միությունը՝ ոչ թե կրոնական պահանջից դրդված, այլ թուրքերի դեմ Արևմուտքի օգնությունը ապահովելու հույսով»⁷³, և սա իրական հող էր տալիս հայ ժողովրդի աղատագրության ակնկալություններին, բորբոքելով աղատագրական ավանդադրույցի հարուցած տրամադրությունները, սակայն ճիշտ է նաև այն, որ Արևմուտքից սպասված փրկության նկատմամբ հայ եկեղեցականության, հասարակական վերնախավերի կողմնորոշման ու վերաբերմունքի մեջ չկար միասնական գիծ: Եկեղեցիների միության դադարի արդ համակրանք չգտավ: Բացի այդ աղատագրական խոստումներ Եվրոպյան շատ էր տվել, միշտ նրբորեն քողարկելով իր իսկական նվաճողական նպատակները:

Բյուզանդիայի անկման իրադարձությունն առհասարակ ալեկոծեց հայ ժողովրդի բոլոր խավերին, խոր ու ծանր տպավորություն գործեց ժամանակակիցների գիտակցության վրա: Հայ ժողովրդի քաղաքական ակնկալություններն ու հասարակական տարբեր դիրքորոշումները նոր գույն ու երանգ ստացան պատմական

71 Տե՛ս Հ. Աճառյան, Հայկական մատենագիտություն, Ա., էջ 144:

72 Աշ. Հովհաննիսյան, Դրվագներ հայ աղատագրական մտքի պատմության, Ա., էջ 16—92:

73 Աշ. Հովհաննիսյան, Դրվագներ հայ աղատագրական մտքի պատմության, Բ., Երևան, 1959, էջ 7—8:

այդ մեծ շրջադարձի՝ Կ. Պոլսի անկման ողբերգական շնչի տակ: Խորն էր հայ ժողովրդի կսկիծը ոչ իբրև կարեկցանք՝ բարբարոսներից պատուհասված քաղաքակիրթ մի ժողովրդի հանդեպ, այլ իբրև մի վիշտ՝ ծնված սեփական բախտին հասած հարվածից:

Միջնադարյան հայ գրականության մեջ Կոստանդնուպոլսի առմանը նվիրված է երկու ողբ, որոնցից մեկի հեղինակն է Աբրահամ Անկյուրացին, մյուսինը՝ Առաքել Բաղիշեցին: Ժանրային առումով թե՛ Անկյուրացու և թե՛ Բաղիշեցու ողբերը պատկանում են պատմա-քաղաքական պոեմների թվին: Ողբը, որի առաջին օրինակը հայ գրականության մեջ տվել է Մովսես Խորենացին, սովորաբար պատմական որևէ նշանավոր, բայց ողբերգական իրադարձության նվիրված ստեղծագործություն է, ուր պատմական փաստանյութը մատուցվում է քնարական տարրի գերակշռությամբ, իսկ գաղափարական-քաղաքական բովանդակությունը կազմում է հայրենասիրությունը:

Միջնադարյան հայ գրականությունը հարուստ է պատմական ողբերով: Ողբերգության մեջ հեղինակ մի նոր երանգ, անհատական ուրույն մի գիծ է ներդրել գրական այդ տեսակի զարգացման մեջ: Այսուհանդերձ հայ գրականության ողբերից լավագույնը, նրանց պսակը, ներսես Շնորհալու «Ողբ Եղեսիոյ» գործն է՝ մտահղացման մեջ ինքնատիպ, կատարման մեջ՝ բարձրարվեստ, նկարագրությունների մեջ՝ ճշգրիտ, զգացմունքների մեջ՝ անկեղծ, տխրության մեջ՝ մեղմ, զայրույթի պահին՝ բուռն ու անդուսպ,—և այդ բոլորը քնականորեն միահյուսված հեղինակի հայրենասիրական պաթոսին ու քաղաքական, գաղափարական հստակ միտումին: Չկա մի հեղինակ, որ Շնորհալուց հետո ողբ լինի գրած և կրած չլինի նրա ուղղակի կամ անուղղակի ազդեցությունը: Սակայն անկախ գաղափարական այս կամ այն տարբերություններից, ողբերի բոլոր հեղինակներն էլ պատմական իրադարձության, կատարված դեպքի պնդման հարցում ելնում են կրոնական մեկնակետից, ամեն ինչ համարում նախախնամության կամքի արտահայտություն, պատուհասը՝ մարդկային մեղքի արգասիք, պարզեցնելով բարեպաշտության: Այս առումով Բաղիշեցին և Անկյուրացին ևս բացառություն չեն, թեև նույն նյութին նվիրված նրանց ողբերը գրված են անհատական մոտեցման, գեղարվեստական յուրովի մարմնավորման ու գաղափարական լուսաբանման տարբեր հայեցակետերից:

Երկու հեղինակների գործերն էլ ունեն բազմաթիվ ընդօրինա-

կություններ, մի քանի հրատարակություններ, թարգմանություններ: Եթե ժամանակակիցների համար դրանք ունեցել են գեղարվեստական հետաքրքրություն, սիրվել ու տարածվել են ժողովրդի մեջ, ապա նոր ժամանակներում ավելի շատ պատմական արժեք ունեն, դիտվում են իբրև սկզբնաղբյուրներ, թեև, իհարկե, չի անտեսվել նաև նրանց գեղարվեստական նշանակությունը: Ողբերը հայերեն և ռուսերեն հրատարակել է Հ. Անասյանը: Նա ողբերն արժեքավորում է որպես Բյուզանդիայի անկման վերաբերյալ սկզբնաղբյուրներ՝ դնելով դրանք միջազգային շրջանառության մեջ: Հայ ժողովրդի ազատագրական մտքի պատմության առանձին, դրվագների առնչությամբ դրանց, ինչպես ասել ենք, անդրադարձել է նաև Աշ. Հովհաննիսյանը:

Երկու ողբերի նյութն էլ նույնն է՝ Կոստանդնուպոլսի անկումը, մատուցված հույների նկատմամբ համակրանքի, թուրքերի նկատմամբ ատելության զգացմունքով: Եթե Անկյուրացին ավելի ուշադրություն է դարձնում ծավալվող դեպքերի պատմական հաջորդականությանը՝ սկսելով թուրքերի ռազմական նախապատրաստություններից և վերջացնում քաղաքի անկմանը հաջորդած մի քանի, օրինակ, վերաբնակեցման դեպքերի նկարագրությամբ, ապա Բաղիշեցին, ընդհակառակը, սկսում է ուղղակի առման փաստից, առանց անդրադառնալու առանձին որոշակի դեպքի, զուտ քնարական մոտեցմամբ: Այս տեսակետից երկու ողբերը լրացնում են իրար և, կարելի է ասել, որ Բաղիշեցին սկսում է այնտեղից, որտեղ վերջակետ է դնում Անկյուրացին: Անկյուրացու հաղորդած տեղեկությունները ճշմարտացի են, պատմականորեն՝ հավաստի: Ինքն Անկյուրացին տեսել էր Կ. Պոլիսը, մի քանի ամիս ապրել էր այնտեղ, սակայն մենք հակված ենք կարծելու, որ չնայած Անկյուրացու տեղեկությունների արժանահավատությանը, նա չի եղել պաշարման մեջ, հետևաբար՝ ականատես, ինչպես տեղ է գտել քանասիրության ու պատմագիտության մեջ⁷⁴: Ողբում ուղղակի հիշատակություն չկա հեղինակի ականատես լինելու. պաշարման մեջ գտնվելու մասին: Հետաքրքրական է և այս առումով Անկյուրացու տեղեկությունը բյուզանդական վերջին կայսրի՝ Կոստանդին Դրազասի մասին: Հայտնի է, որ նա սպանվել է քաղաքի պաշա-

74 Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Հայապատում, էջ 126—127; Գ. Զարբհանյան, Պատմություն հայերեն դպրության, Բ, էջ 168—169; Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն, Ա, էջ 81—82; Հ. Անասյան, Հայկական աղբյուրները, էջ 20:

սլանության համար մղված մարտերից մեկում և որ նրա մարմինը, սուլթան Մուհամմեդ Բ-ի հրամանով, փնտրել և գտել են դիակների մեջ, ճանաչելով նրան ոսկե արծվի այն դարդանկարից, որ ըստ սովորության իրենց կոշիկի վրա կրել են բյուզանդական կայսրները⁷⁵։ Բայց տակավին այդ օրերին անստուգուծություն ու տարակարծություններ են եղել ժամանակակիցների մեջ։ Ոմանք կարծել են, որ նա նալ է նստել ու փախել Արևմուտք, մյուսները՝ թե նա թաքնվել է քաղաքում, ոմանք էլ իրավացիորեն պնդել են, թե նա ընկել է մարտում՝ զենքը ձեռքին⁷⁶։

Անկյուրացին, ինչպես նաև ժամանակակից հիշատակագիր Դավիթ Խարբերդցին, պաշտպանում են փախուստի վարկածը⁷⁷։ Թեև այս տեղեկությունը ստույգ չէ ըստ էության, սակայն ճշմարիտ է՝ ըստ երևույթին։ Անկյուրացին հավատարմորեն է հաղորդել ժամանակին տարածված կարծիքներից մեկը։ Կարծիքը սխալ է սլատմականորեն, բայց Անկյուրացին հավատարիմ է ժամանակի մտայնությանը, ոգուն։

Անկյուրացու ողբը, որն աչքի է ընկնում պարզ սլատումի բնականութամբ ու բանաստեղծի զուսպ զգացմունքների ճշմարտացիությամբ, գեղարվեստական արժեքավոր ստեղծագործություն լինելուց բացի՝ սլատմական կարևոր սկզբնաղբյուր է։ Հեղինակի հաղորդած տվյալները հիմնականում ստույգ են և ոչ միայն հավաստում կամ հերքում են Կ. Պոլսի անկման մասին օտարալեզու մատենագրության տվյալները, այլև նշանակալից չափով լրացնում են դրանք։

Հայտնի է, որ թուրքական նվաճողական քաղաքականությունը Բյուզանդիայի անկման սլատճառներից մեկն էր միայն։ Բյուզանդիայի թուլացման, սլատ նաև նրա կործանման մեջ կոշիկ դեր էին խաղում կայսրության տնտեսական ու քաղաքական ներքին գործոնները։ Տնտեսական անկմանը զուգընթաց՝ սրվել էին դասակար-

75 Հ. Անասյան, Հայկական աղբյուրները, էջ 13—14։

76 Հմմտ. „Труды отдела древнерусской литературы“, т. X, 1954, стр. 163։

77 Թուրքերը քաղաքը գրավելուց հետո, ըստ Դավիթ Խարբերդցու, «Պատրիարքն ու թագաւորն...մտեալ ի նաւ մի մեծ և բազում ժողովրդեամբք իբրև քսան հազար արամբ փախստական զնացին ի Հռովմ» (Գ. Մովսէսյանց, Թորոս աղբար, Բ, էջ 380)։ Իսկ ըստ Անկյուրացու՝ Ֆրանկ մի նաւնաւտ «առեալ զթագաւորն և զմեծամեծս՝ նաւով փախեաւ վերայ Ժովին» (Հ. Անասյան, Հայկական աղբյուրները, էջ 41)։

գային հակամարտությունները: Օտարերկրյա առևտրականներն ու ձեռնարկատերերը վարում էին պառակտողական քաղաքականություն, ջլատելով Բյուզանդիայի տնտեսական զարգացումը: Դավաճանական քաղաքականություն էր վարում նաև հույն ավագանու մի մասը: Այսպիսով, թուրքական արշավանքի նախօրեին արդեն կային քաղաքական տարբեր հոսանքներ՝ ազգային-ուղղափառական, արևմտա-լատինասիրական և թուրքասիրական կուսակցություններ՝ իրենց իրարամերժ ձգտումներով ու շահերով⁷⁸:

Անկյուրացին հակված է ազգային-ուղղափառական, Բաղիշեցին՝ լատինասիրական կուսակցության քաղաքական տեսագծին: Կ. Պոլսի անկման պատճառներից մեկը Անկյուրացին իրավացիորեն տեսնում էր «անգութ լատինների» միջամտության, վարձկան ֆրանկների պառակտողական գործունեության մեջ⁷⁹: Բացասական վերաբերմունք ունենալով Արևմուտքի օգնության նկատմամբ, Անկյուրացին հայ ժողովրդի ազատագրության հույսը չի կապում խաչակրաց նոր արշավանքի հետ, միջնդեռ, ընդհակառակը, թարմացնելով խաչակրաց արշավանքների հույսն ու երազը, նոր ուժ տալով «աստվածային սուրբ հայրապետների» հին մարգարեություններին, Բաղիշեցին հայ ժողովրդի ազատությանը սպասում է Արևմուտքից, ֆրանկներից: Սա ցույց է տալիս, որ հայկական միջավայրում, գոնե մտավորականության և եկեղեցականության շրջաններում, կային տարբեր դիրքորոշումներ՝ Արևմուտքից ակնկալված ազատագրության հույսի նկատմամբ: Անկյուրացուց ունեցած կողմնորոշման հենց այս տարբերությամբ էլ պայմանավորված է Բաղիշեցու Ողբի գեղարվեստական առանձնահատկությունը, նրա լավատեսական ու հայրենասիրական կենդանի շունչն ու ոգին:

Բաղիշեցու Ողբը, որը նույնպես գրվել է 1453 թ., նրա ստեղծագործություններից լավագույնն է և, միաժամանակ, միջնադարյան հայ պատմա-քաղաքական ուշագրավ պոեմներից մեկը: Հայ ժողովրդի ազատագրական երազանքն ու նրա լավատեսական հեռանկարը, ինչպես տեսանք, այս կամ այն չափով իրենց արտահայտությունն էին գտել Բաղիշեցու չափածո թե արձակ մի շարք երկերում, այդ գաղափարն աղերսելով ազատագրական վաղեմի ավանդազրույցի, տեսիլների ու մարգարեությունների հետ, հաղթական մի նոր խաչակրաց արշավանքի հետ: «Ողբ»-ում

78 Տե՛ս 2. Անասյան, Հայկական աղբյուրները, էջ 12—16:

79 Տե՛ս Աշ. Հովհաննիսյան, Դավաճներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, Ա, էջ 89—90:

ամենից ավելի լրիվ ու գեղարվեստորեն գեղեցիկ է արտահայտվել այդ գաղափարը:

Կառուցվածքային առումով Բաղիշեցու «Ողբը» բաղկացած է երեք մասից և հեղինակի վերջընթեր հիշատակարանից:

Առաջին մասը, ուր հեղինակը, կոծի հրավիրելով մեծանուն հին այրերից Հովհաննես Ոսկեբերանին, Թեոդոս և Հուստինիանոս կայսրերին և այլոց, եղերամոր նման սգում է խորտակված քաղաքի անցյալի փառքն ու վայելչությունը՝ աղետալի ներկայի հակադրությամբ և, չվերհիշելով անցյալի քաղաքական հակամարտություններն ու դավանաբանական հին տարածայնությունները, արտահայտում է այն խորին ակնածանքն ու պաշտամունքը, որ տածել են հայերը Բյուզանդիայի՝ իբրև քաղաքակրթության մշտաբուրբ օջախի հանդեպ և ամեն անգամ սուղն ավարտում է «Ստամպոլ» կոչականով՝ ստեղծելով անմիջական դիմումի տխուր հանդիսավորություն:

Երանութեանց էիր տեղի և դովութեանց պատճառ, Ստամպո՛լ,
Այսօր դարձար դու եղիելի, նախատանաց տեղի, Ստամպո՛լ:
Վա՛յ և եղո՛ւկ ժամանակիս, որ լսեցաք զձայն քո, Ստամպո՛լ,
Եթէ՝ Ասին և գերեցին ազգն Բուրբաց զմեծն Ստամպո՛լ:
Յորժամ հնչէր ձայն զանդակին յեկեղեցիքն քո, Ստամպո՛լ,
Երկնային զօրքն իջանէին և պարէին ի քեզ, Ստամպո՛լ:
Փոխան ժամուն և զանգակին՝ մուղրիք ձայնն ի քեզ, Ստամպո՛լ,
Յեկեղեցիքն ամենեքին նամաղ կարդան ի քեզ, Ստամպո՛լ:

Երկրորդ մասը, ուր սուղն արդեն ավարտվում է «Բիւզանդիա» բառով, նույն կոծի շարունակությունն է, էլի անցյալի մեծավայելչության և դժբախտ ներկայի պատկերների թվարկմամբ, այն տարբերությամբ սակայն, որ այստեղ ողբասացի մոտ արդեն առկայծում է խորտակված հազարամյա կայսրության ազատագրության ու վերակենդանացման հույսը՝ զվարթ մի ցուր տալով ընդհանուր մռայլ տրամադրությանն ու բանաստեղծի ծանր ապրումներին.

Արդ ակն ունիմ կատարածին, թէ նորոգիս, Բիւզա՛նդիա,
Եւ ազատիս յանօրինաց բռնութենէն, Բիւզա՛նդիա:

Երրորդ մասը, որն աղատ է ձևական նախորդ կաշկանդումներից, գրված է — ին հանգով և, ըստ էության, նոր թեմա է, հայ ժողովրդի և Բյուզանդիայի ազատագրության թեման: Պատահական չէ, որ ձեռագրերում այս մասն ունի բազմաթիվ առանձին ընդօրինակու-

թյուններ՝ իրենց խորագրերով: Խարմացնելով խաշակրաց նոր արշավանքի հին երազանքները, նոր շունչ տալով ազատագրական մշտական բաղձանքներին, Բաղիշեցին կարևոր մի փոփոխություն է մտցնում, եթե կարելի է ասել, խաշակիւրների զորաբանակների նոր երթուղու մեջ: Ըստ Բաղիշեցու, այդ նոր արշավանքը ոչ թե անմիջապես ուղղված է լինելու Երուսաղեմի վրա, այլ նրանք նախ՝ ազատագրելու են Բյուզանդիան, հետո՝ Երուսաղեմը և ապա՝ Հայաստանը, գրավելու են Թավրիզը և հասնելու մինչև Խորասան:

Գայցեն ծովով և ցամաքով որպէս, զաստեղս, որ ոչ թուին,
Յորդորելով դամենեսեան աստուածառաք պատերազմին:
Նախ զըՍտամպոլ քաղաքն առնուն ամենազօր կամօք փրկչին,
Ապա յառաջ համարձակին և ի բոլոր աշխարհ սփռին:
Ելցեն յերկիրն յԱրևելից և կոտորեն զամենեսին,
Որպէս զառիւծ մոնչելով ի յանօրէնս համարձակին:
Առնուն զքաղաքն Երուսաղէմ՝ զտնօրինութեան տեառն տեղին.
Ոսկիապատ զարդարեսցեն զգուռն Յարութեան գերեզմանին:

Անթիվ են լինելու այդ զորքերը, հզոր ու անպարտ.

Անթիւ լինին զօրքն Ֆրանկին, որպէս զաւաղ յեղր ի ծովին,
Ոչ որ կարէ յաղթել նոցին, արիական Ֆրանկ աղգին:
Որպէս կայծակն ի յեղեգան ի յալլազգիքն արձակեսցին,
Եւ հաւածին ազգն Տաճկաց, զի հակառակ են սուրբ խաչին:

Ֆրանկ այդ զորաբանակների առաջնորդները, ինչպես հավաստիացնում է Բաղիշեցին, լինելու են ժառանգները հալազգի ալն ռազմիկների, որոնք մնացել էին Հռոմում՝ Տրդատ հայոց արքայի զորքերից:

Ջորս հարիւր մարդ ի հոն թողին յԱրշակունեաց Պահլավունին,
Զի մնացեն և ամեսցին, Ֆրանկը ընդ Հայք միաբանին:
Արդ, առաջնորդք նոքա լինին արիական Ֆրանկ ազգին,
Գայցեն յերկիրս հաստատին և օգնական մեզ լինիցին:

Նրանք՝ հալազարմ այդ առաջնորդները, ըստ Բաղիշեցու, ապավինած ֆրանկների զինական զորությանը, ազատություն ու անկախություն են բերելու հայ ժողովրդին, վերականգնելու են հայոց խորտակված դահը Արշակունիների քաղաքամայր Վաղարշապատում, կաթողիկոսական աթոռին նորից բազմելու են Լուսավորչի տան շառավիղները, նորից դրախտավայր է դառնալու հայոց արյունոտ հողը, ուր ազատ շունչ է քաշելու վերածնված

ժողովուրդը՝ ապրելով բարեկեցության, խաղաղության ու երջանկության մեջ:

Առնուն զգաւառն Այրարատեան, որ է տեղիք Լուսաւորչին,
Թագաւորն յէջմիածին՝ Վաղարշապատ սուրբ քաղաքին:

Եվ այն ժամանակ՝

Ազգս Հայոց պայծառանայ, զի յայլազգեացն աղատեսցին,
Բերկրեալ ցնծան ամենեքեան՝ որպէս յաւուրս Լուսաւորչին:

Բաղիշեցու այս պայծառ հավատը, իբրև խորին համոզմունք, լույսի պես ճառագում է տողից տող և, ուրվագծելով ըղձալի հեռապատկերը, ընթերցողին համակում զգացմունքների նույն ջերմությամբ, ներշնչում և՛ հավատ, և՛ հույս: Բանաստեղծը, և նրա խոսքի ներգործության տակ՝ ընթերցողը ևս, խորապես հավատացած է, որ մահմեդական բարբարոսների տիրապետությունը չի կարող մշտատև լինել այն ժողովուրդների վրա, որոնք մարդկությանը քաղաքակրթության օրենքներ են տվել, գիտության ու արվեստի հրաշալիքներ, որ երբեմնի ծաղկուն այդ վայրերը վերածաղկելու են նորից, դալու է այդ ժողովուրդների ազատագրության երազած օրը և ներկայի բռնակալները՝ կիսալուսնի մոլեռանդ երկրպագուները, այն ժամանակ պետք է «որպէս փոշի անհետ լինին» և «առհասարակ կործանեսցին»: Բանաստեղծի հույսը հույս է տալիս լքվածներին, խոհը՝ իմաստ նրանց ձգտումներին, հավատը՝ պայքարի ոգի ներշնչում մարդկանց, երազանքը դարձնում ըղձալի նպատակ: «Այդ հույսին, այդ հավատին, այդ երազին մեջ ամբողջ հայ ցեղին հոգեբանությունն ու ճակատագիրն ի հայտ կուգան», — գրել է Ա. Զոսյանյանը «Ողբի» երրորդ հատվածի մասին, — այդ «կտորն ամենեն հատկանշականներեն մեկն է, զոր մեր հին գրականությունը թողած ըլլա...»⁸⁰:

Ավելացնենք նաև Մ. Աբեղյանի խորիմաստ զնահատականը՝ տրված «Ողբին». «Ողբի կարևոր նպատակն է մարգարեական տոնով քաջալերել լքվածներին և հուսադրել քաղաքական աղատության վերաբերմամբ, կենտրոնը Վաղարշապատ, որ չունի Շնորհալին»: Այն «իբր գաղափարով կարևոր և ուժեղ է», ձևով թեև միակերպ, «բայց ժամանակակիցների համար անշուշտ արժեքավոր, նրանց հարկավոր է բովանդակությունը, որ է կենդանի, հուսալից շնչով ու հավատքով», և մշտարժարժ է եղել հայ ժողովուրդի այն

⁸⁰ «Անահիտ», 1901, № 9, էջ 217:

հույսն ու հավատը, թե «Հայաստանը, ինչպես առասպելական ֆենիքսը, մոխիրների միջից կվերակենդանանա և կաճի»⁸¹։

Արժեքավոր է նաև «Ողբի» հեղինակային հիշատակարանը։ Բավական է ասել, որ Բաղիշեցու մասին ոչ մի այլ աղբյուր այնքան տվյալներ չի պարունակում, որքան այդ հիշատակարանը։

Բաղիշեցու «Ողբի» վրա նկատելի է երկակի ազդեցություն։ Եթե գաղափարական առումով, հատկապես խաչակրաց նոր արշավանքի հույսի փայփայման ու դեպի մահմեդականությունն ունեցած իր անսքող հակակրանքի ու քրիստոնյա ժողովուրդների վերջնական հաղթանակի մեջ Բաղիշեցին առավելապես գտնվում է Ն. Շնորհալու «Ողբ Շղեսիոյ»-ի ազդեցության տակ, ապա «Ողբի» գեղարվեստական մարմնավորման մեջ, հատկապես նրա առաջին երկու մասերի վրա, զգացվում է Գրիգոր Տղայի «Բան ողբերգական վաճառ առման Երուսաղէմի» պոեմի ակներև ազդեցությունը։ Զուգադրենք միայն մեկական հատվածներ՝ երկու գործերից.

Դրիգոր Տղա

Ո՛չ ունիս քող, Երուսաղէ՛մ,
Եւ ո՛չ հանդերձ, Երուսաղէ՛մ,
Ո՛չ վարդարանք, Երուսաղէ՛մ:
Պունիկ եղեր, Երուսաղէ՛մ,
Եւ խայտառակ, Երուսաղէ՛մ,
Արեամբ լցեալ, Երուսաղէ՛մ,
Որպէս զծով, Երուսաղէ՛մ⁸²։

Առաքել Բաղիշեցի

էիր պայծառ դու, Ստամպո՛ւլ,
արեգական նման, Ստամպո՛ւլ:
Խաւարեցար միջօրէի
յանօրինաց դու, Ստամպո՛ւլ:
Աղբիւր կենաց դու, Ստամպո՛ւլ,
Ժարակիւղց դու, Ստամպո՛ւլ,
Յանօրինաց ցամաքեցաւ
ջուրն կենաց քո, Ստամպո՛ւլ:

Ազդվելով իր նախորդներից, Բաղիշեցին, սակայն, ունեցել է նաև իր ազդեցությունը՝ իրեն հետնորդած միջնադարյան մեր մի շարք ողբասացների վրա։ Նրա լավատեսական շունչը, համոզմունք դարձած նրա պայծառ հավատը, հայրենասիրական ու ազատագրական նրա տենչերն ու ոգորումները սիրելի ու սրտամոտ են եղել Հովասափ Սեբաստացուն, Սիմեոն Ապարանցուն, Երեմիա Քյոմուրճյանին և ուրիշ բանաստեղծներին։

Երեմիա Քյոմուրճյանն օսմանյան կայսրության 400 տարվա պատմությանը նվիրված իր գրքում Բյուզանդիայի անկման կապակցությամբ գրել է գեղեցիկ մի ողբ, ուր անվանապես հիշա-

⁸¹ Մ. Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, Բ, էջ 389։

⁸² Dulaurier Ed., Recueil des historiens des Croisades, Paris, 1869, p. 282.

տակում է Առաքել Բաղիշեցուն, տալով նրա «Ողբի» հակիրճ, բայց ուշագրավ գնահատականը.

Ժամ է մեղ ըստ ներսէսի, որ զմերհայունն էր ողբագրեալ,
Սա ի վեր քան ըղնոցայն, որ Կոստանդնուպօլիս յարգեալ,
Ընդ որ Առաքել վարդապետն մեր ի նոյն աուրս այսմ վշտակցեալ
Բանս գրէ լալոյ արժան, զսօղս իրացն յետ և սփոփեալ⁸³:

Բաղիշեցու «Ողբը», որի սկեռուն գաղափարը հայրենասիրությունն ու ազատասիրությունն է՝ տողորված լավատեսական հույսի ու հավատի համակիշ շնչով, բանաստեղծի ասլրած դարաշրջանի հասարակական-քաղաքական տրամադրությունների ու զգացմունքների ճշմարտացի արձագանքն է, որը դարեր շարունակ լայն ժողովրդականություն է տվել նրան՝ իր ուրույն տեղը նվաճելով միջնադարյան հայ բանաստեղծության լավագույն գործերի շարքում:

* * *

Բաղիշեցու ստեղծագործությունը, որը միջնադարյան հայ գրականության զարգացման կարևոր օղակներից է, արժանի տեղ ունի հայ մշակույթի պատմության մեջ: Հակասական է բանաստեղծի աշխարհայացքը, հակասական է նաև նրա ստեղծագործության ներքին բովանդակությունը: Իբրև հոգևորական՝ հավատարիմ քրիստոնեական աշխարհայեցողությանը, նա ձգտել է տևական դարձնել եկեղեցու տիրապետությունն ու գաղափարախոսությունը, մինչդեռ իբրև բանաստեղծ, կապված իրականությանն ու կյանքին, նա արձագանքել է իր ժողովրդի տանջանքին ու տենջանքին, արտահայտել նրա հույզերն ու հույսերը, շարունակելով իր նախորդների՝ միջնադարյան հայ մեծանուն տաղերգուների սկսած գրականության աշխարհականացման ընթացքը և դրանով իսկ թուլացրել եկեղեցու գաղափարախոսության հիմքերը:

Բաղիշեցու ստեղծագործության մեջ բեկվել են մի կողմից աշխարհուրացության միջնադարյան հայացքները՝ հոգու փրկության կրոնամիտ տեսանկյունից, — և դա միջնադարյանն է, հինը Բաղիշեցու մոտ, — մյուս կողմից՝ մարգասիրությամբ հագեցած կենսասիրությունը և ժողովրդի հասարակական-քաղաքական տրամադրությունները, ազատագրական նրա բաղձանքն ու երազանքը՝ հայրենասիրական տաք զգացմունքներով օծուն ու լավատեսությամբ

83 Հ. Անալյան, Հայկական աղբյուրները, էջ 85:

համակված, — և դա նորն է, արժեքավորը Բաղիշեցու մոտ, որ և պո-
կելով նրան կրոնական անձուկ շավղից, դնում է հայ գրականու-
թյան դարգացման մայրուղու վրա, կապելով նոր ժամանակների
հետ: Ձգտելով դյուրամատչելիության, բայց և չհրաժարվելով գրա-
բարից, Բաղիշեցին իր ստեղծագործության լեզուն մոտեցրեց ժողո-
վրդական լեզվամտածողությանը, ուսմկերենին: Նա երբեք անտար-
բեր շմնաց իր ժամանակի իրադարձությունների, իր ժողովրդի կյան-
քի ու բախտի հանդեպ, գոյատևման համար նրա մղած պայքարի ու
ջանքի նկատմամբ: Ինչ հուզել է իր ժողովրդին, հուզել է և նրան:
Ճանաչել իր ժողովրդին ու նրա պատմությունը, հաղորդակից
լինել նրա ստեղծագործական ուժերին, արտահայտել նրա վիշտն
ու տենչը և սեփական ստեղծագործությամբ օգնել նրան դիմագրա-
վելու պատմության փորձություններին, հույս ու հավատ ներշնչել
նրան՝ աղստագրության բաղձալի հեռանկարի ուրվագծմամբ,
— ահա Առաքել Բաղիշեցու նպատակը, որն իրականացրել է նա
բնության շնորհած իր համեստ ձիրքի նվիրաբերումով:

ԲՆԱԳՐԵՐ

Այստեղ ներկայացվում է Առաքել Բաղիշեցու ստեղծագործութ-
 թյան մի մասը՝ նրա չափածո լավագույն գործերը: Բնագրերը
 կաղմելիս նկատի ենք ունեցել ինչպես ձեռագիր, այնպես էլ տալա-
 գիր աղբյուրները, դրանցից յուրաքանչյուրը նշանակելով լատի-
 ներեն ալբուրենի տառերով: Աղբյուրներից մեկը, որպես կանոն
 լավագույնը և հնագույնը, ընդունել ենք հիմք՝ մյուս բոլոր օրի-
 նակները համեմատելով նրա հետ: Անկախ օրինակից նախ-
 րնարելի ենք համարել մեր կարծիքով ճիշտ ընթերց-
 վածը, այլընթերցվածները տալով տողատակին: Աշխատել ենք
 հավատարիմ մնալ զրաբարյան ուղղագրությանը, հաշվի առնելով,
 սակայն, թե՛ միջին հայերենի առանձնահատկությունները և թե՛
 բանաստեղծի լեզվաոճական անհատականությունը:

1. Գաղտնավանկի ը ձայնավորը պահպանել ենք շատ քիչ
 դեպքերում՝ ելնելով սաղաշափական անհրաժեշտությունից:

2. —ալ գրությունը, եթե այն համարժեք է օ-ի, միշտ վերածել
 ենք իր համարժեքին. օրինակ՝ այսաւր—այսօր, առաւաւտ—առաւօտ:
 Եվ ընդհակառակը, եթե —օ-ն համարժեք է աւ-ի, փոխարինել ենք
 իր համարժեքով. օրինակ՝ յօէտ—յաւէտ:

3. —աւղ, —օղ, —ող գրության ձևերից, օրինակ՝ ծնաւղ, ծնօղ,
 ծնող, պահպանում ենք —ող գրությունը, մյուս ձևերը չգիտելով
 սարընթերցված:

4. —աւ և աւղ գրության ձևերն անփոփոխ ենք թողել ինչպես
 եզակի ալլընթերցվածներում, օրինակ՝ գրաւղ փխ երգող, այնպես
 էլ բանական հոդող բառերում, օրինակ՝ աւտարութիւն, ուր —ա-ն
 բանականի սկզբնատառ է:

5. Այլընթերցված չենք համարում յ-ի գրության հետ կապ-
 ված մի քանի դեպքեր. առաջին՝ ա հոդակապից հետո, օրինակ՝
 Բաղցրայխօս, մարդայսէր և այլն. երկրորդ՝ բայի առանձին ձևե-
 րում, օրինակ՝ գրեայ, մնա, զարմացա և այլն. երրորդ՝ առանձին
 դերանունների մեջ, օրինակ՝ սայ, դայ, նայ. և, վերջապես, գոյա-
 կաններում, օրինակ՝ տղա, արեա, վկա և այլն:

6. Ազատ ենք վարվել եւ ու և գրութեան հետ. մեծատառը՝ եւ, մշուս դեպքերում՝ և:

7. Հատուկ անունները տվել ենք մեծատառով:

8. Բացել ենք հասլավված ձևերը, թվերը և գաղափարանշանները:

9. Չենք տվել բացահայտ վրիպակները:

10. Կետադրութիւնը նշանակել ենք կետադրութեան արդի կանոնների հաշվառմամբ:

Բնագրերի աղբյուրները, ինչպես նաև առանձին ծանոթագրութիւններ, տվել ենք «Ծանոթագրութիւններ» բաժնում*:

* Այս գիրքը տպագրութեան մեջ էր, երբ լույս տեսավ Ա. Քյոշկերյանի «Մի նորահայտ անհատական գանձարան» հոգովածը («Էջմիածին», 1970, № 2—է, էջ 98—103, № Ժ, էջ 50—55): Ուսումնասիրելով Երևանի Մաշտոցյան Մատենադարանի № 6527 գանձարանը (Ժամանակ՝ 1528 թ., գրիչ՝ Ստեփանոս Եպիսկոպոս, տեղ՝ Ղուլթիկ գյուղ), Քյոշկերյանը գտնում է, որ դա անհատական գանձարան է և նրա բոլոր գործերը պատկանում են Առ. Բաղիշեցուն: Դրանց մի մասը հայտնի չի եղել մեզ և, բնականաբար, չենք անդրադարձել մեր ուսումնասիրութեան մեջ: Այդ գործերը սոսկ քանակապես են հարստացնում Բաղիշեցու կրօնական երգերի շարքը և, առանձնակի հետաքրքրութիւն ներկայացնելով հայկական գանձարանի պատմութեան լուսաբանման դիտակետից, սակայն էապես ոչինչ չեն ավելացնում բանաստեղծի գրական դիմանկարին:

**ԲՕՆՔ ԽՐԱՏԱԿԱՆՔ ՅԱՌԱՔԵԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ
ԲԱՂԻՇԵՑՈՅ ՅԱՂԱԳՍ ՄԱՆԿԱՆՑ**

*Այբն աստուծոյ է օրինակ,
Ուսուցանէ զքեզ համարձակ.
Մանո՛ւկ, դու լեր մտօքդ յստակ,
Ննջեցելոց քոց յիշատակ:*

- 5 *Բենն բազում տայ քեզ խրատ,
Թէ՛ ի մեղաց փախի՛ր ի զատ,
Ուսմամբ գրոց դու լե՛ր հաստատ,
Մաքուր մարմնով սուրբ ՚լ անարատ:
Գիմն գործոց բարեաց ասէ,*

Խորագիր.

ADE Բանք խրատականք ի (D չիք ի) յԱռաքել վարդապետէ Բաղիշեցոյ (D Բաղըշեցոյ) յաղագս մանկանց (D մանկան տղայոց) խրատ (AD չիք խրատ) BCL Խրատ մանկանց տղայոց յուսումնասիրաց, ասացեալ Առաքել վարդապետէ ոտանաւոր տաղիւ չափ այբուբենից FHPQ Առաքել վարդապետէ ասացեալ ոտանաւոր չափով ըստ տառից այբուբենիցն խրատ (Q ի խրատ) մանկանց GN Խրատ մանկագուհից Առաքել վարդապետի ասացեալ IKM անխորագիր O Բան խրատական յԱռաքել վարդապետէ յաղագս մանկանց R Տաղ. խրատ բարի և պիտանի յԱռաքել վարդապետէ Բաղիշեցւոյ ասացեալ S Խրատք յոյժ պիտանի յԱռաքել վարդապետէ վասն մանկանցն, տունք ՀԲ

- 1 HPQ յօրինակ
- 2 M քեզ S համրակ փխ համարձակ
- 3 L միտքդ S մտօք KM յիստակ
- 4 P ննջեցելոյ քո
- 6 I չարեաց սրբազրված՝ մեղաց M չարեաց փխ մեղաց GN կացիր փխ փախիր
- 7 F յուսման HPQ յուսմամբ S ուսման DEHIKMPQRS լեր դու
- 8 GN հոգւով փխ մարմնով BGLRS չիք ՚լ
- 9 I գէմն M գէմն IKMR զգործոց KR բարեացն

- 10 Առիթ կենաց, ով ոք լսէ,
 Զբանս զրոց ի մի՞տ պահէ,
 Որ սուրբ հոգին ի քեզ բնակէ:
- Դու, որ տղայ ես հասակով,
 Մի՛ ծոյլ կենար մրափելով,
 15 Այլ հրեշտակաց նմանելով,
 Որ սաղմոսեն ձայնիւ երգով:
- Եթէ բանից լինիս խնդիր,
 Նա՛ որ առնուս թիկանցդ բիր.
 Աստէն լինիս դու բարձր, ընտիր,
 20 Անդէն պարզեք առնուս և ձիր:
- Զերդ զմեղու լե՛ր ժրաջան
 Եւ փափագող լինիս ուսման,
 Որ շատ մարդիկք քեզ վա՛շ կարգան
 Եւ քո ծնողացն երանի տան:
- 25 Է մեծագոյն փառք աշխարհի
 Այնմ, որ ուսմանն հետեի,
 Աստ ամենի է սիրելի
 Ի անդ ընտրելոց կարգն խառնի:

- 11 D խրատոց (GN խրատու KR կենաց M խրատուց) փխ զրոց I խրատույ
 սրբազրվամ՝ զրոց G առցէ փխ պահէ
- 14 BCKL ծուլ N ծո (F ծոյ) փխ ծոյլ F կենայր E մրաբելով
- 16 IMR ուրք
- 17 IM բանիս R բանիւ E խնտիր
- 18 DEHOP նայ KMR չիք նա I թիկունդ K ի թիկունդ MR ի թիկունդ
- 19 DR առաէնս IK չիք դու F բարձ փխ բարձր DIK և (M ու) ընտիր O ընդիր
- 20 D անտէնն DS առնուս պարզեք FGIOPR անտէն K անդէնն O պարզեղ !
 առնես սրբազրվամ՝ առնուս M առնես DGIKMNR դու փխ և
- 21 HP զերս
- 22 ADEHIMOPRS փափաքող II լինիս սրբազրվամ՝ լինել FIKMOQR լինել
 N յուսման
- 23 GKQ մարդիկ IMOS մարդիք
- 24 BC քոյ GHNPQ ծնողացդ K ծնաւզաց
- 25 DKMR մեծանուն I մեծանուն սրբազրվամ՝ մեծագոյն MO յաշխարհի
- 26 DEFIKMOQ այն փխ այնմ H այն սրբազրվամ՝ այնմ N յուսմանն
- 28 BCEFGHLNQ չիք ՚ւ IM ու փխ ՚ւ A յանդ DMOP ընդրելոց S յընդրելոց
 DIKMORS զասն փխ կարգն

- Ընկալ խրատ, մանուկ տղայ,
 30 Եւ սուրբ գրոց միշտ ծառայեա,
 Ի սրբութիւն զքեզ կրթեա
 'Ի ի շար գործոց զհոգիդ պահեա:
- Թէ միտ դնես գրոց բանի
 Եւ հնազանդիս վարդապետի,
 35 Պատճառ բարեաց լինիս յերկրի,
 Քաւիչ մեղաց անցաւորի:
- Ժամ է քեզ ջանք դնել ուսման,
 Մինչդեռ մտօքդ ես մաքրական,
 Թէ չէ յետոյ ի կատարման՝
 40 Պատէ զքեզ հոգ աշխարհական:
- Իմաստութեան Սողոմոնին
 Հո'ւր, որ խրատէ զքեզ քաղցրագին.
 Մի' լքանիր պատուիրանին,
 Թեւ տանջիս վասն օրինին:
- 45 Լե'ր դու հնազանդ մարմնոյ ծնողաց,
 Զի յօրինացն է պատուիրած,
 Որ յաշխարհիս հասնիս փառաց,
 Արժան լինիս տեառն օրհնութեանց:

30 E և միշտ ի սուրբ գրոց Լ դու սրբազրկած՝ միշտ M դու փխ միշտ

31 BCEI. սրբութիւն O չիք զքեզ Լ պահեա փխ կրթեա O զկրթեա

32 CGL չիք 'ւ IM ու փխ 'ւ

33 E բանին

34 O հնազանդիս

35 BCFGLN երկրի

36 FGHPQS յանցաւորի Լ 'ւ անցաւորի N 'ւ յանցաւորի

37 S ջան

40 BCL հոգս Լ հոգք սրբազրկած՝ հոգ K զհոգ M հոգք

41 BCGLN իմաստութեամբ IMR իմաստութիւն DFHOP Սողոմոնին Q Սո-
 ղոմովնին

42 IKMR չիք լուր GN ով փխ լուր KR գոր

43 BCL և մի

44 I տանջիս HKPQ յաւրինին

45 F ծնաւդացն

46 BCEFILNOPR օրինացն E պատուիրած INR պատուիրաց

47 CFGINR աշխարհիս F հարսնիս փխ հասնիս

48 M 'ւ արժան

խորհրդակի՛ց ծերոց դու լեր,
 50 Երբ հարկանեն զքեզ՝ դու համբեր.
 Զքո խրատատուն մի՛ անարգեր,
 Այլ շնորհակալ նորա դու լեր:

Ծնրադրությամբ աղօ՛թք արա
 Եւ զձեռսդ յերկինս տարածեա,
 55 Միշտ անդադար սաղմո՛ս ասա
 Եւ ի յօրէնս տեառն խոկա:

՛ Կամացդ քո լե՛ր հակառակ
 Եւ մի՛ լինիր մանուկ ստահակ,
 Այլ հնազանդեա՛ առհասարակ
 60 ՚ի ամէն բարեաց առ յիշատակ:

Հանգստարա՛ն լեր իմաստնոց
 Եւ մի՛ խաղալ ընդ տղայոց,
 Այլ հետեա՛ վարուց սրբոց,
 Ուսի՛ր զբանս հաւատոց:

65 Ձայնէ առ քեզ ողորական
 Մեծ մարգարէն՝ Դաւիթ արքան.
 Թէ՛ Ե՛կ, որդեա՛կ իմ սիրական,
 Ուսի՛ր զերկիւղն տիրական:

-
- 50 D Թէ փխ երբ GN հարկանէ EFHPQ չիք դու
 51 BC դքոյ FHPQ խրատուն G խրատտուն F հարկաներ փխ անարգեր
 52 IKM նմա փխ նորա
 53 BCEFMPQS ծնդրադրութեամբ I ծնորադրութեամբ G աղօթս N աղօթ
 54 GO չիք և K զձեռս R ձեռս O ի յերկինս
 56 GN աւրհնութեանց փխ ի յօրէնս O տեառն
 57 BCL քոց
 59 O հնազանտեա
 60 BCDFGHKLMOQR չիք ՚ւ AO յամէն BCGKLMNR լեր փխ առ BCDGK
 LMNQR օրինակ փխ յիշատակ I լեր օրինանի սրբագրված՝ առ յիշատակ
 62 GIKMORS խաղար
 63 KM զրոց փխ վարուց I զրոց սրբագրված՝ վարուց
 64 G ուստի (R ունիր) փխ ուսիր M զբանս
 65 N ողորդական S ողորմական
 67 G սրտի փխ որդեակ I որդիակ KNRS որդի
 68 FHPQ զերկիւղն

- Ղամպար վառեա՛ ի քոյդ հոգի՝
 70 Զսէր բանիցն Քրիստոսի.
 Մի՛ ցանկանար փառաց երկրի,
 Որ այսօր կայ՝ վաղն անցանի:
- Ճանապարհին կենդանարար
 Լեր հետևող սրտիւ յօժար,
 75 Մի լինիցիս տղայ տխմար,
 Այլ իմաստուն, սուրբ և ճարտար:
- Մեծ է ամօթ ի մէջ մարդկան*,
 Որ ոչ ունիս փափագ ուսման,
 Յորժամ կոչեն զքեզ ի յատեան,
 80 Յայնժամ լինիս ափ ի բերան:
- Յոտից ծերոց մի՛ հեռանար,
 Ի յուսմանէ մի վերջանար,
 Լկտի կանանց մի ցանկանար,
 Ի չար խրատուց փախիր յօժար:
- 85 Նախնի մանկանցն լեր նման՝
 Անանիացն պատուական,
 Որք ի հնոց հրոյն արկան,
 Եւ աղօթիւք ազատեցան:
- Շատխօսութեան մի հետևիր,

69 BCEGHILMNOPRS զամբար BC քոյտ S քո

70 CM Յիսուսի փիւ Քրիստոսի I Յիսուսի սրբազրված՝ Քրիստոսի

71 K անցաւոր փիւ ցանկանար N ցանկանալոր OQ յերկրի

75 N լինիցիւր

77 BCL ամօթ է G յամօթ

78 M ով ոք (R ով որ) չունի GIN ունի DEHIMOPR փափաք N յուսման

79 F կոչես GMN զնա (R զնայ) փիւ զքեզ GN չիք ի

80 GMNR լինի NQR ար փիւ ափ

82 C մի փիւ ի BCG ուսմանէ N վերջանալոր

84 I 'ւ ի IS խրատից GN զործոյ փիւ խրատուց

86 E պատուական

87 F որ DFIKMOPQRS անկան C արկեան

88 D արձակեցան փիւ ազատեցան

89 BCL շատխօսութեամբ DGIKMNOR շատխօսութեանց

* K չունի 77—80 տողերը:

90 Այլ զլռակաց լինելն ուսիր,
Սրբակրօնից ել ի խնդիր*,
Վարդապետին քո ունին դիր:

Ով դու մանուկ, որ ընթեռնուս,
Զբանս խրատու ի միտ առնուս,

95 Պտղաբերեա որպէս զբոյս,
Որ բնակէ ի քեզ Յիսուս:

Զէ մնալոյ քո տղայութիւն,
Այլ փոփոխի ի ծերութիւն,
Արդէն ուսիր զիմաստութիւն,

100 Որ քեզ մնայ մեծ բարութիւն:

Պօղոս՝ անօթ տեառն Յիսուսի՝
Սիրով հոգոյն ընդ քեզ խօսի,
Կաթն արբուսցէ իբր տղայի՝
Զօրէնս գրոց պատուիրանի:

105 Զանա հմուտ լինել ուսման,
Որ քան զոսկի է պատուական,
Եւ որ ցանկայ իմաստութեան՝
Արժան լինի արքայութեան:

90 KM լռակաց A լինել

91 E սրբակրօնիցն KMR սուրբ կրօնից S սրբոց կրօնիցն, լէր փխ ել ի

94 D խրատուս K խրատոյ ի միտս R խրատոյս IMS գրոց փխ խրատու S
առնուն

95 GN երկրի փխ որպէս AK դրոյսս

96 IK բնակի GN Քրիստոս փխ Յիսուս

97 D մնալու K մնալոց B տղութիւնդ CILMR տղայութիւնդ FPQ տղայու-
թիւնն GN տղակութիւն S քեզ փխ քո

98 S փոփոխիս

99 CS աստէն փխ արդէն GN իմաստութիւն

100 I բարութիւնն

101 C անուն փխ ամօթ

102 BCLDFGHKLQR հոգւոյն GIKMNRS առ փխ ընդ

103 BC արբուցանէ GIM ջամբէ փխ արբուսցէ GIKMNRS իբրեւ D գողայի

104 E պատուիրանի F պատուիրանին

105 I լինիր N յուսման

106 IKMR զոսկին

107 IKMR ով փխ և I իմաստութեանն

108 K յարքայութեան M լինայ

* I.M-ում այս տողը նաջորդում է 92-ին:

Ռահ կենաց է ամենայնի,
 110 Որ զքեզ յանձառ կայեանս տանի,
 Այս է դրանցն բանալի՝
 Առազաստին երկնաւորի:

Սիրեա զուսումն, որով պատուիս
 Եւ հանապազ ուրախ լինիս,
 115 Թէ ոչ լսես՝ փոշիմանիս
 Եւ վայ ասես, երբ մեռանիս:

Վարդ անթառամ է գիտութիւն,
 Ով փափազէ յիմաստութիւն.
 Այն, որ չունի հնազանդութիւն՝
 120 Նորա անշահ է գիտութիւն:

Տեառն օրինաց լեր դու տեղի,
 Սրտիւ սիրող քո ընկերի,
 Եւ մի լինիր բարութ լեղի,
 Այլ քաղցրախօս յամենայնի:

125 Բամից մարդկան լեր ընդունող,
 Բարեաց գործոց միշտ կամեցող,
 Բարի խրատուց, գրոց սիրող*,

109 CEHNS ամենի

110 N զքաղող փխ զքեզ BCEFHİKLNP անձառ BCL կեանս (S փառսն) փխ
 կայեանս DEFGİKR կայանս H կայանս որբազրված՝ կայեանս

111 N դրացն S գրոցն փխ դրանցն

112 KN յառազաստին I երկնաւորին

113 E պատուիս M պատվիս

114 K որ փխ և

115 AE փոշիմանիս I փոշիմանիս R փոշիմանեա

117 S մարդ փխ վարդ BCL գիտութեան

118 K որ (S ով է) փխ ով ADEHMORS փափաքէ FQ փափաղի IP փափաքի
 BCFHİLPQS իմաստութեան ENR իմաստութիւն

119 BCL այնմ (GIKMNR այլ) փխ այն N չիք որ D հնազանդութիւն N ոչ
 ունի ի հնազանդութիւն

121 FHNQS անօրինաց փխ տեառն օրինաց D դու լեր

122 I սիրով

123 GMR մի լինիցիս փխ և մի լինիր N բարիւք

124 FGKMNO ամենայնի

127 GK լեր դու (IMNR դու լեր) փխ գրոց

* GIKMNR-ում այս ասղը նաջորդում է 128-ից:

Բամբասանաց լեր ատեցող:

Ցանկա լինել սուրբ քահանայ

- 130 Աստուածորդոյն դու պաշտօնեայ,
Որ վերայ քեզ հոգին խաղայ,
Որպէս Դաւթին՝ որդոյն Յեսսեայ:

Ի իսեա սիրով զհոգիդ յաստուած,

Զի յօրինացն է պատուիրած,

- 135 Ի միտ պահեա զքոյն կատարած
Եւ մի լինիր ծոյլ մրափած:

Փառաւորեա զհայրն երկնաւոր,

ԶՔրիստոս անմահ սուրբ թագաւոր,

Զհոգին շնորհաց տուող բոլոր,

- 140 Որք ընդունակ են կամաւոր:

Քեզ առ յինէն խրատ բարի,

Ով դու մանուկ, սիրող բանի,

Եւ ասասցես՝ «Տէր ողորմի»

Ինձ՝ Առաքել վարդապետի:

- 145 Յիմար մտաց և եղկելի*,

Այսքան խրատ յառաջ եկի,

128 FHIOQS բանբասանաց

130 ABCFGHKLNPQ աստուածորդոյն CGLN լեր փխ զու

131 D սուրբ հոգին վերատ (KMR քեզ հոգին տեառն) փխ վերայ քեզ հոգին
EI քո փխ քեզ

132 DGS Դաւթի I Դաւղեան KMR Դաւթեան N Դաւիթ AFGKPQ սրղոյն
L որդոյ F Եսսեա HPQ Եսսեայ

133 BCL Իւթեա փխ իսեա BCLQ հոգիդ P զհոգիտ BCEFK աստուած

134 F զիւր (GMN որ) փխ զի BCEFLO օրինացն GR յօրինաց R պատու-
իրաց

135 GIKMR պահէ BCGIKLMR զքոյդ F քոյն S զքո

136 G մի ծոյլ կենար և (N և մի ծոյլ կենար) փխ և մի լինիր ծոյլ F մրապած

138 S չիք սուրբ

139 ABCDEFHLOPQ զհոգին սուրբ, չիք բոլոր ABLQRS տուող IMO տվող

140 N որ KR ընդունակք

143 N տէրն

145 L զիմար K մատաք A յեղկելի

146 CLN խրատս

* S—չունի 145—152 տողերը:

Ռահին կենաց նիւթ ցանկալի,
Այս խաղալիք մանկանց տղայի:

Քաղցրաճաշակ բան գովելի,
150 Երրեակ երիցս վեցեկի,
Հեալ ըստ թուոյն այբուբենի
էին լույսոյն անճառելի:

148 BCL խաղալի IMR խաղալիկ AFHPQ մանկան N մարդկան փխ մանկանց

150 BC երակ O երեակ IM երկեակ փխ երրեակ FHPQ երկիցս փխ երիցս

151 N ընդ BC թւոյ AE թւոյ DKLO թուոյ FHPQR թւոյն

152 DEFGILNPQ լուսոյ K լուսույն

ՏԱՂ ՎԱՍՆ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՆ

Քան զամենայն գործս բարեաց՝
 ողորմութիւնն է պատուական,
 Որ զհողեղէն մարդ մեղուցեալ
 տեառն աստուծոյ առնէ նման:

Սուրբ մարգարէքն աստուածային,
 որք սուրբ հոգովն խօսեցան,
 Զողորմութիւնն գովեցին,
 որ է զլուխ արդարութեան:

Խորագիր.

A խրատք և դովասանք ողորմութեան Առաքել վարդապետէ BM Տաղ վա-
 սըն ողորմութեան յԱռաքելէ վարդապետէ Պոսեցոյ (B ունի նաև տունք ԻԸ)
 CR Տաղ աղօթից և ողորմութեան Առաքել վարդապետէ D Տաղ աղաւթից
 Առաքել վարդապետի ասացեալ E Տաղ և դովասանք ողորմութեան Առաքել
 վարդապետէ ասացեալ FL աճխորագիր G Գովասանք ողորմութեան ասացեալ
 Առաքել վարդապետի H Ողորմութեան, Առաքել վարդապետի ասացեալ է IP
 Տաղ աղօթից Առաքել վարդապետէ K խրատ վասն ողորմութեան N Գովասանք
 ողորմութեան OV Տաղ (V Ոտանաւոր) վասն ողորմութեան յԱռաքել (V
 յԱռաքեալ) վարդապետէ ասացեալ Q Տաղ աղաւթից և ողորմութեան S Տաղ
 ողորմութեան Առաքել վարդապետի ասացեալ T Առաքել վարդապետի ասաց-
 եալ վասն ողորմութեան U Տաղ վասն ողորմութեան Առաքել վարդապետէ
 ասացեալ V Տաղ վասն ողորմութեան

1 KL գործ KLST բարութեան BGE
 FHKLMQV ողորմութիւն

2 V մեղաւոր

3 F մարգարէք

3 H աստուածարան U աստուա-
 ծայրան KL որ IT հոգւովն AE
 խաւսէին

4 E ողորմութիւնն H ողորմու-
 թիւն D զբախտ փխ զլուս L յար-
 դարութեան O արքայութեան լի
 արդարութեան

5 Զողորմասիրտ մարդն գովէ
 աստուածահայր Դաւիթ արքայն,
 Եթէ սփռեաց 'ւ ետ աղքատաց
 արդարութիւն իւր յաւիտեան*:

Հսէ զբան սողոմոնեան,
 Թէ զինչ ասէ ողորմութեան,
 — Որ աղքատին ողորմեցաւ՝
 նորա աստուած է պարտական:

Բաբելացոց թագաւորին
 զայս Դանիէլ ետ պատասխան.

10 — Ողորմութիւն տուր աղքատաց,
 որ քո մեղացն է քաւարան**:

Եղեկիէլ մեծ մարգարէն
 գովէ զգործս ողորմութեան.
 Եթէ զհուրն դժոխոց
 անցուցանէ ջրոյ նման:

5 F ողորմասիրտ K զողորմած սիրտ
 V մայրն փխ մարդն ACDEIPQR
 մեծ մարգարէ (DIPR մարգարէն B
 FMS աստուածասէր) փխ աս-
 տուածահայր H Դօիդ
 6 BHMSU թէ (V թէ ոք) փխ եթէ
 CDQ չիք 'ւ L յաղքատաց յարդա-
 րութիւն G արդարութիւնն S մնա
 (T մնայ) փխ իւր C յաւիդեան
 7 B ասէ զբանս ողորմութեան փխ
 լսէ զբան սողոմոնեան V զբանս
 AF Սողոմոնին E Սողոմոնի K
 սողոմոնեանն M սողոմոնեան Q
 ինչ BM ողորմութեանն

8 B թէ փխ որ GKLN որ որ աղ-
 քատին (L յաղքատին) ողորմի T
 ով որ B ողորմեաւ AE նմա փխ
 նորա ST աստուած նորա
 9 DILPRSTV բաբելացոց K բա-
 բելացոյց A Դանիէլ
 10 B թէ ողորմութիւն տուր աղ-
 քատացն H տուր աղքատին
 ողորմութիւն M ողորմութիւնն
 H է մեղացն փխ քո մեղացն է
 K ի մեղացն
 11 CDIKLPQV զգործ M զգործս
 N զգործք
 12 Q զհուրս IPV շիջուցանէ փխ
 անցուցանէ B ջրի N ջրոյն

* Այս տողի փոխարեն F ունի.

Աշխարհս ողորմութեամբ շինեցի՝ ի յաւիտեան յարդարութեան:

** Այս տողի փոխարեն F ունի.

Ողորմէ դու այնոցիկ՝ աստուած լինի քեզ պարտական:

Եւ թագաւորն արարածոց՝
 Քրիստոս աստուածն՝ յաւետարան*,
 Զողորմութիւնն մեծ ասէ,
 քան զամենայն գործ բարութեան:

- 15 —Երանի՞ ողորմածաց,—
 ասէ Յիսուս աստուածն բան,—
 Զի գտանէ ողորմութիւն,
 յորժամ գայցեմ ի դատաստան:
- Բարձր ի գլուխ պարծենալով՝
 մարդն ողորմած յօրն յարութեան,—
 Զայս Յակոբոս յայտնի գոչէ,
 որ Քրիստոսի է սիրական:
- Սուրբ վարդապետն, ասէ, Յոհան՝
 այն որ կոչի Ոսկիբերան.
- 20 —Աստուած ասեմ ողորմածին,
 ոչ ամաչեմ ի մէջ մարդական:
- Յաւետարանն այս է գրած
 վասն անողորմ այն մեծատան,
 Որ Ղազարու չողորմեցաւ,
 անկաւ ի հուրն անդերծական:

13 IO արարածոցն I. յարարածոց BC
 DFGHIKLPQT աստուած O աւե-
 տարան BCDGILPQRV յաւետա-
 րանն I յաւիտեան փխ յաւետարան
 14 H զողորմութիւն F մեծաբէ փխ
 մեծ ասէ H քանց M զողորմու-
 թիւնն
 15 UV երանի է O ողորմածացն HU
 V Քրիստոս փխ Յիսուս BM բանն
 16 S զիս գտանէ ողորմութիւնն CQ
 որժամ CDGHIKLOQ գայցէ
 17 FH բարձրգլուխ GNO պարծենա-
 լովն HKL օրն M յարութեանն

18 GL Յակոբայ S Յակովբոս DHQ
 կոչէ փխ գոչէ S էր
 19 B չիք որ
 20 D զողորմածին V՝ւ ոչ Q աղաչեմ
 փխ ամաչեմ
 21 F յաւետարան
 21 HMNVY աւետարանն KL յայս
 BFKMOULY է այս S չիք է S
 զայս BMSUY մեծատանն
 22 Y հուրն փխ հուրն D այնգեր-
 ծական

* T ձեռագրի գրիչ Մսեր Մսերյաճճ իր ձեռքի տակ ունեցել է մի ուրիշ
 ընդօրինակուրյուն եւ, որի այլընթերցվածները տվել է տողատակին: Այս
 տողի համար նշված է՝ աստուածն յաւիտեան:

Լ՛զկուսանաց բանըն լըսէ
 ի բարբառոյն տէրունական,
 Որ սրբութեամբ էին կացեալ
 ի փորձանաց աղտեղութեան:

25 Բայց շարարին ողորմութիւն,
 անցաւ ճըրագըն սրբութեան.
 Փակեցաւ դուռն առագաստին,
 և ոչ տեսին զանմահ փեսայն*:

Իսկ իմաստունքն, որ ձէթ առին,
 է օրինակ ողորմութեան,
 Բացին զդուռն առագաստին՝
 մտեալ տեսին զանճառ** արքայն***:

Ես՝ Առաքել, զձեզ աղաչեմ,
 հարբ և եղբարբ ամենեքեան,

30 Ողորմելով զիս յիշեցէք
 առ ողորմած տէրն էական****:

- 23 M և զկուսանաց Բ լսեցէք BM 28 F լացւեցաւ F զբախտին փխ
 բարբառոյ առագաստին BHKLO յառագաս-
 24 B որ սուրբ էին կացեալ CD սըր- տին FGKLOT զանմահ փխ՝ զան-
 բութիւն G փորձանացն KL և ի ճառ HKO փեսայն փխ արքայն
 փորձանաց M աղտեղութեանն 29 F չիք Առաքել V Առաքել H
 25 N շարին M ողորմութիւնն ձեզ աղաչեմ F կու աղաչեմ BD
 26 Q դուռն HKLO յառագաստին F FGHSUV հայրք DFGHMUV
 զբախտին փխ առագաստին E և ոչ կզրայրք
 տեսան FGHS արքայն փխ փեսայն 30 F ողորմեսցիք փխ զիս յիշեցէք I
 27 F չիք իսկ Q չիք որ F իմաս- յիշեալիք
 տունք T են

* Այս բառի համար T ունի տողատակին՝ արքայն:

** Այս բառի համար T ունի տողատակին՝ զանմահ:

*** Այս տողից հետո O ունի.

Պահքն և աղօթքն է գովելի.

ողորմութիւնն է պատուելի.

Ով զայս բարեքս ի յինքն ունի՝

յարքայութենէն չէ հեռի:

**** Այս տողից հետո G ունի.

Զաքարիայ փժուռն գրիչս

յիշատակէք միշտ անխափան,

Յիշեալ յիջիք ի Քրիստոսէ,

որ մէկ ասէք՝ «Զհայր մեղան»:

H ունի.

Ժս՝ Յովանէս, գծաւղ տառիս,

աւրինակեցի բանս ի սմայ,

Որ ընթեանուք յիշումն ամէք՝

մեր ննջեցեալքն հաւատար:

ՏԱՂ ՎԱՍՆ ՀՊԱՐՏՈՒԹՅԱՆ

- Քան զամենայն գործս չարի՝ հպարտութիւնն է զազրալի։
 Զի աստուծոյ է ատելի և իւր սրբոցն է թշնամի։
 Դու ո՛ւնկն դիր մտօք սրտի, աստուածասէր եղբայր բարի*.
 Որ օրինակ տամ ի յերկրի, եթէ հպարտն ում նմանի։
- 5 Հպարտն է դե Գերգեսացի և չար զաւակ սատանայի**,
 Այն, որ անկաւ յերկնից յերկիր և ուսուցիչ եղև չարի։

Խորագիր.

A Ոտանաւորս և տալս հպարտութեան Առաքել վարդապետէ B Տաղ հը-
 պարտ և դուռդ մարդոյ CEFH Խրատք հպարտութեան DI Խրատք վասն-
 հպարտութեան (I ունի նաև և նախատինք) G Տաղ վասն հպարտ արանց KL
 NO Խրատ հպարտ և ամբարտաւան (N անբարտաւան) Մարդոց (N ունի նաև
 Առաքել վարդապետէ) M Տաղ հպարտութեան PT Տաղ (T վասն փխ տաղ)
 հպարտութեան Առաքել վարդապետէ (P վարդապետէ) QSVX անխորագիր
 (Q իբրև քարոզի շարունակութիւն) RU Տաղ (U Այլ տաղ) վասն հպարտու-
 թեան Y Տաղս է ընտիր

1 GLRSTVY չարեաց ABEFGHKRS
VXY հպարտութիւն	4 GR յօրինակ F աւրինակտ կամ՝
աւրինակ տլամլ TX տամ ես եր-
կրի (X ի յերկրի) LO յում
2 GLMPRSTVXY որ փխ զի GKLO
R յաստուծոյ N 'ւ փխ և KLN OY
ի փխ իւր T սրբոցն թշնամի VY
ամենայնի փխ է թշնամի	5 RST սաղայէլի (V սաղաէլի) փխ
սատանայի
3 CDEFIKNOU ահանջ փխ ունկն D
սրտիւ	6 GRSTVY այնմ (SY այն) որ յեր-
կնից անկաւ (S անկաւ յերկնից)
ի վայր փխ այն որ անկաւ յերկնից
յերկիր M այնմ E երկնից EN եր-
կիր X չարին

* SVY չունեն 3—4 տողեր։

** Այս տողերում X ունի պակաս տառեր՝ մաշվածութեամբ հետևանքով։

- Հպարտն է ծառ անբեր պտղի, տերևաթափ և չոր ուռի*,
 Քար, ապառաժ անտաշելի, ջուր՝ տղմախառն, անըմպելի:
 Հպարտն չէ մարդ բանաւոր, այլ անասուն անբան կոչի**,
 10 է չար դազան նա վայրենի, որ ընդ մարդկան ոչ սովորի:
 Հպարտն ի յօձ կու նմանի***, ոչ բանայ զուսկն ընդդէմ թովչի:
 Զինքն կարծէ գիտուն բարի և ի յայլոց ոչ ուսանի****:
 Հպարտն ի հուր կու նմանի, ով մօտենայ՝ ինքըն այրի*****,
 Տիկ է դատարկ քամով ի լի, երբ որ բանաս՝ իրք չերևի:
 15 Հպարտն ցեց է ոսկերաց, որ շատանայ՝ և մահ տանի,
 Գայլ վնասակար, որթ պատուտի, յառաքինիսն բուսանի:
 Հպարտն չէ աստուածապաշտ, այլ իւր կամացն հաւանի*****,
 Զինքն յամենէն ի վեր կարծէ, այլ անդընդոց***** հաւասարի:

7 DI անպտղալի փխ անբեր պտղի O
 չիք տերևաթափ և չոր ուռի

8 BKNOUVY 'և ապառաժ (Q և) K
 անտանջելի փխ անտաշելի P ան-
 թաշելի C տխախտուն VX ան-
 ըմբելի Y անընպելի

10 Y սիրելի փխ սովորի

11 GST իժի (RV իժ Y յիժ) է նման-
 եալ փխ ի յօձ կու նմանի MN ի
 օձ P ի յաւձքն նմանի GRTVY որ
 ոչ բանայ զուսկն թովչի (T թովձի)
 ABMQ ի դէմ E դէմ F ընդէմ R
 չիք ընդդէմ ACDFHIM թովձի N
 թովջի

12 C կարէ փխ կարծէ RTVY բանի
 փխ բարի EQ այլոց Y և յայլ ոչ

13 GRSTVY հուր է թաղուցեալ (RT
 թաղուցեալ) փխ ի հուր կու նմա-
 նի X ի հուրն նմանի GPRTVXY
 մերձենայ (S մերձենա) փխ մօ-

տենայ ABHKLMG ով մօտենայ

նայ GRS ի յինքն BMNQTVY

յինքն CDFITU կայրի K յայրի

14 KL դարտակ AEGPRSVI բանան
 U բանայ V իր

15 U ցելի փխ ցեց PVX 'ոսկերի Y
 ոսկորի S չիք հպարտն ցեց է
 ոսկերաց GLKST չիք ' V նա-
 փխ որ

16 V մնասայ AKMNO յորդ (T որդ)
 փխ որթ BCDEFHIMPQSUX
 յորթ D փաթուտի H փաթութի
 GRST պատուտեալ T բնակի
 փխ բուսանի

17 U յիւր T հետևի փխ հաւանի

18 BEINPQX ամենէն GRVY ամենի
 T դամէնն G կարծի B յանդնդոց
 H յանդնուաց Y անդնդոցն

* S չունի 7—10 տողերը:

** 9—10 տողերը ունեն միայն GRTVY:

*** S-ում այս կիսատողը գրված է 13-և 14-րդ տողերից հետո:

**** S չունի այս տողը:

***** E չունի 11—12 տողերը:

***** S չունի 17—18 տողերը:

***** X-ում այս և հաջորդ բառը չկա՝ մաշվածության հետևանքով:

- 20 Հպարտն է տիպ աքաղաղի, որ յօդային թռչունս հայի
 Եւ մի ոտամբն ի վեր լինի, թէ՛ Զքեզ կոխեմ ներքև հողի:
 Հպարտն թէ բարի գործէ, նա՛ զայն աստուած ոչ ընդունի*,
 Փարիսեցին քեզ վկայէ, դոր նախատեաց տէրն ամենի:
 Հպարտն յորժամ որ խոնարհի, ապա բարեաց արժան լինի**,
 Իսկ թէ ի նոյն անդարձ մեռնի, նա է եղբայր սատանայի:
 25 Ո՛վ Առաքել, անմիտ՝ւ յիմար, խոնարհութիւն ստացիր յերկրի***,
 Կոխան արա դքեզ ամենի, ապա Քրիստոս ի քեզ բնակի:

19 RT չիք է X տիպ է N չիք տիպ V
 Y տիկ փխ տիպ E աքաղաղակի N
 աքաղաղի ORS յօթային T ողա-
 յին թռչունն

20 AGKR ոտամբ AR կոխէ

21 ABHMNSV նայ

22 GR փարիսեցուն T փարիսեցւոյն
 P վկայ է TVY որ V զնայ (Y
 զնա) ատեաց փխ նախատեաց P
 յատենի փխ ամենի

23 K որ ժամըն փխ յորժամ GKQ
 RTVY չիք որ GRT խոնարհա-

նայ VY խոնարհեցի LMNOPQ
 V ապա KVV բարեացն Y ար-
 ժանացի

24 GRG կենայ (V կացցի Y կացցէ)
 փխ մեռնի ABEFGHIKNPQV
 նայ

25 K յԱռաքել Q եղբայր և սիրելի
 փխ ով Առաքել անմիտ՝ւ յիմար
 CDEFGIRTU չիք՝ւ KN իմար
 CQ խոնարհութիւնն NT երկրի

26 AFHMDP ապա R Յիսուս փխ
 Քրիստոս

* Q չունի 21—22 տողերը:

** S ունի 23—26 տողերի փոխարեն.

Ես մոլորեալ մտաւք դերի, որ ցնորեալ կամ աշխարհի,

Վա՛յ և եղունակ ամենայնի, առ քեզ հողըս անուանի,

Դառնն ցաւօք շրջիմ յերկրի, որպէս զբու յաւերակի,

Կամ տատանեալ, բեկեայ նաւի. որ հանապազ հանդիստ չունի:

*** VY՝չունեն 25—26 տողերը:

ՏԱՂ ՎԱՍՆ ԱՐՔԵՑՈՂԱՑ

Արքեցութիւն է զազրալի*,
Պիղծ, անմաքուր և անբարի.
Սովաւ բազում շարիք գործի
Եւ սպանութիւն անահ լինի:

- 5 Այս է կորուստ Հայոց ազգի
Եւ է բեկումն հաւատի.
Դնեն սեղան ամենալի,
Զինչ որ սահմանն է աշխարհի:

- Եւ փառս ոչ տան բարեաց տուողին,
10 Անյազաբար ըմպեն զգինին.
Միտքն և խորհուրդքն յիմարին
Եւ ի խելացն թափեսցին:

- Աչքն այլ ընդ այլ դի հայեսցին,
Լեզուն խօսի զբան աղտեղին,
15 Ձեռքն ձգէ, ուր հանդիպին**,
Ոտքն ի քայլելն փաթաթին:

Խորագիր.

A Տաղ. խրատք օգտակարք և պիտանի B Խրատք պիտանիք և ընտիրք
C Տաղ վասն արքեցոյաց (տաղը բերի է սկզբից, խորագիրը պահպանվել է ցանկում)

2 B չիք և անբարի

10 B անհոգարար փխ անյազաբար

3 B չիք սովաւ բազում

12 B ցնորին փխ թափեսցին

4 B անտի փխ անահ

13 A աչքն այլ ընդ դի

* C չունի 1—16 տողերը՝ բերք բնկած լինելու պատճառով:

** B-ում խախտված է 15—16 տողերի կարգը՝ 16—15:

20 ձինի նման դիւահարի
 'ի այլ առաւել խիստ գարշելի,
 Զի յակամայ նա տանջեսցի,
 Սա՝ կամաւ զանձն առնէ գերի:

Մեծաւ շարեօքն իւր տագնապի,
 Զլսէ խրատու նա Պօղոսի,
 Զի ժառանգորդ նա ոչ լինի
 Արքայութեանն անվախճանի:

25 Սակաւ բանիցս դու լսէ՝
 Զհոգիդ մաքուր և սուրբ պահէ,
 Յաղտոց մեղաց զանձդ սրբէ,
 Մինչ ժամանակն ի ձեռինդ է:

30 Զբարութիւնս դու գործէ,
 Զի մութ գիշերն գալոց է.
 Ոչ ոք անդէն գործել կարէ,
 Աստէնս աղւոր թատալիր արէ*:

35 Եղբայր զեղբայր փրկել չկարէ,
 Ոչ որդի հօրն իւր օգնեսցէ,
 Բայց բարութիւնն, որ աստ գործէ,
 Անճառ բարեաց արժան առնէ:

40 Դու մինչ կարող ես՝ զքեզ փրկէ,
 Օր ըստ օրէ զքեզ պատրաստէ.
 Յորժամ յետին օրն ժամանէ,
 Պատրաստ 'լ արթուն զքեզ գտանէ:

17 C լինին

19 C յակամա

22 A նայ պտտի փխ նա Պօղոսի

24 C արքայութեան անվաղճանի

A անվաղճանի

28 B մինչև ժամանակն ձեռինդ

30 AC գիշեր մութն

31 B անդրէն գործել չկարէ

32 A յաստենս աղվոր թատալիր

34 B օգնել կարէ փխ իւր օգնեսցէ

35 C բարութիւն

36 A բարեացն

38 B բարիս գործէ փխ զքեզ պատրաստէ

39 C օր

40 AB չիք

* B-ում այս տողն այսպես է.

Աստէնս ջանայ բարի գործէ:

Ամբս այս՝ կենաց փրկութեան է,
 Որ ժամանակ բարի կոչէ.
 Ով զայս ծանեալ խիստ ուրախ է,
 Զփառաց պսակն աստ կու հիւսէ:

45 Եղբա՛յր, բարեաց դու հետեւէ,
 Պահճ և աղօթքն յօժարէ.
 Զբարեաց խրատն կատարէ,
 Որ զհոգիդ կեցուցանէ*:

Զձեռքդ հանապազ ի տուրք պահէ
 50 Եւ աղբատին դու ողորմէ.
 Ամենայն ոք քաղցր հայէ
 Եւ զամենայն մարդ յորդորէ:

Զհրաման փրկչին դու կատարէ,
 Որ չգանձել զմեզ խրատէ,
 55 Զի ցեց 'ւ ուտիճ ապականէ,
 Այլ ի յերկինս գանձել ասէ:

Զի անպակաս անդ մնասցէ,
 Ոչ միայն գանձ ոսկոյն ասէ.
 Զպահճն և զաղօթքն ի մեղանէ
 60 Զհաւատ, զլոյս և զսէր խնդրէ:

Զխոնարհութիւն սպասաւորէ,
 Հեզ և հանդարտ լինել ասէ.
 Զսրբութիւն գործ հաստատէ,
 Գանձ անպակաս զսոսա ասէ:

41 C արդ փխ ամբս C փրկութիւն

43 C որ փխ ով

44 C չիք աստ

46 A յաղօթքն

48 A զհոգիս C կացուցանէ

49 B զի փխ ի

51 B ընդ ամենայն քո քաղցր խօսէ

52 B խրատէ փխ յորդորէ

54 A չգանձել

55 A չիք 'ւ B ուտիչ

56 A գանձել

58 A գանձ ոսկոյ BC ոսկւոյն

59 B զպահճ և զաղօթք մեղանէ

60 A հաւատ, զլոյս և սէր ամրացնէ

62 B քեզ փխ հեղ

63 A զսրբութեան

64 A գանձ B զսորայ

* C չունի 49—64 տողերը՝ բերր բնկած լինելու պատճառով:

ՏԱՂ ՍԵՂԱՆ ՕՐՀՆԵԼՈՅ

Աւրհնեսցուք մեք միաբան, զհայր և զորդին և զսուրբ հոգին,
 Որ բարութեանց է պարզելիչ, զոր վայելեն ազգ մարդկային*:
 Յառաջն օրհնեմք զայս տանուտէրն, որ զմեզ կոչեաց ի միասին
 Եւ զսեղանս զարդարեաց և պատրաստեաց զանուշ գինին:

5 Սեղանն քո օրհնեալ լինի ի հայրական աջոյն վերին,
 Որ ժողովուրդն Իսրայէլին նա կերակրեաց յանապատին:

Խորագիր.

A Տաղ աղնիւ վասն սեղան աւրհնելոյ ի յԱռաքել վարդապետէ առաջեալ
 վասն ուրախութեան B Ասացեալ է տաղ աւրհնութիւն, տանուտիրաց դո-
 վասանութիւն CFI անխորագիր H տողատակին Աւրհնութեան ոտանաւոր
 D Տաղ ուրախութեան EGK Տաղ սեղան օրհնելոյ L Սեղան օրհնէք

1 BDEF հայր ABDG զորդի E որդին
 DE սուրբ D հոգի CEF զհոգին H
 զերրորդութիւն միշտ անխափան
 փիւ հայր և զորդին և զսուրբ
 հոգին

2 G սրբութեանց փիւ բարութեանց
 C բարութեանց D ևս փիւ է CD
 EFIK պարզեող E յազգ H ազինք
 մարդկան K մարդկանք

3 CEGHL յառաջ DF առաջ BGHKL
 չիք զայս B զտանուտէրն CEGIK
 L տանուտէրս F տանս տէրն CE
 FH մեզ

4 F և զսեղանն պատրաստեաց K
 զսեղանն E պատրաստեաց և
 զարդարեաց A պարզեաց (F
 առաջ երեւ) փիւ պատրաստեաց
 D զանուշ գինին և պատրաստ-
 եաց H մեզ ըմպելին փիւ զանուշ
 գինին

5 AEG սեղանս F սեղանդ DH ձեր
 փիւ քո ABH լիցին CI լիցի L
 յանեղական փիւ ի հայրական B
 DFGL աջոյ E յաջոյն

6 D չիք որ E զոր H սրպէս ժողովն
 փիւ որ ժողովուրդն B ժողովուրդ
 I զժողովուրդն

* Այս տողից նետո K ունի այսպիսի հիշատակագրութիւն.

«Զպահասն զիտ ձի համարն և առայս: Եւ, իսկապէս, ձեռագրուած կա-
 տաղի շարունակութիւնն չի կարող համարի տակ:

Այն, որ զհացն առատացոյց Յիսուս Քրիստոս աստուածորդին,
 Զհինգ նկանակն բաղմացոյց, բաշխեց 'ւ ետուր հինգ հազարին*
 Ռետին կենաց ձեզ պարգեէ, զանճառ սեղանն իւր զերկնային**

10 Աստ ի բարին քո յաւելէ, որ անսպառ միշտ եղիցին:

Այն, որ ի տան մաքսաւորին եթող զմեզս Զաքէոսին***,
 Զձեզ ի մեղաց նա ազատէ, օրհնէ զսեղանս բարեօք ի լին****:
 Քեզ հովանի աջն անեղին և քո սեղանն ոչ պակասին,
 Որպէս ձեռամբն Եղիային առ Սարեփթայ Սիդոմնացին:

15 Եւ որ զբաժակն ի վերնատունն օրհնեաց և ետ ընտրեալ դասին,

7 Ը ինքն փխ այն Ի աստուտոյց
 փխ առատացոյց

8 Բ հինկ (CGHIL գհինկ) նկանակն
 BDFG բաղմեցոյց Ը ետ (Ի 'ւ
 ետ) կերակուր փխ բաշխեաց 'ւ
 ետուր Ը բաշխեալ Բ օրհնեաց
 փխ բաշխեաց 'ւ BGL չիք 'ւ GIL
 հինկ հազարին.

9 Բ յետին փխ ռետին CDEFI քեզ
 փխ ձեզ Բ պատրաստէ փխ պար-
 քեէ Ը զանճառ բարին սեղան EH
 սեղան Կ սեղանս Ե զարդարէ (Լ
 ի յիւր բարին) փխ իւր զերկնային
 Բ չիք իւր

10 Բ աստ աւելին ի ձեր բարին Ի և
 աստէն տա ձեզ զբարին Ա բարիքս
 ձեր աւելին Ե բարիս քո աւելէ
 CDEI յաւելէ (DE աւելէ) ի քո
 բարին Կ ի բարիս վայելէ փխ ի
 բարին քո յաւելէ Լ բարիս քո
 յաւելու Գ յաւելցի BDK եղիցի

11 Ե տուն Բ տանն CHI Զակքէոսին

12 Ը զքեզ (E զմեզս) փխ զձեզ Ե
 չիք ի Ե մեղացն Գ նայ Ե չիք
 նա Ը աւրհնեաց զսեղանն Ե
 սեղանս բարեօք Ե բարով DG
 լի Բ արքայութեան արժան առ-
 նէ (Լ աղաչանօք աստուածած-
 նին) փխ օրհնէ զսեղանս բարեօք
 ի լին

13 DIK ձեզ փխ քեզ Ե սեղանդ Լ
 սեղանք Ի զի քո բարիքն փխ և
 քո սեղանն

14 EGI ձեռամբ AL Սարեփթա Ը
 Սարեփտայ Սեղոմնացին Գ Սա-
 րեթա Ի Սարեփտա Սիթոնացին
 Ը Սիթոնացին Կ Սիթոմնացին

15 Բացի NH-ից մյուս օրինակներում
 և փխ և որ Բ բաժակն Ե վերնա-
 տուն Լ ուրախարար փխ ի վեր-
 նատունն Կ օրհնեալ Ա 'ւ
 ետուր (BCFGIKL ետուր) փխ
 և ետ BGI գնտին (FHL գնդին)
 փխ դասին Ը չիք դասին

* Ը-ում այս տողին չփորձամբ հաջորդում են 19—20 տողերը:

** Բ ունի միայն 32 տող՝ տողերի կարգը խիստ խախտված: Պակասում
 են 16, 23, 25—28 տողերը: Մյուս տողերի կարգն այսպես է. 1—8,
 31—32, 13—14, 11—12, 15, 24, 19—20, 17—18, 21—22, 29—30, 9—
 10, 35—36, 33—34, 37—38:

*** Լ-ում 11—12-րդ տողերը դրված են 23—24-րդ տողերի փոխարեն և
 բնդհակառակը:

**** Այս տողի փոխարեն Ի ունի.

Այլ և ի տունն Սիմէոնին եթող զմեզս մեղաւորին:

ՏԱՂ ՎԱՍՆ ԱՐԲԵՑՈՂԱՑ

Արբեցութիւն է զազրալի*,
Պիղծ, անմաքուր և անբարի.
Սովաւ բազում շարիք գործի
Եւ սպանութիւն անահ լինի:

- 5 Այս է կորուստ Հայոց ազգի
Եւ է բեկումն հաւատի.
Դնեն սեղան ամենալի,
Զինչ որ սահմանն է աշխարհի:

- Եւ փառս ոչ տան բարեաց տուողին,
10 Անյազաբար ըմպեն զգինին.
Միտքն և խորհուրդքն յիմարին
Եւ ի խելացն թափեցին:

- Աչքն այլ ընդ այլ դի հայեացին,
Լեզուն խօսի զբան աղտեղին,
15 Ձեռքն ձգէ, ուր հանդիպին**,
Ոտքն ի քայլելն փաթաթին:

Խորագիր.

A Տաղ. խրատք օգտակարք և պիտանի B Խրատք պիտանիք և ընտիրք.
C Տաղ վասն արբեցողաց (տաղը բերի է սկզբից, խորագիրը պահպանվել է ցանկում)

2 B Հիք և անբարի

10 B անհոգարար փխ անյազաբար

3 B Հիք սովաւ բազում

12 B ցնորին փխ թափեցին

4 B անտի փխ անահ

13 A աչքն այլ ընդ դի

* C չունի 1—16 տողերը՝ բերք ընկած լինելու պատճառով:

** B-ում խախտված է 15—16 տողերի կարգը՝ 16—15:

- 25 Բամից հանուրց տէրն էական զձեզ պահէ իւր հովանին,
Աստէնս ուրախ առնէ մարմնով և անդ հոգով զանճառ բարին*:
Դասք հրեշտակացն աստուածային ձեզ պահապան միշտ եղիցին
Եւ թշնամիք ձեր կործանին, թե՛ մարմնաւոր, թե՛ անմարմին:
Աջն երկնաւոր թագաւորին, որ տարածեաց ի սուրբ խաչին,
- 30 Օրհնէ զտունս և զժողովուրդս և զսեղանս բարեօք ի լին**:
Պարգևատուն ամենայնի, որ կերակրեաց զամենեսին,
Զտանս բարիքն առատ առնէ աղաչանօք աստուածածնին:
Եւ զննջեցեալսն հաւասար, որք ի տանէս աստ զնացին,
Յանճառելի խորանս հանգչին և դասակից սրբոց լինին***:
- 35 Տեառն աստուծոյ արժանանան յաւուր մեծի դատաստանին****:

- 25 BDGKL էից փխ հանուրց BG ա-
մենի (L բարեղութ) փխ էական
BE դքեզ փխ դձեզ D հովանի H
աջովն պահէ զձեզ իւրական (G ի
ձեզ լիցի ինքն հովանի) փխ զձեզ
պահէ իւր հովանին
- 26 CGKL աստէն L պահէ փխ տունէ
AB զանճառ C բարի L անդէն ան-
ճառ ի յիւր փխ և անդ հոգով զան-
ճառ
- 27 BDFL հրեշտակաց H պահպանող
- 28 H չիք և E թշնամիքն H ձեր թշ-
նամիքն D կործանեն ընդ մարմը-
նաւոր ընդ L մարմնաւորք
- 29 AD աչն
- 30 E գտունն B ժողովուրդն ED բարօք
E բարով D իլլի C իլլին
- 31 D պարզեաց փխ պարզեատուն F
դպարզեատուն ամենեցուն H պար-
զեատունն ամենայնի, որ կերակրէ
EK զամենեսեան

- 32 F տանս D բարին B աղաչանօքն
K աղաչանաւք L եկք և բնակք
միշտ յաղեսցին փխ աղաչանօք
աստուածածնին
- 33 F չիք և C I ննջեցեալքն DE գն-
նջեցեալքն G ննջեցեալսն B
երկնից խորանն բնակին, որ
ննջեցեալս տանիս աստ ACDEF
H որ ACDEIK յաշխարհէս (E
աշխարհէս K յաշխարհէն) են
(K աստի) գնացեալ փխ ի տան-
էս աստ գնացին E յաշխարհի փխ
ի տանէս L տանէ
- 34 ABDEG անճառելի B կայանս
փխ խորանս L խորանսն BK
հանդէին G հանին փխ հանգչին
H վերին տեառն տեոյն արժան
փխ հանգչին և դասակից սրբոց
- 35 D լեառն (E բանն F տանն) փխ
տեառն F արժանանայք E ար-
ժան լինան մեծի աւուր G ար-
ժան լիցին

* H-ում այս տողն այսպես է

Ռեքախ առնէ աստէնս մարմնով, հոգով՝ ի կեանս անմահական:

** Այս տողի փոխարեմ H ունի.

Եվ աղատեաց զձեր նախնին, որ արդելեալ էին բանդին:

*** Այս տողը F-ում այսպես է.

Էսել զձայն երանական յաջակողմեան դասն խառնին:

**** H չունի 35-38 տողերը:

Լսեն զձայնն երանաւէտ, յաջակողմեան դասն խառնին:
 Ի մասին դաստուած օրհնեմք, զհայր և զորդին և զսուրբ հոգին,
 Եւ ասասցուք՝ «Հայր մեր յերկինս» ննջեցելոցն ամենեին*:

36 BFK լսել ABCDFI զձայն K
 ձայն G զձայն աւրհնութեան
 նոքա լսին փխ լսեն զձայնն ե-
 րանաւէտ F երանական A յա-
 ջակողմեան D երթան ի յաջ
 փխ յաջակողմեան G աջակողմե-
 ան E դասսն L դասուն F դա-
 սուցն արժան փխ դասն խառնին

37 ADE աւրհնեմք դաստուած B
 հայր L զհայրն B չիք և ABDG
 K զորդի BF սուրբ ACEF զհոգին
 38 F զհայր մեր որ ի երկինս F որ
 ննջեցեալքն ուրախ լինին փխ
 ննջեցելոցն ամենեին CK յամե-
 նայնի DEI ամենայնի GL թո-
 ղութիւն (G և կենդանեացն
 առողջութիւն) փխ ամենեին

* B-ում այս տողն այսպէս է.

Եվ ասասցուք՝ մեծ զոհութիւնն, յաբժմ, յաւէտ, միշտ յապագայն:

ՏԱՂ ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹՅԱՆ

- Յիշելով զօր մահուն՝ սիրտ իմ սասանի,
 Յահագին ատենին անձն իմ զարհուրի:
 Անաչառ դատաստանն ի միտս անկանի,
 Աստանօր մորմոքի հոգիս ի մարմնի:
 5 Ռամկական շար գործով զայս կեանքս անցուցի.
 Ռահ մեղաց կորստեան գուր ինձ փորեցի:
 Արարչին սպառնալեօք ի յայնմ ատենի,
 Անհանգիստ տատանմամբ միտս իմ ցնորի:

Խորագիր.

A Ողբ Առաքել վարդապետէ B Այլ տաղ աղաշխարութեան ունի նախ՝
 Յամէն աւր մէկ տաղ մի ասաց պահոցն՝ Փառաւորեացուքին տեղն. զի խիստ
 լաւ տաղեր կայ, որ արտասուել տաւ C Ողբ ի նոյն D Ռոտանաւոր և ողբ
 Առաքել վարդապետէ վասն անձին իւրոյ (D իւր) և ինձ նման մեղաւորաց (D
 մեղաւորի է, եղբայրք) EGO Ռոտանաւոր և ողբ Առաքել վարդապետէ (O վար-
 դապետի) ասացեալ (O չիք ասացեալ) F Ռոտանաւորք և ողբ Առաքել վարդա-
 պետէ վասն անձին իւրոյ և ինձ HP անխորազիր K Ողբք գեղեցիկ Առաքել
 վարդապետէ վասն անձանձ L Նորին ասացեալ ողբ վասն անձին իւրոյ և ինձ
 նման մեղաւորի M Տաղ պաշտաման Առաքել վարդապետէ N Տաղ ի տէր
 Առաքելէ Բաղիշեցւոյ (ունի նաև ողբերգական ձայնիւ ասա) Q Տաղ Թաղ-
 ման քահանայի R Ռոտանաւոր և ողբ Առաքել վարդապետէ վասն անձին իւ-
 րոյ և ինձ նման մեղաւորաց

1 O յիշելով

2 DGO ահագին CMPQ ատենէն R
 յատենին

3 ABFHLP դատաստան

5 MNPQ գործովք R այս

6 R ինձ կորստեան գուր ինձ փորեցի

7 P արարչէն KPR սպառնալեաց M
 սպառնալեացն BR յատենի EOP
 ատենին

8 M միտ KNQR սիրտ փխ միտս

- Քաղեցի զփուշ մեղաց ինձէն դիզելով,
 10 Քանզի նիւթ լինիցի զիս անդ աչբելով:
 Եկ մտօրդ քննեա՛, ա՛նձն իմ խելադար,
 Եթէ է՞ր ես անհոգ աստ անասնաբար:
 Լրբութեամբ աներկիւղ մեղաց ցանկանաս,
 Լեռնակերպ որդն անքուն անդէն յշանաս:
 15 Վայ՝ Եւ ելուկ է պահեալ քեզ յայնմ ատենին,
 Վախճան ոչ դոյ հրոյն անշիջանելին:
 Անհանգիստ դառնաշունչ դիւօքն պատեալ,
 Աննշոյլ խաւարի ի գութն ընկեցեալ:
 Բամկական հրեղինաց զօրքն նախատեն,
 20 Բաբունոյն առաջի ոսոխ ինձ յառնեն:
 Դողալով սարսափիմ վիրօք շարաշար,
 Դառնագոյն տանջանօք, որ ոչ գոյ վճար:
 Ամենայն արարածք, զիս դառն ողբացէք,
 Եղկելոյս արժանի կոծ յօրինեցէք:
 25 Պետ անուն և զլուխ յանձն իմ ընկալայ՝,

9 CNG փուշ

10 KR քան ըզնիւթ P հրոյ նիւթ լի-
 ցի C նըֆթ փիւ նիւթ K շինեցի
 փիւ լինիցի NQ անդր K արելով

11 D մտաւրտ E քըն|ն|եա H անձին
 H չիք իմ

12 BDEFGIMO յէր B անհոք M զու
 (N ընդ Q անդ) փիւ աստ

13 CE աներկիդ O աներկեդ

14 COP լեռնակերպ CIP որթն E
 որդ L որդք CH անտէն MNPQ
 աստէն

15 KR պահեալ է NQ չիք է F այնմ
 KMNQR ի յայնմ B յատենի CM
 ատենի R յատենին

16 AEGHLMNOP վաղճան L վախճան
 Q վաղճան BDEFIKLOR կայ (N
 սգոյ) փիւ դոյ ACHNPQ անշի-
 ջանելի

* 25 և 26 տողերը MN-ում այսպես են.

Պղծալից շարաշար մեղօք խողեցայ (M խաբեցա),
 Քահանայ (N չիք քահանայ) իմ կամաւ անձին ընկալաւ (N
 մի՛ կամաւ յանձին ընկալայ):

17 L դառնագոյն O դառնաշունչ D

դիւօքն փիւ գիւօքն

18 APQ յաննշոյլ H նաննշոյլ EIK
 L դուր

19 K հրեշտակաց փիւ հրեղինաց R
 զօրօքն Q նախատին

20 CN բաբունւոյն E բարունուն C
 EHMR ատնեն (D յայտնեն) փիւ
 յառնեն

21 E սարսափեմ

22 H գա փիւ դոյ P հնար փիւ վճար

24 N արժանի եղկելոյս

25 P քահանայ իմ կամաւ (Q ող-
 ծալից քահանայ մի կամաւ) փիւ
 պետ անուն և զլուխ C անունն
 ACH կամաւ (R ես կամաւ) փիւ
 և զլուխ EPQ յանձին (C անձ-
 ին) ընկալայ HLR անձն C չիք
 իմ

- Պղծալից շարաշար մեղօք խոցեցայ:
 Երանի թէ չէի ծնեալ յաշխարհի,
 Զինչ ծնայ և եղէ բաժին գեհենի:
 Տնկեցայ յարարչէին այգի պտղաբեր,
 30 Տառապեալս իմ կամաւ եղէ փշաբեր:
 Էական հօր բանին ծնող տիրամայր,
 Եղկելի իմ հոգիս ի քեզ գննէհար:
 Անկանիմ առաջի քո և պաղատիմ,
 Անճարակ ատենին յոյս զքեզ ունիմ:
 35 Յարաժամ աղաչեմ զքեզ աստուածածին,
 Յաղտեղիս ակնարկեա՛ սրբութեամբ քոյին:
 Սրբելով ի մեղաց զիս յայսմ աշխարհի
 Եւ արժան ատենելով տեսոյն Յիսուսի:

- 26 Q չիք պղծալից R պղծալից չար 34 NQ անճարակս A յատենի BPR
 մեղօք խիստ խոցոտեցայ յատենին M եւ յայտնի (NQ
 27 DEFGIKMLOR ծներ BEFL աշխարհի D աշխարհիս յայտնի) փխ ատենին NQ ունի-
 28 N և եղէ գինչ ծնայ O չի փխ գինչ 35 I աղաջեմ K ուլ կոյսածին փխ
 KR սատանի փխ գեհենի աստուածածին
 29 BGHO արարչէն N յայգի P պտ- 36 M աղտեղիս K դու մաքրեա փխ
 ղալի ակնարկեա H սրբութեան O
 30 R յիմ E եւ փխ իմ ABFHILMPQR քոին
 կամաւ C կամաւք P փշալի 37 E այժմ փխ յայտ H ի յայտ
 31 G տիրաբար փխ տիրամայր K այժմ M աշխարհիս
 32 NQ եղկելիս K հոգիս իմ A չիք ի 38 H արժանի E ատենի H.M տեսուն
 AMP գինաջար C գինեհար K տեսող BDEFGILOPR Քրիս-
 տոսի (K միածնի) փխ Յիսուսի

ՏԱՂ ՂԱՐԻՊԻ

Աւտարութիւն է խիստ դժար,
Որ ոչ լինի կամքն ի կատար,
Հառաչ բերէ միշտ անդադար
Եւ մահ ուղէ սրտովն յօժար:

- 5 Յիշէ գտեղիքն սընընդական
Եւ դբարեկամքն իւր սիրական,
Զիւր մերձաւորքն մարմընական՝
Զմայրն, զքոյրն և զամենայն:

- 10 Սիրտն ճմլեալ՝ դառն արտասուէ,
Լալականաց ողբ յօրինէ,
Զանձն իւր յերկրի տրտում պահէ,
Լալով աւուրքն իւր անցանէ:

- Այլ թէ իմաստուն է . հիկար,
Զնա կարծեն աղուաշ, յիմար,
15 Թէ ծառայէ մարդկան համար՝
Նորա առնեն շարեօք վճար:

Խորագիր.

A Նորին Առաքել վարդապետի՝ տաղ զարիպի B Տաղ զարիպի C Տաղ
օտարի D Երգ վասն օտարութեան, Առաքել վարդապետ

1 C աւտարութիւնն ABC գիծար

3 D հառաչ

5 D իւր սնընդական

7 CD մերձաւորքն

8 CD գեղբայր փխ գմայրն AB և
զքոյրն CD զքոյր

9 C և փխ գտնն B արտասուէ D
արտասուօք

10 BCD օրինէ

11 CD յերակ փխ յերկրի B երկրի

12 CD դաւուրս D անցուսցէ

13 CD և փխ է

14 D աղւաշ B 'ւ յիմար C իմար

- Ռամիկ թուի ամենայնի,
 Տգէտ, անմիտ և փանաքի,
 Մարդ իւր բանիցն ոչ հաւանի՝
 20 Թէպէտ ճարտար բանս խօսի:

 Ասեն՝ Օտար ես, լո՛ւտ կացիր
 Եւ մի՛ յատեան համարձակիր,
 Թէ չէ առնեմք զքեզ մոխիր,
 Եւ ի գլուխդ առնուա դու բիր:

 25 Քանզի թէ տէր է և իշխան
 Կամ վարդապետ աստուածաբան,
 Յամէն դիմաց նորա ցանկան,
 Որ նիւթ գործեն ի կորստեան:

 Եւ թէ բարի բանս լսեն
 30 Վասն օտարին՝ զնա գովեն,
 Զբարին ի շարքն փոխարկեն
 Եւ վատ գործով զնա համբաւեն:

 Լոյսն գիշեր է զարիսիւն,
 Քունն է հատեր ի յօտարին,
 35 Հանգիստ շունի ամենեկին՝
 Տրտում կենօք ողորմագին:

 Վասն զի թէ շաքար ուտէ,
 Քաջախ, լեղի համարեալ է,
 Եւ թէ բեհեզ ըզգեցեալ է՝

18 B 'ւ անմիտ B փանաքի

19 C բանին

21 B լուր վիս լուս

22 B ատեան

24 B չիք դու

25 B իշխան

27 BC ամէն

28 CD իւր վիս ի

30 CD ուր զնա

31 CD շար D փոխտեալեն

34 CD քունն հատեալ է օտարին B օտարին

38 AB քաղցր և վիս քաջախ

39 D թէ բեհեզ ևս զգեցեալ վիս տողի

40 Անարգ, անպէտ և ոչինչ է:

Աւտարըն թէ որ ինչ խօսի,
Ասեն՝ Յիմար է, խելք շունի.
Եւ թէ խրատել համարձակի՝
Նա լիրբ ասեն և լեզուանի:

45 Բաբունաբար թէ խրատէ
Եւ զհոգեորն օգուտ ասէ.
Մարդ իւր բանին ունկն ոչ դնէ,
Այլ փոխանակ՝ զնա անարգէ:

— Դու ես, ասեն, անտիրական,

50 Գարշ և զաղիր մոլորական,
Հուռ կաց և լեր ափի բերան,
Բանքդ որ խօսիս՝ է անպիտան:

Աւա՛ղ կենաց զարիպ մարդուն,
Որ նախատի յամենեցուն,

55 Հալով կենայ զողջ օրն ի բուն՝
Մինչ հասանէ օրն ի մահուն:

Պանդուխտ կենօք երերալով,
Զանցաւոր կեանքս լճարելով,
Շատ նախատինս կրելով

60 Եւ ոչ կամաց համբերելով*:

40 Եւ անպէտ C անպէտ թուի փխ անարգ, անպէտ C չիք և AB յոչինչ

41 CD ոչինչ փխ որ ինչ

42 Եւ յիմար C անպէտ (D իմաստ) փխ յիմար BCD և փխ է

43 ABC խօսել փխ խրատել

44 AB լրբաստն փխ լիրբ ասեն

45 AB բաբունապետն

46 CD զհոգեոր օգուտն

49 AB օտար փխ ասեն CD ստարական փխ անտիրական

50 AB և գարշելի փխ գարշ և զաղիր

51 C կացիր դու փխ կաց և լեր B ար փխ ափ

52 AB կենացըն զարիպուն փխ կենաց զարիպ մարդուն

54 AB նախատին BCD ամենեցուն

55 AB կենան C կենա AB և փխ զողջ

56 D հասանի B յօրն A յերեկուն (BD երեկուն) փխ ի մահուն

* 57-60 տողերը AB-ում այսպես են.

Պանդուխտ կենօք երերալեօք,

Շատ նախատինս (B նախատանս) բերկրանօք,

Եթէ որպէս որ կըրալով

Եւ ոչ կամաց համբուրելով:

Եւ յորժամ յօրն հասանէ,
 Մահու հրաւէրն ժամանէ,
 Ողորմագին զաշերն ածէ
 Եւ իւր բնական տեղիքն ուզէ:

65 Տեսանելով մարդիկ զնա
 Եւ ոչ լսեն ձայնի նորա.
 Անկեալ ի յերեսին վերայ
 Եւ պաղ ջրի կարօտանայ:

70 Ի յօր մահուն հեծեծագին
 Վա՛յ ասելով հանէ զհոգին,
 Առեալ մարմինն այն օտարին՝
 Տարեալ դնեն ի տապանին:

Եւ թէ ունի զգործս բարի՝
 Ընդ Ղազարու մխիթարի
 75 Ի գոգ մեծին Աբրահամի,
 Յորում ընտրեալքն են արժանի:

Ռոտեալ մեղօք թէ կաղեալ է
 Եւ ի չարեաց ոչ դարձեալ է,
 Աստէն մարմնով անհանգիստ է,
 80 Անդէն՝ դժոխքըն ժառանգէ:

Գոչեմ առ ձեզ աղերսական,
 Ուլ որ լսէ ամենեքեան.
 Զիս՝ Առաքել օտարական՝
 Արժանաւոր առնէք յիշման:

61 CD օրն

64 CD Եւ զբնական տեղիքն իւր ուզէ

65 B մարդիք C մարդիկք

68 AB ջրիկ մրն ուզենայ փիլ ջրի կարօտանայ

69 C այսր փիլ ի յօր

70 D հոգին փիլ զհոգին

71 ABD զմարմինն

73 D Եթէ ունի զգործս բարիս փիլ տողի C գործս

75 B յԱբրահամի

76 AB ընտրեալք

78 C չարեացն

79 B աստէնս C մարմնովն

80 AB անդ C անտէն AB զդժոխքն

84 B յարժանաւոր D արժանաւորք D առնել

ՏԱՂ ՀՈԳՈՅ

«Ամենայն փառք մարդոյ դատարկ և ունայն»—
Սողոմոն զայս ասէ շնորհօք տիրական:
Բոլորից թէ լինիս դու տէր և իշխան,
Բայց յետոյ մտանես ի հող 'ւ ի զնտան*:

Նորագիր.

A Սրատական բան յԱռաքել վարդապետէ B եւ այլ խրատական բան
նոյն Առաքել վարդապետէ ասացեալ ՇԻՄՏ Սրատական բաներս Առաքել
վարդապետէ D Սրատական բաներս Առաքել վարդապետէ ասացեալ E Տաղ
յԱռաքել վարդապետէ Բաղիշեցոյ F Սրատական բան Առաքել վարդապետէ
ասացեալ G անխորագիր (լուսանցքում՝ նետագա գրչութեամբ՝ Առ. Սիւնեցի)
ՀԱ նորին տաղ հոգոյ ասացեալ (Ա չիք ասացեալ) L Տաղ վասն հոգոյ ի
յԱռաքել վարդապետէ ասացեալ շահուէտ յսողաց N Տաղ վասն հոգոյ ասայ
և զեղեկս սղրայ O Սրատք հոգևորք P Տաղ վասն կենաց եղկելի մարդոյս ի
յանուանագիծ տանց Q Սրատական բան յԱռաքել վարդապետէ ասացեալ R
Տաղ Մ յԱռաքել վարդապետէ Սիւնեաց V Սրատական բաներս ասայ X նո-
րին ի Նազաշէ ասացեալ Y Այլ տաղ Նազաշի ասացեալ

1 G մարդւոյ E գարտակ H ու. N ունան X յունայն

2 A Սողոմոն X չիք զայս GHPRU պատմէ փխ ասէ Y ասաց P շնորհի
HNU լիական փխ տիրական

3 LE բոլորիս V դու լինիս թէ Q լինի

4 H յետ E ի հոգ մտանես UY հոգն E չիք 'ւ ի P և փխ 'ւ. U չիք 'ւ D
տապան փխ զնտան TY զնդան

* Այս տողից նետոյն անագրերի մի մասն ունի եւ երկու տող՝ իբրև երգի
կրկնակի՝ ուղղագրական բնույթի տարբերութիւններով.

Մի՛ մնար, մի՛ մնար անգարձ ի մեղաց,

Մի՛ մատներ, մի՛ մատներ զհողիդ տանջանաց:

A-ում կրկնակը հաջորդում է 16, 36, 40, 43, 54 և 72-րդ տողին, B-ում՝
18-րդ, C-ում՝ 20, 36 և 72-րդ տողերին, D չունի կրկնակը: Տողատակը չձան-
րաբեռնելու համար այլևս չենք նշելու:

5 Գարշելի ժահահոտ մեղօք մի՛ խաբիր,
Գողն յերակ բեզ սպասէ՝ զայն լաւ իմացիր:
Դադարեալ ի շարեաց, բարեաց հետեիր,
Դուռն բաց ի սրտիդ և խոստովանիր:

Եթէ յայսմ աշխարհիս մեղօք մոլորիս,
10 Եղկելի յօր մահուն դու փոշիմանիս:
Զերդ զերազ գիշերոյ է անցաւորիս,
Զարթնուցուս դու յետոյ՝ այլ ոչ հասանիս:

է լիմար և անգէտ, որ զայս չիմանայ,
Որ անդարձն ի մեղաց՝ դիւացն է ծառայ:
15 Ըմբռնեալ է տոռամբ զնա սատանայ
Ոչ թողու աստուծոյ բաժին լինենայ:

Թէ շունիս մարդ բարի, որ ղբեզ խրատէ,
Զօր մահուն դու յիշէ՝ և այնով ճանաչէ:
Ժամանակ մի ծաղկի նման կու փայլէ,
20 Բայց յետոյ լալագին ի հող մտանէ:

-
- 5 Օ ժանկահոտ N խաբեր Q խափիր Y խարւիր H տողը կրկնված:
6 GPR երազ HN երեակ LU երակ Y յերկար փխ յերակ P չիք * քեզ QI
զայս G սպանէ փխ սպասէ
7 N դատարեայ ELNOPQTX մեղաց փխ չարեաց I չարեացդ
8 LUY չիք ի AO սրտիտ BCKMPQS սրտէտ DFGV սրտէդ HU գսրտիտ
LY գսրտիդ R ոլորտէտ փխ սրտիդ H տողը կրկնված
9 HOU այսմ L չիք յայսմ AORUV յաշխարհիս L յաշխարհի T ցնորիս
փխ մոլորիս
10 CDFHLMSUY որ E ի յաւր C մահուն D դուս փոշիմանեո L փոշման-
իս R փոշմանես
11 CHY գերա DIK գէտ V գեթ V զաղրալի փխ գերադ AHINTU ես (EXY
դու.) փխ է NTX յանցաւորիս
12 CFPR զարդնուցուս HU այլ յետոյ դու P չիք դու յետոյ այլ ոչ EGNX
և այլ CDFGIKMTV հասանես
13 CFHIKSUV իմար DFGHKMUՎ տգէտ (C տգէդ) փխ անգէտ G չիք որ
CDFHIKU իմանայ SV իմանա Y չիմացար
14 Y է փխ որ CFGHKMUՎ անդարձ EVXY է մեղաց փխ ի մեղաց G դի-
ւաց P դիւոյն
15 AO ըմպոնեալ HU ըմբռնէ տոռնմամբ L ըմբռնեալն Y չիք է LR սատանա
16 E որ չթողու R և ոչ թողու աստուծո Y չի թողուր N թողոյ P յաստուծոյ
17 P շոնիս HOY քեզ
18 DFGHIKMRUV չիք և P չիք և այնով V անով Y այնու ճաշակէ փխ
այնով ճանաչէ
19 B կու փայլես
20 B մտանես G հողն

Ի թաղել մեռելին քեզ ճարակ արա,
 Երբ նորա օրն եհաս՝ քեզ այլ պիտի գայ:
 Լաւ մտօրդ հայեաց ի մարմնոյդ վերայ,
 Որ այսօր կենդանի՝ վաղն ի հող դառնայ:

25 Խափանի օր մահուն խորհուրդն ամենայն,
 Զինչ խորհիս և գիտես՝ այն քեզ չի մնան:
 Ծածկեցաւ փառքն ամէն և առ զվախճան,
 Զի գնայ մարդ ի տունն հաւիտենական:

Կոչնականն երբ գայցէ հոգոյդ աւանդման,
 30 Նա չի տայ այլ համբեր մարդոյ հրաժարման:
 Հառաչմամբ ակնարկէ զազգերն ամենայն
 Ի ի նոցունց բաժանի խիստ ողորմական:

Զեռնտու ոչ լինի ով ոք մեռելին,

21 X գթաղել փխ ի թաղել DHIKUV յերակ դու գնալ (D գնա) փխ քեզ ճարակ արա EGRX ճարակ քեզ արալ (G արա) LNPTY ճարակ դու փխ քեզ ճարակ

22 X չիք օրն C եկաւ փխ եհաս E գրեզ

23 B մտաւքս L միտդ P ի միտդ HU մտօր հայեաց դուն PY հայեայ T հայեաց փխ հայեաց NO մարմնոյս

24 T չիք որ K այս փխ այսօր P չիք ի H հողն

25 D խաբանի E ի յաւր N յաւուր TXY յօր O խորհուրդքն

26 DIKV խորհել ես GR խորհեր ես SY խորհես E կարծես (HU գովես X գործիս Y կամիս) փխ զիտես EGNQTY գայն P չիք այն IKPV չիք քեզ EGHNRTUY մնացական (L մի մնացական) փխ չի մնան

27 DNY փառք K փառն C գամէնն F ամէնն Y մարդոյ փխ ամէն GR էառ AP գվաղճան BDEGLNORU գվաղճան H վաղճան K գվաղճան Y գվաղճան

28 LPY գնաց CEFUGHNOUXY մարդն CFGLPX տուն T տուն իւր G յաւ- խտեան

29 DFGIKMRU կոչնատէրն HS կոչնայտէրն EGRX հողույն P հողույ FİH MNTU հողոյն V հողոյս Y հողուն ENX յաւանդման PT յանդիման

30 GNOT նայ չտայ K չտա V չիք տայ ENOPTX մարդոյն FHU հողոյն (GMR հողույն) փխ մարդոյ EGLNPRTX հրաւիրման (F աւանդման) փխ հրաժարման

31 ACHKLNQSU հառաչմամբ G ակնարկեսալ ELNTVXY յազգերն GHRU ազգերն P յազգեր յամենայն N ամենան

32 CFHU և փխ և DEGIKLNPTX չիք և F նոցանէ բաժանիլն N նոցոնց բաժանիս Y ներքոյս փխ նոցունց HU բաժնի GR չիք խիստ CHMU յօժարական (FCR տնօժարական) փխ ողորմական

33 K չիք ոչ LT լինել L ես դու փխ ով ոք

- Ոչ լինի օգնական ի ժամ վախճանին:
- 35 Ղօղելով փախիցէ յահէ հրեշտակին,
Ոչ կարէ ազատիլ ի ժամն ահագին:
- Ճշմարիտ մեղաւոր մարդոյն մահն է չար,
Որ ի յասմ աշխարհիս շարար իւրեն ճար:
- Մահն եկեալ ըմբռնէ զնա յանկարծաբար,
- 40 Զերդ զգող գիշերոյ՝ անտես ծածկաբար:
Յերկնային ճանապարհն առեալ զնա տանին,
Դեքն գան ընդ հոգոյն անդ պատերազմին:
- Նա մնայ եղկելի մեղաւոր հոգին,
Զոր տեսեալ Անտոնի սուրբ ճգնաւորին:
- 45 Շահ չի կայ յաշխարհիս ով ոք դատեսցի,
Բայց միայն թէ բարի գործոց հետեի:
Որ մնայ անվախճան և ոչ թառամի,

- 34 ETX 'ւ ոչ I. եղել փխ լինի NPT լինին ETXY ժամն TXY ահագին փխ
վախճանին DHLNOR վաղճանին
- 35 V զողելով (X ցողելով Y գողելով) փխ զողելով X յահէն
- 36 G 'ւ ոչ DFHKMSTUV ազատել E ազատի GLPR ժամ I ճնուաց փխ
ժամն G վախճանին (R վաղճանին Y հրեշտակաց) փխ ահագին
- 37 D մեղաւորն CFHIKMSU մարդուն EXY մարդոյ G մարդուն
- 38 K չիք որ G չիք ի N յասմ Y յայտ I. անցաւոր փխ որ ի յայտ աշխարհիս
NQRVI յաշխարհիս BCDHQS չարաւ K չարեաւ ELNPTVXY իւրն
FM իւրեան G իւրենն V ուրսն HS չար փխ ճար
- 39 L չիք զնա L յանկարծաւորար P անկարծաւոր S յանկարծաւորս
- 40 CHU գէտ PY գերթ S դերա GP գերադ փխ զգող ACFHLMOSTU գիշերի
- 41 L յերկար ճանապարհ փխ յերկնային ճանապարհն N յերկնին S նայ փխ
զնա
- 42 ABO հետ փխ ընդ BDEGMPRX հողուն ABDELNCFQV այժ (Y Կ) փխ անդ
- 43 X կա փխ նա DHIKSV եղկելոյն G եղկելին G չիք հողին
- 44 H տես B Անտոն T չիք սուրբ Y ճգնաւորի
- 45 HU շահն AEGHNOTUX չկայ M չի քայ DGNOFQRS աշխարհիս FHL
աշխարհն KI յաշխարհէս M աշխարհէս N դատիցի
- 46 Y բաց փխ բայց CFHMU չիք թէ ALNOPT բարեաց M չիք բարի M
գործոյն CFHMU որ հետեի
- 47 AK ով (GY ու) փխ որ DORY անվաղճան S անվախճան

Զարդարէ զհոգին և պտղաբերի*:

- Զողորմի հայրն որդոյն յօր դատաստանին,
50 Քեզ վկայ մեծատունն և Աբրահամին:
Պապակէր մեծատունն ի հուր գեհենին**,
Կարօտէր ծագ մատին աղքատ Ղազարին:
Ջանք արտ աղօթից մինչ կաս կենդանի,
Որ անշէջ գեհենոյն հոգիդ ազատի:
55 Ռատ բաշխէ քաղցելոց ի բում սեղանի,
Ջի առնուս փոխարէն ձեռամբն Յիսուսի:
Սարսափին յարարչէն գործողքն չարեաց,
Դողալով մատնեցին հրոյ տանջանաց:

48 I պտղաւորի Y պտղաբերէ

49 X ողորմի BLP հայր C յորդուն EP որդւոյ GR որդւոյ HU որդուն LN
X որդոյ V յորդոյն LP օր QR օրն N յուր փխ յօր

50 T մեծատուն BCIQSV աղքատ (S ի հուր աղքատ) Ղազարին փխ և
Աբրահամին P քնդ փխ և H Ափրահամին T Աբրահիմ K չիք և Աբրահա-
մին

51 X տառակէր փխ տառակէր K չիք տառակէր մեծատունն

52 Y կարաւա BCDFLM մատինն Q այն փխ աղքատին

53 H արարայ CDFHIKMSU միշտ փխ մինչ Y կայ

54 D չիք որ DELMTX յանշէջ Y յայնշէջ CHMUV գեհենին FL գեհենէն G
R գեհենւոյն BDHKNCVY հողիտ

55 X շատ փխ ռատ EPX բաշխեա L բաշխեաց N բաշխես T բաշխեայ TV
սեղանին

56 CGKSY որ փխ զի ABEOQX անցես GR առնես G փոխարէնն GRS ձե-
ռամբ

57 DFHIKLNPSU արարչէն

58 HUY մատնեցին N մատնեցեն ENXY հրոյն HRV ի հրոյ P ի հրոյն

* ABFMOQS 48-րդ տողից նետո, իսկ CHLNPTU 47—48-րդ տողերի
փոխարեն ունեն.

Ով գանձէ (H գանձի) ի յերկինս գանձ անտաղական (CFHM
SU սլատուական),

Վայել է անտաղաւ կենօքն (BS կենաւք P չիք կենօքն) ան-
վախճան (CNOQ անվաղճան P յաւիտենական):

47—48 տողերի փոխարեն EX ունեն:

Ով եղբայր, ջանք արայ (X արա) և գործէ բարի,

Մինչ ունիս ժամանակ ի յայտ աշխարհի (E աշխարհիս):

** V չունի 51—52 տողերը:

- Վայ գոչեն խառնելով ընդ անքուն որդանց,
 60 Թանձրամած խաւարաւ ընդ սառնամանեաց:
 Տեսութեամբ Քրիստոսի արդարքն ամենայն՝
 Յնծացեալ բերկրանօք յերկինս վերանան:
 Րամկական զուարթնոց լինին համաձայն
 Եւ օրհնեն զտէր աստուածն յաւիտենական:
- 65 Յանկալի սեղանոյ կենաց հաղորդին,
 Յագենան յերկիւ փառաց արարչին:
 'Ի հիւսեացին միութեամբ սիրով անմահին՝
 Հարսնացեալք մաքուր անախտ փեսային:
- Փառս երգեն աստուծոյ մշտնջենաւոր,
 70 Յարազուարճ խնդութեամբ փառօք երկնաւոր:
 Քեզ լիցի այս խրատ, ո՞վ մարդ բանաւոր,
 Որ զղջաս և լինիս տեառն արժանաւոր:

- 59 HUY կանչեն փխ գոչեն Y խառնչեն փխ խառնելով Y հետ փխ ընդ՝ OY որդանցն
- 60 ABNQ Թանձրամած H Թանձրամաց BDFIMOSV խաւարաւ R խաւարեաւ BDFIKLMOSV չիք ընդ GR և փխ ընդ
- 61 D տեսութիւն GHRUY տեսանեն գՔրիստոս I Յիսուսի փխ Քրիստոսի N չիք Քրիստոսի N ամենան
- 62 EX ցնծութեամբ FGMRY ցնծալից HU ցնծալի P ցնծաց V ցնծացեալքն E ի յերկինս T աւ տէր փխ յերկինս
- 63 T րարունական DEFMIKX զւարթնոց GRT զուարթնոցն N գվարթնոց
- 64 B գտէրն Y չիք տէր ADEFHLOSTUX առատւած Y զոստուածն յաւիտեան
- 65 EHMNPTX սեղանոյն Y սեղանուն M կենացն
- 66 FHU յաղենայն S յաղենա A յերկիւ CFGSTU երեկլ PTY փառացն G յարարչին Y Յիսուսին փխ արարչին
- 67 EKN չիք՝ և ACKNQ իւսեցին N իւսեցեն Y միութիւն GHPU ի սէր (Y ի սէրն) փխ սիրով M անմահի
- 68 EX հարսնացեալքն GRY հարսնացեալք էք L հարսնացեալն CFGHIMUY սիրով փխ մաքուր CFU անյաղթ (FX անմահ G անաղթ P անախտ Y անյայտ) փխ անախտ
- 69 CDFIKMSX փառք P յատուծոյ EGIN մշտնջենաւոր
- 70 DGTX յարազւարճ L արազուարճ N յարայզւարճ U արայզւարճ խնդութեան ABELNOQ փառօքն X փառքն HU տեառն րանաւոր փխ փառօք երկնաւոր P երկրի (Y ահաւոր) փխ երկնաւոր
- 71 S լիցուք CFGMU այդ (Y այտ) փխ այս CDFS ովս Q չիք ով HU մարդն իմաստաւոր փխ մարդ բանաւոր
- 72 KL զղջանաս I գուն փխ տեառն

Անիմա՛ստ Առաքել, քեզ ճարա՛կ արա*,
 Ռահ կենաց ի յերկինս քեզ առաջնորդեա,
 75 Աստուծոյ խնամողին զքեզ յանձի՛ն արա,
 Քանզի նա հայրաբար վասն քո հոգայ:

Երկնչի՛ր ի մեղաց, դարձի՛ր և զղջա՛,
 Հալագին հառաջմամբ զաստուա՛ծ աղաչեա,
 Ի շրթանցդ օրհնութեան պտուղ ընծայեա
 80 Էղեկոց ստեղծողին, որ կայ և մնայ:

Ենթախորագիր

AO Ըստ անուան երգողի տաղիս BFL՝QR չունեն ենթախորագիր D Ըստ
 անուան երգաւղի է ստացեալ EN Յորդորակ GS Ըստ անուան երգողին (S
 երգաւղի) IKM Ըստ անուան երգողի է բանս

73 ALNP ճարակ քեզ

74 L յերկին

75 P աստուած, անձին R յանձն

76 P զթայ վիս հոգայ

77 S երկնչի մեղաց M և դարձիւր զղջայ

78 FLNOQR հառաջմամբ

79 DGSPR շրթանց L ընծաես

80 DPS եղեկոց

* CHTUVXY չունեն 73—80 տողերը:

ԵՐԳ ՅԱՌԱՔԵԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ

- Այբէն մինչև ի քէն, Քրիստոս, մեղայ բեզ,
 Բիրապատիկ մեղօք աղտեղացայ ես:
 Դաղտնեաց դու ծածկագէտ, մտաց քննող ես,
 Դողամ և սարսափիմ, թէ զմեղս իմ յիշես:
- 5 Երազով կենցաղոյս ուրախանամ ես,
 Զարթնում ի յօր մահուն՝ փոշիմանիմ ես:
 Էղուկ ու վա՛յ է ինձ, մոլորեցայ ես,
 Ընդ ճանապարհ բարոյն ոչ գնացի ես:
 Թէպէտ որ թողութեան արժանի չեմ ես,
- 10 Ժտեալ աղաղակեմ, զի ողորմած ես:

Խորագիր.

Ա Նորին յԱռաքել վարդապետէ Ե Տաղ գեղեցիկ, ոգէշահ, Առաքել վարդապետի ասացեալ Ը Ողբ ի տեր Առաքել: Ծ Նորին Առաքելէ Ե Անձինք հոգեոր մաղթանք, յԱռաքել վարդապետէ ասացեալ. ամէն Բ Տաղ հոգոյ Գ Առաքել վարդապետի ասացեալ հոգէշահ: Կ Ողբ և տաղ Առաքել վարդապետէ Լ Տաղ հոգէշահ, ի Առաքել վարդապետէ Խ Երգ յԱռաքել վարդապետէ Լ Տաղ գեղեցիկ Խ Տաղ Ն Ողբ ի տեր Առաքել վարդապետէ

2 BEGHKL չարեօք փխ մեղօք BFG

Լ մոլորեցա փխ աղտեղացայ

3 N ծածկատես Ը ծածկագէտ ես Լ
 քննողդ

4 D սարսափեմ Լ չիք թէ Գ չիք իմ
 Գ իշես

5 M երազ սուտ փխ երազով

6 GH դարդնում Գ օր մահուն Խ ի
 քնոյ մեղաց փխ ի յօր մահուն

D փոշիմանիմ Խ փոշիմանեմ

7 IM եղուկ Խ վայել փխ վայ

8 BCGHI LN բարի FK բարոյ Խ
 բարեաց Լ որ ոչ Գ գտա (Լ
 գտայ) փխ գնացի

9 FKL N և փխ որ CN թողութեանդ
 Խ թողութեամբ BCGHIKL չեմ
 արժանի

10 CN դու փխ զի

ի բարձրագոյն պատիւ յօժարեցայ ես,
 Լուսաւորիչ հոգոց անուանեցայ ես:
 Խաւարեցայ մեղօք ի յաշխարհի ես,
 Ծուլութեամբ մեղկացեալ՝ զկեանքս անցուցի ես:

- 15 Կապեալ եմ ի շարիս անխզելի ես*,
 Հնար աղատութեան հոգոյս իմ դու ես:
 Զևով վարդապետի կերպարանիմ ես,
 Ղեկօք շարին կամաց միշտ ընթանամ ես:
 Ճրագ եկեղեցոյ անուանեցայ ես,
 20 Մեղօք հողմով շարին անցեալ շիջայ ես:
 Յորոգայթ որսողին յանկարծ անկայ ես,
 Նետիւք շար թշնամոյն անտես խոցայ ես:
 Շնչաւոր կենդանի երևեցայ ես,
 Ողով ի մէջ մարդկան կամաւ մեռայ ես*:

11 Մ բարձրագոյն Ի ի պատիւ G օժա-
 րեցա Մ մեծարեցա փխ յօժարեցայ

12 DEM հոգւոց L հոգոյ G անուան-
 եցա

13 AD յաշխարհիս BHIL ի յայսմ (G
 ի այսմ) աշխարհիս փխ ի յաշխար-
 հի ես

14 BHL հեղգացեալ (C եղկացեալ F
 կենդադոյս G հեղգացաւ I հեղքա-
 ցայ M ե մեղօք) փխ մեղկացեալ
 G կեանս KLM զկենս

15 CN կապեալս BGHILM կամ փխ
 եմ

16 ADE հնազանդութիւն փխ հնար
 աղատութեան AD հոգւոյս E հոգ-
 ւոյ M հոգւոց FL հոգուս N չիք
 հոգոյս CD յոյսն փխ հոգոյս CN
 տէր փխ իմ ABC դուն

17 F ձեռք M ձեռք L ի կերպարան
 M նմանեցայ փխ կերպարանիմ

18 BGHI կամաց (CLMN կամաւ)

շարին E շարին կենաց G ընդա-
 նամ

19 DEM եկեղեցւոյ F եկեղեցի H
 եկեղեցու L յեկեղեցւոյ L անա-
 նեցայ K ճրագ անուանեցա եկե-
 ղեցի

20 I հողով (L հողւով) փխ հողմով

21 CFGL անկարծ CKN անկեայ

22 ADE սատարայի փխ շար թշնա-
 մոյն BGHL թշնամին LM թշ-
 նամւոյն BGHILM խոցեաց C
 վիրաւորեցայ (M վիրաւորիմ)
 փխ անտես խոցայ G խոցեաց
 BGHIL զիս փխ ես

23 GHIL շնջաւոր H եղևեցայ E
 անուանեցայ փխ երևեցայ

24 ABE ոխով փխ ողով I ողւովս M
 ողւով ADE մեղօք փխ կամաւ
 BGHIL անցեալ կորայ (B կո-
 բեայ I շիջայ L կորայ) փխ կա-
 մաւ մեռայ

* F չունի այս տաղը:

- 25 Չեմ անտեղեակ գրոց՝ վասն այն կոծիմ ես,
 Պատճառ գալթակղութեան շատոց լինիմ ես:
 Ջանամ կեղծաբերիլ յաշս ամենի ես,
 Ռաբի ի մարդկանէ կամաւ կոչիմ ես:
 Սիրեմ զյառաջագահ ընթրիս բազմիլ ես,
 30 Վասն այն աստուածախօս բանէն դատիմ ես:
 Տիրամա՛յր սրբուհի, իմ յոյսն դու ես,
 Ռամից արարողին վասն իմ աղերսես*:
 Յօգոր՛ջ քո արտասուաց զվէրս իմ փարատես,
 Ի հիվանդացեալ հոգոյս բժիշկն դու ես:
 35 Փութա՛, ո՛վ Առաքել, բարիս գործել քեզ,
 Քանզի գողն մահու յերակ սպասէ քեզ:

- 25 ADE չեմ ազգ եղեալ (E ազգեալ իմ հոգւոյս D հոգոյս) փխ չեմ անտեղեակ գրոց BHGL չեմ այն (GL ա՛ն) գրոյն տեղեակ F քոց փխ գրոց I չեմ այն գրոյն անտեղեակ D չիք վասն
 26 CN գալթակղութեանց G գալտակղութեան L շուտոց փխ շատոց DF եղայ փխ լինիմ
 27 CN յաշս ամենի կեղծաւորիմ GI աշս L աջս GL ամենայն M ամենեւին M չիք ես
 28 C տամ գիս կոչիլ փխ կամաւ կոչիմ M կամիմ DM կոչեմ
 29 D գառաջագահ EFGGL գառաջագահոյ IM յառաջագահ G ընդրիս բազմել ADE ընթրիս L ընտիրս փխ ընթրիս ACDN բազմիլն I բազմեալ ես
 30 BGHIL աստուածային CKN յաստուածախօս M անցած ահաւոր փխ աստուածախօս ADM բանին C բանէս DE բանիւ
 31 F յուսն G ույսն K քեզ եմ անձին ես փխ իմ յոյսն դու ես
 32 ADE աղաչես փխ աղերսես
 33 CF չիք ցօղով H ցօղօք BGHIL վասն փխ քո CM չիք քո F քոյ ACDE արտասուօք G արտասուաց վէրս K արտասուաց F լուսոցես փխ փարատես I փարատես
 34 H 'ւ յիւանտացեալ KN 'ւ իւծեալ հիւանդ փխ 'ւ հիւանդացեալ AEL հոգւոյս KN ճարտար բժիշկ ես (N չիք ես) փխ բժիշկն դու ես
 35 F փութեայ GL փութ C եղկելի (I առ քեզ) փխ Առաքել E Առաքեալ BGI զբարիս H ըզբարին E բարի F գործեալ E գործեա K N գահձել փխ գործել D գքեզ C չես փխ քեզ M քանզի գի գողն I կողն մահու D յերակ մահու CN հոգոյք փխ մահու EM երազ GL երբեակ I երեակ

* F չունի այս տողը:

Առ քեզ աղաղակեմ, արքա՛յ երկնաւոր,
Յիսուս աստուածորդի անմահ թագաւոր,
Սիրտս է խոցեալ նետիւք շարին նենգաւոր,
40 Յորդոր ձայնիւ գոչեմ՝ մեղայ կամաւոր:

Ամէնիմաստ ճարտար բժիշկ զօրաւոր,
Ռետի՛ն տուր ըմպել գործ արդիւնաւոր,
Արա՛ զիս արժանի տեսոյդ ըղձաւոր,
Քաղցրաձայն բարբառոյդ քո երանաւոր:

45 Եւ ընդ հրեղէն զօրացդ մըշտընջենաւոր,
Լինել օրհնաբանիչ քեզ և սպասաւոր,
Էիդ երգել զփառս պատշաճաւոր
Հօր և որդոյ, հոգոյն՝ բնութեամբ միաւոր:

37 A գոչեմք Յիսուս փխ աղաղակեմ 43 AK արա՛յ A ի տեսոյդ K տեսոյա

38 A Քրիստոս փխ Յիսուս 44 A քաղցրագոյն բարբառոյ

39 K շարի N կամաւոր փխ նենգաւոր 45 AB զօրաց

42 N ըմբել 48 AN որդւոյ հոգւոյ

* Այս եկրախորագիրն աւենն միայն AKN ձեռագրերը: A Յորդորակ K Յորդորակն է N Յորդորակ ի նորին

Տէ՛ր, ՈՂՈՐՄԵԱ՛

Աստուա՛ծ և տէ՛ր արարածոց
Եւ խնամո՛ղ քո ստեղծուածոց.
Տէ՛ր, ողորմեա՛*:

Ուա՛հդ կենաց՝ ըստ բանից քոց,
5 Ճշմարտութի՛նն առանց ստոց.
Տէ՛ր, ողորմեա՛:

Առաջնորդե՛ա մարդկան որդոց՝
Հնուլ զտեղի վայր անկելոց.
Տէ՛ր, ողորմեա՛:

10 Քանզի դատարկ է յեղելոց
Եւ է պատրաստ մաքուր հոգոց.
Տէ՛ր, ողորմեա՛:

Եւ թողութիւն մեղաց մերոց,
Տէ՛ր, պարգեհա հայցմամբ հոգւոց.
15 Տէ՛ր, ողորմեա՛:

Խորագիր.

Տէր, ողորմեայ, Առաքել վարդապետէ ասացեալ
Ձեռագրում.

3 ողորմեայ (այնուհետեւ չենք նշելու):

7 առաջնորդեայ

14 պարգեհայ

* Այս բառերը թեւ ձեռագրում երբեմն բաց են թողնված, բայց կանոնա-
վորւթյան համար դնում ենք յւրաքանչյուր երկուողից հետո՝ որպէս
կրկնակ:

Հուսեղինաց դասուց վերնոց
Հաղո՛րդս արա զմեզ յանմարմնոց.
Տէ՛ր, ողորմե՛ա:

Վարս բարեաց անձանց մերոց
20 Շնորհե՛ա, փրկի՛շ, ընդ սուրբ հեզոց.
Տէ՛ր, ողորմե՛ա:

Այլև շիջո՛ւ զմեղաց մեր բոց,
Զոր վառեցաք որպէս հնոց.
Տէ՛ր, ողորմե՛ա:

Բաբունդ Յիսո՛ւս, գլուխ սրբոց,
Տու՛ր զօրութիւն վեհաց մերոց.
Տէ՛ր, ողորմե՛ա:

Դադարեցո՛ւ վիշտս ի Հայոց,
Զոր միշտ կրեմք յազգաց պղծոց.
30 Տէ՛ր, ողորմե՛ա:

Ազատեցո՛ւ ի չար այսոց
Եւ ապրեցո՛ւ ի դժոխոց.
Տէ՛ր, ողորմե՛ա:

Պատարագեալ վասն հոգւոց,
35 Ո՛վ տէր Յիսուս, մեղուցելոց.
Տէ՛ր, ողորմե՛ա:

Եկեղեցիք ազգիս Հայոց
Ազատ լիցին ի հերձուածոց.
Տէ՛ր, ողորմե՛ա:

40 Տաճարս այս սուրբ կացցէ անփորձ
Եւ հաստատուն ի քո խնամոց.
Տէ՛ր, ողորմե՛ա:

17 արայ
20 շնորհեայ
22 շիջոյ

28 դադարեցոյ
31 ազատեցոյ
32 ապրեցոյ
39 հերձուածոց

Արտասուագոչ ի խիստ խորոց
Գոչեմք առ քեզ ճաշակ մաքրոց.
45 Տէ՛ր, ողորմե՛ա:

Սուրբ պատարագ մեզ նեղելոց
Հիցիս փրկող յամէն ցաւոց.
 Տէ՛ր, ողորմե՛ա:

Առողջացո՛ղ վէրս հոգւոց,
50 Երգեցողաց ժողովրդոց.
 Տէ՛ր, ողորմե՛ա:

Յօղեա՛ ի մեզ ի քո գրոց,
Առատացո՛ղ զպիսոյս մարմնոց.
 Տէ՛ր, ողորմե՛ա:

55 Հայցմամբ ծնողիդ և այլ սրբոց,
Սուրբ Մկրտչին, առաքելոց.
 Տէ՛ր, ողորմե՛ա:

Լե՛ր կատարող մեր հայեցուածոց,
3 Յիսուս Քրիստո՛ս, դու հա՛յր սրբոց.
60 Տէ՛ր, ողորմե՛ա:

49 առողջացոյ

52 քօղեայ

53 առաաապոյ

ՈՂՐ ԴՆՐԵԶՄԱՆԻ

Ահա եհաս ինձ օր մահու՝ մարմնոյս նիւթական,
Եւ զհոգիս իմ կու տանին յերկիր հեռաստան:

Յաշխարհիս անհոգ կացի ես թափառական
Եւ ի միտ. ոչ ածի զայս օրս մահուան:

- 5 Սիրեցի զհանգիստ մարմնոյս, որ աղտեղակւն,
Եւ զհոգիս իմ ատեցի՝ զպատկեր տիրական:

Յաղթեցայ գործով շարին ես կորստական
Եւ զհոգոյս բարին թողի յաւիտենական:

- 10 Արարին իմ զիս ստեղծեաց գործող սրբութեան,
Փոխեցայ կամաւ ի մեղս անյագ կատարման:

Ռետին կենաց ինձ պարգեւեաց տէրն արարչական,
Ես կամաւ յիս խառնեցի զմաղձս դառնութեան:

Ակնարկել պատուէր առի յօրէնս տիրական,
Խոցեցայ տեսլեամբ աշաց յարատ հայեցման:

- 15 Քարողի ունին դնել առի ես հրաման՝
Քաղցրացայ ունկամբ լսել զխօսս աղտեղութեան:

Եւ քիմօք հաստատեցայ ես անասնական՝
Փոխանակ անուշ հոտոյն կենաց բաշխական:

Խորագիր.

Ողբ գերեզմանի աստ, և զիս յիշեալ

Զեռագրում.

1 ահայ

6 յաղթեցա

10 փոխեցա

14 խոցեցա

16 քաղցրացա ունկամ

17 հաստատեցա

- 20 Լաւագոյն բանս խօսել յօգուտս մարդկան,
 Նա զլեզուս իմ սրեցի՝ գործիք չարութեան:
- Վաչել էր ձեռաց իմոց մաքրել սրբութեան,
 Շաղախեցաւ սովաւ ի գործ միշտ աղտեղութեան:
- Անխափան պարա էր կրկնել ծունր աղօթական՝
 Նա եղէ արագընթաց ի գուր կորստեան:
- 25 Բամկական որդիք մարդկան այսօր միաբան,
 Ողբացէք զիս, որ դնէք այժմ ի գերեզման:
- Դադարեաց ի խօսելոյ լեզուս քաղցրական,
 Բայց վախեմ, թէ պապակիմ ի հօւրն անվախճան:
- 30 Արդ, ելաւ ի տեսութեանց աշացս տեսարան,
 Երկնչիմ, թէ միշտ ողբամ յաւիտենական:
- Պատուական գոյն երեսաց իմ թարշամեցան,
 Այլ դողամ, թէ թանձրամած մթով սեանամ:
- Եւ ականջս ի լսելոյ յոյժ դադարեցան,
 Վա՛յ է ինձ, թէ լսիցեմ «Զերթա՛յք» տեառն զձայն:
- 35 Տարածեմ վերայ սրտիս զձեռս խաչանման,
 Իջանեմ ողորմագին ի հօղն, ի զնտան:
- Էի նախ պայծառատես՝ ցանկալի մարդկան,
 Այսօր դարշ և զազրահոտ՝ որդանց բնակարան:
- 40 Բնական իմ սիրելիքս յինէն զրկեցան,
 Եւ յօտար աշխարհ երթամ ես մոլորական:
- Ամենայն փառք աշխարհիս դատարկ և ունայն,
 Զոր տեսայ և փորձեցի յայս օրս մահուան:
- Դալտեցայ և խաբեցայ և եմ փոշեման,
 Այլ շունեմ ճարակ առնել գործս բարութեան:
- 45 Իմ որդիքս, այլև դստերքս, որ այսօր կոծան,
 Յետ երեք և չորս աւուր զիս տի մոռանան:

Շրջեցիր յինէն երես յայս օրս մահուան,
Այլ չունիմ ես բարեկամ և ոչ օգնական:

Երանի՜ է այնոցիկ, որ զայս իմանան
50 Եւ յառաջ, քան զօր մահուն, ի մեղաց դառնան:

Յնծալով ուրախութեամբ զտեառնէ գոհանան,
Որք բարի գործովք հասին ի դուռն մահուան:

Ո՛վ որդիք, եղբա՛րք և հա՛րք ամենեքեան,
Աղաչեմ աղերսելով զձեզ ամենեքեան՝

55 Յիշեցէք յաղօթս ձեր զերգողս անպիտան,
Փառս տացուք հօր և որդոյ, հոգոյն տիրական:

ԵՂԵՐԵՐԳՈՒԹԻՒՆ Ի ՄԱՀ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ,
ԾԵՐԵՆՑ ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ ԽԼԱԹԵՑԻՈՅ:

Գորովագութ ձայն կականի,
Աղաղակեմ արտասուալի,
Շարժեմ ի կոծ զազգս Արամի՝
Զասքանաղեան Հայկայ տոհմի:

5 Րաբունք համայն, որ յաշխարհի,
Հացէք զՀալոց եկեղեցի,
Որ մերկացաւ յանկարծակի
Զլոյսն պայծառ յաշտանակի:

10 Ինձ վա՛յ՝ և եղունկ Առաքելի,
Պիտակ անուն վարդապետի*.
Հոգոյ ծնունդ հօրն մեծի՝
Քաջ Րաբունոյն իմ Գրիգորի:

Խորագիր.

ABE ի բաղմամեղ Առաքել վարդապետէ բան գովեստի յազապս վարդապետին իմոյ (E իւրոյ) Գրիգորի՝ քաջ նահատակի C անխորագիր I) Եղերեւոթիւն ի մահ նահատակութեան Ծերենց Գրիգոր վարդապետի իլաթեցւոյ

3 D կոծս

4 AB զայսքանաղեան E զայսքանաղան

5 ABE համայնք

8 B զլոյսէն

9 D չիք և C ախմար (D տխմար) զրչի փխ Առաքելի

11 D հոգւոյ

12 A քաջ D բարունոյն ABE այն փխ իմ

* Այս տողի փոխարեն CD ունեն.

Յակոբ անուն զծող (D գրող) բանի:

- Գանձ մերկացայ ես եղկելի,
 Որ արտասուաց եմ արժանի.
- 15 Զրաբունապետն իմ հոգեւի,
 Որ և Գրիգոր անունն կոչի:
- Ոչ հանդուրժեմ այսմ աղետի,
 Այլ յօրինեմ կոծ սխրալի,
 Քանզի տեսի զհայրն բարի
- 20 Ներկեալ արեամբ այսօր յերկրի:
- Րապաղ հոգիս մեղօք ի լի,
 Զունիմ իմաստ բանականի.*
 Զի՞նչ ասիցեմ ես արժանի
 Մեծ լաբունոյն իմ Գրիգորի:
- 25 Վարդապետաց էր ցանկալի,
 Խրատիչ քանոն ամենայնի,
 Վարդ անթառամ յեկեղեցի՝
 Հոտով լցեալ զտունս Արամի:
- Արթուն անունն այն ըղձալի՝
- 30 Գրիգորիոսն երանելի.
 Արեգական նման յերկրի,
 Լուսաւորէր զեկեղեցի:
- Րամից Հայոցս, որ յաշխարհի,
 Լուսաւորիչ էր նա յայտնի.
- 35 Մեղուցելոց մարդկան ազգի՝
 Քաւիչ մեղաց ամենայնի:

15 CD բաղձալի փխ հոգելի

17 A յայսմ D աղտի փխ աղետի

21 AB բապա E բապայ D բարադ C ոգիս

24 D բարունոյն

29 BD անուն A ցանկալի (B բաղձալի) փխ ըղձալի

30 AB Գրիգորոս

33 CD Հայոց

35 B յայտնի փխ ազգի

36 CD մաքրիչ փխ քաւրչ

* Այս տողի փոխարեն ABE ունեն.

Եւ զառածեալս ամենայնի (B յամենայնի):

Դրախտ՝ բազմազան պտղով ի լի,
Անուշահամ, անծախելի,
Սուրբ վարդապետն բաղձալի
40 Գրիգորիոս՝ որդին Ծերի:

Անձամբ առնէր զգործս բարի,
Նման փրկչին տեառն Յիսուսի.
Եւ քարոզէր ամենայնի,
Խափանեցաւ աշսօր յերկրի:

45 Պատուէր զվկայսն Քրիստոսի,
Եւ յօրինէր ճառս ցանկալի.
Վկայասէրն կրկնակի՝
Անուանակից նախնոյն մեծի:

Եհաս նա անանց պսակի.
50 Որում ցանկայր տենչմամբ սրտի.
Բաբունապետն հրաշալի
Սպանեալ ձեռամբ անօրինի.

Տանս Հայոց՝ գերեալ ազգի,
էած կսկիծ անբերելի.
55 Ամենագով հայրն բարի՝
Գրիգորիոսն Բզնունի:

Ի նեղութեան ժամանակի
էր օգնական նա ամենի.
Միշտ կերակրող էր աղքատի,
60 Զգեցուցանող մարմնոյ մերկի:

Նման նախնոյն այն Ներսէսի՝
Եղբօր՝ մեծին տէր Գրիգորի.
Նոր զարդարեաց զեկեղեցի,
Գանձ և տաղիւ բազմագունի:

37 D պտղովք

38 E և անծախելի

39 CD հողելի վիս բաղձալի

40 D Գրիգորիոսն

46 AC ճառ BE բաղձալի վիս ցանկալի

47 CD բաղձալի վիս կրկնակի

48 A անուանակից

49 CD անանցն պսակի

50 D որում E տենչմամբ

52 AE սպանեալ D ձեռամբն

58 CD չիք նա, ամենայնի

62 C եղբօրն մեծի

63 E նա վիս նոր

64 ABE գանձով, չիք և

- 65 Յոյժ քաղցրախօս էր աղբատի,
Հեղ և խոնարհ ամենայնի.
Ոչ էր սիրող նա արժաթի,
Ունէր զպատուէրն Քրիստոսի:
- Արթուն հսկող անձանձրալի,
70 Պատուող տօնիցն տէրունի*.
Հանգոյն Մաշտոցին Մեսրոպի
Եւ Գրիգորին Լուսաւորչի:
- Ռեւտին բաշխէր մարդկան աղգի
Զբանս գրոց պատուիրանի.
75 Մատամբ իւրով անխոնջելի,
Դպիր վերին տեառն արքայի:
- Այսօր Եթող զմեզ որբ յերկրի,
Ամենագութ հայրն բարի.
Հաւասարեալ երկնից զնդի,
80 Արժան անանցըն պսակի:
- Քո'ւրձ զգեցիր, եկեղեցի,
Այրի եղեր յանկարծակի.
Փեսայն բարձրաւ քո ի միջի՝
Յառագաստէ քում խորանի:
- 85 Եկեալ հասին վաղվաղակի
Աղգն Մարաց, որ Քուրդ կոչի.
Սպանին զհայրն ցանկալի,
Ի Յիսկնավանքն երեւելի:
- Լուսոյ ծնունդք աւազանի,
90 Դառն ողբացէք զանցս աղետի.
Խաւարեցաւ լոյսն արփենի,
Զահն շիջաւ նոր Սիոնի:

66 BD յամենայնի

71 B Մաշտոցին D Մաշտոց Մեսրոպի

72 AB և անուանակցին փիւ և Դրի-
գորին

73 ABE ամենայնի փիւ մարդկան
աղգի

75 A մատամբն ABE անխոնջելի

79 ABE գնտի

80 CD Ժառանգ փիւ արժան

85 A յաղգն BC Քուրթ D Քիւրտ

88 E Յիսկնավանքն

90 C զյանցք D աղետի

92 BDE Սիոնի

- էհաս ինձ սուգ անբուժելի.
 Հալով գոչեմ անլուելի.
- 95 Զի խրատատուն իմ ըղձալի՝
 Այսօր թողեալ զիս ամայի:
- Նոր ձայն երգեմ ի յատենի,
 Ներբողական ի չափ տաղի.
 Առ քեզ խօսիմ, հայր բաբունի,
- 100 Միթէ հոգիս մխիթարի:
- Ո՛վ ցանկալիդ ամենայնի,
 Բաբունապետ Հայոց ազգի.
 Մտօք մաքուր, պայծառ հոգի,
 Մարմնովդ կոյս 'ւ առաքինի:
- 105 Բոտեալ սիրովն Քրիստոսի,
 Հովիւդ քաջ նորին հօտի.
 Հերթիչ գայլուն իմանալի
 Եւ արածող ի դալարի:
- Իմաստութիւն հաւրն յերկնի
- 110 Զքեզ զարդարեաց իւրն տեղի,
 Յորս և հոգով հայրն հանգչի,
 Երրորդութիւնն անտրոհելի:
- Նաւ ի ծովու յայսմ աշխարհի,
 Ուռկան մեծի այն որսորդի,
- 115 Որ որսացեր զծնունդս ախտի,
 Հաներ ի կեանս, որ մահ չունի:
- Աղբիւր գրոյն այն կենդանի,
 Բխեալ հոգովն Քրիստոսի.

93 D Եհաս

94 D Կոչեմ

98 B ներբողական

103 AE ողի վիս հոգի

107 CD վանիչ վիս հերթիչ A հերթիչ
 C գայլոյն

109 ABC իմաստութիւնն հաւր ABE
 երկրի վիս երկնի

111 DE հոգւով

113 ACD այսմ

114 CD մեծին

115 AE սանձեցեր (B սանցեցեր) վիս
 որսացեր

116 D իջեանս վիս ի կեանս

117 DE բղխեալ հոգւովն

Որ ծարաւեալ մարդկան ազգի
 120 Միշտ արբուցեր անսպառելի:
 Շնորհադարձ տանն Յիսուսի
 Դու գանձապետ իմաստիւք լի.
 Միշտ բաշխէիր յեկեղեցի
 Զգանձն Հին և Նոր կտակարանի:

125 Ամենիմաստ գլուխ բարի,
 Խոնարհեցար ի տապանի.
 Ակն պայծառ առատալի՝
 Մածկեալ հողով այսօր յերկրի:

Կարօտելոցն աղաղակի
 130 Ունկդ, որ լսող էր ամենի՝
 Խափանեցաւ յանկարծակի,
 Թողեր մեզ սուգ անբուժելի:

Եւ երգարանդ հոգոյն մեծի,
 Որ միշտ հնչէր յեկեղեցի.
 135 Խոցեալ սրով յանօրինի,
 Որ խօսակից էր աղքատի:

Բամից սրբոց և տնանկի
 Աջդ, որ շնորհէր տուրս ամենի,
 Կապեալ եղաւ իսկ ի շիրմի,
 140 Որ միշտ գրէր զբանս տէրօնի:

Տարակուսիմ յամենայնի,
 Քանզի շունիմ իմաստ բանի.
 Զքեզ ներբողել ըստ արժանի,
 Երախտաւոր հայր հոգելի:

120 AC արբուցէր

124 E զգանձ

130 A ուկդ AB ամէնի

131 B խարանեցար

132 A սուք E անզղջալի վիս ան-
 բուժելի

133 DE հոգւոյն

135 CD անօրինի

138 DE չիք ուր

140 D կրէր վիս գրէր

141 A ամենայնի C ամէնի

142 E իմաստ

144 E գովելի վիս հոգելի

145 Էին տացուք փառք ի յերկրի,
Հօր և հոգոյն ընդ միածնի,
Որ դասակցեաց հրաբուն սեռի,
Այսօր ըզքեզ, ո՛վ ըաբունի:

146 CD հոգւոյն

148 CD տէր վիս ոյ

ՏԱՂ ԲԼԻՈՒԼԻ ԵՎ ՎԱՐԴԻ

Ակա՛նջ դրէք բանիս, որ պատուական է*,
Հոգոյ, այլև մարմնոյ ուրախութիւն է.
Գովեմ զգոյն վարդին, որ աննման է,

Խորագիր.

Ա Տաղ բլբուլի և վարդի BE Երգ ի սուրբ աստուածածինն և ի Գարրիէլ հրեշտակապետն (B հրեշտակն), օրինակեալ ի վարդն և ի պլպուլն, ասացեալ ի բաղմամեղ (E չիք ասացեալ ի բաղմամեղ) Առաքել (E ի յԱռաքել) վարդապետէ (B վարդապետէս) C Տաղ Առաքել վարդապետի ասացեալ D Տաղ ի վերայ պիւլպիւլի և վարդի ասացեալ F Տաղ վարդի և պլպուլի, զոր յարինակեալ է ի Կիրամայր սուրբ աստուածածինն և ի Գարրիէլ հրեշտակն, ի Առաքել վարդապետէ ասացեալ G Տաղ զհղեցիկ H Առաքել վարդապետէ ասացեալ պիւլպիւլին վերայ և վարդին, օրինակ Մարիամու աստուածածինն և Գարրիէլ հրեշտակապետին I Տաղ յԱռաքել վարդապետէ K Նորին Առաքել վարդապետի ասացեալ զովասանութիւն ի պլպուլն և ի վարդն, որ օրինակ է զպլպուլն ի հրեշտակն Գարրիէլ և զվարդն ի սուրբ Կոյս Մարիամ L Տաղ Առաքել վարդապետի ասացեալ յաղաղս աւետիսաց աստուածածինն՝ օրինակ վարդին և բլպուլին M Խմբագիր N Բանք Առաքել վարդապետի Բաղիշեցոյ ասացեալ յաղաղս աւետիսաց՝ օրինակ վարդն և բլպուլն O Տաղ յԱռաքել վարդապետէ ասացեալ ի վերայ վարդի և պիւլպիւլի. վարդն ի սուրբ աստուածածինն նմանեալ, պիւլպիւլն՝ Գարրիէլ հրեշտակապետն յօրինակեալ P ի սուրբ աստուածածինն և ի Գարրիէլ հրեշտակապետն՝ օրինակեալ ի վարդն և ի պլպուլն Q Գովասանք բլբլբլբլ և վարդին R Տաղ յԱռաքել վարդապետէ ասացեալ ի վերայ վարդի և պիւլպիւլի, սուրբ աստուածածինի և Գարրիէլ հրեշտակապետի յօրինակեալ S Տաղ սուրբ աստուածածինն ի յԱռաքելէ T Տաղ ի վերայ վարդի և պիւլպիւլի

1 H աղանջ HOS պատուական

3 AEFMORS զովեմք BNT զգուն

2 AOPQR հոգւոյ S հոգու T հոգով
և մարմնով AL և փխ այլև Q
ուրախական S ուրախութեան

G զգունն Q զգոյնն L զվարդն
յինէն փխ զգոյն վարդին

* M ում 1—4 տողերը շփոխմամբ վերջում են՝ իբրև ուրիշ տաղի սկիզբ:

Բլբուլն ի հետ նորա, որ քաղցրաձայն է*:

- 5 Բլբուլն** ի վարդն ասաց.— Ի սէր քո եկի***,
Զի սէր քեզ աւետեմ, սիրո՛յ դու տեղի****.
Եւ սէրն սրբութեան ի քեզ բնակի,
Սիրով քո զարդարին ծաղկունքն ի յերկրի:

Վարդն ի բլբուլն ասաց*****.— Թռչո՛ւն գովելի,

- 10 Որպէ՛ս միտք իմ բանից քոց հաւան լինի.
Դու ես թռչուն երկնից, և ես՝ բոյս երկրի,
Զիա՛րդ իմ սէրս և քոյդ միաբանեսցի:

Բլբուլն ի վարդն ասաց.— Իմ բանիս լսէ,
Որ քո սիրտդ իմ սիրոյս աշտպէս վկայէ.

- 15 Ես ցօղ բերեմ յերկնից, որ զքեզ զարդարէ,

4 B գպլպուլն CDGORT պիւպիւլն
E գպուլպուլն F պուլպուլն H
գպիւլպիւլն K պլպուլն N բլպուլն
Q գրլբուլն A գհետ I ի յետ GHP
T խիստ (M յոյժ) փխ որ DS չիք
որ

5 I չիք ի վարդն Q քո ես եկի
6 F չիք քեզ D յաւետեմ AEFIKMN
սիրոյն HPT սիրուն Q սիրով քու
տուր տեղ LN քո փխ դու

7 T գի փխ և F սէրտ AIM իջանի
փխ բնակի

8 T զարդին EFMPT ծաղկունք

9 A վարդ բլբուլին G թռչուն

10 AM սիրտ (IS սիրտս) փխ միտք
LOR քու A հաւանի փխ հաւան
լինի

11 AI բարձրագնայ (M բարձրագնաց
S բարձրագնայ) փխ թռչուն
երկնից F թռչունք G թռչուն
GNOR յերկնից T երկնի IM 'ւ
եւ բոյս ի յերկրի DF բոյսս S
բուս APS յերկրի

12 BD սէր LNT սէրն T չիք և IN
քոյտ T քոյն

13 AIMST բանիս իմ

14 PS քոյ BFHP սիրտ Q սիրտն C
DIL սէրդ (GNT սէրտ) փխ
սիրտդ I յիմ CI սրտիս փխ սի-
րոյս F սիրոյ AIMS ապայ (L
որպէս) փխ աշտպէս Q չիք աշտ-
պէս

15 A յամպոյն փխ յերկնից BCFH
երկնից

* L չունի այս տողը:

** Այս բառի գրության մյուս ձևերը (BKP պլպուլն CDGHORT պիւ-
պիւլն EF պուլպուլն LN պլպուլն) այլևս չենք նշելու՝ տողատակը
չձանրաբեռնելու համար:

*** Այս տողից սկսած S ունի ուրիշ 13 տուն (52 տող), որ միջարկված
է Բաղիշեցու տաղին (տե՛ս «Ծանոթագրութիւններ»), չունի 5—8 տո-
ղերը:

**** K չունի այս տողի «...դու տեղի» բառերից սկսած մինչև 30-րդ
տողի շոր ի յարեգական տօթոյն» բառերը ներառյալ՝ ձեռագրից
բերք ընկած լինելու պատճառով:

***** Լ-ում գրիչը «Վարդն ի բլբուլն ասաց» և «Բլբուլն ի վարդն ասաց»
բառերը գրում է կարճ, «վարդն ասաց», «բլբուլն ասաց». տողատակը
չձանրաբեռնելու համար այլևս չենք նշելու:

Յայնժամ իմ սէրս և քոյդ միաբանեալ է:

Վարդն ի բլբուլն զայս պատասխան առնէ.

— Վախեմ, թէ հետ ցօղոյն կայծակ իջանէ
Եւ զիմ պայծառ տերես հրով այրեսցէ,

20 Ծաղկանցն ամենայնի նախատինք առնէ:

Բլբուլն ի վարդն ասաց.— Խօսից իմ դու լուր,

Որ ես քեզ ցուցանեմ սիրոյ մեծ աղբիւր,

Որ զքեզ յերակ պահէ կանաչ և մաքուր,

Եւ ամենայն ծաղկանց արբուցանես ջուր:

25 Վարդն ի բլբուլն յայնժամ զայս ճուղապ ետուր,
Եթէ՝ Բանից քոյին ոչ հաւանիմ սուր*.

Վախեմ, թէ յորդ խաղայ այն աղբիւրէն ջուր,

- 16 P այնժամ ABD սէր LNT սէրն
G քոյթ N քոյտ T քոյն AGIS
միարանեսցէ E միայրանեալ F
միայրանեսցէ
- 17 CDLN չիք ի CDGT պիւղպիւլին
LN բլբուլն H զաս S ասաց զայս
պատասխան առնէ BF պատաս-
խանեալ է C պատասխանէ HP
պատասխանել է R պատասխանի
առնէ
- 18 IMN վախիմ NS յետ A յամպոյն
փխ հետ ցօղոյն C կայծակն S
կասկած (T կարկուտ) փխ կայծակ
- 19 GS տերև Q հրով տոչորէ T յինէն
թափեսցէ փխ հրով այրեսցէ
- 20 F և ծաղկանցն DHPQ ծաղկանց
ACDEGN ամենի T ամենայն Q
զիս առնէ
- 21 A բանից (IS բանիս M ի բանիս)
փխ խօսից EFGHLNT խօսիցս M
S չիք իմ S լսէ
- 22 H որ քեզ ես D չիք ես S զքեզ
- 23 A չիք որ F և փխ որ F քեզ BEF
GHOP երակ C պահէ երակ D եր-
եակ պահէ T երազ R յիւր աչն
- փխ յերակ S հերակ A պահեմ C
կանանջ DFGHOPQRS կանանջ
- 24 EGIPT- որ փխ և AGT յամենայն
E ծաղկաց AL արբուցանեմ M
արբուցանէ
- 25 AFIM յայնժամ բլբուլին (F
պուլպուլին) CGLN չիք ի CDG
T պիւղպիւլին LN բլբուլին CG
LN չիք յայնժամ H այնժամ D
ասաց (T ասաց և) փխ յայնժամ
IT չիք զայս M այս A ջուղապ
CD ճուղապ GLN ջուղապս H
ճուղապ I պատասխան փխ ճու-
ղապ MS ջուղապ R ճիւղար Q
ջուղարս
- 26 LN վասն այն (Q ես) փխ եթէ
D քոյոյ EIMN քոյն R քոյից
L չիք ոչ DL չհաւանիմ AM
հաւանեմ G լուր (Q զիւր) փխ
սուր
- 27 ILM վախիմ CDFGHQ որդ փխ
յորդ M խախայ C չիք այն DI
M յայն S յան T բղիւ է ի յաղ-
բիւրէն փխ խաղայ այն աղբիւ-
րէն BCI աղբիւրէն H աղբիւր է M
յաղբիւրէն Q աղբիւրին

* LN-ում 26—28 տողերի կարգը խախտված է. 27, 28, 26:

Զտերևս իմ ողորդէ 'ւ առնէ զիս թափուր:

- 30 Բլբուլն ի վարդն ասաց.— Քեզ ամպ լինիմ ես*,
Որ ի յարեգական տօթոյն պահեմ զքեզ.
Վերայ քո հովանի սիրով լինիմ ես
եւ քաղցրագոյն ցօղով սնուցանեմ զքեզ:

Վարդն ի բլբուլն ասաց**. — Ի քէն վախեմ ես***,
Զի մի որոտալով ինձ ահ արկանես.

- 35 Ի գեղեցիկ գունոյս թառամիցիմ ես
եւ ամենայն ծաղկանց զրուց լինիմ ես:

Բլբուլն ի վարդն ասաց.— Ես առաւօտ եմ,
Որ զլոյս արեգական վերայ քո ծագեմ.
Ազգի-ազգի գունով զքեզ զարդարեմ,

- 40 Ծաղկանցն ամենի պարծանք ցուցանեմ****:

28 M 'ւ իմ տերևս Q տերեւներէս T
դտերեն S գիմ տերևս EH յողորդէ
Q չիք իմ ողորդէ A և փխ 'ւ BC
EFGH MNPS չիք 'ւ MQS գիս
առնէ N թափիւր T թափօր

29 MQS ամբ EHP լինամ Q լինիմ և
հովանի ես

30 Q չիք որ BEGHN արեգական S
յարեգակն A գալոյն (IM գոլոյն)
փխ տօթոյն O տօթոյ ST տօթուն
G ես պահեմ T պահեմ ես

31 KS ի վերայ I յերակ փխ սիրով E
HP լինամ

32 FN քաղցրագուն S քաղցրագուն
T քաղցրաձայն A ցօղով CK օղո-
վըս (GLNT օղով) փխ ցօղով

33 CDGOR քենէ փխ ի քէն IMN
վախիմ

34 H որոտալոյ քո Q որոտալովդ A
IS ահ ինձ M ահի CHM չիք
ինձ D չիք ահ G չիք ինձ ահ A
LMNPR հարկանես (D հարկաց-

նես G գիս կցեցնես) փխ ար-
կանես

35 E և (H իմ) փխ ի F գունոյն H
գոյնոյս M գունու D գիս թա-
ռամեցնես HMN թառամիցիմ G
թառամեցնես Q թառամեցունես
S թառամեցիմ DGO չիք ես

36 S ամենան G ծաղկանցն AEHK
QRS զրոյց EHP լինամ K լիցիմ

37 K հրեշտակն ի կոյսն փխ բլբուլն
ի վարդն AIMS արեգակն փխ
առաւօտ

38 FQ չիք որ IQ զլոյսն L լոյս S
զլուս AIS առաւօտուն (M
առաւաւտոյն) փխ արեգական C
GHK արեգականն CDGKOP ի
վերայ H ի վերա

39 G զարդարիմ

40 CKPQR ծաղկանց F և ծաղկան-
ցըն H չիք ծաղկանց HINPQR
ամենայնի H զքեզ ցուցանեմ

* CDGLNT-ում 37—44 տողերը նախորդում են 29—36 տողերին (D
չունի 29—32 տողերը):

** D-ում՝ Պիւլպիւլն ի վարդն ասաց: Շփոթւելոյնն առաջացել է նա-
խորդ տան պակասից և շարունակվել է սխալ: Այլևս չենք նշելու:

*** T չունի 33—40 տողերը:

**** D չունի այս տողը:

Վարդն ի բլբուլն ասաց.— Ծս դիմակաց չեմ,
 Ի ծագմանէ լուսոյն դողալով սարսեմ.
 Վախեմ թէ զարեգակն առ իս տեսանեմ,
 Զտերևս իմ գեղեցիկ յիսնէ թօթափեմ:

45 Բլբուլն ի վարդն ասաց, թէ.— Գովելի ես,
 Զի ամենայն ծաղկանց դու ցանկալի ես.
 Տեսով քո արբեցայ զերդ զգինով ես*,
 Արարիչն աստուած կանաչ պահէ զքեզ:

Վարդն ի բլբուլն ասաց.— Գեղեցկաձայն ես,
 50 Որ զամենայն մարդիկ դու ուրախ առնես.
 Ազգի-ազգի գունով դու եղանակես,
 Թռչնոցն ամենայնի տեղ պարծանաց ես**:

Բլբուլն ի վարդն ասաց.— Դու դեղ ցաւոց ես,
 Որ զամենայն հիւանդ սիրով բժշկես.

41 K կոյսն ի հրեշտակն փխ վարդն ի
 բլբուլն EFHP դիմական LN դիմա-
 նալ

42 K լոյսոյն NQT սարսիմ

43 IN վախիմ F արեգակն

44 A և զգեղեցիկ տերևս MS և դտերևս
 N տերևս Q զկոկոնն փխ դտերևս
 C յիսնէն EFHKPQT յինէն LN առ
 իս փխ յիսնէ LS թօթափիմ

45 K հրեշտակն ի վարդն ILNQ դու
 փխ թէ S գաւփիլի

46 CGT և (I որ) փխ զի H չիք զի
 AG յամենայն H զամենայն A
 ծաղկանցն AQ չիք դու LN սիրելի
 (T նազելի) փխ ցանկալի

47 AI սիրով փխ տեսով EH տեսովդ
 F տեսուտ M տեսող O տեսոյդ P
 տեսքովդ A քու AFIMOPS հար-
 բեցայ BEH հարբեցաւ K արբեցաւ
 BKN զերթ F զեւ P զեղ AIMOS
 որպէս փխ զերդ H որ խիստ հո-
 տով ես փխ զերդ զգինով ես F

D չունի այս տողը:

** Այս տողից հետո T ունի տողերի այլ դասավորւթյուն. 77—80, 73—76,
 53—64, 81—88, 65—72, 89—96, 101—116:

զգինով (L գինով R զգինւով) եւ
 եւ AIS գինով

48 BIGH և արարիչն E արարչա-
 դործն BCDFGKLOPQRS կա-
 նանչ

49 K կոյսն փխ վարդն A վարդն
 բլբուլին D գեղեցիկ ձայնես T
 քաղցրաձայն փխ գեղեցկաձայն
 50 G և փխ որ ACDFKT մարդիք
 BIOR մարդիկք I կաւնես

51 CDG ձայնիւ (E ձայնով M
 երգով) փխ գունով T ազգի մեկ
 անգամ

52 HKPQ թռչնոց G թռչնոցն ABC
 DFK ամենի S ամենանի G
 պարծանք ցուցանես փխ տեղ
 պարծանաց եւ

53 K կոյսն փխ վարդն

54 T չիք որ S զամենան A հիւան-
 դըս F մարդիք փխ հիւանդ LN
 հոտով փխ սիրով

55 Ով որ ցաւ ունիցի և ոչ յիշէ զքեզ,
Յետոյ փիշիմանի 'ւ ոչ գտանէ զքեզ:

Վարդն ի բլբուլն ասաց.— Թռչո՛ւն դու աղւոր*,
Ուստի՞ ունիս զայդ ձայնդ քաջ և զօրաւոր,
Որ զիս զարմացուցեր խօսիւքդ ահաւոր,

60 Կարծեմ թէ այլ չկայ քեզ նմանաւոր:

Բլբուլն ի վարդն ասաց.— Մեծ թագաւոր կայ,
Որ ամենայն թռչնոց պարգևք նա կուտայ:
Եթէ հաւան լինիս գալստեան նորա**,
Նա՛ երկինք և երկիր քեզ երանի տայ:

65 Վարդն ի բլբուլն ասաց.— Քեզ երանեմ ես,

55 Ի յով որ Կ որ սք ցաւս BEFOPR
Դ որ փխ որ AIMS ցաւստ լինի և
ոչ գայ առ քեզ FGOT ունի Ե նայ
փխ և HP չիք և Բ գտանէ փխ յիշէ

56 Ա փռջմանէ Բ փռջմանի BFHIKO
Բ չիք 'ւ GLN և փխ 'ւ Ը գտանի
Ը գտնու Լ տեսանէ փխ դտանէ Ա
թէ ոչ գայ առ քեզ փխ 'ւ ոչ
դտանէ զքեզ Դ 'ւ այլ չգտանէ

57 Ա վարդ բլբուլին Կ կոյսն փխ
վարդն Ը թռչուն Ի դռչուն Ն թռ-
չունտ Լ աղւոր CDEFO աղվոր

58 BEFHOPR ուստի դայդ (EFHP
դայս) ձայնդ (Բ ձայն Բ ձայնս)
ունիս Դ ուստի դու ունիս ձայնս
Լ դայտ ձայնտ ուստի ունիս Մ չիք
ունիս Ը շատ փխ դայդ MN դայտ
ձայնտ Տ դայտ ձայնդ քաջ Կ
դայս ձայնս Չ դայտ ձայն Կ ահեզ
փխ քաջ և Ի քաջ

59 Ը և փխ որ Չ չիք որ AFGNQ
Դ զարմացուցիր Ա խօսքդ ՉՆ
խօսիցդ ԻՍ Խօսիւք Մ խաւսով Դ
խօսիւք

60 Կ ոչ այլ կա EP ոչ կայ Ի ոչ
կա Տ չկայ այլ BEHOPR նման
աղւոր (ԵՕ աղվոր Բ աղւոր)
փխ նմանաւոր

61 AIMNQ մեզ փխ մեծ Տ չիք մեծ

62 Ե յամէն Բ զամենայն Ա ծաղ-
կանց փխ թռչնոց Ը թռչնոց Ը
պարքեք ԻՆՍ պարգե ԼՄ Նայ
պարգեք (Լ պարգե)

63 BEFOPR որ թէ (Ի թէ որ Ն և
թէ դու) փխ եթէ Ն հաւանիս
փխ հաւան լինիս

64 CN նայ Բ երկիրս ԻՍ երանի
քեզ տայ

65 Կ կոյսն ի հրեշտակն ասաց BEHO
Բ թէ փխ քեզ Ը ես երանեմ քեզ

* Լ չունի 57-րդ տողի թռչ-(ուս) բառից մինչև 74-րդ տողի [50]-գիս բառը. բայ է քողկված շփոթմամբ:

** AIMST-ում 63—64 տողերն այսպես են.

եթէ դու ցանկանաս (Ա ցանկաս) տեսութեան նորա,
Յամենայն աշխարհէ (Դ ամէն աշխարհս Ա աշխարհք Տ յաշ-
խարհէ) քեզ մեծութիւն դայ (Դ ի քեզ մեծութիւնն գայ Ա
նա փխ գայ):

Որ այն թագաւորին դու սպասաւոր ես*,
 Որ ի նմանէ հանցեղ շնորհ առեալ ես,
 Որ ի քո տեսութիւնդ զիս մոռացեալ ես:

Բլբուլն ի վարդն** ասաց պատասխանելով.

70 — Թէ դու լսող լինիս բանիս իմ սիրով***,
 Նա՛ ամենայն երկիր հոգով և մարմնով****
 Ծառայ քեզ լինիցին՝ երանի տալով:

Վարդն ի բլբուլն ասաց.— Խօսի՛ր զինչ կամիս,
 Քանզի խօսից քոյին փափագէ հոգիս.

75 Յինչն մի՛ թագուցեր զինչ բան որ ունիս*****,
 Եթէ կամիս սիրով հաւան առնել զիս:

Բլբուլն ի վարդն ասաց.— Տամ քեզ աւետիս,
 Զի մեծ թագաւորին դարպաս դու լինիս.

66 GH ան T չիք դու EOR սպասա-
 ւորես

67 GT և փխ որ T հայցեալ փխ հան-
 ցեղ G հանցեղ Q այնցեղ շնորհ
 առնես AN հալաթ (BI խալաթ C
 G խիլայ EF խրատ DO խիլաթ
 H խալիաթ P խալատ R զիլաթ T
 խելաթ S խլաթ) փխ շնորհ AGH
 T առել IN տոեր

68 T և փխ որ A չիք ի A քու ACG
 IMS տեսութիւնդ D տեսութեան
 K տեսութիւն N յերբ զքեզ տեսայ
 փխ ի քո տեսութիւնդ CFKIMNO
 R զիս մոռացայ (K մոռացայ) ես
 A մոռացեր ես Q զիս մոռացնես
 T զիս մի մոռացես

69 AIMS պատասխան տալով T պա-
 տասխան առնելով

70 IGT ևթէ փխ թէ դու Q բանից

71 I որ փխ նա CEFMNS նայ EFH
 երկինք և փխ ամենայն՝ AN երկ-
 ինք փխ երկիր APQ հոգւով

* D չունի այս տուր:

** K-ում, չնչին բացառությամբ, «հրեշտակն ի կոյսն ասաց» և «կոյսն ի հրեշտակն ասաց» ձևով է, հրեշտակը՝ Բլբուլի, կույսը՝ վարդի փոխա-
 րենց զործածված: Այլիս չենք նշելու:

*** D չունի այս տուր:

**** BFOR-ում այս տողն այսպես է.

Նա (O նայ) երկինքն հոգով (OR հոգւով) և երկիրս մարմնով:

***** L չունի այս տուր:

72 A քեզ լինիցին քեզ HP լինիցի

73 BCDEFGHKOPT խօսէ C թէ զինչ
 Q զինչ և

74 AIMS խօսիցդ քո S խաւսիցդ քո
 BN քոին BCDEGHMPRST փա-
 փաքէ F փափաղի Q փափաքի K
 հաւանի փխ փափաղէ

75 G յինէ ILMNST յիսնէ ADOT
 թագուցաներ E թաքուցես G
 թագուցներ HK թագուցես LN
 թաքուցեր PR թաքուցաներ BHO
 QR զինչ որ բան H ունի

76 LN և թէ կամիս L զիս հաւան
 առնես

77. D յաւետիս

78 LNT որ փխ զի LN այն (MST իմ)
 փխ մեծ DGQ թագաւորի ABIO
 PR դու սպասաւորիս (H դու սպա-
 սաւոր ես) փխ դարպաս դու լինիս
 G թարպաս

80 Եւ ի ձայնէ իմմէ հանապազ գովիս
Եւ ամենայն թռչնոց միշտ փառաւորիս:

Վարդն ի բլբուլն ասաց.— Հոգիս իմ ցանկայ,
Որ այն թագաւորին լինիցիմ ծառայ.
Այլ երկնչիմ յահէ փառացն նորա,
Զոր դու ինձ ասացեր, նա՛ր ո՞ւլ դիմանայ:

85 Բլբուլն ի վարդն ասաց.— Դու մի՛ վախենար,
Քանզի նա կամենայ զքեզ իւրեն դադար.
Այլ դու ուրախացիր սիրով ծածկաբար,
Նորա կամիս լինել տեղի և տաճար:

Վարդն ի բլբուլն ասաց.— Քեզ հաւան եղէ,
90 Այլ գործ թագաւորին քո դու ինձ պատմէ,
Թէ ի՛նչ արուեստ ունի կամ ո՛ր ձեռով է,
Քան զքեզ է քաղցրաձայն, թ՛ այլ փառաւոր է:

79 S չիբ ի MS ձայնէս ACEHKMPS
իմէ

80 AOQR յամենայն G թռչնոց MS
միշտ ուրախանաւ և փխ և ամե-
նայն թռչնոց միշտ

81 A վարդ OR ողիս

82 MS քո փխ այն AILN լինիմ ես
ծառայ

83 G չիբ այլ K բայց (O նա) փխ
այլ BDGT ի յահէ F ահէն HN
ահէ K յահէն ALQ փառաց B 'ւ
ի փառաց DF և փառաց N ի փա-
ռաց

84 D գի (F դով) փխ դոր D չիբ ինձ
AN տապիր MR տապիր ինձ S
ասեցեր ինձ A նորայ ով տիրա-
նայ փխ նա ով դիմանայ EFIMT
նայ B նմա (EHP նորա K կամ)
փխ նա S չիբ նա C յով

85 T թէ փխ դու M վախենայր

86 KQ գի փխ քանզի K կամեցաւ A
F քեզ K առնել փխ զքեզ AOQR
իւրեան DG իւրան EH իւրենն IL
MNST իւրն K իւր BOR տաճար
փխ զադար

87 BKOR այլ դու ուրախ կացիր IM
ST քանզի (T և զի) վառեալ է նա
(IMS նայ) փխ այլ դու ուրախա-
ցիր A անդատար փխ ծածկաբար

88 A գի նորայ կլինիս (IMST և զքեզ
< S քեզ > կամք առնել) փխ նո-
րա կամիս լինել G եթէ փխ նո-
րա Q եթէ նորա C լինիս O լինիլ

89 LN հաւանեալ է փխ հաւան եղէ
90 BDGKMOST զգործ Q քո թագա-
ւորին BCIORT չիբ քո AEFHP
չիբ դու D գուն A ինծիկ BCEOT
ինձի F ընծի HP ինձիկ QR ինձի

91 IP զինչ IMS հալաւ (T սգեստ)
փխ արուեստ NT կամ ինչ ձեռով

92 A գէտ (F թէ զեա P զեթ) փխ
քան L քանց AFL քեզ CDFGLN
չիբ է CDGLT գեղեցիկ (K պա-
տուական) փխ քաղցրաձայն BC
KLOPRS թէ D գայ փխ թ՛ այլ
A ահուշ (T գորաւոր) փխ փա-
ռաւոր

Բլբուլն զայս ասաց պատասխան վարդին,
Թէ.— Չկայ այլ նմանակ իմ թագաւորին.

95 Ոչ ոք կարէ գիտել զգործս նորին,
Ոչ ի յերկնաւորաց և ոչ երկրային:

Վարդն ի բլբուլն ասաց.— Դու զա՛յս ինձ ասա՞ս,
Երբ զայ այն թագաւորն, ինձ իմա՛ց արա,
Որ ես զիս պատրաստեմ արժանի նորա,
100 Որ սիրով իմ սրտիս մէջն հանգչի նա:

Բլբուլն ի վարդն ասաց.— Քեզ ասեմ լսէ,
Քան զբո ծաղկիլն յառաջ նա զքեզ ընտրեալ է
Եւ իւր բնակութեան տեղ պատրաստեալ է,
Որ այժմ ի քեզ իջեալ մեծ գործ կատարէ:

93 ABFHKOPR զայս (F չիք զայս)
պատասխան (P պատասխանն)
ետուր CDGLNQ զայս ետուն պա-
տասխան E ետ զայս պատասխան
T պիւղիւղին ի վարդն ասաց F ի
վարդին K կուսին փխ վարդին

94 Q չիք թէ I թէ ոչ ով կա նման
D թէ այլ չկա MS չիք այլ

95 H զգործն

96 DGKLQ յերկրաւորաց (D երկրա-
ւորաց) փխ յերկնաւորաց H ի
երկնաւորաց DEGKL.MQR երկ-
նային փխ երկրային

97 D գուն MS թէ փխ գու DGL
գայն ինձ K յայտնեալ փխ տա

98 M թմ փխ ինձ IKMNOR յիմաց

99 AP չիք ես OQR տեղ փխ զիս G
պատրաստիմ B տաջի (I արձակ

տեղ K տուն և տեղի MNS ար-
ժան տեղ) փխ արժանի

100 Q որ բնգունիմ սիրով և իմ սրտ-
ին մէջ BOR սիրովն AE չիք իմ I
KLMS յիմ G մէջը IMS միաւորի
փխ մէջն հանգչի K հանկչի

102 G ծաղկունքն T ստեղծելն փխ
ծաղկիլն CD ծաղկիլն H առաջ G
NT չիք նա F քեզ ABEOPR
ընտրէ M ընդրեալ

103 L բիւր փխ իւր S իւրն BEOP
R բնակութեանն MST բնակա-
րան A տեղն IMS զարդարեալ է
ABEOPR պատրաստէ

104 CDGL և փխ որ T գոր K յայ-
ժըմ IMST եկեալ փխ իջեալ BR
իջեալ ի քեզ CDGIKLMNQRT
գործ մեծ

* I-ում 95—96 տողերն այսպես են.

Ոչ ի յերկրի վերայ և ո՛չ երկնային,
Ոչ ոք կարէ գիտել զխորհուրդն նորին:

MST-ում այսպիս են.

Ոչ ի յերկրի (S չիք ի) վերայ (T վերա), ոչ վեր ի յերկին (M
T յերկինս),

Բայց (T այլ) թէ քեզ ասիցէ (T ասացից) զծածուկն (T
զծածուկ) իւր սրտին:

** T չուցի 97—100 տողերը:

105 Բլբուլն Գաբրիէլ հրեշտակապետն է,
 Եւ վարդն տիրամայր աստուածածինն է,
 Թաղաւորն երկնաւոր՝ Յիսուս Քրիստոսն է.
 Որ անթառամ վարդէն մարմին առեալ է:

Ես՝ Առաքել, մեղօք լցեալ յաշխարհի*,
 110 Որ զբլբուլն ընդ վարդին սակաւ գովեցի.
 Ի Գաբրիէլ հրեշտակն օրինակեցի
 Եւ ի կոյսն Մարիամ՝ ծնողն Յիսուսի:

Զձեզ** աղաչեմ՝ ով ոք բանիս հանդիպի***,
 Եղանակէ՛ք սիրով, ձայնիւ բերկրաւի.
 115 Յիշէ՛ք զիս և ասէ՛ք՝ աստուած ողորմի՛****,
 Եւ դուք արժան լինիք տեսոյն Յիսուսի*****:

105 N Գաբրէլ T հրեշտակապետն
Գաբրիէլ է	111 B չիք ի B ԳԳաբրիէլ IS հրեշտա-
կապետն F յաւերնակեցի
106 Q չիք և S տիրամայր Q Մարիամ
փխ տիրամայր DIKO աստուա-
ծածին	112 M չիք և BDEFHKT կոյս I 'L ի
կոյսն C և զկոյսն S և կուսն G
NOR և կոյսն GHN ծնաւդ
107 AK Թաղաւոր A երկնաւորն BD
EFHIKNOQRST Քրիստոս	113 K արդ փխ զձեզ OR չիք զձեզ
KOR զով՝ A որ (F զուք) փխ ոք
D չիք բանիս O որ բանիս F՝
հանդիպիք
108 C վարդէ IKMORS յանթառամ L
չիք մարմինն առեալ է S առեալն
T զղեղեալ փխ առեալ	114 ABDEHN PQ եղանակէ T 'L և-
ղանակէք A ձայնիւ սիրով
109 CF Առաքեալ M յԱռաքեալ T
Առաքեալ լցեալ մեղօք, ABCDFG
P աշխարհի H աշխարհէ	115 ABDEFNP յիշեցէք Q յիշեցէ
N չիք զիս B 'L փխ և Q աստու-
ցէ
110 T չիք ոք GH չիք ընդ KN ու (O
R և) զվարդն փխ ընդ վարդին
QS ընդ վարդն	116 A տեսույն D սիրոյն փխ տե-
սոյն FNRT տեսուէն BDEHKNR
T Քրիստոսի փխ Յիսուսի

* L չունի 109—116 տողերը:

** 113—116 տողերի փոխարեն I ունի.

Սեղօք լցեալ Բարսեղն վարդեցի,

Որ զայս քանի տաղերս շարադրեցի,

Ով ոք ասէ՝ բերա[ն] մ՝ ընձի ողորմի՝

Երէնից արքայութեանն ժառանգ լիցի:

Ականջ դրէք, գերիս ձեզ զանգատ անի.

Գրազրի կերակուրն, որ փշրուկն լինի,

Ափսո՛ս զաղուոր՝ աչերս լուսոյ կու պակսի,

Մեղք ու մաղրամէն ի վանից հօր փոյն է:

*** CMS չունեն 113—116 տողերը:

**** G-ում այս տողի «յիշէք զիս» բառերից հետո բնագիրն ընդհատուում է. քերք է ընկած:

***** Q չունի այս տողը:

ՈՂՐ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻՆ ՍՏԱՄՊՈԼԻ

Ա.

Արդ, ամենայն աղդ և ազինք*
 ողբան զքեզ, քաղա՛ք Ստամպոլ**,
 Զի ամենայն արարածոց
 փառք և պատիւ ես դու, Ստամպոլ՛:
 Աստուածութեան էիր տեղի
 և օթեան, քաղա՛ք Ստամպոլ,

Խորագիր.

ADEF Ողբ մայրաքաղաքին ըՄտըմբօլու (D ըՄտամպօլու E ըՄտամպօլու F ըՄտամբօլու) Առաքել վարդապետի ասացնալ և վասն գալստեան Ֆռանկ ազգին և ողատել զաշխարհս Հայաստանեայց (A Հայաստանեայց EF չիք Հայաստանեայց) B Ողբ մայրաքաղաքին ըՄտամպօլա վասն տոնելո ազգն Տաճկաց և գալստեան Ֆռանկ ազգին և ողատել զաշխարհս Հայոց, Առաքել շնորհալի վարդապետէ ասացեալ: Գրչի կոյմից՝ Լաւ եղանակաւ ասա և զեղկելի զըշտկս յիշեա, և դու յիշեալ լիցիս ի Բրիտտոսի գալստեանն C Ողբ ի վերայ մայրաքաղաքին Կոստանդինուպօլսոյ GK Ողբ մայրաքաղաքին Ստըմպօլու (K ըՄտամբօլու) Առաքել (K ի Առաքել) վարդապետէ ասացեալ (K չիք ասացեալ) H Ողբ մայրաքաղաքին ըՄտամպօլու և վասն գալստեան Ֆռանկ ազգին և ողատել զաշխարհս Հայաստանեայց, ի տէր Առաքել վարդապետէ ասացեալ է I Գովասանք ըՄտամպօլի

1 G աղգք D յազինք K զովեն փխ 2 BK չիք դու C չիք ես
 ողբան 3 BG տեղիք I օթեան

* LMNOP ունեն «Ողբի» միայն Գ և Դ մասերը՝ իրենց ենթախորագրով:

** Այս անունը օրինակներում ունի գրաւրջան տարբեր ձևեր՝ A Ստըմբօլ, BCI ըՄտամպօլ DEF Ստամպօլ G Ստըմպօլ H ըՄտամբօլ K ըՄտամբօլ: Նախընտրում ենք Ստամպօլ ձևը և, տողատակը չձանրաբեռնելու համար, այլևս չենք նշի գրաւրջան մյուս ձևերը:

- Այսօր եղեր հեթանոսաց
դու բնակարան, քաղա՛ք Ստամպոլ:
- 5 Երկինք ՚ւ երկիր միաձայնեալ
քեզ յօրինեն կոծ, Ստամպո՛լ,
Երկնաւորօք ՚իր պահպանեալ
՚ւ երկրաւորօք, քաղա՛ք Ստամպոլ:
- Հրեշտակք յերկնից մեծարէին
զքեզ, աննմա՛ն քաղաք Ստամպոլ,
Երկնաւորօք ՚իր պահպանեալ,
վայելչագե՛ղ քաղաք Ստամպոլ:
- Այսօր եղեր չարագործաց
հանգստարան, քաղա՛ք Ստամպոլ,
- 10 Եւ ամենայն փառք և պատիւ
քո վերացաւ, քաղա՛ք Ստամպոլ:
- Երուսաղէմ ես դու կրկին,
մեծահամբա՛ւ քաղաք Ստամպոլ.
- Առ քեզ գայցեն ամենեքեան
ի տեսութիւն փառաց, Ստամպո՛լ:
- Կայսերական տեղի՛ք Ստամպոլ,
մայրաքաղաք կոչի Ստամպոլ,
Փառք ես ծովու և ցամաքի,
նաւահանգիստ քաղա՛ք Ստամպոլ:
- 15 Արքայն հզօր Կոստանդիանոս
զքեզ մեծարեաց, քաղա՛ք Ստամպոլ,

5 ADFGK չիք ՚ւ 1 միաձայնեալք C
H օրինեն 1 յօրինակ փխ յօրինեն
6 CGI էիր (K իւր) փխ ՚իւ CI չիք
՚ւ H ՚ւ երկնաւորօք փխ ՚ւ երկ-
րաւորօք
7 C հրեշտակ CEGHIK երկնից 1
մեծարեցին
8 CGI էիր K երկրաւորաւք իւր փխ
երկնաւորօք ՚իր
9 CE դու փխ քաղաք

10 ABCGHI վերացեալ եղև փխ
վերացաւ քաղաք
11 A հրուսաղէմ
13 B քաղաք փխ տեղիք B տեղի
14 ABDEFHK քեզ (GI և) փխ ես
15 B չիք Կոստանդինոս CI Կոս-
տանդինոս H Կոստանդիանիս C
քեզ 1 մեծղ փխ քաղաք B Կոս-
տանդինու պօլիս կոչեաց փխ
քաղաք Ստամպոլ

Եւ զիւր անունն քեզ անուանեաց՝
Կոստանդինու պօլիս, Ստամպօլ՝

Այսօր ի սուգ մտեալ ողբայ,
զի գերեցին զքեզ, Ստամպօլ,
Քանզի մարմինն աստուածազարդ
ի քեզ պահեալ կայր, Ստամպօլ՝

Գրատիանո՛ս և Թէոդո՛ս,
յօրինեցէք կո՛ծ զըՍտամպօլ,
20 Ոնորիո՛ս ՚ւ Ուտիանո՛ս,
լացէ՛ք լալով դուք յըՍտամպօլ:

Աստուածաբան սուրբ Հայրապե՛տք,
որ օրհնեցիք դուք զըՍտամպօլ,
Այսօր յանէ՛ծ փոխարկեցէք
քաղաքն սուրբ, մեծն Ստամպօլ:

Ոսկիբերան սուրբ Յովհաննէ՛ս,
արի և տե՛ս դու զըՍտամպօլ,
Եւ վա՛յ կարդա քո աթոռոյդ,
որ է քաղաքն մեծ Ստամպօլ:

25 Էիր պայծառ դու, Ստամպօլ,
արեգական նման, Ստամպօլ,
Խաւարեցար միջօրէի
յանօրինաց դու, Ստամպօլ*:

16 IK անուն BG կոչեաց փխ անու-
անեաց CE Կոստանդի պօլիս

17 BCH սուր C ողբա BI ողբաց C
քեզ

18 C մարմինք EFl մարմին

19 D Գրիտիանոս ABGI Թէոդոս B
յօրինեցին CK օրինեցէք I յըՍ-
տամպօլ

20 I որոնի փխ Ոնորիոս CDEFHIK
չիք ՚ւ BC Ստամպօլ

21 CH որք C աւրհնէիք C ըՍտամպօլ

22 BCEK անէծք I յանէծս B գրաղաքն
C քաղաք սրբոց DI մեծ սուրբ
փխ սուրբ մեծն CEFG մեծ

* F-ում այս տողն այսպես է.

Անօրինաց եղար կոխան, մայրաքաղաք դու. Ստամպօլ:

23 GI Ոսկիբերան BDEFH Յոհաննէս
CK Յոհաննէս C աւրհ C Ստամպօլ

24 I լաց փխ վա՛յ C աթոռին G ա-
թոռիդ GI և քաղաքիս փխ որ է
քաղաքն ABCDFH քաղաք BHK
մեծն

25 F չիք արեգական նման Ստամ-
պօլ E խաւարեցար միջօրէի
փխ արեգական նման Ստամպօլ

26 A միջօրէին B յանօրինաց մի-
ջօրէի C միջօրէից D մէջօրէից
FIK մէջօրէի CFK անօրինաց

Աղբիւր կենաց դու, Ստամպօ՛ւլ,
 ծարաւելոց դու, Ստամպօ՛ւլ,
 Յանօրինաց ցամաքեցաւ
 ջուրն կենաց քո, Ստամպօ՛ւլ*:

Եղեմ դրախտին նման, Ստամպօ՛ւլ,
 տնկեալ աջով տեառն, Ստամպօ՛ւլ,
 30 Անմահութեան պտուղ բազում
 կայր ժողովեալ ի քեզ, Ստամպօ՛ւլ:

Խափանեցար յանօրինաց,
 կոխան եղեր դու, Ստամպօ՛ւլ,
 Եւ ամենայն փառք և պատիւ
 քո վերացեալ եղև, Ստամպօ՛ւլ:

Դու դանձանակ տեառն գանձուց
 հոգևորաց կարգեալ, Ստամպօ՛ւլ,
 Յանկարծակի կողոպտեցար
 յանօրինաց դու, Ստամպօ՛ւլ:

35 Դու մարգարիտ, տեառն քարոզ՝
 արքայութեան երկրի, Ստամպօ՛ւլ
 Որ ամենայն հաւատացեալք
 քո ցանկային տեսլեանդ, Ստամպօ՛ւլ

Փափագանօք ի քեզ գային
 ուխտադրութեան, քաղա՛ք Ստամպօլ,

-
- 27 BK աղբեր
 28 CE անօրինաց CG ցամաքեցար C
 քոց G1 դու փխ քո
 29 G դրախտի C աջոյն EFHK աջովն
 G աջով
 30 B հաւաքեալ փխ ժողովեալ CF
 չիք ի
 31 CD խաբանեցար CDEF անօրինաց
 BG եղեր կոխան EK եղար
 33 B դանձարան FK գանձական G
 մարգարիտ փխ դանձանակ D
 * F չունի այս տողը.
- տեառնն C քարոզ փխ դանձուց B
 G դու (C արկեալ) փխ կարգեալ
 34 C անօրինաց կողոպտեցար ան-
 կարծակի դու H անօրինաց
 35 G երկնի փխ երկրի
 36 CK հաւատացեալ CE1 քեզ փխ
 քո C տեսլեամբ 1 տեառն փխ
 տեսլեանդ
 37 B փափա[գա]նօք CDEF1 փա-
 փաքանօք F փափականօք CH
 ուխտադրութեամբ

Որպէս ի սուրբն Երուսաղէմ՝

նոյն և ի քեզ, քաղա՛ք Ստամպոլ՝:

Երանութեանց էիր տեղի

և գովութեանց պատճառ, Ստամպո՛լ,

40 Այսօր դարձար դու եղկելի,

նախատանաց տեղի, Ստամպո՛լ:

Վա՛յ և եղո՛ւկ ժամանակիս,

որ լսեցաք զձայն քո, Ստամպո՛լ**,

Եթէ՝ Առին և գերեցին

ազգն Թուրքաց զմեծն Ստամպոլ***:

Յորժամ հնչէր ձայն զանգակին

յեկեղեցիքն քո, Ստամպո՛լ,

Երկնային զօրքն իջանէին

և պարէին ի քեզ, Ստամպո՛լ:

45 Փոխան ժամուն և զանգակին՝

մուղրիք ձայնեն ի քեզ, Ստամպո՛լ,

Յեկեղեցիքն ամենեքին

նամազ կարդան ի քեզ, Ստամպո՛լ:

Զօրքն վերին ի սուգ մտին,

յորժամ առին զքեզ, Ստամպո՛լ,

38 CK սուրբ A Երուսաղէմ F յերուսաղէմ H Բուզանդիայ փխ Ստամպոլ

39 BC երանութեան B տեղիք K գոհութեանց փխ գովութեանց

40 ACDEFHIK դու փխ տեղի B տեղիք

41 K լսեցանք CK ձայն I քոյին, չիք Ստամպոլ K տողը կրկնված է

42 C Դուրջաց C մեծ K մեծն I գրեզ փխ զմեծն

43 ABCDEHIK զանկակին F զանկրկին C եկեղեցիք EK եկեղեցիքն G յեկեղեցիս

44 C չիք ի I գրեզ փխ ի քեզ

45 H ժամու ABCEFHIC զանկակին G ծուղրիք փխ մուղրիք C չիք ի

46 C եկեղեցիք EFHK եկեղեցիքն B ամենեքեան C չիք ի

47 BCEHIK սուք ACEFGHK մտան C որժամ

* D չունի այս տողը:

** Թերքը քնկած լինելու պատճառով D չունի 41—78 տողերը՝ սկսած 41-րդ տողի «զձայն քո, Ստամպոլ» բառերից մինչև 78-րդ տողի «այսօր եզեր ազգին Տաճկաց դու» բառերը ներառյալ:

*** H չունի այս տողը:

Եւ տիեզերք, որ լսեցին,
աւաղեցին զքեզ, Ստամպո՛լ:

Զի ամենայն քրիստոնէից
ուրախութիւն էիր, Ստամպո՛լ,

50 Եւ մախային ազգն անօրէն,
երբ յիշէաք մեք զՍտամպո՛լ:

Այսօր եղեր ծաղր ամենայն
հեթանոսաց դու, Ստամպո՛լ,
Եւ տրտմութիւն քրիստոնէից
առ հասարակ դու, Ստամպո՛լ*:

Բ

Այլեւ կոչեմ զքեզ յանուանէ,
ընտի՛ր քաղաք Բիւզանդիա**,
Որ անօրէնք պաշարէցին
և արարին զքեզ դադայ:

55 Աստուածահրա՛շ Բիւզանդիա,
աստուածաքա՛նչ Բիւզանդիա,
ի յաստուծոյ դու ընտրեցար
քաղաք սրբոց, Բիւզա՛նդիա:

Մեծահանդէ՛ս Բիւզանդիա,
և հոյակա՛պ Բիւզանդիա,
Ա՛կն աշխարհի Բիւզանդիա,
հռչակաւո՛ր Բիւզանդիա***:

48	Ի տիեզերք	1	տիեզերքն	С որք	1	54	С Ղազար	Գ	դադա
	ավախեցին	BE	գմեծն	(CHK մեծն		55	Գ	աստուածաշնորհ	փխ աստուա-
	F գմեծ)	փխ	զքեզ				ծահրաշ	С	աստուածաքաշ
50	Ի երբ	HI	յիշեցաք	В	գմեծն փխ	56	К	աստուածոյ	Ի չիք դու BH
	մեք						ընդրեցար	Ե	յայտնեցար փխ ընտ-
51	С ծաղ	F	հեթանոս				րեցար		
52	С տերտմութիւն					57	Գ	ակն	աշխարհի փխ և հոյա-
53	С քեզ	В	անուանէն	HK	անուանէ		կապ		
	В ընդիր	Ե	ընդիրք	F	յընաիր	58	В	յաշխարհի	К աշխարհիս

* 1 չունի շարունակութիւնը՝ 53—160 տողերը:

† Այս անունն օրինակներում ունի գրութեան տարբեր ձևեր. AC Բուզանդիա BDEFH Բուզանդիայ Գ Բիւզանդիա Կ Բոդանդիայ: Նախընտրում ենք Բիւզանդիա ձևը. այնուհետև չեն տրվի գրութեան մյուս ձևերը:

‡ G-ում այս տողն այսպէս է.

Հռչակաւոր դու տնուանիս ամենեցունց, Բիւզանդիա:

Քաղա՛ք ամուր Բիւզանդիա,
 Եօթնաբլո՛ւր Բիւզանդիա,
 60 Սուրբք ամենայն առ քեզ եկին՝
 Հաւաքեցան, Բիւզա՛նդիա:

Վա՛րք վայելուչ Բիւզանդիա,
 պարի՛սպ ամուր Բիւզանդիա,
 Երկնաւորաց ՚ւ երկրաւորաց
 ուրախութի՛ւն Բիւզանդիա:

Ի յամենայն լեզուէ գովեալ
 անուն յաղթող, Բիւզա՛նդիա,
 Եւ ամենայն աղգ և աղինք
 զքեզ յիշէին, Բիւզա՛նդիա:

65 Այսօր եղեր ողորմելի
 և կոծելի, Բիւզա՛նդիա,
 Որ յամենայն տեղ լսեցին
 զքո դա՛ռնութիւնդ, Բիւզա՛նդիա*:

Ուրախութիւն քո փոխեցաւ
 ի տրտմութիւն, Բիւզա՛նդիա,
 Եւ ամենայն տիեզերաց
 զրուց եղեր, Բիւզա՛նդիա:

Պաշարեցար յանօրինաց
 և պղծեցար, Բիւզա՛նդիա,

70 Ի կատականս հեթանոսաց
 եղեր դրացեաց, Բիւզա՛նդիա:

59 AEFH մաքուր փխ ամուր AEFH

K Եւթնաբլուր

60 B սուրբքն ABDEFGHK հաւաքե-
 ցին C հաւաղեցան

61 H վանք փխ վարք H վայելուչ

62 ABH և փխ ՚ւ K չիր ՚ւ

63 H յանուն C աղթող

64 G աղգք BFGHK յիշէն

65 K տողն իբրեզքչափործ կրկնված
 է տողատակին:

66 CK ամենայն K զառնութիւն

67 C վերացաւ փխ փոխեցաւ

68 G որ յամենայն C զրոյց K Եղաք

69 CEF անօրինաց

70 C եկատական F դրացեալ

* H չունի 66—67 տողերը:

Որպէս այգի վայելչական
որթով ծաղկեալ, Բիւզա՛նդիա*,
Այսօր պտուղդ ի փուշ դարձաւ,
անպիտացաւ, Բիւզա՛նդիա:

Բիւզա՛նդիա, Բիւզա՛նդիա,
Ստամպօլ քաղա՛ք Բիւզանդիա,
Կոստանդինու պօլիս կոչեալ
արեամբ լցեալ, Բիւզա՛նդիա:

75 Դու հրեշտակաց ասպնջական,
հրեղէն զօրաց, Բիւզա՛նդիա,
Այսօր դարձար դիսաց տեղի
վասն մեղաց, Բիւզա՛նդիա:

Քահանայից ժողովարան
օրհներգութեանց, Բիւզա՛նդիա,
Այսօր եղեր ազգին Տաճկաց
դու խմբարան, Բիւզա՛նդիա:

Վիրաց բժիշկ, Բիւզա՛նդիա,
մեղաց քաւիչ, Բիւզա՛նդիա,

80 Եւ ամենայն ցաւագարաց
առողջութիւն, Բիւզա՛նդիա:

Արդ ակն ունիմ կատարածին**,
թէ նորոգիս, Բիւզա՛նդիա,
Եւ ազատիս յանօրինաց
բռնութենէն, Բիւզա՛նդիա***:

71 H յայգի B վայելչագիդ

72 ABEFK պտուղտ G պտուղս C
փուշ F դառն սրբազրված՝ դարձաւ
AGH դարձեալ ABGH անպիտաց-
եալ

74 K Կոստանդնու F պօլի

75 B ասրնջական HK ասպնճական

76 K դարձեալ B տեղիք

* H ունի տողերի այլ հաջորդականութիւն՝ 73, 74, 71, 72:

** E չունի 81—82 տողերը:

*** HK չունեն շարունակութիւնը՝ 83—160 տողերը:

77 H օրհներգութեանց

78 F յազգին BE խմբարան

80 H ցաւաքարաց

81 ACDF և ազատիս վիս Բիւզան-
դիա

82 ACDF չիք և ազատիս G բռնու-
թենէ ACDF կրկնված է՝ Բու-
զանդիա բառը:

Քանզի Ֆրանկաց՝ աղգն շարժին,
կամօք անմահ թագաւորին,
Զոր և յառաջ դայս ասացին
սուրբ հայրապետքն աստուածային,

85 Որք սուրբ հոգովըն խօսէին
և ըզգալոցն պատմէին,
Վասն գալոյ Ֆրանկ աղգին
ի ժամանակս յաւուր յետին:

Ամենեքեան առ հասարակ
արիական աղգն շարժին,
Միաբանեալ ի մասին
վառին ի սէրն աստուածային:

Գայցեն ծովով և ծամաքով
որպէս զաստեղս, որ ոչ թուին,
90 Յորդորելով զամենեան
աստուածառաք պատերազմին:

Ենթախորագիր.

Ա Առաքելի՝ վասն զալստեան Ֆրանկ աղգին Ե Վասն զալստեան Ֆրանկ աղգին և ազատել զամենայն աշխարհս ի յանաւորինաց CD Վասն զալստեան Ֆրանկաց, ասացեալ Առաքելի (D Առաքել վարդապետէ) EF Առաքել վարդապետի ասացեալ վասն զալստեան (E զալստեանն) Ֆրանկին GN շունեն խորագիր LO Տաղ վասն արիական Ֆրանկ աղգին զալստեան (O զալստեանն) և արձակելոյն ի վերայ մահմետականաց M Վասն զալոյ Ֆրանկաց աղգին և ազատել զաշխարհս Հայոց P Վասն զալոյ Ֆրանկին, գայն ի Հայս

83 B Ֆրանկ ABCM կամօքն N հզաւր AFO աւուր BGN յաւուրս C
փխ անմահ P թաքալորին աւուրն CL ետին

84 B չիք զոր P չիք և CFL առաջ N 87 M յառհասարակ
գասացին F հայրապետք P յաստուածային 88 M վառեալ P վառեն սէրն
89 C զալոց են ABCD թւին FO

85 M հոգովն C զգալուստն MP գալոցն N զգալոցն

86 F չիք վասն զալոյ Ֆրանկ աղգին 90 CLP որդորելով ACFL զամենեան
L զալո G Ֆրանկաց O Ֆրանկաց ին AFLMP յաստուածառաք E
աստուածյառաք A պատերազմէն

* Այս անունն ունի գրուրյան տարբեր ձևեր՝ ACDLNP Ֆրանկաց EM
Ֆրանկաց GO Ֆրանկաց: Նախընտրում ենք Ֆրանկ, Ֆրանկաց ձևերը:

Նախ զըՍտամպօլ քաղաքն առնուն,
 ամենազօր կամօք փրկչին,
 Ապա յառաջ համարձակին
 և ի բոլոր աշխարհ սփռին:

Ելցեն յերկիրն յԱրևելից
 և կոտորեն զամենեսին,
 Որպէս զառիժ մոնշելով
 ի յանօրէնս համարձակին:

95 Առնուն զքաղաքն Երուսաղէմ՝
 զտնօրինութեան տեառն տեղին.
 Ոսկիապատ զարդարեսցեն
 զդուռն Յարութեան գերեզմանին:

Քանզի լրումն եհաս նոցին՝*
 ըստ հրամանացն Քրիստոսին,
 Որպէս ասաց յաւետարանն
 յառաջագոյն աստուածորդին:

Քրիստոնէից ազգն ցնծան
 յԵրուսաղէմ սուրբ քաղաքին,

100 Եւ հեթանոսքն կորընչին,
 որպէս փոշի անհետ լինին**:

91 P առնուն, ամենայդոր C կամաւ

92 DEN ապա, P յապայ LM առաջ AELM յաշխարհ CDNO աշխարհս

93 O լցցին փխ ելցեն BCL երկիրն C GL արևելից N կոտորին P զամենեսեան

94 ABGNP առիւծ F մոնշելով CL անօրէնս L համարձակէին

95 N առցեն L զքաղաք CEFMO յԵրուսաղէմ BEFM զտնօրէնութեան CG զտնօրինութիւն LO տնօրէնութեան P զտնօրէնութեանն

96 CL արութեան O դուռն FLNP զարդարեսցին P յարութեանն

97 L հրամանին O հրամանի LO տեառն Յիսուսին փխ Քրիստոսին

98 P չիք ասաց CDELN աւետարանն P յաւետարան

99 P քանզի քրիստոնէից N ազգ ցնծացեն P Երուսաղէմ N ընթացեն փխ քաղաքին

100 BDGLMO անյայտ (C անայտ N անհայտ) փխ անհետ NO զփոշի

* Սկսած «նոցին» բառից՝ F չունի շարունակութիւնը: Զեռագիրն քնդհատվում է թերթ քնկած լինելու պատճառով:

** LO չունեն 101—118 տողերը:

Տամ երանի ժամանակին,
որ յանդիպիք յանբաւ բարին,
Որպէս ըզծեր Սիմէոնին,
որ ցանկացաւ տեսլեան փրկչին:

Արդ, բարձրանայ եղջիւր խաչին՝
փառօք խաչեալ թագաւորին.
Հեթանոսաց ազգն ամենայն
առ հասարակ կործանեսցին:

105 Անթիւ լինին զօրքն Ֆրանկին*,
որպէս զաւազ յեզր ի ծովին,
Ոչ որ կարէ յաղթել նոցին,
արիական Ֆրանկ ազգին:

Որպէս կայծակն ի յեղեգան
ի յայլազգիքն արձակեսցին,
եւ հալածին ազգն Տաճկաց,
զի հակառակ են սուրբ խաչին:

Առցեն զՀռոմոց աշխարհն ամէն,
մինչև ի Մըսըր հասանին,
110 Քակեն զգիւաց բնակարանն՝
զանօրինաց ուխտատեղին:

Ի Շահաստան հասանիցեն
և ի Դաւրէժ յառաջեսցին,
ի Խորասան մտանիցեն
և գերեսցեն զամենեսին:

101 MNP որք CDE հանդիպի P հան-
դիրիք BCDN անբաւ

102 CDEFN զծերն (G զծեր) Սիմէոն
N տեսոյ D տեսլեամբ

103 N եղջեր P եղջուր NP շնորհօք
վիս փառօք P թաքայրին

104 B հեթանոս B յամենայն

105 G լինի AEGMP զօրք CDN
Ֆրանկաց E եզր GN չիք ի

106 C աղթել

107 C եղեգան N յեղեգանն E աշ-
լաղդիքն N յայլաղդիսն P յայ-
լաղդինս

* B չունի 105—106 տողերը:

108 N և հալածեն զազգն թուրքաց,
որ հակառակ

109 AC զհռոմաց BDEN զհռոմաց
P զհռոմաց G աշխարհս CDE
հասանեն

110 E քակտեն BGMN բնակարան

111 ADNP Շահաստանս N հետե-
վին վիս հասանիցեն BM թաւ-
րէդ, N թաւրէժ C չիք և ի
Դաւրէժ յառաջեսցին E և ի
Դաւլքէժ յառաջացեն ABDMN
յառաջեսցեն

112 G մտանիցին

Աշխարհս ամէն պայծառանայ
 ի հաւատոցն Քրիստոսի,
 Հեթանոսաց ազգն ամենայն
 ի յաշխարհէս հաւածեսցին:

115 Եկեղեցիքն, որ աւերեալ,
 ի յամենայն տեղ շինեսցին,
 Օրհնեղութեամբն Քրիստոսի
 երկիրս ամէն փառաւորին:

Ազգս Հայոց պայծառանայ,
 զի յայլազգեացն ազատեսցին,
 Բերկրեալ ցնծան ամենեքեան՝
 որպէս յաւուրս Լուսաւորչին:

Քանզի Տրդատ և սուրբ Գրիգոր
 յորժամ ի Հոռմ քաղաք գնացին,
 120 Եօթնասուն հազար էին,
 որ հետ նոցա ի Հոռմ մտին:

Բոլոր տարի մի հոն կացին,
 Լուսաւորչին ընդ Տրդատին,
 Եւ ամենայն օր խիլաթէր
 Կոստանդիանոս զհեծել նոցին:

113 CD աշխարհ N հաւատոցս
 114 B ի հալածանս մաշեցին փխ ի
 յաշխարհէս հալածեցին C ի աշ-
 խարհէս N ի աշխարհ E հալա-
 ծեցեն
 115 BGMN եկեղեցիք CD աւերեալ M
 յաւերեալ C ի ամենայն CD շի-
 նեսցին
 116 D աւրհներգութիւնն G օրհն-
 երգութեամբ NP երկիր ACDMN
 փառաւորի P փառայորի
 117 N պայծառացին N ի փխ զի BE
 ալլազգեացն C ալլազգաց DM
 ալլ ազգացն NP յալլազգացն P
 ազատեսցին
 118 B ցնծան բերկրեալ N ամենե-
 րին CE աւուրս P յաւուրսն
 Լուսաւորչին

119 BG յորժամ ելեալ ի Հոռմ LP
 յորժամ որ N ի Հոռմ BGLO
 չիք քաղաք
 120 ACDEL եւթնասուն P յօթն-
 ասուն LO իսկ համարով թիւ
 (L թիւք) հեծելիս փխ որ հետ
 նոցա ի Հոռմ մտին C չիք ի N
 օրք N Հոռմ ABCDEGMN գնա-
 ցին փխ մտին
 121 L տարին AD տարի մըն CM
 չիք մի ACD ի հօն LO անդ
 (N անտ) փխ հոն O կեցին (B
 G մնացին) փխ կացին P յու-
 սայորիչն P չիք ընդ L յուսա-
 ւորչին P Տրտադին
 122 NO խլաթէր P խալաթէր AEL
 N Կոստանդիանոս P Կոստան-
 դիանոսն

Յայնժամ միմեանց դաշինս եղին
 և արձանաց գիր գրեցին,
 Սիրոյ դաշինս հաստատեցին
 ազգս Հայոց ընդ Ֆրանկին:

125 Չորս հարիւր մարդ ի հոն թողին
 յԱրշակունեաց Պահլաւունին,
 Զի մնասցեն և աճեսցին,
 Ֆրանկք ընդ Հայք միաբանին:

Արդ, առաջնորդք նոքա լինին
 արիական Ֆրանկ ազգին,
 Գայցեն յերկիրս հաստատին
 և օգնական մեղ լինիցին:

Առնուն զգաւուն Այրարատեան,
 որ է տեղիք Հուսաւորչին*,

130 Թագաւորեն յէջմիածին՝
 Վաղարշապատ սուրբ քաղաքին:

123 CD միմեանս N միմեան դաշին P
 արձանաց

124 ABCDEGMNP սիրով L սիրո B
 դաշինս ABCEGMLO զազգս D
 զազգըզ N ազգն P գայսգս M ընդ
 Ֆրանկ ազգին

125 P հարուր N անդէն փխ ի հոն C
 դողին CDEMO Արշակունեաց P
 յԱրշակունեաց ABCELMNO Պալ-
 հաւունին D Պալհաւունին P Պալ-
 հայկունին

126 GMNP աճեսցին O հաճեսցին A
 BLMN Ֆրանկ E Ֆրանկ G Ֆրանկ
 P Ֆրանկն BL Հայ G Հայս N և
 փխ ընդ P չիք Հայք

127 CD շիր արդ BCDEP առաջ-

նորդ L նորա փխ նոքա O
 Ֆրանկք

128 P կայցեն BG ծովով և ցամաքով
 փխ յերկիրս հաստատին CD
 երկիրս N յերկիր ELN Հայաս-
 տանին (O Հայաստանեայց) փխ
 հաստատին P հաստատեն N
 մեր փխ մեղ P և օգնական
 մեղ լինեցին

129 BG առցեն M զգահն փխ զգա-
 ւուն C գաւառն CDMP Արա-
 րատեան O որ են L Հուսաւոր-
 չին

130 P Թաքայորեն A յէջմիածինն
 E էջմիածինն BCDLNP էջմիա-
 ծին EP Վաղարշապատ LNO
 մեծ փխ սուրբ

* N-ում այս տողն այսպես է.

Առցեն դաշխարհս ազգին Հայկին Պալհաւունիքն Հուսաւորչին:

Փա՛ռք աստուծոյ հօրն վերին
 և միածնին՝ նորին բանին*,
 Հոգոյն սրբոյ կենաց տուողին,
 խաղաղութեանց պարգևողին:

Յինն հարիւր 'ւ երկու թուին,
 Հայաստանեայց մեծ տումարին**,
 Որ զըՍտամպոլ քաղաքն առին
 և զքրիստոնեայս կոտորեցին,

135 Ես՝ Առաքել, մեղօք ի լին,
 լցեալ շարեօք աղտեղագին***,
 Յարմարեցի զողբս բանին՝
 Բիւզանդիոյ մեծ քաղաքին,

Կոստանդինու պօլիս կոչեալ
 անուամբ մեծի թագաւորին,
 Այն, որ հրեշտակք կանգնած կային
 և զգուշութեամբ ծառայէին:

Ես անարժանս ամենայնի,
 որ վարդապետ անունս կոչի,

140 Այլ ի գործոց խիստ եմ հեռի,
 անմիտ, յիմար և փանաքի,

131 M փառքն P փարք LN միածնի
 L բանին նորին N նորա ABCD
 EGMP սուրբ և փխ նորին

132 N և սուրբ հոգոյն MG հոգւոյն
 L սրբո N խաղաղութիւն

133 LO ինն P հարուր CGP չիք 'ւ
 ABCELM Հայաստանեայց P Հա-
 յաստանեայց

134 P ըՍտանբոյ B զքրիստոնեայսն L
 քրիստոնեայս P զքրիստոնեան

135 LO Առաքեալ ACGLO ի լի D
 իլլի OL շարեօք լցեալ աղտեղի
 G աղետագին փխ աղտեղագին

136 C արմարեցի ACD բանի B
 ուժգին փխ բանին B Բուզան-
 դիա ACDEM Բուզանդիոյ G
 Բիւզանդիա L Բուզանդիո L
 քաղաքի

137 B մեծին

138 O այնմ CD հրեշտակքն LM
 հրեշտակ AD կանգնած LO
 սպառու փխ կանգնած BC չիք
 և L զգուշութեան

139 GLO ես անարժան յամենայնի
 L վարդապետ BCLO անուն

140 B եմ խիստ հեռի

* P-ում 131—134 տողերը գրված են խորագրից առաջ, վերևում:

** Այս տողից սկսած N չունի շարունակութիւնը մինչև վերջ:

*** Այս տողից սկսած P չունի շարունակութիւնը մինչև վերջ:

Յարմարեցի զբանս ի կարգի՝
 ինձ յիշատակ ի յաշխարհի,
 Զի որ երգոյս այս հանդիպի՝
 զիս յիշեսցէ կամօք բարի:

Եւ ասասցեն «Տէ՛ր, ողորմի»
 ինձ՝ բաղմամեղ Առաքելի*,
 Որ զայս բաներս ի շար եդի՝
 ողբանք Կոստանդինուպօլսի:

145 Այլև ծնողաց իմոց բարի՝
 Խուժլումելիք և ներսէսի**,
 Որ զառաժեալս մեղաց գերի
 ծնան զաւակ ողորմելի:

Եւ ըստնոյն իմ Գրիգորի,
 որ մականուն Մերենց կոչի,
 Նահատակին այն ցանկալի
 և քաջաբան վարդապետի:

Եւ զաւակին իմ բաղձալի՝
 Տէր Յովհաննէս քահանայի,

150 Որ ի հասակ մանկագունի
 փոխեալ յաշխարհն կենդանի:

Եւ Յակոբայ կարգաւորի՝
 նաղաշ ոսկող քարտուղարի,
 Որ զերգ բանիս, զոր ասացի,
 նա զծագրեաց ի քարտիզի:

141 CEL աշխարհի

142 CDLMO որք և յերգոյս C յիշե-
 ցէք LO յիշեսցեն

143 B տէրն B մեղադարտ փխ բաղ-
 մամեղ

144 G բաներ O զողբն և Կոստանդնու-
 պօլսիս

145 CDE իմոյ AB Դուժլումելիք

146 L զառաժեալս փխ զառաժեալս BO
 մեղօք B զառակ ծնան

147 C մականուամբ

148 E քաջայրան

149 B Յովաննէս CDE Յոհաննէս

O Յովանէս L բաղձալին E
 ցանկալի փխ բաղձալի

150 O գնաց փխ փոխեալ L փոխան
 CE աշխարհն

151 AB Յակոբայ ABDE
 կարգաւորին CDLO նախաշ O
 ոսկի ACDE քարտուղարին B
 քարտուղարի L քարտիւղարի

152 LO չիք որ C բան BCDE որ
 փխ գոր EL քարտիսի

* M չունի 143—158 տողերը:

** Այս տողից սկսած G չունի մինչև վերջ:

Եւ երգողին սիրով սրտի,
 և լսողին կամօք բարի,
 եւ որ փոխէ զբանս ողբալի,
 և որ յիշէ զորս գրեցի*:

155 Ամենեցուն տէրն ողորմի,
 զի է առատ յամենայնի,
 Այլև զղարձն կամենայ,
 որ ի մեղաց փոշիմանի**.

Զոր խոստացաւ իւր ծառային
 յաւետարանն աստուածորդին***.

—Մեղաւորաց համար եկի,
 քանզի բժիշկ եմ հիվանդի****:

Փառք արարչին ամենայնի՝
 հօր և որդոյն միածնի*****.

160 Հոգոյն՝ շնորհաց պարգևողին,
 Յանցեալն, յայժմոյս 'ւ յապագային:

153 LO ստացողին փխ լսողին LO
 կամաւ B մտօք փխ կամօք

154 L նա որ յիշէ ABE թէ զոր (CD
 զոր) փխ զորս

155 CDEO ամենայնի

156 L և փխ այլև

157 D զիւր O աւետարան

159 M որդւոյն AD որդոյն իւր

160 M հոգւոյն ABCDM անցեալն
 E անցեալ A յայժմուս C աժ-
 մոյս EM աժմոյս E և փխ 'ւ
 CD չիք 'ւ DF ապագային CD
 ապագայի

* O չունի այս տողը:

** O-ում 156 տողն այսպես է.

Եւ ինձ՝ զբռն անարժանի, զի ամենի զարձ նա կամի:

Եւ արժանի առնէ ձայնի:

*** B-ում տողն այսպես է.

Զոր խոստացաւ յաւետարանն իւր ծառայիցն աստուածորդին:

**** L տողի փխ ունի.

«Եկայք ձայնին» լիցին արժանի՝ արքայու թիւն մեծարիք:

***** LO չունեն 159—160 տողերը:

ՏԱՂ ՅՈՎԱՍՏԱՓՈԻ

Վասն յետագայ տաղաչափ բանից
Նախերգան*

Ես՝ Առաքել Բաղիշեցի**,
Մեղօք լցեալ նուաստ ոգի,
Տաղաչափել ըստ իմ կարի՝
Զճառ Հնդկաց թագաւորի.
5 Աբենեւայ կոսպաշտի
Եւ իւր որդւոյն Յովասափի՝
Դիւրաբարբառ վերժանողի
Եւ հեշտընկալ գոլ լսողի,

A-ում 1—12 տողերն այսպես են.

Ես՝ Առաքել, նուաստ ոգի,
Մեղօք լցեալ Բաղիշեցի,
Զբանս պատմութեան
Նախնեաց մեծի,
Հընդստանայ թագաւորի,

5 Աբենեւայ՝ և Յովասափի
Կամիմ չինել ի չափ տաղի՝
Դիւրահաւան երդեցողի
Եւ բարեմիտ վերժանողի,

* Այս խորագիրը և 1—12 տողերը տալիս ենք ըստ B-ի:

** Բացի B-ից 1—12 տողերն ունեն նաև ACDE օրինակները. ACE-ում՝ պոեմի սկզբից, D-ում՝ վերջից: ACDE չունեն նախերգանքի խորագիրը C-ում խորագիրը ցանկում՝ «Յովասափու և Բարդամու ի Առաքել Բաղիշեցոյ»: E-ում նախերգանքը գրված է Ա գլխի խորագրից հետո, իսկ նախերգանքից հետո կա նոր խորագիր՝ «Պատմութիւն Յովասափու»:

Զի իմացեալ զմիտ բանի՝

10 Փառս տացեն տեառն արարչի,

Որով յանբեր քարանց երկրի

Արրահամու յառնէ որդի:

Ա

ՏԱՂ ՅՈՎԱՍՏՓՈԻ ԹԱԳԱԻՈՐԻ՝ ՈՐԴՈՅ ԹԱԳԱԻՈՐԻՆ
ՀՆԴԿԱՅ ԱԲԵՆԵՐԱՅ

Յորժամ հայրն երկնաւոր յերկիր հանճեցաւ,

Եւ բանն աստուած իջեալ յերկնից մարմնացաւ,

15 Ի խաչափայտն ելեալ սիրով բարձրացաւ,

Եղաւ ի գերեզման և փառօք յարեաւ:

Զի իմանան զրանս ստուգիւ Որ ի քարանց անբեր պտղոյ
10 Եւ փառս տան տեառն արարչի, Ծնանի որդիս Արրահամու:

CDE-ի տարբերեցվածներն A-ի համեմատությամբ

1 C նւաստ F հոգի

Ուրախութիւն մարդկան սեռի:

2 C Բաղէշեցի D Բաղըշեցի E չարօք

8 E չուկի 8—10 տողերը:

Ի լի փխ Բաղիշեցի

9 CD սիրով սրտի փխ զրանս

4 CF Հնդստանաց

ստուգիւ

5 E չուկի տողը C չիք

11 CD պտղի E տողն սպաւաղված՝

7 C Ընթերցողի փխ երգեցողի

Նայ, որ ի քարանցս Արենէր

E տողի փխ ուկի.

պաղալի:

12 D որդի CDE Արրահամի

հորագիր.

A Տաղ Յովասափու թագաւորի՝ որդւոյ թագաւորին Հնդկաց Արենէրայ
B Տաղ ի վերայ Յովասափու թագաւորի՝ որդւոյ թագաւորին Հնդկաց Արենէ-
րայ CHM անխորագիր D Պատմութիւն Յովասափու թագաւորին և Բարդամու.
ճղնաւորին, ասացեալ Առաքել վարդապետէ E Պատմութիւն Յովասափու
Հնդստանաց թագաւորին և Բարդամ ճղնաւորին, ի Առաքել վարդապետէ
ասացեալ ի չափ ոտանաւորի F Պատմութիւն Յովասափու՝ որդւոյ Արենէր
Թագաւորին Հնդկաց, որ հաւատաց ի Քրիստոս աստուած բանիւ սուրբ ճգ-
նաւորին Բարդամու, ասացեալ վարդապետին Առաքել կոչեցեալ, ոտանաւոր
չափով G նորին Առաքել վարդապետի՝ վասն Յովասափու թագաւորին և
Բարդամու ճղնաւորին I Պատմութիւն Յովասափու K Պատմութիւն Յովասա-
փու՝ որդւոյ Արենէր թագաւորին Հնդկաց, որ հաւատաց բանիւ սուրբ ճղնա-
ւորին Բարդամու և բազում վիշտս կրեալ ի հաւրէն, յետոյ զարձոյց պհայրն
ի քրիստոնէական հաւատն. զոր տեսեալ վարդապետին Առաքել կոչեցեալ՝
զպատմութիւնս շինեաց ոտանաւոր. տունք ՅԻԳ L Տաղ վասն Յովասափին

13 EGHKM հայր L ի յերկիր M երկիր

14 FG երկնից L ի յերկնից

16 AL գերեզմանի K գերեզմանն M յարաւ

20 Եւ ետեւ մարմնով յերկինս յաջմէ հօր նստաւ
 եւ աստուած սուրբ հոգին ի յերկնից իջաւ,
 ի վերնատունն ի կերպ հրոյ յայտնեցաւ,
 Ի դասս առաքելոց սիրով բնակեցաւ:

Աշխարհս առաքելոցն վիճակեցաւ,
 Երկիրն Հնդուստան Թումայի անկաւ.
 Գնացեալ անդ քարոզեաց տեառն հրամանաւ
 եւ անդէն կատարեալ նահատակեցաւ:

25 Հաւատ քրիստոնէից անդ հաստատեցաւ,
 Կռապաշտութիւն դիւացն խափանեցաւ,
 Մեհեանքն չաստուածոց խորտակեալ բարձաւ,
 Անունն Քրիստոսի փառաւորեցաւ:

30 Յետոյ անդ թագաւոր մի երևեցաւ,
 Որ Աբենէր անուն նորա կոչեցաւ.
 Սատանայի կամաց նա հետեւեցաւ
 եւ ի կռապաշտութիւն կամաւն իւր անկաւ:

Հալածէր զքրիստոնեայս յաշխարհէն Հնդկաց
 եւ անթիւ բազմութիւն անդ նահատակեաց,

17 EHIM Ընդ աջմէ K աջմէ L Ընդ յաջմէ

18 ABFK յերկիր փխ յերկնից

19 AHL վերնատանն E վերնատունն I կերպիւ փխ ի կերպ

20 GH առաքելոցն

21 E յաշխարհս

22 B Հնդկաստան Թումայի CEIM Հնդստան D Հնդուստան K Հնդուստան

23 EIL տեառնն

24 A անտէն A սուրբ հոգիք (B սքանչելեօք) փխ կատարեալ A նահատա-
կեցան

25 GHL հաւատք CEM քրիստոնէիցն CE չիք անդ

26 E և ի կռապաշտութիւնն, չիք դիւացն G խափանեցաւ

27 ABG մի ոմն փխ մեհեանքն E մեհեանքն G մեհեանք ABGHLM ի չաս-
տուածոց I չաստուածոցն

28 C և անունն D յանունն EM դանունն

29 AB չար (K արդ) փխ անդ

30 ABEM նմա (H նմայ) փխ նորա

31 CDGI կամացն CDGI չիք նա E յետեցաւ փխ հետեւեցաւ

32 AB կռապաշտութիւնս դիւաց փխ և ի կռապաշտութիւն CF կամաւ

33 E զքրիստոնեայս GH զքրիստոնեայսն I զքրիստոնեայսն K զքրիստոնեանս
M քրիստոնայս HIKM աշխարհէն

34 AB բազմութիւնս C նախատակեաց M նահատակաց

35 Զանունն Քրիստոսի ի յերկրէն ջնջեաց,
Զամենեսեան դիւաց պաշտօնեայս կարգեաց:

Զունէր մեծ թագաւորն Աբենէր որդի,
Որ ժառանգէր զաթոռ իւրոյ հայրենի.
Շատ աղաչեաց զկուռս վասն զաւակի,
40 Եւ դէքն ոչ կարացին տալ նմա որդի:

Բ

ՎԱՍՆ ԾՆՆԴԵԱՆ ԵՒ ՍՆՆԴԵԱՆ
ՅՈՎԱՍԱՓՈՒ

Աստուածն ամենայնի, որ բարեգութն է,
Դարձի մեղաւորաց նա կամեցող է.
Աբենէր արքային դաւակ պարգևէ,
Այն, որ ի փուշ տնկոց վարդ բուսուցանէ:

45 Իսկ նա ի չաստուածոցն զայն գիտենայ,
Զենէ զոհս բազումս և ուրախանայ,
Եւ ի կոոցն առաջի անկեալ գոհանայ,—
Յովասայի կոչեցին զանունն նորա:
Ժողովեալ զաստղաբաշխսն, որ էին գիտուն,

35 C զանունն H յերկրէ

36 DIL պաշտօնեայ EFGHK պաշտօնեա M պաշտօնայս E կարգեաց

37 C ունէր EG թագաւոր AB զորդի

38 G ժառանգէր ABCI զաթոռն AB իւր L չիք իւրոյ

39 DFHKM զկուռսն EM վասն իւր

40 E դէք EFGHIL ոչ կարէին AB զորդի

Ենթախորագիր.

AB Վասն ծննդեան և սննդեան (B ծննդեանն և սննդեանն) Յովասայիւ
C Վասն ծննդեան Յովասայիւն D Վասն ծննդեանն Յովասայիւ թագաւորին
EGM Վասն ծննդեան Յովասայիւ FK Վասն ծննդեան Յովասայիւ մեծի (K
մեծին) IL Վասն ծննդեանն Յովասայիւ H անթախորագիր

41 CK քարեգութիւն F քարեգութիւն I քարեգութիւն

42 K զգարծ

43 A արքայն CH արքայի

44 I չիք ի ABCK տնկոյն I տնկոցն M տնկեալ

45 AB զնա փխ զայն I գիտենայր

46 CI զենէր K զոհէ փխ զենէ L բազում I ուրախանայր

47 ABCFHKL չիք ի C չիք առաջի I գոհանայր

48 I կոչեցի անուն M կոչեցաւ GH զանուն

49 CDH ժողովեաց DEM զաստղաբաշխն FG զաստղաբաշխս I զաստղաբաշխ-
տս K զաստղաբաշխն ABH որք K գիտէին փխ գիտուն

- 50 Եկեալ ի միասին համարով յիսուն.
 Հարցեալ թագաւորին վասն իւրոյ որդոյն,
 Ասեն, թէ՛ Լինիցի քան զքեզ մեծագոյն:
 Մի ոմն ի նոցանէ, որ այլ ճարտարն է,
 Աբենէր արքային զայս դարձեալ ասէ.
 55 — Հօօր, մեծ թագաւորդ մեր գիտասցէ;
 Որդին քո քրիստոնեայ իսկ լինելոց է:
 Յորժամ լուաւ արքայն զբանս աստղագիտին,
 Տրտմեցաւ դառնագոյն վասն իւր զաւակին,
 Խնդրէր հնարս առնել վասն Յովասափին,
 60 Զի մի լուիցէ զձայն քրիստոնեայ ազգին:
 Յորժամ որ կտրեցաւ մանուկն ի ստենէ,
 Թագաւորն տեղի նորա պատրաստէ,
 Տղահասակ մանկունս առ նա ժողովէ
 Եւ զՅովասափ մանուկն իւր ուրախ առնէ:
 65 Պատուէր ետուր նոցա ի դուրս ոչ հանել,
 Եւ ալեւոր, և ծեր անդ ոչ մուծանել,
 Յաւոց ձայն և մահու անդէն ոչ յիշել
 Եւ ոչ քրիստոնէից օրէնս անուանել:
 Եւ թէ ի յայն մանկանցն մեռանէին,
 70 Որ որդոյ արքային ընկերակիցք էին,

50 K հիսուն

51 F Թագաւորն AB իւրեան որդոյն F իւր զաւակին փխ իւրոյն

52 I մեծայգուն

53 AB այն որ փխ որ այլ EFHIKLM ճարտար DEIK էր

54 DGH դարձեալ զայս DEHK ասէր

55 EIM թագաւորն

57 C լսեց CEI արքայ K աստիագիտին

58 ABL դառնագին I դառնագուն ABCFGHKL չիր իւր

59 DE կամէր փխ խնդրէր F զաւակին փխ Յովասափին

60 AB մի լուիցէ նա C լսէ L ձայն IM քրիստոնէ

62 ABD նմա փխ նորա DFGKL զարդարէ փխ պատրաստէ

63 CDILM տղայհասակ F տղայ հասուկ DEFGIM մանուկ

64 D զՈվասափ G մանուկ

65 AB և պատուէր ետ F տուեալ I հայել փխ հանել

66 F չիր և (ալեւոր) EF այլեւոր K չիր և [ծեր] H մի փխ ոչ

67 IM ձայնք AF անտէն C անդ

68 BEGL զքրիստոնէից BEIM զօրէնս C անւանել

69 CHIM եթէ փխ և թէ E որ մեռանէին

70 ABH որք որդւոյ F որդի ABL արքայի C թագաւորին փխ արքային AB
 HL եւ (ELK ին) փխ էին

Մին այլ փոխան նորա կացուցանէին,
Զմեռեալն յօտար աշխարհ գնալ ասէին:

Մանուկն Յովասափ յորժամ դարգացաւ,
Իմաստութեան բանից նա հետեւեցաւ.

75 Բերին առ նա վարդապետ ի նմանէ ուսաւ
Զաստղաբաշխութեան արուեստն կարգաւ:

Յուտել և ի խմել, յուրախութիւն կայր,
Զայնիւ երգեցողաց խնդութեամբ ցնծայր,
Եւ հայր նորա յամէն աւուր առ նա գայր*,

80 Որդոյն Յովասափու սիրով բարեւ տայր:

Գ.

ՎԱՍՆ ԵԼԱՆԵԼՈՅՆ Ի ԴՈՒՐՍ ՅՈՎԱՍԱՓՈՒ**

Յաւուր միում մտօք խորհուրդ արարեալ,
Մանուկն Յովասափ ի տրտմութեան լեալ,

71 ABEHIKM մի D մինն CFIK նորա փոխան F կացուցին

72 E մեռեալն I մեռալ M գտար ABC երկիր փխ աշխարհ EFL յաշխարհ A
BCDEHIM գնացեալ ասէին

74 E իմաստութիւն CI բանին K բանիւ

75 C բերեն D երթեալ փխ բերեն DF չիք նա H նմա փխ առ նա ABEM
վարպետ D վարդապետն I վարդապետ C հարցաւ փխ ուսաւ

76 ABEM և (զաստղաբաշխութեան) AL յաստղաբաշխութեան BD զտտեղա-
բաշխութեան F զաստղաբաշխութիւն GK զաստեղաբաշխութիւն AB
արուեստ վարժեցաւ K զամէնն փխ արուեստն

77 EGL ուտել F չիք ի EI ըմպել (HM ըմպել) փխ խմել AB յուրախութիւն
DIM ուրախութիւն HB 'ւ յուրախութիւն K կայ

79 K հայրն FHKM ամէն C օր K աւրն առ նայ գար

80 AB որդւոյն CH Յովասափայ K Յովասափ G որդւոյն փխ բարեւ

* Այս տողը D-ում այսպես է.

Եւ հայրն ամէն պահու տա նայ կու գնայր:

Ենթադրագիր.

AB Վասն ելանելոյն արտաքս Յովասափու C Վասն Յովասափու ի գուրս
ելանելոյ D Վասն ելանելոյն Յովասափու ի գուրս EFLM Վասն ելանելոյ (F
ելանելո M ելանելոյն) ի գուրս Յովասափու G Վասն ելանելոյն Յովասափու
ի գուրս և ուրախութեան H Վասն ելանելոյն ի գուրս Յովասափայ ի սենեկէն
I Վասն հանելոյ ի գուրս զՅովասափ K Վասն ելանելոյ ի գուրս Ովասափու
մանկանն

81 C չիք մտօք

82 CDEGHI տրտմութիւն M տրտմութեամբ D կեալ (M կայր) փխ լեալ

** IM-ում ենթադրագիրը դրված է 96-րդ տողից հետո:

Կոչեաց զմի յընկերաց իւրոց և հարցեալ,
—Վասն է՞ր ի տաճարիս եմ աստ արգելեալ:

- 85 Յայնժամ պատասխանեալ նմա ծառային,
Յովասափու ասաց զբանս արքային.
—Զբրիստոնեայս հալածեաց,—ասէ,—հայր քոյին,
Կամեցաւ խափանել զանուն Քրիստոսին:

- Եւ զքեզ վասն այնորիկ աստ արգելեալ է,
90 Զի մի զօրէնս նոցա աւանջ քո լսէ.
Զբանս աստղագիտին նմա ծանուցէ,
Որ վասն Յովասափու նախ ասացեալ է:

- Շնորհքն աստուածային ի սիրտն ծագեալ
Որդոյ Թադաւորին, յորժամ զայս լուեալ.
95 Յայնժամ եկեալ առ նա հայրն ի յողջոյն տալ*,
Յելանելոյ ի դուրս յարքայէն խնդրեալ

Ասաց.—Զարդարեցէք զփողոց քաղաքին,
Հիւանդ և ցաւագար մի երևեսցին,

-
- 83 A կոչեալ EM մի K զմինն C ի յընկերաց EFGKM ընկերաց I իւրոյ
84 K է՞ր եմ ի տաճարիս ես աստ C աստ եմ DG արգելեալ
86 CH Յովասափայ D զբանն
87 E հալածէր քրիստոնայս C զքրիստոնեայսն DM քրիստոնայս C չիք ասէ
L ի հայր
88 D զի նայ ոչ կամեցաւ փխ կամեցաւ խափանել EG խաբանել I Քրիստոսի
89 CD չիք և ABEHIM այսորիկ EH ըմբռնեալ փխ արգելեալ
90 F յականջ D չլսէ
91 D զբանն K աստխագէտին L աստղագիտին ABIL ծանուցանէ
92 E չիք վասն H նա խօսեցեալ (L նա խօսաղեալ) փխ նախ ասացեալ
93 AB շնորհն C շնորհք D չիք ի D ծագեալ է
94 ABC որդւոյ F որդւո L յորդոյ D որ զայս լուեալ է փխ յորժամ զայս
լուեալ L չիք զայս լուեալ H զայն փխ զայս
95 L չիք յայնժամ M չիք ի C բարե տալ E ողջոյն M ողջուն I ողջունեալ
փխ ի յողջոյն տալ
96 C ելանել FK գելանելն G նա գելանելն HL ելանելով D Յովասափ գելա-
նելն փխ ելանելոյ ի դուրս DEKM արքայէն D խնդրէ
97 EM փողոց D բաղարկի
98 AB հիւանդք և ցաւագարք E ցաւագնար H ցաւագին
* D-ում այս տողն այսպէս է.

Եւ հայրն երեալ առ նայ ողջոյն զիմեալ է:

Եւ դասք երգեցողաց պատրաստ լինիցին,
100 Քանզի ուրախասցի որդի արքային:

Հանապազ Յովասափի ի դուրս ելանէր,
Հաւասար ընկերօքն իւր ուրախ լինէր*.
Յանկարծ ուրուկ և կոյր մի նա տեսանէր՝
Տրտմութեամբ զարհուրեալ և սիրտն ճմլէր:

105 Եհարց, թ' Ի՞նչ պատճառաւ նա ցաւագնեալ է.
Ասեն, թէ՛ Պատահմամբ, ի տարերացս է.
Եհարց, թէ՛ Ամենի՞ այն լինելոց է.
Ասեն՝ Ոչ, այլ ոմանց, որոց պատահէ:

Յաւուր միում ելեալ ծեր մի տեսանէ,
110 Որ ի գաւազանին վերայ դողդոջէ.
Եհարց վասն ծերոյն, թէ՛ Ի՞նչ պատճառ է.
Ասեն, թէ՛ Օր մահուն եկեալ հասեալ է:

Եհարց, թէ՛ Ամենի՞ մահն հանդիպի,
Եթէ նորա միայն, զոր աչօք տեսի.
115 Ասեն, թէ՛ Ամենայն մարդ որ ծնանի,
Մահուամբ ի յաշխարհէս յեւանել կամի:

99 ABGHI, պատրաստք BHK Եղիցին

100 C որպէսզի ուրախասցի

101 FK Յովասափն

102 E տանէր փխ լինէր

103 E յանկարծ EH կուր CL չիք նա

105 ABFI էհարց H ասաց փխ էհարց DEGLM թէ CFHIK չիք թ' EK գինչ
DEKM պատճառ IM ցաւազար է

106 C չիք թէ FGKL ' և ի CDFGK տարերաց

107 ABG էհարց D ասաց փխ էհարց AB ամենից CF ամենայնի 1 աչօ փխ
այն

108 K ասեն թէ ABD այլ ոչ K չիք այլ 1 որուն

109 H աւուր DEHI տեսանէր

110 F չիք ի D դողդոջէր EHI դողդոջէր

111 L էհարց AB վասն այն ծերոյն թ' այս

112 E մահու FIM մահուան C իւր (E նորայ F իւրո CHIKLM իւրոյ) փխ
եկեալ C մօտացեալ (FGHKL մերձեալ) փխ հասեալ

113 ABI էհարց AB ամենից C ամենայնի K ամէն մարդու մահն

114 EFGK և թէ փխ եթէ D գորայ փխ նորա EI միայն սորայ (1 նորա)

116 FH աշխարհէս ABG պարտի փխ կամի

* D-ում խախտված է այս և հաջորդ տողի կարգը՝ 103, 102:

120 Լուեալ Յովասափու, և սիրտն դողաց
 Եւ դառնացեալ հոգով նա յոյժ հառաչեաց,
 Զկեանք մարդոյ յերկրի ոչինչ համարեաց,
 «Երազ է գիշերոյ», — զոր Դաւիթ ասաց:

Օրըստօրէ տրտում կայր և վշտագնէր,
 Եւ հանապաղ ծածուկ մտօք տազնապէր.
 Զփառս և զպատիւս ոչինչ համարէր,
 Խնդրէր մարդ իմաստուն, որ զինքն խրատէր:

Դ

ՎԱՍՆ ԳԱՆՈՅՆ ԲԱՐՂԱՄՈՒ ՃԳՆԱԽՈՐԻՆ ԱՌ ՅՈՎԱՍՏՓ

125 Արարչագործն աստուած՝ արքայն համայնից,
 Որ հանապաղ խնդրող է մոլար հօտից,
 Նա, որ յերկնից իջեալ վասն իւր ծառայից,
 Ի փայտ խաչին ելեալ՝ փրկեաց յանիժից:

- 117 AH լեալ C լսեց զայն Յովաստփ H Յովաստփայ ABHL զայս փխ և
 118 AB ոգւով DHL ոգով EIM սրտիւ փխ հոգով L չիք նա C չիք յոյժ KL
 հառաչեաց
 119 M գկեանքն ABH մարդոյ F մարդո EIK երկրի E նա սուտ փխ ոչինչ
 G յոչինչ
 120 CD չիք է DK գիշերի F գիշերո GI Դաւիթն
 121 K ի տրտում AB վշտագնիւր CHK վշտանդէր E վիշտ անկանէր F զվշտոտ-
 զընէր IM վշտանկէր
 122 D զծածուկ GHIL մտօք ծածուկ AB տազնապէր
 123 ABFL զպատիւ C պատիւս G ոչինչ
 124 M իմաստուն ACFGHKM զնա (EIL զնայ) փխ զինքն D զինք
 Ենթախորագիր.
 ABH Վասն դալոյ (H դալոյն) Բարդամու (B Բարդամու) ճգնաւորին
 առ Յովաստփ և քարոզութեան նորա CE Վասն գալոյն (E գալտեան) Բար-
 դամու առ Յովաստփ D Վասն գալտեան Բարդամ ճգնաւորին առ Յովաստփ
 և քարոզութեան նորայ F Վասն գալոյն Բարդամ ճգնաւորին առ Յովաստփ
 G Վասն գալուն Բարդամ ճգնաւորին առ Յովաստփ և քարոզութիւն I Վասն
 դալոյն Բարդամու ի քաղաք K Վասն դալու Բարդամ ճգնաւորին առ Ովաստփ
 ի քարոզութիւն նորա՝ Վասն մկրտելոյ զնայ L Վասն գալուն Բարդամու առ
 Յովաստփ և քարոզութեան M Վասն գալուն Բարդամ ճգնաւորին յանապատէ
 125 F արքայն
 126 D չիք որ EM չիք է CDEIM մոլորեալ K հաւատից փխ հօտից
 127 E ալն փխ նա
 28 D ի խաչափայտն իջեալ փխ ի վաշտ խաչին ելեալ H յանիժիցն

Եհան յանապատէն զհովիւն բարի*,
 130 Որոյ և իսկ անուն Բարդղամ կոչի.
 Իջեալ ի քաղաքին վասն Յովասափի,
 Որ էր տեղ պատրաստեալ փառացն Յիսուսի:

Եկեալ ի քաղաքին ճգնաւորն ընտրեալ**,
 Որ է աստուածաշունչ գրովն վարժեալ,
 135 Ի քաղց և ի ծարաւ զմարմինն ճնշեալ՝
 Ի յայրս և ի փապարս լերանց բնակեալ:

Քաղաքական զգեստ առեալ ազանի,
 Ի կերպարանս եղեալ վաճառականի,
 Գնացեալ եհաս ի դուռն որդոյն արքայի,
 140 Որ էր լցեալ շնորհօք որդոյն միածնի:

Ծառայն Յովասափու զնա տեսանէ,
 Հանդարտաբար սիրով առ նա խօսակցէ.
 Ասաց.—Ի՞նչ պէտս եկիր,—զնա հարցանէ.
 Ասաց.—Վաճառական եմ յօտար երկրէ:

129 AI էհան H յանապատէ E հովիւն

130 F որ DEFGHIKLM անուն նորա (DE նորայ) փխ և իսկ անուն FGH
 Բարդղամ K Բարդղամն

131 D եկեալ փխ իջեալ HI քաղաքի FK Յովասափին

132 HK որ ի K տեղ

133 I էկեալ FIK քաղաքի M քաղաքէն H ճգնաւոր ընտրեալ

134 K որ են CDHIK գրովն EM գրով նա (E նայ) փխ գրովքն

135 EM մարմինն

136 FK փապարս K լերան

137 ABL դքաղաքական

138 L ելեալ փխ եղեալ

139 ABC որդւոյն AB էհաս DEHIKM որդոյ D արքային

140 D շնորհաւքն ABC որդւոյն D միածնին

141 D տեսանէր

142 AK խօսակցի D խաւսակցէր

143 ABL ինչ K զինչ M ինչպէս փխ ինչ պէտս ABL եկեալ C եկեալ են K
 երկի D հարցանէր

144 K վաճառակ EM օտար CDEHIL յերկրէ

* C շունի 129—132 տողերը:

** G շունի այս տողի «ընտրեալ» բառից մինչև 157-րդ տողի «ծառայն»
 բառը ներառեալ՝ թերթ ընկած լինելու պատճառով:

- 145 Ես մարգարիտ ունիմ առ իս մեծագին,
 Որ չկայ ի գանձանակ քո թագաւորին,
 Ոչ ես տեսեալ նման իմոյ մարգարտին
 Ոչ դու, ոչ քո արքայն, ոչ նախնիք նորին:
- Քանզի մարգարիտն այն հանց շնորհ ունի,
 150 Որ կոյրն տեսանէ և աչքն բացւի.
 Խլից լսել շնորհէ և համրն խօսի,
 Հոգով հիւանդացեալն նովաւ բժշկի:
- Մտեալ ծառայն ասաց որդոյ արքային
 Զբանն Բարդամու սուրբ ճգնաւորին,
 155 Որ էր վաճառական անգին մարգարտին,
 Զոր և Քրիստոս ասաց յաւետարանին:
- Հրաման առեալ ծառայն ի Յովասափէ,
 Զվաճառող մարգարտին ի ներս մոծանէ.
 Որդոյ թագաւորին նա գլուխ դնէ,
 160 Մանուկն Յովասափի զնա մեծարէ:
- Յայնժամ ասէ նորա մանուկն խոհեմ,
 Թէ.—Յո՛յց ինձ զմարգարիտն, որ ես տեսանեմ.

145 ABFK և փխ ես E մարգարիթ I մ'ունիմ

146 E ոչ կայ փխ որ չկայ A քոյ

147 D որ չես փխ ոչ ես F իմ

148 C և ոչ քո արքայն քո D չիք քո H արքայն քո HLK 'և ոչ նախնիք

149 E իմ մարգարիտն I այն մարգարիտն E չիք այն C էնց L հէնց M յանց
 DEFIKM շնորհք

150 EHIM կուքին հանգիւղի (E հանգիւղին) փխ կոյրն D կուրն E նայ (HI
 M նա) փխ և AB աչքն բանի IKM բացուի

151 D կու տայ փխ շնորհէ I համր M համերց

152 AB հոգւով C հիւանդացեալ հոգւով M հոգովն DEFKL հիւանդացեալ

153 AB որդւոյ C իւր փխ որդոյ

154 BC գրան C Բարեղամու FHIM Բարդամու K Բաղրամու

156 CE փրկիչն փխ Քրիստոս DEFM աւետարանին K սուրբ յաւետարանին

157 E հրամայն L չիք ի

158 K զճառաւղ փխ վաճառող

159 AB որդւոյ G որդո B գլուխն

161 G ասաց B նմա (H ցնայ IM ցնա) փխ նորա

162 I չիք թէ EM ցուց CD չիք ինձ G զքո մարգարիտն CEFM մարգարիտն
 AB գայն որ (EHLK այն որ) փխ որ ես F տեսանէ

Ասաց.—Վասն այն եկի, որ քեզ ցուցանեմ,
Զմեծագին մարգարիսն իմ քեզ վաճառեմ:

165 Բայց նախ դու ունին դիր մտօք իմ բանիս,
Որ ես զպատճառն ասեմ այս մեծ մարգարտիս,
Եթէ խոսից իմոց դու հաւանեացիս,
Ապա տեսոյ նորա արժանաւորիս:

Քանզի արքայն և տէրն, որ իմ աստուածն է,
170 Յաւետարանն իւր սուրբ զայս ասացեալ է,
Առակաւոր բանիւ նա խօսեցեալ է,
Ամէն մարդոյ խրատ վայս ուսուցանէ*:

Սերմանացանն ելեալ սերմանել յերկրի,
Ի սերմանելն անկաւ ի ճանապարհի,
175 Թռչունք երկնից կերան 'ւ ոտից կոխելի.
է օրինակ մեղաց և սասանայի:

Իսկ այլն անկաւ ի փուշ և հեղձուցին զնա,
Օրինակ մեծութեան, որ հոգս ունենայ,
Եւ այլն՝ յապառաժի, որ ոչ բուսաւ նա,
180 Եւ տապն փորձութեան չորացոյց զնա:

163 K ասէ

164 EM մեծագին I դմեծագին L չիք քեզ

165 L դու. նախ C ահանջ զիր D սրտիս փխ բանիս

166 K քեզ պատճառն EM պատճառն D մարգարտիս H անգին մարգարտիս

167 K և թէ փխ եթէ DK դու. հաւան լինիս FI հաւանեացես

168 DEIM ապա C տեսոյն E յետոյ փխ տեսոյ

169 HI արքայ FIKL տէր D միաձինն փխ իմ աստուածն HK աստուած

170 EHKM աւետարանն HK չիք իւր

171 K նախ ասացեալ փխ նա խօսեցեալ

172 K որ ամէն մարդու F մարդո H խրատն K չիք խրատ ABCDFKL ասաց-
եալ (G ուսուցեալ) է փխ ուսուցանէ

173 EF սերմնացան L սերմանայցանն C ել F երկրի C յերկրէ

174 K սերմանել DEIM առ փխ ի

175 H Թռչունքն CHIM զնա (EL գնայ) փխ երկնից D կերան գնա փխ
երկնից կերան AB կերին CDEFGIM չիք 'ւ L և փխ 'ւ

176 FH և փխ է F աւրինաց

177 K այլ DH փուշն E հեղուց M հեղձուց K հեղցուցին

179 G չիք և EM յապառաժին FHK ապառաժի G անկաւ յապառաժ M բուսաւ

180 C տապ CDFGKL չորացուցին E չորացուց

* Այս տողից հետո իւսկի երախտագիր՝ «Վասն սերմանացանին»:

Իսկ որ անկեալ բուսաւ ի յերկիր բարի,
 Բերեալ պտուղ հարիւր վաթսուն 'ւ երեսնի.
 Նման է արգարոց գործոց ի յերկրի,
 Այնոց, որ կամարար աստուծոյ լինի:

185 Եթէ տեղի ունիս դու սերմանելոյ,
 Այլև լսող լինիս բանին աստուծոյ.
 Յայնժամ ես կամք ունիմ սիրով պատմելոյ
 Զխորհուրդ պաշտօնէիցս տեառն աստուծոյ:

Ասլա թէ զմարգարիտն իմ դու իմանաս,
 190 Եւ հոգով, և մարմնով նորա ցանկանաս,
 Զամէն իշխանութիւն քո նմա գին տաս
 Եւ անանց մեծութիւն յայնժամ ստանաս:

Իսկ եթէ ոչ ունիս դու տեղի սերման,
 Այլ ես փուշ 'ւ ապառաժ, ճանապարհ կոխան,
 195 Յայնժամ ի յաստուծոյ շունիմ ես հրաման,
 Յուցանել զմարգարիտն իմ քեզ պատուական:

-
- 181 ABD այլ փխ. իսկ E անկալ GI անկաւ. M բոսւ K չիք ի AB յերկրի F
 երկէր
 182 G բերէ DEIM չիք 'ւ
 183 D որ են փխ գործոց K չիք գործոց E HIM գործոցն HI չիք ր
 184 B այնց C աշնոցիկ AB որք կամարարք IK աշնորոց փխ աշնոց որ AB
 լինին
 185 FGI և թէ (K և) փխ եթէ EGK տեղիք I քեզ փխ դու
 186 DEGI L բանիցն
 187 D տկն փխ կամք
 188 M խորհուրդ D պաշտաւնէից տեառնն EGK պաշտօնէից I պաշտօնէիցն
 189 CDEIM ապալ CFGHK չիք թէ AEM մարգարիտն K գմարգարիթն EFM
 յիմանաս
 190 AB հոգով L նա հոգով փխ և հոգով EIM հոգով այլև փխ հոգով և FK
 մարմնովք AB նմա (FK դու) փխ նորա
 191 CEFIKM իշխանութիւնք ABFG չիք քո AB նորա փխ նմա F նմա դու
 գին C նմալ գիտեանա (G ոչինչ իմանաս) փխ նմա գին տաս
 192 C չիք և G գանանց D մեծութեանն L գմեծութիւն
 193 D ասէ փխ իսկ D շունիտ CG տեղի դու K տեղիք
 194 H ապալէս փխ այլ ես EFIKM չիք 'ւ G ու փխ 'ւ I յապառաժ
 195 F աշնժամ FK յաստուծոյն (G յաստուծոյ) իմ DFGK չիք ես
 196 E մարգարիտն D պատվական

- Քանզի յաւետարանն ինձ պատուիրեալ է,
Թէ զբան պատուիրանին, որ մարգարիտն է,
Խողից մեղսասիրաց, որ շուն գործով է,
200 Մի տայք կոխան առնել, զի շատ մեղանք է:
- Մանուկն Յովասափ՝ որդի արքային,
Յորժամ լուաւ զբարբառ սուրբ Ճգնաւորին,
Ծագեց լոյսն շնորհաց ի սիրտս նորին,
Բորբոքեցաւ սիրով անխօս մարգարտին:
- 205 Ուրախութեամբ սկսաւ խօսել ընդ նմա,
Ասէ արքայորդին մեծին Բարդամայ,
Թէ, — Զինչ բան, որ ունիս, զամէնն ինձ ասա,
Քանզի բարի խրատու հոգիս իմ ցանկայ:
- Զսերմն բանաւոր ի յիս սերմանէ,
210 Թռչունք երկնից զնա տանել ոչ կարէ,
Ոչ տապն փորձութեան չորացուցանէ,
Եւ ոչ փուշն մեղաց զնա հեղձուցանէ:
- Այլ հաւատով զբան քո յիս ընդունիմ
Եւ յուսով կատարման բարեաց ակն ունիմ:

197 EFIKM աւետարանն

198 HM չիք թէ EI բան

199 D մեղաւորաց F մեղասիրաց AB որք շունք գործովք են H չիք է

200 D լինել փխ առնել FK վտանդ (G վտանկ) փխ մեղանք AB են

202 CI զբան փխ զբարբառ E բարբառ F չիք սուրբ

203 EM լուսն շնորհեաց HK լոյս

204 FGK անդին փխ անխօս

205 ABGI խօսիլ

207 D չիք թէ CHK ինչ EFHIM բանք C չիք որ ABL գոր D գու ունիս CE
HIM զամէն H ինչ փխ ինձ

208 H բարոյ խրատի DEM խրատոյ

209 C սերմն ABC հոգեւոր փխ բանաւոր B գու փխ ի A սերմանեա

210 AL թռչուն B թռչունն LM յերկնից ABM տանիլ FGK տանել զնա (F գնայ)

211 C տապ ի բոցոյն փխ տապն փորձութեան

212 H չիք և C փուշ D ի փուշ FG հեղձուցէ K հեղցուցէ

213 K զբանս

214 G հաստանիմ փխ ակն ունիմ

215 Սիրով բուսուցանեմ 'ւ արդիւնաւորիմ,
Միթէ անանց կենաց ժառանգ լինիցիմ:

Ե

ԱՌԱԿ, ԶՈՐ ԱՍԱՅ ԲԱՐՂԱՄ ՅՈՎԱՍԱՓՈՒ

Բարդամ ասաց.—Առակ մ'ասեմ, դու լսէ,
Որ թէ ի միտ պահես, քեզ բազում շահ է,
Անցաւոր աշխարհիս այս օրինակ է*

220 Եւ զկեանքն յաւիտենից քեզ ծանուցանէ:

Թագաւոր մի փառօք ի կառս իւր նստէր,
Յանկարծ երկու աղքատ մարդ նա տեսանէր,
Մարմինքն սեւագոյն, արեակէզ էր,
Ոչ ունէին հանդերձ, որ զնոսա ծածկէր:

225 Եկեալ դէմ արքային ասեն յայտնապէս.

—Մե'ք եմք քարոզ կենացն այն ճշմարտապէս:
Սոսկացեալ թագաւորն ահիւ մեծապէս,
Երկիր եպագ նոցա անդ խոնարհապէս:

215 C արդիւնաւորեմ E արթունաւորեմ I արթունաւորիմ M արթունաւորիմ
ABCFHIL չիք 'ւ

216 ABD կենացն E ժառանգորդ լինեմ
Ենթախորագիր.

ABDEI Առակ, զոր ասաց Բարդամ (DI Բարդամ) Յովասափու C Առակք,
զոր Բարդամ ասաց Յովասափայ, այս է առաջին FL Առակ, զոր ասաց Բար-
դամ G Առակ, զոր ասաց Բարդամ առ Յովասափ HM Առակ առաջին, զոր
ասաց Բարդամ Յովասափու (H չիք Յովասափու) K Առակ, զոր ասաց Բար-
դամ ճշմարտեմ

217 CE Բարդամ G չիք Բարդամ CHK առակ մի EM չիք մ' GK մանուկ
դու H չիք դու

218 EM եթէ (I ե թէ) փխ որ թէ E միտդ I միտտ

219 K չիք այս F օրինակէ

220 M որ փխ և AB զկեանս C կեանքն I զքեզ

221 K չիք իւր

222 EIM մի փխ մարդ

223 EM մարմինն I սեւագոյն E արեակից F յարեակից

224 AB զհանգերձս

226 Ի մենք EFI կենաց BDM չիք այն EI անդ փխ այն

227 EIK սոսկացաւ ABD այն ահեղապէս փխ ահիւ մեծապէս

* L չունի այս տողը:

230 Զօրքն թագաւորին զնա բամբասեցին,
 Եղբօր նորա ասեն զբանս արքային,
 Եւ նա զնացեալ պատմեաց զայն թագաւորին.
 — Ընդէ՞ր խոնարհեցար արանցն այն շնչին:

Սահման կայր քաղաքին 'ւ այն թագաւորին,
 Որ մահապարտ մարդիքն, որ ըմբռնէին,
 235 Փողով ազդեցութեան ծանուցանէին,
 Որ զդառնագոյն տանջանսն տեսանէին:

Թագաւորն զեղբայրն իւր ետ ըմբռնել,
 Զանգակ մահապարտից հնչեցուցանել,
 Ի մէջ հրապարակին զձեռս ի յետս կապել,
 240 Զխորհուրդ դատաստանին աստ ծանուցանել:

Յայնժամ արքայն եղբօրն իւր եկեալ ասէ,
 Թէ.— Դու զարհուրեցար ի յայդ մահուանէ,
 Զիա՞րդ ես ոչ վախեմ յարանցն յայնցանէ,
 Որ ինձ սպառնան տանջանս, որ ոչ անցանէ*:

229 C դօրք ADEFI բանբասեցին G բանպատեցին

230 D ասցին զբանն M զբանս ասեն

231 C ասէ [HM ասաց] փխ պատմեաց

232 ABCD վասն է՞ր փխ ընդէ՞ր EM արանց ոչնչին K ոչինչին F նա փխ
 այն EKM չիք այն

233 D ի քաղաքն ABDEFKL չիք 'ւ

234 AB չիք որ I զոր մահապարտ AB մարդիկն զորս H մարդիկքն M ըմ-
 պռնէին

235 CDFI ազդեցութեամբ K ասզեցութեան

236 AB որք FGK զի փխ որ I զառնալուսն

237 C և թագաւորն M զթագաւորն իւր եղբարն ևտուր ըմպռնել F յիւր ևտ-
 ըմպռնեալ

238 CDEFGHIKLM զանկակ C մահապարտիցն D մահապարտաց

239 ABEH ձեռս DI զձեռն GK զձեռսն M ձեռն CDEFGHIKM յետ

240 D պաշտօնէին (I դատտանին) փխ դատաստանին D նմա փխ աստ

241 F յորժամ G եկեալ արքայն եղբօրն իւր C եղբօր F զեղբարն

242 ADEHIM յայտ (C յայն) փխ յայդ D մահվանէ

243 ABIM վախեմ H երկայց փխ վախեմ EI արանց H յարանցս յայտցանէ
 KM արանցն

244 AB որք ինձ H տանջանք

* Այս տողի փոխարեն D ունի.

Սկազոյն են, մարմինքն արեակէզ է:

- 245 Յովաքսափու առաջ Բարդամ զայս օրինակ,
Թէ.— Բան թագաւորին է չեղ օրինակ,
Որ կամիցիս լսել զբարեացն յիշատակ՝
Ատել զկուսարշտութիւն տեառն հակառակ:

9

ԱՌԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ, ԶՈՐ ԱՍՍՅ ԲԱՐԶԱՄ

- Դարձեալ առակ մի այլ ասեմ յայս նման.
250 է օրինակ մեղաց և արդարութեան,
Ունկն դիր և լսէ կամօք հաճութեան
Եւ տես զփառս աշխարհիս դատարկ և ունայն:
Երկու սնդուկ շինեաց արքայ մի բարի,
Զմինն ելից ոսկով 'ւ ակամբ ցանկալի,
255 Եւ զմիւսն զազրահոտ աղբով աղտեղի,
Զերկուսն ամուր փակեաց անտեսանելի:
Եւ այն, որ մէջն ոսկով 'ւ ակամբ լցեալ էր՝
Զդուրսն սեւագոյն կսլրով ծեփեալ էր.

246 K քեզ է արինակ

247 HM եթէ փխ որ FK կամեցար HM կամիս EM լինել փխ լսել EIM բա-
րեացն

248 EHM ատեա F չիք առել 1 ատեայ

Ֆերախորագիր.

ABC Առակ երկրորդ D Առակ երկրորդ, զոր առաջ Բարդամ Յովաքսափու
դտագոս ասա և տես, թէ ի սնտուկն ի'նչ կայ, հոգո՛ւս հոգի E Առակ երկրորդ,
զոր Բարդամ առաջ FGK Առակ երկրորդ, զոր առաջ Բարդամ ճշնաւորն (F
K չիք ճշնաւորն) H Առակ այլ, զոր առաջ Բարդամ 1 երկրորդ՝ ի Բարդամ
վարդապետէ L Առակ երկրորդ ի Բարդամէ M Առակ երրորդ. զոր առաջ Բարդամ
249 1 մի այլ առակ C նմանէ (AB այսմ EIM այս L ի յայս) փխ յայս K
յայսման փխ յայս նման

250 H չիք է FGHK օրինակ չարեաց այլն բարութեան

251 FGHK զու միս փխ ունկն M ունկ K հաճութեամբ

252 F յաշխարհիս K աշխարհի, չիք ունայն

253 1 էրկու ABDHK սնտուկ

254 EIM մինն ոսկով լցեալ A ոսկուով F յոսկով K ոսկով ADEFGIKM չիք 'ւ
F յակամբ H ակամբ

255 FGKM չիք և 1 միւսն D մահահոտ E HIM և յոյժ փխ աղբով

256 1 երկուսն K զերկու.

257 ABCDH դայն ABH դմէջն 1 ի մէջն ABG ոսկուով ADEFIM չիք 'ւ ABL
ակամբ

258 FIM բոլորն փխ զդուրսն K զդուրսն L զդուրսն 1 սեւագոյն D մրով
(H կրով K կարով) փխ կսլրով

254

Եւ այն, որ ի ներսն աղբով ի լի էր,
260 Մեծագին հանդերձիւ զդուրսն ծածկեալ էր:

Ասաց, թէ.— Գին արէք երկու ամանին:
Զծածուկ գործ նորա գիտել չկարացին.—
Զայն, որ աղբով լցեալ՝ մեծ գին արարին,
Եւ զմէջն ոսկով լցեալ՝ անարգ խոտեցին:

265 Մեկնեմ զբան առակիս, դու սիրով լսէ.
Այն մարդն, որ յաշխարհիս թաքուն բարի է,
Թէպէտ ի մէջ մարդկան նա անարգեալ է,
Առաջի աստուծոյ յոյժ մեծարեալ է:

Իսկ որ յերեւելիս պայծառ և ճոխ է
270 Եւ ի բարեաց գործոց դատարկացեալ է,
Թէպէտ զփառս աշխարհիս աստէն վայելէ՝
Ի յահեղ ատենին ամօթ կրեսցէ:

Յովասափ զայս լուեալ՝ յոյժ ուրախացաւ,
Որ իւր հանց խրատատու յանկարծ յայտնեցաւ.

-
- 259 CDGHK ներքոյ (F ներքո E միջոյ I մէջ M միջին) փխ ներսն I աղ-
բով CL լին E լցեալ փխ ի լի I չիք ի
260 AG ճեծագոյն հանդերձիւ H նայ մեծագոյն ոսկով փխ մեծագին հան-
դերձիւ C հանդերձով ABHI դուրսն L զգուրսն D ծեփեալ էր
261 ABDFK գին արաբէք փխ թէ գին արէք
262 CHL նայ (FGK նա) զծածուկ EIM ծածուկ AB նոքա զգործ (B զգործն)
ծածուկ C գործք EM գործս I գործն K դանձ փխ գործ
263 CGK լցեալ (C լցեալն) էր G արին
264 ABD և զայն որ մէջն ոսկով (AB ոսկւով) անարգ C և որ EI գոր փխ
զմէջն M գորն FG զմէջ F լցեալն C խոցոտեցին փխ խոտեցին
265 G զբանս HI զբան զառակիս FGHLM սիրով դու
266 FGKL զի փխ այն FKL մարդ D յաշխարհի EFHIM աշխարհիս BCDEFI
KL թաղուն
268 G նա փխ յոյժ
269 EGIKM երեւելիս F գերեւելիս
270 FGIKLM բարի H չիք և ի բարեաց գործոց
271 H զփառք I փառս F յաշխարհիս
272 C յահեղ դատատանին փխ ի յահեղ ատենին EFM անեղ AB զամօթ GI
յամօթ M պատիժ փխ ամօթ
273 A լեալ C լսեց զայս D զայն լսեց FGHIM լսեց K լսեաց DL 'ւ յոյժ
274 CFGHL իւրն D իւրեն E իւրոյ C յենց EDFGK չիք հանց I անդ փխ
հանց A խրատու BDFGHL խրատու E խրատոյ

275 Որ ի կոսպաշտութեանց նա ազատեցաւ
Եւ որդոյն աստուծոյ ծառայ կարգեցաւ:

Ապա դարձեալ ասէ մեծի Բարդամին,
Թէ.— Յայտնեա զխորհուրդ բանիցն առաջին,
Զանուն թագաւորին՝ քո ուսուցողին,

280 Զառակ սերմանողին, զմեկնութիւն նորին:

Յայնժամ սուրբն Բարդամ սկիզբն արարեալ,
Զստեղծանել էիցս նմա ծանուցեալ.
Զբանսարկուին անկումն, որ ապստամբեալ,
Զմարդոյն լինելութիւն, զպտղոյն, որ կերեալ:

285 Զրկիլն յանճառ լուսոյն, զմահն դառնագոյն,
Այլև զցաւօք ծնունդ, զքիրտն վաստակոյն*,
Զսուգ նախաստեղծին վասն յանցանելոյն,
Զխոստումն աստուածորդոյն և մարդանալոյն:

Զծնունդ հօրն Ադամայ և զմօրն Եւայի,

290 Զաճումն զաւակաց ի վերայ երկրի.

275 A և փխ որ BL չիք որ GM կոսպաշտութեան

276 AB որդւոյն

277 CDEHI առայ ABEM մեծին CH մեծ AB Բարդամու CH Բարդամին
G Բարդամի

278 ABCDEIM եթէ փխ թէ K յայտնեալ D բանիս EI բանից AB առ աջնոյ
EI առակին փխ առաջին

281 CM սուրբ Բարդամ K զսկիզբն

282 B զստեղծանիլ DEGIK ստեղծանելն GI զստեղծանել H ստեղծանել M
զստեղծանիլն DM աշխարհիս փխ էիցս E էից K յէիցս, ծանուցանել

283 CDKL անկանելն EHIM անկանիլն FG անկեալն

284 E զմարդոյ I մարդոյն EI լինելութեան CDEFIM և պտղոյն GK և զպլու-
ղոյն AB զոր FGK չիք որ

285 H զրկելն EK անճառ ABCD զանէծս փխ զմահն EIKM մահն I զառնա-
գուն

286 CFGHK և փխ այլև IM ցաւօք G ծնունդն, քիրտն, վաստակաւոյն I
քիրտն, վաստակուն M ընդ վաստակոյն

287 CIM զսուգ D սուգ DEFHIK անցանելոյն

288 DM խոստումն AB աստուածորդւոյն K աստուածոյ փխ աստուածորդոյն
HL չիք և FK վասն փխ և CDL զմարդանալոյն G զմարդ լինելոյն (M
մարմնանալոյն) փխ մարդանալոյն F մարդանելոյն

289 EI ծնունդ EFI հաւք EFIM մաւք G մօրն

290 EIM աճումն GH զաւակացն G յերկրի

* E-ում խախտված է այս և հաջորդ տողի կարգը. 287, 286:

Որ որ բարի գործովք կացին յաշխարհի,
Եւ որք հետեցան կամաց բանասարկի:

Զմարգարէիցն դասքն, որ գուշակեցին,
Զմարգեղութիւն անճառ աստուծոյ բանին,
295 Զտնօրինաբար շրջիլն ի մէջ մարդկային,
Եւ զսքանչեւաց նշան որդոյ միածնին:

Զչարչարանս խաշի, զթաղումն նորին,
Զյարութիւն Քրիստոսի յաւուր երրորդին,
Զհամբառնալ փրկչին յաթոռ հայրենին,
300 Զգալուստ հոգոյն սրբոյ ի պենտէկոստին:

Զքարոզս առաքելոցն յաշխարհս ամենայն,
Որք լսեցին նոցա և յաստուած դարձան,
Զհաւատ քրիստոնէից, որ հաստատեցան,
Զկռոց մոլորութիւն, որ խափանեցան:

305 Զգալուստն ի դատաստան որդոյն միածնի,
Զհատուցումն գործոց մարդկային ազգի.

291 E ով աւք (F որ ով K որ ովք) փխ որ որ CE գործօք D գործով AB
եկաց

292 E կամաւ ABFIK բանասարկութիւն DEL բանասարկութիւն G բանասարկովի

293 C զմարգարէից D մարգարէից EI մարգարէիցն CE դասք ABCGILM որք

294 ABCD բանին փխ անճառ ABCDEL ցուցին փխ բանին

295 I տնաւորինաբար M զտնօրինութեամբն E շրջելն I շրջել DG ի վերայ
երկրի փխ ի մէջ մարդկային

296 CDEFGHIKL չիք և DEH սքանչեւաց DGK նշանն AB որդւոյ CEFHI
որդոյն G որդւոյն EGI միածնի

297 CG խաշին E և թաղումն IM և զթաղումն K զթաղումն

298 F զարութիւն H երրորդի

299 I զհամբառնալն ELM աթոռ HK հայրենի

300 ABCL հոգւոյն D հոգոց, չիք սրբոյ CFG չիք ի C պենդէկոստէին D
պենտալկոստին F պենտէկոստէին G պենտալկոստէին M պենդէկոստին

301 C զբարոզն DE զբարոզ E առաքելոց I առաքելոց EHIK աշխարհս

302 C որ K լսէին E առ փխ և EGM աստուած

303 EKM քրիստոնէիցն ABH որք

304 AB զմոլորութիւնս կռոց I կռոց DH մոլորութիւնն AB որք EG խառա-
նեցան K հաստատեցան փխ խափանեցան

305 I զգալուստ F դատաստանն AB որդւոյն L միածնին

306 AB մարդկայնոյ

Զչարագործացն՝ զհուրն անշիջանելի,
Զբարեգործացն՝ զփառս, որ անճառելի:

Յորժամ որ զայս լսեց որդի արքային,
310 Անկեալ երկիր եպագ սուրբ ճգնաւորին.
Իմացաւ զօրութիւն անգին մարգարտին,
Զոր խոստացաւ յայտնել զայն Յովասափին*:

Պատասխանի տուեալ մեծին Բարդամայ,
Ասէ, թէ.— Զմարգարիտն քո իմացայ,
315 Արդ, այժմ զհայրենի կուռքն մոռացայ
Եւ Յիսուսի փրկչին լինիցիմ ծառայ:

Արդ զինչ բան որ գիտես, զամէնն ինձ ասա,
Քանզի բարի խրատու հոգիս իմ ցանկայ.
Այս մոլորեալ հոգոյս ճարակ դու արա**
320 Եւ լուսով գիտութեան ինձ առաջնորդեա***:

Ասաց, թէ.— Մկրտի՛ր յանուն Յիսուսի
Եւ հօրն երկնաւորի, հոգոյն ճշմարտի,

-
- 307 D չարագործացն EK չարագործաց FI չարայգործացն K զհուրնն անշիջելի
308 AD բարեգործաց I բարեգործեաց GKԼ զփառսն F չիք որ AL յանճառելի
309 AB և յորժամ զայս լուեալ K չիք որ
310 D եկեալ փխ անկեալ L անգեալ
311 ABCԼ զօրութիւն L ազգին փխ անգին
313 H պատասխանեալ նմայ ACG տուեալ D մեծի
314 ABCFHKL չիք թէ E 'ւ ասէ DE մարգարիտն AB քոյ M յիմացայ
315 EI ալլ փխ արդ AB կուռսն
316 F Յիսուս HM Քրիստոսի փխ Յիսուսի E լինիցեմ
317 E ալլ փխ արդ EHILM բանք AB գոր EIM ունիս փխ գիտես CEIM
զամէն
318 CDH խօսից քոյին (D քոին) փխ բարի խրատու EM խրատոյ
319 K ալլ փխ ալս ABL հոգւոյս D ոգոյս G հոգուս K հոգոյ G դուն
320 EL յուսով փխ լուսով M քո փխ ինձ
321 D մկրտիս L մկրտիլ AD յանունն EIM անունն H անունն L Քրիստոսի
փխ Յիսուսի
322 I հայր L հօր CF երկնաւորին ABC հոգւոյն

* Այս տողի փոխարեն H ունի.

Զոր և Քրիստոս ասաց յաւետարանին:

** G չունի 320—345 տողերը՝ բերք քնկած լինելու պատճառով:

*** Այս տողից նետո I ունի ենթախորագիր. «Յաղակս մկրտութեան»:

Անեղ, անհաս, անճառ աստուծոյ մեծի՝
Ստեղծողին համայնից երկնի և երկրի:

- 325 Ասաց.—Մկրտութեան խորհուրդն զի՞նչ է.
Ասաց սուրբն Բարդամ, թէ.—Մեծ պարգեք է.
Ի սկզբնական մեղաց զմարդն ազատէ
Եւ հօրն երկնաւորի որդի անուանէ:

- Մկրտութիւնն սուրբ անբիծ հաւատով,
330 Ի բազմագոյն մեղաց զմարդն փրկելով,
Հօր աստուծոյ յորդէգրութիւն գրելով*,
Ժառանգակից բանին կենաց լինելով:

- Մկրտութիւնն սուրբ կենաց պատճառ է,
Բժշկութիւն հոգոյ և դեղ ցաւոց է.
335 Ի խոցմանէ չարին զմարդիկ բժշկէ,
Ի մահուանէ մեղաց կենագործող է:

- Մկրտութիւնն սուրբ բացումն է շնորհաց
Եւ ճանապարհ գնացման յուսով առ աստուած,
Դուռն է արքայութեան և հանգիստ փառաց,
340 Ժառանգ լաւիտենից անպատում բարեաց:

323 M 'ւ անճառ CFHKL աստուծոյն E բանի (I բանին) փխ մեծի

326 M սուրբ F պարգի

327 EL չիք Ի L սկիզբնական DHK մեղացն

329 CIM ամբիծ

330 D չիք Ի I բազմագուն, մարդն DK ազատելով փխ փրկելով

331 F հաւրն IKM որդէգրութիւն C կոչելով փխ գրելով

332 D Ժառանգակից K բանից AB կենաց բանին AB առնելով փխ լինելով

334 AB հոգւոյ K կենաց փխ ցաւոց

335 ACK զմարդիկք D մարդիք EIM զմարդն E ազատէ փխ բժշկէ

336 FHK 'ւ Ի կենագործէ D մահւանէ CH մեղացն K չիք մեղաց

337 L մկրտութիւն AB զեղումն (I) լուացումն EI բաշխաւ զն) փխ բացումն
E շնորհեաց

338 E չիք և I Ի փխ և M յուսով գնացման

339 F արդարութեան փխ արքայութեան

340 D անտրտում փխ անպատում I փառաց փխ բարեաց M բարաց

Այս տողի փոխարեն ABD ունեն.

Լուսափայլ պատմութեան աղուցանելով:

Մկրտութեան շնորհն գերազոյն է,
 Որ ամէն բարութեան պատճառ և սկիզբն է,
 Զախտի ծնունդս որդի աստուծոյ շինէ,
 Զապականեալ բնութիւնս կենազործէ:

345 Մկրտութիւնն զգեստ է արքունական,
 Ի Քրիստոսէ շնորհեալ մեզ՝ որդոց մարդկան.
 Պարիսպ է ամբութեան և զէն յաղթութեան,
 Քաղաք ասպատտանի և գանձ պատուական:

Մկրտութեամբն ով որ սրբեալ մաքրեսցի,
 350 Բազմապատիկ շնորհաց արժանաւորի.
 Աստէն ի յօրհնութեան իւզոյն օծանի
 Եւ անդ ի յաստուծոյ լուսոյն վառեսցի:

Զմկրտութիւնն ով որ սրբութեամբ պահէ,
 Նա յառազաստն երկնից առ տէր մտանէ,
 355 Իսկ որ ազտեղացեալ զազիր գործով է,
 Նա յահեղ ատենին պատիժ կրեսցէ:

Արդ, դու թէ մկրտիս յանուն Յիսուսի,
 Յորդեգրութիւն կոչիս հօրն երկնաւորի.

341 CEFHIKM շնորհքն E գերազուն և գերազոյն

342 K ամենայն DFK բարութեանց

343 D և զախտի E զազտի M զախթի ծնունդ որդիս AB ամեն փն շինէ

345 CEFIL մկրտութիւն C սղեստ

346 KHL չիք մեզ AB որդոց

348 ABCL ապատտանից

349 DEM մկրտութեամբ F մկրտութիւն G սուրբ ով որ սրբեսցի փն ով որ սրբեալ մաքրեսցի L չիք սրբեալ FL մաքրեսցէ

350 E շնորհեաց C արժանաւորեսցի

351 M աստից FM աւրհնութեան I յաւրհնութիւն F յիւզոյն

352 G անգէն K անդի M անտի CGM չիք ի E աստուծո FGIM աստուծոյ

353 BKL զմկրտութիւն CEIFG մկրտութիւն D մկրտութիւնն M մկրտութեամբ

354 EFGKLM ի փն նա DGHKL յառազաստ F առազաստն I յառաջատ M առազատ առ տէր յերկնից D յերկնից G փառաւք (H տեսն) փն առ տէր

355 F ով փն որ G գործ

356 EFIKM անեղ ABG դամօթ (FK ամաւթ) փն պապիմ

357 D և փն դու E չիք դու FHLM թէ դու DHKL յանունն E անուն Քրիստոսի

358 DIKM որդեգրութիւն

Տաճար կազմիս անձառ հոգոյն ճշմարտի
360 եւ ժառանգես զկեանքն, որ անպատմելի:

Յայնժամ ուրախացաւ որդի արքային,
Պատասխանեալ ասէ սուրբ ճգնաւորին,
Թէ.—Ո՞րպէս կատարեմ զկամքն արարչին,
Որ աղատիմ յանշէջ հրոյ գեհեներն:

365 Ասաց, թէ.—Ուրացիր զկուռքն դիւական,
Որ են ձեռաց գործիք՝ արարեալ մարդկան,
Մերկացիր զխաւարն, որ անգիտութեան,
Ծանիր զլոյս հաւատոյ աստուածգիտութեան:

Մաքրիր մկրտութեամբ յախտից մարմնական,
370 Զգեցիր զհոգին շնորհաց անսպառական,
Զերծիր ի տանջանաց յաւիտենական
եւ լեր բաժին լուսոյ և արքայութեան:

Զի՛ որք զկուռքն պաշտեն՝ մտօք մոլար են
եւ զարարիչն աստուած իսկ մոռացեալ են,

359 H առն ե տաճար լինիս վիս տաճար կազմիս անձառ ABCD հոգոյն

360 FHK ժառանգել G ժառանգես AB գեանս C պատմելի

362 C աւեր H տապ K տառ

363 ABCD գիտար կատարեցիս վիս թէ սրպէս կատարեմ EFM կատարեմք F
տապ թ մնց (G) աւել թէ սր H տապ թէ տնք K տապ տնք I երկ տնք
վիս թէ տապ AB, C գիտես C գիտել

364 EI աղատեմք IEFHM տնքէ՞ CF հրոյն K հրոյ տնքէ՞

365 AB գիտեսն EI կուտէ

366 AED սրք D գնք ձեռագործք վիս ձեռաց գործք CE, HKM ձեռագործք

367 FK չիք սր

368 C հմացեր վիս ծանիր AEI լոյս D յատուածգիտութեան H աստուած-
պաշտ ա լիւան

369 D մկրտել վիս մ սրքէ EHI մարքիլ K մկրտութեան AEFM յաղակց
ախտից

370 C հոգիք գնդի շնորհացն E հոգի շնորհեալ I հոգի K հոգի G շնորհաց
պղեատ վիս հոգիէն շնորհաց D ե տնպատական

371 C տգատեր վիս գերծիր CGLM տանձանացն

372 AED հորձոց (K լուսոյ) վիս լուսոյ

373 EM գիտա յաւեր AB գիտեսն մոտար K մոտմարք են CFM մոլար
I մոլարեալ

374 I չիք ե C FHKI սր վիս ե E տարքիչն AB մոռացեալք

375 Յուշից քեզ օրինակ, թէ ում նման են,
Առակաւոր բանիւ, որ նշանակ են:

է

ԱՌԱԿ ԵՐՐՈՐԴ

Մարդ մի ճնճղուկ մ'ետես և ըմբռնեաց զնա*,
Այլ նա սկսաւ խօսել և ասէ նորա.
— Թէ զիս արձակեսցես, քեզ բազում շահ կայ,
380 Երեք բան խրատ տամ՝ քեզ օգուտ լինենայ:

Հսեց այն ճնճղկին և զնա աղատեաց,
Ելաւ նստաւ ի ծառն և նմա ասաց,
Ականջ եղիր նմա և նա բարբառեաց,
Երեք խրատն աչա է, զոր թռչունն ասաց:

385 Ասաց, թէ.— Անաւատ բանից մի աւտար,
Եւ յայն տեղն, որ չհասնիս, ձեռօք մի ձգտար**,

375 D ասացից փխ ցուցից AB նմանք

376 B բանիւք D բանիս E բանքն AGHL որդ K եղանակեն փխ նշանակ են
ենթախորագիր.

ABC Առակ երրորդ DHK Առակ երրորդ (K երրորդ), զոր ասաց Բարդամ
Յովասափու EL Այլ տուակ Բարդամու (L ի Բարդամայ) ասացեալ F անեն-
թախորագիր G Առակ երկրորդ, զոր ասաց Բարդամ Յովասափու ! Առակ եր-
րորդ Բարդամու ասացեալ M Առակ, զոր Բարդամ է ասացեալ

377 EM եղիտ (I մ'եղիտ) փխ մ'ետես H չիք մ' F ըմբռնաց K բնբռնեաց M
ընդունեաց

378 AB1 խօսիլ AB նմա (M նմայ) փխ նորա

379 ABH արձակիցես C արձակես K արձակեցիցես CG1 դայ փխ կայ

380 L երեզ E չիք տամ G տամ քեզ AB քեզօգուտ լինայ C լինի նայ

381 A լուա B լուաւ AB այրն (D նա) փխ այն EK ա՛ն F դան !. ճնճղկէն
AB և արձակեաց զնա

382 CIK ելեալ A ասաց նմա

383 AB աղանջս եղ L չիք նմա HIM նորա (F նորայ) փխ նմա AB չիք և
AB բարբառեցաւ նա

384 L այն ABH էր F աս, թռչունքն EIKL թռչունն AB ասաց նմա փխ թռչ-
ունն ասաց

385 ABD ասէ CDGHM անաւօտ E անաւհատ K անափօտ EIM բանին !.
բանի DE չիք մի ABDEGM աւտալ C աւատար K ալտար L աւատալ

386 EG1 չիք և EFH ա՛ն IKM այն CDGK չի հասնիս C ձեռօք H ձեռք AB
DGL ձկտալ E ձիդ տալ HM ձգտալ I ձգիդ տար K ձկտար

* F-ում 377—412 տողերն քնդօրինակված են առանձին (էջ 163ա--164ա):

** K-ում խախտված է այս և հաջորդ տողի կարգը՝ 387, 386:

Զանցեալ բանն, որ գնաց, զայն մի ափսոսար,
Ի միտ առ զխրատս և մի մոռանար:

Յայնժամ փորձեաց զնա և դարձեալ ասէ.

390 — Յիս կայ հանց մարգարիտ, որ մեծագին է,
Պայծառ և պատուական և գեղեցիկ է,
Որ քան զջայլամու հսուկիթ մի մեծ է:

Իսկ նա, որ արձակեաց, եղև փռշիման,
Դնաց գոյնն նորա վասն տրտմութեան,

395 Ձգեաց զձեռն և կամէր բռնել զճնճղուկն այն,
Իսկ նա դարձեալ ասէ յիմար մարդոյն այն.

— Զիա՛րդ, — ասէ, — զխրատն իմ դու մոռացար
Եւ զսուտն, որ ասացի, ըղորդ իմացար,
Ի ձեռդ էի անկեալ՝ պահել չկարացար,

400 Զանցեալն հոգացիր, որ այլ չկա ճար:

Այնպէս են, որ կռոց երկրպագողք են
Եւ զձեռագործս իւրեանց աստուածս անուանեն,

387 Ի իրն փխ բանն M գնայ ABEGM ափսոսայ L ափսոսեայ

388 Լ զխրատ EF մոռանայր G մոռանայ

389 ABC փորձեալ

390 E և յիս C էնց D յէնց E չիք հանց F յանց E մարգարիթ

391 D գեղեցիկ և պատուական

392 C չիք որ K և փխ որ D զջալամի CEFGLHM զջալամու Լ զջալամ ունի
KL հաւկիթն, չիք մի

393 C արձակեացն K արձակեալ D փռշիման K փռշիման

394 CG գոյն EM գունն F գուն FG երեսաց փխ նորա M տրտմութեանն

395 EFM ձեռն, ճնճղուկն AB չիք և կամէր ABH ըմբռնել K ըմպռնել H գո-
չինչն փխ զճնճղուկն Լ զճնճուղն ABCDHI գայն E ան

396 EFHI այլ փխ իսկ EFHI սկստ խաւսել փխ դարձեալ ասէ EK մարդուն

397 Լ զխրատ F խրատն այս է փխ ասէ զխրատն M խրատն D գուտ փխ
դու Լ դուն

398 F այն փխ և EFHK սուտն M սուտ AB գոր, ուղղորդ CFHM ողորդ DK
ուղորդ G հասկացար փխ իմացար FM յիմացար

399 DIM ձեռտ CGH անկել Լ ընկել

400 ABIL հոգացեր C չիք այլ D չի կայ H ոչ կայ K չի կա G ճար չկայր

401 ABEM նոյնպէս D սոյնպէս Լ չիք են (այնպէս) ABH որք E որ են GK
կռոցն AB երկրպագուք CI երկիր պագանեն E երկրպագողք H երկրպա-
գանեն

402 EM ձեռագործս F ձեռագործ Լ ձեռագործս C իւրոց FI աստուած Լ չիք
աստուածս M դաստուածս

Զաստուածն ամենայնի ի բաց թողեալ են
Եւ զբարեաց պարգևողն մոռացեալ են:

405 Այլ մեղ մի է աստուած՝ հայրն ամենակալ,
Եւ մի է միածին՝ ընդ հօր հաւասար,
Հոգին ճշմարտութեան ի հօրէ բխեալ,
Փառակից միածնին և ոչ բաժանեալ:

Անձամբ է Լրրակի, բնութեամբ՝ միակի,
410 Անուամբ երեք կոչի, կամքն է եզակի,
Բաժանեալ է յերիս ՚ւ անբաժանելի,
Ծրրեակն ի միակէն անեղանելի*:

Մինն ծնող կոչի անմարմին բանին,
Մինն ծնունդ ասի հաւասար ծնողին,
415 Մինն ելումն ի հօրէ՝ անճառ, անքննին,
էից լոյս համօրէն միայն գիտողին:

Անեղ է հայրն աստուած, յաւիտենական,
Անեղակից որդին՝ ծնունդ հայրական,
Անեղաբար հոգին՝ հօր համանման,
420 էակից միածնին ի գործ կատարման:

403 Լ զաստուած յամենայնի Ի իւրեանց փխ ի բաց

404 EIM բարեաց F բարաց պարգևողն G զպարգևաց տւողն փխ զբարեաց
պարգևողն

405 H արդ փխ այլ I չիք մեղ CDFGH հայր

406 ABDKL միածնին ACH չիք ընդ CHL հաւրն

407 L զհոգին F ճշմարտութիւն D նմանէ փխ հօրէ ABCDEIKM բղխեալ

408 DEM միածին G միածնի

409 EGHl անձամբն CHKM չիք է H երբեակի

410 EHM անուամբն K անեղակի, EK չիք է

411 D բաժանեալն ի յերից E բաժանելի, չիք է EIK երիս M յերկինս փխ յե-
րիս DEGIKLM չիք ՚:

412 EGIM երբակն G չիք ի D միակնէն E միակի

414 KL ծնողի

415 DG ՚ւ անքննին

416 AD էիցս, չիք լոյս K լուս C միոյն փխ միայն HI զիտողին փխ զիտո-
ղին L զիտողի

417 I անեղն ACDHKLM հայր

418 EI ծնունդ որդի

419 EI հօրն

420 EL միածին

* F չուցի 403—440 տողերը:

Արարիչ՝ հայր ասի երկնի և երկրի,
 Արարչակից որդին՝ էիցս ամենի,
 Կատարիչ սուրբ հոգին՝ ստեղծական սեռի,
 Իմանալեաց, զգալեաց ծովու և ցամաքի:

425 Կամաւ հօրն լուսոյ արարածք ստեղծան,
 Մարդեղութեամբ բանին գերեալք փրկեցան,
 Աստուծոյ սուրբ հոգոյն մնան նորոգման,
 Անեղծ և անգրաւ կենօք անվախճան:

Արդ, թէ դու հաւատաս ի նա՝ ապրեսցիս,
 430 Մկրտութեան շնորհաց արժանաւորիս,
 Ի փորձութեանց մեղաց կամաւ զերծանիս,
 Անտրտմելի կենօք միշտ մխիթարիս:

Քանզի փառք աշխարհիս այս անախտան է
 Եւ թագաւորութիւն քո քեզ մնալոյ չէ,
 435 Այսօր դու վալելես՝ վաղիւն այլոց է,
 Անշէջ հուր գեհենին քեզ պատրաստեալ է:

Իւ թէ լսող լինիս, այլ առակ ասեմ,
 Զոր ինչ կեանք աշխարհիս քեզ օրինակեմ,

421 G ասի հայր

422 G էից DEL ամենի

423 G էական փիւ ստեղծական

424 EI ծով ու ցամաքի M ծովի EIMչիք և ADGH ցամքի

425 D հուր և, արարած AB արարածք H արարածս ABL եղեն (CDHK եղան) փիւ ստեղծան

426 DIM մարդեղութեան

427 AB հոգւոյն ABDHIKLM նման փիւ մնան

428 ABCDEIKL անեղ փիւ անեղծ EI և կեանք LM կեանքն CEIKL անվաղ-
 ճան G անվաղճան

429 ABCDGI դու թէ L ևթէ C ապրիս

430 CD մկրտութեամբ E շնորհեացն GK շնորհացն L դու արժանաւորիս

431 G փորձութեան CH աղատիս փիւ զերծանիս

432 C տրտմելի | մխիթարես

433 G միշտ փիւ այս K այնպիտան

434 D թագաւորութիւնդ EI չիք քո CGHIKLM չիք քեզ D մնալո L մնալու

435 L վաղիւ նայ

436 C 'ւ անշէջ | գեհենոյն ABCDH ձեզ փիւ քեզ

437 ABIL ևթէ (CDH այլ թէ) լսող

438 ABCLM զոչինչ փիւ զոր ինչ AB կեանքս C կեանս G յաշխարհիս EI
 այս փիւ քեզ E աւրինակ բերեմ

Եթէ ունին դնես, որ ծանուցանեմ,
 440 Կամիմ, որ ի մեղաց զքեզ ազատեմ:

Ը

ԱՌԱԿ ՁՈՐՐՈՐԴ

Մարդ մի էր փախուցեալ ի միեղջերէ,
 Գնացեալ ի խոր վիրաւ մի նա հասանէ,
 Ի մէջ գրին վիշապ մի մեծ տեսանէ,
 Եւ հուր ի բերանոյ նորա բորբոքէ:

445 Իսկ ի բերան հորոյն ծառ մի տեսանէր*,
 Զձեռն ձգեալ՝ ոտիւր ի նա հաստատէր.
 Երկու միունք՝ մինն սե, մինն սպիտակ էր,
 Հատանէին զճիւղն, որ նա բռնեալ էր:

439 Ը թիւ տիրանձ զնես AB գոր (Ը թիւ 1 և) փխ որ

440 AB զի փխ որ

Ենթախորագիր.

ABCF Խտակ չորրորդ DGM Խտակ չորրորդ, զոր տապ Բարդամ Յովաստ-
 փու (GM չիւ Յովաստփու.) EL Այլ տաակ վան զժոխոց և մահու. (Լ հոր
 փխ մահու.) HK Ատակ չորրորդ, զոր տապ Բարդամ ճգնաւորն 1 Ատակ չոր-
 րորդ վան զժոխոց

441 ABM փախուցեալ էր DHI փախեալ եղև DHKL չիւ էր D միեղջիւրէ G
 միեղջիւրէ H միեղջիւրէ K միեղջիւրէ Լ միեղջիւրէ

443 EFGIKL զրոյն IM նա փխ մեծ

444 Ը որ փխ և EIM հուրն G բերան

445 K բերանոյ BCK հորոյն (Ը խորին DEHI խորոյն M զրոյն) փխ հորոյն
 AB զծառ EI տեսանէ

446 EIM տհիւ ձեւրն (M ձեւն) ձգեալ FKL և ձեւն (K և ձեւրն) իւր ձգեալ
 H ձգէր՝ ոտիւր EFGIKL չիւ ոտիւր CD ոտիւրն C հաստատեալ էր D
 հասանէր փխ հաստատէր EI հաստատէ

447 ABCDGH մին սե H մի սե K մին (EL և մինն HM և մին) սպիտակ EI է

448 EIL հանապաղ կրճէին (Լ տանէին) զճիւղն (E ճաղն 1 ճաւղն) փխ
 հատանէին զճիւղն M զճաղն GK զոր ABCDEH ըմբոնեալ (Լ բռնեալ
 M ըմբոնեալ) փխ նա բռնեալ

* Ը-ում խախտուած է տողերի կարգը՝ 445, 447, 448. 446:

Զորա օձ ներքոյ ոտից մարդոյն այն կային,
 450 Որ հանապազ զոտից տեղն փորէին*,—
 Իսկ ի ճղէն յայնմիկ, որ մկունքն էին,
 Սակաւ ինչ քաղցրութեան մեղր ծորէին:

Այլ նա մտօք մոլար և յիմարեալ էր,
 Որ զահ միեղջերուն այն մոռացեալ էր,
 455 Զգրոյն և զվիշապին, որ հուր բորբոքէր,
 Անկման հայէր մարդոյն, որ զնա կլանէր:

Զօձիցն, որ ի ներքոյ ոտից նորին կայր,
 Զմկանցն, որ կտրէին զճիւղն, որ յեցեալ կայր,
 Զորոգայթս ամենայն մարդն այն մոռանալը
 460 Եւ ի զէմ այն ճղին բերանն բանայր**:

Միեջերուն մահուն օրինակեալ է,
 Վիշապն ահագնագոյ՝ այն զժոխոցն է,

449 AB օձը C իմ փն օձ EIM ներքի L ի ներքոյ ABD նորա (D նորալ)
 փորէին փն մարդոյն այն կային EI մարդոյ իմ կային K մարդուն

450 EI օտից

451 ABG այնմիկ AB յոր L մկունք

452 FG քաղցրութիւն EH մեղր G ի վայր փն մեղր

453 AB իսկ փն այլ DG մորեայ C չիք և

454 D արդ (F զի) փն որ CFGIKL միեղջերին DM միեղջիւրին E միեղջրու-
 ին H միեղջերին KM նա փն այն

455 EIM գրոյն և վիշապին H զգրին A բորբոքիւր

456 AB անկմանն E զմարդ M ի մարդն G մարդոյն հայէր DH նայ (FGK L
 նա) կլանւր

457 DK յաձից E աձից IM աձիցն AB որք FGKLM օտից նորա

458 I մկանցն L զմկանց AB որք կտրէին, զճիւղն յոր DL կրձէին փն կտր-
 էին EM զճուղն G զճիւղն C ըմբոնեալ էր փն յեցեալ կայր F չիք կայր

459 E զյորոգայթս K զորոգայթ M յորոգայթ FK ամէն EI մարդկան փն
 մարդն այն EM մոռանար

460 D ի զէմ CDG ի զիմաց EIM ի զիմաց մեղրին բերանն BCDG չիք այն

461 DF միեղջիւրին EI միեղջիւրին (I միեղջերին M միեղջիւրն ABHIKM
 մահու E չիք մահու EI էր

462 D ահագնագոյ EI ահագագոյ G ահալինագոյ AB ձայն (M զահ փն
 այն E ահ I էր

* Այս տողի փոխարեն ABD ունեն.

կամէին բնկենուլ զմարդն այն (D չիք այն) ի գրին:

** Այս տողից նետաւ C ունի 501—504 տողերը, որոնք կան և համապա-
 տախան տեղում: Անի նաև ենթախորագիր. «Մեկնութիւն առական
 այս է» :

Վիրապն խորագոյն՝ այն գերեզմանն է,
Չորս իժ ներքոյ ոտից՝ այն տարերացս է:

465 Մկունք սև և սպիտակ՝ տիւ և գիշերն է,
Ջալս ամենայն մարդկան ազգ մոռացեալ է,
Իսկ քաղցրութիւն մեղրին՝ ոչինչ կենցաղս է,
Որ պատրանօք շարին կորուսանող է:

Լսեց զայն Յովասափ և յոգոց եհան
470 Եւ ի կռապաշտութեանցն եղև փոշիման.
Ասաց ճգնաւորին.— Սուրբ հայր պատուական,
Ուստ ինձ այլ խրատ հոգոյս փրկութեան:

Քանզի լուսաւորիչ դու ինձ յայտնեցար,
Հանեիով ի բանտէ զհոգիս իմ խաւար,
475 Արդ, մարգարիտ ունիս դու՝ և անգին գոհար,
Եւ ես կամիմ ստանալ հոգովս իմ յօժար:

453 K վիշապ փխ վիրապ FGK այն խորագոյն I խորագուն ABCDHL չիք
այն AB գերեզմանիկ CDFGHK գերեզմանին EM գերեզման I էր

464 EI չորք AB իժքն HK իժն DK ռաից ներքոյ F ռաից ի ներքո L ներքե
յոտից EI ներքե G ռաիցն CDM տարերացն K տարերաց

465 K մկունքն M մկունս ABGL սեաւ EFL զիշեր

466 CD դամենայն պայտսիկ մարդ փխ դայս ամենայն մարդկան ազգ

467 EI քաղցրութեան H քաղցրութեանցն ABDH մեղերն C մեղրն

468 G կորուսանօք

469 AB լուսւ. FHKLM դայս ABF յոգոց HI հոգոց M ոգոց A էհան

470 A չիք և CK կռապաշտութեանց D կռապաշտութիւնն G կռապաշտու-
թեան EK փոշիմ L փոշիման

472 EI դու ինձ փխ ինձ այլ AB դայլ, ողւոյս DDHBM ոգոյս F հոգւոյս

474 DEIG րանդէն LM րանտէն EM հոգիս

475 E մարգարիթ ED չիք դու, և փխ ՚ւ EFGHIKLM չիք ՚ւ AB հօհար D
հուհար C հօհար HI հաւհար K դուհար

476 D չիք ես M յոնյ սրաիւս փխ ստանալ հոգովս AB հոգւովս H ոգովս I
հոգոյս C չիք իմ

ԱՌԱԿ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

- Առակ մի այլ ասաց նա Յովասափին,
Թէ.—Երեք սիրելի մարդոյ մի կային,
Զերկուսն մեծարէր խիստ յօժարադին
480 Եւ զմինն ոչ մեծարէր հաւասար նոցին:
- Յաղբատութիւն անկաւ այրն այն մեծատուն,
Կոչեաց զբարեկամս զերկուսն սիրուն,
Խնդրէր ի նոցանէ ինչս ի յօգնութիւն,
Ասաց, թէ.—Պարտք ունիմ բազում և անհուն:
- 485 Ասաց, թէ.—Զիս կոչէ արքայն ի յատեան,
Եւ ես բիւր քանքարոյ եղէ պարտական,
Յիշեցէք զառաջին գութն սիրական,
Լերուր ինձ կարեկից յօրս այս նեղութեան:

Ենթադրագիր.

- ABCF Առակ հինգերորդ (AF հինգերորդ) DHKM Առակ (H չիք առակ) հինգերորդ, զոր ասաց Բարդամ Յովասափու (KM չիք Յովասափու) E Այլ առակ ասացեալ Բարդամու G Առակ հինգերորդ ասաց Բարդամ I Առակ հինգերորդ ի Բարդամէ L Այլ առակ վեցերորդ
- 478 G իրեզ AB սիրելիք H մարդու
- 479 ABCEHIL զերկուսն C չիք խիստ D նա խիստ մեծագին փխ խիստ յօժարադին
- 480 E կրկնված՝ ոչ FK չիք ոչ K չմեծարէր
- 481 DEGM արքատութիւն L զաղբատութիւն D այր K այլն այս մեծագոյն փխ այրն այն մեծատուն
- 482 CF զբարեկամսն M զբարեկամ AB զերկուսին C երկուսին CD! Երկուսին H երկուսն E սիրոյն
- 483 ABH խնդրեաց EM գինչս K իւր փխ ի E յաւնութիւնն FKM օգնութիւն
- 484 C ասէ ես թէ D ունիմք FGK անթիւ փխ բազում K չիք և K անհուն
- 485 F ատեան
- 486 K քանքարոյ H պարտական K պատւական փխ պարտական
- 487 K առաջին E գոյթն F գոյթն
- 488 ABEI կարեկիցք EFM յաւուր GH յաւուրս I յաւուրն KL աւուր AC յայս EFGHIKLM չիք այս E փրկութեան փխ նեղութեան

Իսկ մինն ասէ.— Յինէն քեզ ճարակ չկայ,
 490 Բայց թէ երկու կտաւ տամ առ և զնա.
 Երկրորդն ասէ, թէ.— Գամ ընդ քեզ առ արքայ,
 Բայց խօսել ոչ կարեմ առաջի նորա:

Իսկ նա յուսահատեալ յերկու սիրելոյն,
 Առ երրորդն զնաց սրտիւ դառնագոյն,
 495 Բայց ոչ կարէր հայել յերեսն յամօթոյն,
 Զի սէր շունէր ընդ նա կատարելագոյն:

Այլ նա կոչեաց սիրով առ ինքն և խօսի,
 Ասէ.— Մի՛ երկնչիր իմ քաջ սիրելի,
 Ես քո փոխան խօսիմ ի դուռն արքայի,
 500 Աղատեմ ի պարտուց քոց ամենայնի:

Յորժամ լուաւ զառակս որդի արքային,
 Աղաչեաց զԲարդամ մեկնել զայն նորին.
 Եւ նա սկսաւ ասել զայն Յովասափին,
 Եւ նա ունկն դնէր բարբառոյ նորին:

- 489 CM ասաց C չիք յինէն K յինէ քեզի ճար L յինէ G ճարակ չգայ C ոչ կայ
 490 EM բաց թէ D կանկուն կտաւ, չիք և K առ ու զնայ
 491 G երկրորդ EIM ասաց G ես զնամ փխ դամ ընդ քեզ D առ փխ ընդ K չիք առ K արքայն
 492 ABIM խօսիւ I չիք կարեմ L չկարեմ
 493 ABD այլ փխ իսկ K ուսահատեալ AB յերկուց DEFİK երկու A սիրելեացն B սիրելւոյն GM սիրելուն
 494 K սրտիւ I դառնագոյն
 495 H և ոչ կարէր խօսել փխ բայց ոչ կարէր հայել AB հայիլ K հայէր ABL յերեսն EIM երեսն FK երեսն CDEFIM ամօթոյն K ամօթոյն
 496 CG առ փխ ընդ I կատարելագոյն
 497 AB կոչեալ F զնայ փխ սիրով D առ ինք սիրով K չիք և
 498 K ասի EIM քաջ
 499 EIM ես քեզ համար խօսիմ L դուռն FK արքային
 500 G 'ւ (K և) աղատեմ CL աղատեմ գրեզ L չիք ի FK պարտուց G պարտուցն D քոյ FGL չիք քոց CFIL յամենայնի
 501 B լուաւ EHL գաստի FK գաստին M աստիս
 502 EI աղաչէր K աղաչել
 503 FG չիք նա DEIL խօսել փխ ասել
 504 K զնէ

* ABCD-ում այս տողն այսպես է.

Եւ ունկնդիր լինէր Յովասափ բանին:

505 Ասաց, թէ.—Սիրելի մարդոյն մինն ինչքն է,
 Եւ երկրորդն՝ ազգականքն և բարեկամքն է,
 Յորժամ ի յօր մահուն մարդն հասանէ*,
 Ո՛չ ազգն է օգնական, ո՛չ ինչքն փրկէ:

Իսկ թէ զործս բարի յաշխարհս ունիցի,
 510 Երրորդն այն սիրելին է, զոր ասացի,
 Լինի իւրն ապաւէն յատեանն Յիսուսի
 Եւ ազատէ յանշէջ հրոյն գեհենի:

Լուաւ զայս Յովասափ, յոյժ ուրախացաւ,
 Բոլորովին սրտիւ յաստուած յուսացաւ,
 515 Ի խօսքն Բարդամու փառաւորեցաւ,
 Զունայնութիւն կենցաղս երազ իմացաւ:

- 505 ABHIM մին E մի FK մինն (GL մին) մարդոյն C ինչն AB ևն L էին
 506 M չիք և BHI երկրորդ G ազգականք և բարեկամն AB ևն
 507 C իսկ յորժամ յօր մահուն M յորժամ օրն մահու մարդոյն AB մահու
 508 K չիք է CH օգնական է EIL օգնէ մարդոյն (I մարդոյ L չիք մարդոյն)
 փխ է օգնական KL և ոչ E իրքն (F ինքն) փխ ինչքն
 509 H բայց թէ (M եթէ) փխ իսկ թէ K զանձս փխ զործս ABCDKM բարիս
 AB յաշխարհ HK աշխարհս EI ունի յաշխարհի M ունիս աշխարհի L
 ունիցիս
 510 GH այն երրորդ սիրելին L երրորդ H ասաց
 511 E լինէ DFKM իւր և յատեան EIM ատեանն K ատեան E հանդիսի փխ
 Յիսուսի
 512 EI աղատի EIK անշէջ CDG հրոյ CD գեհենին M պարտուցն ամենայնի
 փխ յանշէջ հրոյն գեհենի
 513 ABGI լուեայ H լաւ ABD զայն փխ զայս L և յորժ
 514 AB և բոլորով D սրտով C չիք յատուած EFIM աստուած
 515 AB ի խօսսն C Բարդամու
 516 FKL զունայնութեան CG կենացս փխ կենցաղս AB և երազ D մոռացաւ
 փխ իմացաւ

* Այս տողի փոխարեն EFGKL ունեն 508-րդ տողը, իսկ 508-րդ տողն այսպէս է.
 Այլ սէրն աստուածին գնա կենցաղանէ (F կացուցանէ):

ԱՌԱԿ ՎԵՅԵՐՈՐԴ

Առակ մի այլ ասեմ, արքա՛յ, դու լսէ.

Այր մի ունէր որդի սիրուն ի սրտէ,

Կամեցաւ կին առնուլ ի մեծատանէ,

520 Այլ նա գնացեալ յօտար երկիր հասանէ:

Ետես անդ կոյս աղջիկ մի ալեւորի,

Ճարտար, սուրբ ՚ւ անարատ և իմաստիւք լի,

Եկեալ իւր հօրն ասէ, թէ՛ այն ինձ պիտի.

Եւ նա գնացեալ էառ զայն իւր զաւակի:

525 Յորժամ որ հարսանեաց աւուրքն լցան,

Ալեւորն այն կոչեաց զփեսայն իւր ի տան,

Ասաց.—Աչա՛ցս իմ լոյս, որդի՛ պատուական,

Խոհեմ և իմաստուն և քաջ սիրական:

Ենթադրագիր.

ABCF Առակ վեցերորդ (AF վեցերորդ) D Առակ վեցերորդ, զոր ասաց Բարդամ Յովասափու. E Այլ առակ, զոր ասաց Բարդամ G Առակ վեցերորդ ասացեալ Բարդամու HIM Առակ վեցերորդ (II վեցերորդ), զոր ասաց Բարդամ K Առակ վեցերորդ, զոր ասաց Բարդամ Յովասափու. որդոյ արքային L Առակ ասացեալ

517 ABD Բարդամ ճգնաւորն ասէ փխ տսեմ, արքայ, դու լսէ

518 C մարդ փխ այր FHIM որդի ունէր E M ի սիրոյն K սիրոյն ի սրտի

519 M առնել

520 EIKM աւտար CDHI. յերկիր

521 E կուս աղջիկ մի ալեւորի DIKM աղջիկ

522 EFIM չիք ՚ւ I իմաստիւ

523 CEHIM ասաց C այն է M գայլ

524 AB գնա փխ գայն K գաւակին

525 E հարսնացաւ

526 AB կոչեաց ալեւորն այն EF ալեւորն EM չիք այն D գիւր փեսայն EI փեսայն F յիւր I ի իւր ABK չիք իւր EFL չիք ի K յատեան փխ տան

527 CH ասէ DEGHIM աչաց F չիք իմ G լուս իմ EKM լուս D սիրական փխ պատուական

528 ABD յոյժ փխ քաջ EFIM քաջ K չիք քաջ L քաջ և D պատուական փխ սիրական

- Արդ, որ յաղքատութիւնս իմ հաւանեցար,
 530 Եւ ի կուսան դստրիկն իմ դու հաճեցար,
 Զփարթամութիւն հօր քո փութով մոռացար,
 Կամիմ զքեզ խիլայել սրտովս իմ յօժար:
- Եւ ետ նմա զմրուխտ ական մի պատուական,
 Որ էր քսան լտեր չափով ծանրութեան.
- 535 Վաճառեաց և հասաւ նա փարթամութեան,
 Եօթնապատիկ քան զհայրն ի հարստութեան:
- Իսկ Յովասափ ասաց, թէ.— Զայս ինձ մեկնէ,
 Քանզի ուրախացայ ի քոյին բանէ,
 Զի այն, որ առաքեաց զքեզ յանապատէ,
 540 Նա ինքն անճառ կենօք զքեզ փառաւորէ:
- Ասաց.— Երիտասարդ մանուկն դու ես,
 Եւ ծերն ալևոր՝ ես, որ պատմեմ քեզ,
 Եւ դուստրն գեղեցիկ, զոր ասացի քեզ,
 Այն վարքն է սրբութեան, յոր հրաւիրեմ զքեզ:

- 529 C չիք որ, դու փխ իմ H դու փխ որ EM աղքատութիւնս
 530 FK չիք ի M կուս, անդրանիկ դուստրն, չիք դու K դստրիկն I դուն
 531 EIM փարթամութիւն AB քոյ
 532 F կամ[իմ] EI քեզ AL զիլայել CH խղաթել ELM խլաթել GK խիլակ
 ABL իմ սրտովս C իմ սրտով K սրտիւս M հոգովս փխ սրտովս FG օժար
 533 C որ ետ (DFHKL երեւտ EIM ետուր G էրեւտ) փխ և ետ CDEHIM զըմ-
 րութ F զմրուտ CEF GHIKL ազ D չիք մի
 534 G մեծութեան փխ ծանրութեան
 535 D եհաս K փարթամութեամբ
 536 EHIM քան զհայրն եօթնապատիկ (H եւթնապատիկ I հաւթնապատիկ
 M եւաւթնապատիկ) L եւթնապատիկ
 537 ABCD գայդ փխ գայս A մեկնեա
 538 CI ուրախացայց EIM քոին
 539 M և փխ դի C յուղարկեաց փխ տառքեաց I ի փխ դքեզ E քեզ F անա-
 պատէ
 540 ABCD H նոյն փխ նա FH փառօք փխ կենօք E քեզ
 542 ABDEHIKM ձեր ABCIM ալևորն E ալևորն G և ալևորն EGI որ ես
 543 K դուստր
 544 GHKL նա փխ այն H վարձքն փխ վարքն FK չիք է DFGK որ EIM զոր
 DEIKM քեզ

545 Իսկ ական մեծագին՝ արքայութիւնն է,
 Որ անպատում բարիք անդ ամբարեալ է.
 Եւ այն, որ ծանրութեամբ քսան լտեր է,
 Զյաւիրտենից զկեանքն նշանակէ:

Թէ դու քարոզութեանս իմոյ լուիցես
 550 Եւ զճմարիտն աստուած հոգով ճանաչես,
 Ի չար գործոց զքեզ մաքուր պահեսցես,
 Զյետին օր մահուն քո միշտ յիշեսցես,—

Յայնժամ ստանաս աստէն բազում մեծութիւն,
 Քան զհայր քո առաւել թագաւորութիւն,
 555 Յետոյ ժառանգեսցես զանանց մեծութիւն
 Եւ հասանիս յերկնից թագաւորութիւն:

Լսեց զայն Յովասափ և ուրախացաւ,
 Հոգով, այլև մարմնով բերկրեալ ցնծացաւ,
 Ի տեառնէ աստուծոյ նա յոյժ գոհացաւ,
 560 Որ հանց ճարտար բժիշկ նմա յայտնեցաւ:

Ասաց նա Բարդամու սուրբ ճգնաւորին,
 Եթէ.—Քանի՞ տարոյ է աւուրք քոյին:

545 CEFGLM արքայութիւն

546 AB ուր փիւ որ C անպատում է F անպատիկ G բարիքն EG համբարեալ I համարեալ

547 A ծանրութեամբն D ծանրութիւն BHIK ծանրութեան A լիար

548 FK զաւիրտենից M յաւիրտենից AB զկեանքն EI որ (K քեզ) նշանակէ

549 M եթէ փիւ թէ դու CDHKM քարոզութեան G քարոզութիւնս H լուիցես

550 EFIM ճմարիտն L զճմարիտ ABL հոգւով M սրտիւ փիւ հոգով D գաւառնէս փիւ ճանաչես

551 ABDEGHL մաքուր զքեզ FK մաքուր դու քեզ (F զքեզ դու) պահես

552 ABGD և զյետին FGL զյետի H յետի K զետի M զհետի EFGIKL օրն H յօր M աւուրն EFGIKL մահուան DM մահու AB քոյ

555 DEHIM անանց K զանձանց փիւ զանանց ABL մեծութիւնն D բարութիւն փիւ մեծութիւն

556 CDFGI հասանես D յանանց փիւ յերկնից I երկնից ABL թագաւորութիւնն

557 AB լուաւ M զայս I յոյժ փիւ և

558 ABL հոգւով HL և փիւ այլև

559 C շիք նա

560 A զի (B որ) այնպիսի փիւ որ հանց ճարտար C էնց G հէնց

562 ABL որքան տարւոյ (L տարոյ) են G տարի

—Քառասուն և հինգ ամաց եմ,—ասէ նմին,
Զարմացաւ ընդ բանին որդի արքային:

565 Ասաց, թէ.—Մերացեալ, ալեօք սպիտակ ես,
Որպէս ութսուն տարոյ, այլ աւելի ես.
Քառասուն և հինգ տարոյ դու զքեզ ասես,
Զիա՞րդ այսու բանիւ զիս հաւան առնես:

Ասաց.—Եօթանասուն և հինգ ի ծննդենէ եմ,
570 Բայց քառասուն և հինգ ամօք երկրի ճգնեալ եմ*,
Իսկ որ յառաջ քան զայն՝ ոչինչ համարեմ,
Զանցեալ կեանքս յաշխարհի ի թիւ ոչ բերեմ:

Քանզի որ յաշխարհիս ախտիւ ցնորի,
Մեղօք է մեռեալ և չէ կենդանի,
575 Նորա կեանքն ի մարդոյ համար չանկանի,
է անբան անասուն և մեղաց գերի:

563 AFKL քառասուն DG հինկ C տարոյ փխ ամաց L չիք եմ FGL նորին փխ նմին

565 L 'ւ ալեօք

566 ABCDHI որ (EM որ և) փխ որպէս ABDH տարեկան F տարի C և այլ EFHL 'ւ այլ

567 ABCDG արդ (FHKL դու) քառասուն (ABCFHL քառասուն) CDG հինկ AB տարուոյ ABDFGHL չիք դու ABCDH տեսն զքեզ (D քեզ)

568 CK զիարդ դու D այնու բանիւ հասան առնես զիս F ի այսու K այս L զի փխ զիս M հաւան զիս

569 G չիք ասաց C ասաց թէ DKL եւթանասուն F չիք և, ի ABCD չիք և հինգ I ծննդէնէն

570 FL քառասուն F կամաւ (M կամօք) փխ ամօք G տմաւ K ամով E յերկրի FGL չիք երկրի

571 FIL համարիմ

572 EI զայս փխ զանցեալ FGK կեանս L կեանք E ի աշխարհիս GM աշխարհիս I ի յաշխարհիս KL աշխարհի E չիք ի, արկանեմ փխ բերեմ

573 FGHL յաշխարհի IL աշխարհի KM աշխարհիս ABCD մեղօք (EI աղտիւ H աստի) փխ ախտիւ

574 ABCD մեռեալ է նա (C նայ) հոգւով (C չիք հոգւով D հոգով) փխ մեղօք է նա մեռեալ F չիք է CDI ոչ փխ չէ

575 DH կեանք

576 ABCDHK այլ փխ է I չիք է K չիք և

* ABCDH-ում 570—572 թողերն այսպէս են.

Այլ զոր (D որ H գորս) յաշխարհ (H տշխարհ) կացի, զայն ոչ համարեմ (D համարիմ),

Բայց քառասուն և հինգ (D հինկ), որ յանապատ եմ (C տարօք H ամօք ճգնեալ եմ փխ որ յանապատ եմ),

Իսկ որ յառաջ քան զայն ոչինչ համարեմ (A համարիմ),

Քառասուն և հինգ տարի, որ յանապատն եմ,
 Յընթերցմանէ գրոց ես դադարեալ չեմ,
 Ի քաղց և ի ծարաւ զմարմինս ճնշեալ եմ
 580 Եւ թողութիւն մեղաց յաստուծոյ խնդրեմ:

Եհարց.— Յանապատին դուք ի՞նչ կերակրիք.
 Ասաց.— Զայն, որ ուտեն անբան վայրենիք,
 Դալար խոտ բանջարոյ է մեզ ուտելիք
 Եւ ի ցօղոյ երկնից լինի ըմպելիք:

585 Ասաց.— Ագանելի մարմնոյ ձեր զի՞նչ է.
 Ասաց, թէ.— Մաշկեղէն և մազեղէն է,
 Յամառն և ի ձմեռն մեր հանդերձ այն է,
 Միայն որ զմերկութիւն մարմնոյ ծածկեսցէ:

Քանզի որք կամիցին տեառն ծառայել,
 590 Պարտին դանդամս մարմնոյ յերկրի սպանանել,
 Բազում ազգի-ազգի վշտաց համբերել,
 Ապա վերին երկնից ծառանդորդ լինել:

-
- 577 ABCFHIL քառասուն և հինգ տմ D քառասուն հինկ տմաց AB չիք որ
 M ի վիս որ AB յանապատի CDFGK յանապատ L անապատ
 578 C ի կարգալոյ գրոց IKM ընթերցմանէ E դատարեալ
 579 EIM մարմինս C զմարմինս մաշեալ եմ H ճնշեմ K ճնշել եմ
 580 DEFIM աստուծոյ ABD հայցեմ վիս խնդրեմ
 581 AB էհարց CEHIK եհարց թէ G էհարց թէ M ասաց թէ EIM յոնապա-
 տն K անապատին C զինչ
 583 K քանճարոյ AB ուտելի
 584 F ցաւդս M ցօղու DM յերկնից FK լինին AB ըմպելի CEK ըմբելիք
 585 EIM ագանելիք K յագնել ձեր D մարմնոյն ձեզ ինչ I մարդոյ վիս մար-
 մընոյ EIKM ինչ
 586 CGH մազեղէն և մաշկեղէն
 587 AB յամառ EIM ամառն H յամառն B 'Ն վիս և GM չիք ի L ձմեռն C
 մէկ (D մեկ GH մի F մեկի) վիս մեր ABCDHFIL հանդերձ ABCDFL չիք
 այն K չիք է
 588 K չիք միայն, մարմնոյն մեր ծածկեսցէ C զոր մերկութիւն M քերկու-
 թիւն վիս զմերկութիւն AD մարմնոյն GI մարմնոյն H մարմնոց մեր
 ծածկէ
 589 CEFIM որ D ով որ կամի տեառն EIK կամիցի FM կամեսցին H կա-
 միցեն
 590 DEIM պարտէ C դանդամք DI պամդամ EIM երկրի
 592 ABDEIM ապայ B վերինն F զվերինն ADH երկրի (B երկրին) վիս երկ-
 նից FL յերկնից G ժառանգորդ A լինիլ

Ասաց.—Թէ քո հանդերձն մազեղէն է,
 Ապա զայդ, որ զգեցեալ ես դու, ուստի՞ց է:
 595 Ասաց, թէ.—Զայս առեալ եմ յայս քաղաքէ,
 Զի զգալս իմ առ քեզ ոչ որ ճանաչէ:

Քանզի յանապատէն յորժամ ես իջայ,
 Զայս մեծատան հանդերձս առի և հագայ,
 Ապա ի դուռն եկեալ հրաման ընկալայ,
 300 Այսու կերպարանօք յապարանս մտայ:

Ասլա առ նա ասէ որդի արքային,
 Թէ.—Հա՛ն զիս ի բանոէ այս խաւարային
 Եւ տար ի յանապատ աղօթից քոյին*,
 Միթէ ազատիցիմ ի հրոյ գեհեհին:

605 Պատասխանեալ Բարդամ որդոյ արքային.
 —Զքեզ ոչ կարեմ տանել ի յանապատին,

593 C հալաւն փխ հանդերձն EHM հանդերձդ F հանդերձ են մազեղէնէ
 I հանդերձտ մաշկեղէն K հանդերձ

594 AB արդ (EI ասաց թէ M տոաց) փխ ապա CDE ապա FI գայտ ABDK
 այդ փխ գու ABFGHL ուստի CI ուստի իցէ

595 D առել EM այս F ի յայս I ի յայտ

596 D զիմ գալս ի մաւտ փխ զի զգալս իմ EIM գալս իմում ABCFGL որ
 (K մտօք) առ քեզ D որ չի (K մտրդ ոչ) փխ ոչ որ A իմացի (BH
 իմացէ) փխ ճանաչէ F չճանաչէ

597 K որ փխ յորժամ A ելի (BDM ելայ) փխ իջայ

598 M մեծազին հանդերձս C հալաւ D հանդերձ ABEHILM ապա G ապա
 K տարա փխ հագայ

599 D անկայ փխ ապա EHM ապա L և փխ ի C դուռն քո D ի դուռս
 եկայ H դուրս K դուռդ E եկայ

600 AB և այս կերպարանաւ F 'ւ այսու KL 'ւ այնու CDFH կերպարանօքս
 FK յապարան L յապարանդ

601 DEHILM ապա ABD տսէ առ նա (D նայ) HK դառնայ փխ առ նա

602 K զի փխ զիս AB բանտէս յայս DI բանդէս EGHILM բանդէ C չիք այ

603 FGL չիք և EGILM զիս փխ ի EIM յանապատն քոյին F անապատ

604 EI միթէ ազատեմ ես ի հրոյն և ազատիմ A գեհեհոյն

605 ABGL որդւոյ M որդի

606 EI քեզ K կամիմ, չիք ի ABFI տանիլ F տնապատին

* 603—604 տպերի փոխարեմ D ունի.

Որ ես դամ ըզկնի քո յանապատին,
 Ես իրիտ կարաւաացայ խրատոյ քոյին:

Այլ զիր ականջ բանիս իմոյ առակին,
Կամիմ տալ օրինակ զալստեան քոյին:

ԺԱ.

ԱՌԱԿ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

Որսորդ մի ըմբռնեալ էր ձագ մի եղին,
610 Բերեալ սովորեցոյց ի մէջ մարդկային,
Յետոյ զնացեալ եհաս յերէոց միջին
Եւ զհետ նորա մտեալ՝ զայլսն ըմբռնեցին:

Նոյնպէս թէ զքեզ տանիմ քո հայրն իմանայ,
Եւ թէ ընդ որ երթամ զտեղին զիտենայ,
615 Զեղբայրսն իմ զամենայն ի սրոյ կեր տայ,
Եւ զքեզ անդ ոչ թողուն, բերեն առ արքայ:

Այլ զինչ խրատ տամ քեզ, պահեա՛ ի սրտի
Եւ մկրտիր յանուն որդոյն միածնի,

607 Ե արդ փխ այլ Ը իմոյ բանիս ԻԿ խրատին փխ առակին

608 Ը զալստեանն DEĞİM քսին

Եկրախորագիր.

AB Առակ եօթներորդ Ը Առակ եօթներորդ, զոր ասաց Բարդամ
DI Առակ եօթներորդ (I եւթներորդ), զոր ասաց Բարդամ Յովասափու E
Առակ, զոր ասաց Բարդամ առ Յովասափու արքաորդուն F Այլ օրինակ, զոր
ասաց Բարդամ Յովասափու՝ որդոյ արքային GHK Առակ եօթներորդ, զոր
(H չիք զոր) ասաց Բարդամ L Այլ առակ Բարդամու M Առակ, զոր Բարդամ
ասաց առ Յովասափու

609 M ըմպոնեալ I եղի

610 EM սովորեցուց I սովորեցոյց

611 ABI էհաս B յերէոց E էրէոց L յերէից M երամից փխ յերէոց

612 ABH չիք և EIM յետ H ի հետ K հետ ABCDHIK մտին EI զայլս M ըմ-
պոնեցին

613 DI սոյնպէս թէ H չիք թէ K քեզ, հայր

614 F երթամք H տանիմ փխ երթամ EIM տեղն FL տեղն G գոյն նա փխ
զտեղին K զտեղին իմ

615 BKM զեղբարսն C զեղբարս DI զեղբայրս E զեղբարքն D չիք զամենայն
F զաստուած փխ զամենայն AK զամէն FK չիք ի AB սրոյ իւր (DHL
սրոյ ի G որոյ նայ) փխ ի սրոյ C ի կեր տայն F նա կեր տա

616 K քեզ

617 DF արդ փխ այլ K չիք քեզ, միտից փխ սրտի G սրտից

618 EH անուն ABL որդւոյն D որդւոյ G յորդւոյն K միածնին, չիք որդոյն

Յս յանձն առնեմ՝ զքեզ փրկչին Յիսուսի,
620 Նոյն ինքն առաջնորդէ քեզ զինչ և կամի:

Ես ալին ունիմ յաստուած հայրն ամենակալ,
Եւ ի յաստուածորդին ի հօրէ ծնեալ,
Որ զքեզ ուղևորէ փութով առ իս գալ,
Յայնժամ ի միմեանց այլ ոչ հեռանալ:

625 Յովասափ Բարդամու դարձեալ զայս ասէ,
Թէ.— Սո՛ւրբ հայր հոգևոր, զայս ինձ հրամայէ,
Թէ մարդ, որ մկրտեալ կրկին մեղանչէ,
Նա թողութիւն մեղաց ո՞րպէս գտանէ:

Ասաց, թէ.— Բարերար տէրն ողորմած է,
630 Որ ի մեղաւորաց զդարձն խնդրէ.
Քանզի որ առ աստուած սրտով դիմեալ է,
Նա զառաջին յանցանս նորա ոչ յիշէ:

Որչափ որ գլորի՝ մարդն թող կանգնի,
Որքան որ մեղանչէ՝ նա խոստովանի.

635 Գթած և մարդասէրն աստուած ընդունի,
Արքայութեան առնէ զնա արժանի:

-
- 619 DH և ես յանձնեմ զքեզ C և փխ ես, յանձնեմ փխ յանձն առնեմ, չիք
զքեզ FK անձն E առնում G տեառն Բրիտանի փխ փրկչին Յիսուսի
620 C չիք քեզ EK ինչ DEIM որ փխ և
621 F յակն EM աստուած F չիք յաստուած IK հայր
622 K չիք ի, էլի չիք ի EFIM աստուածորդին
623 IK քեզ ADM ուղղաւորէ E ողաւորէ GHK ուղաւորէ
624 AB և յայնժամ IM յայնժամ և EI մեք փխ ի K մըմեանց
625 K Բաղրամու զայս դարձեալ ստաց ABD զայս բան հարցանէ փխ դարձ-
եալ զայս ասէ
626 C հայր սուրբ L ինձ զայս K թէ զայդ փխ զայս ABK հրամայեալ FG
հրամէ
627 CDHK մարդն ABCDHK մկրտի
628 D և (H թէ) փխ նա CEFHILM թողութիւն I որ ոչ անդանէ փխ որպէս
գտանէ
629 D ողորմածն
630 H զղջումն փխ զդարձն C կու խնդրէ FGIL կուգէ փխ խնդրէ
631 L քանի որ HK ի յաստուած փխ առ աստուած EIM սրտիւ
632 D չիք նա DE զյանդանս F յոչ
633 M թող մարդն DGL կանկնի
634 D քանի որ C չիք որ EIKM թող փխ նա
635 DHEKLM մարդասէր աստուածն
636 AB արքայութեանն CHL և արքայութեան CK չիք զնա H զնայ առնէ

Յաւետարանն սուրբ նա մեզ խոստանայ,
Թէ ով որ գայ առ իս՝ անտես չառնեմ զնա,
Քանզի առանց մեղաց յերկրի մարդ ոչ կայ,
640 Այլ անդարձն դիւաց նման լինենայ*:

Քանզի Եսայիաս մարգարէն ասէ,
Թէ՝ Զանօրէնութիւնդ լեզուաւ քո յայտնէ,
Յայնժամ արդարանաս շնորհօք ի տեառնէ,
Եւ յաստուծոյ քեզ մեծ պարգեք իջանէ:

645 Դաւիթ ասէ՝ Պատմեմ ինձէն զմեղս իմ,
Դու զամբարշտութիւնս մեղաց թողուս զիմ,
Մարգարէիւն, ասէ, թէ զդարձն կամիմ,
Այն, որ յերկնից իջաւ բժիշկ և հաքիմ:

Զի մեղաւորն յորժամ դառնայ ի մեղաց,
650 Խոստովանի դբադում չարիս յանցանաց,
Գթած հայրն երկնաւոր մաքրէ ի մեղաց,
Այն, որ անառակի որդոյն դէմ գնաց:

Քանզի ողորմութիւն տեառն անսպառ է,
Որ ամենայն մարդոյ զղջումն խնդրէ,

637 C զաւետարանն E G I M աւետարանն E I իւր սուրբ

638 H եթէ փխ թէ ով

639 E զի (M և զի) փխ քանզի F իմոց (I մեղաւոր) փխ մեղաց E H I M մարդ
երկրի (H յերկրի)

641 F Յեսայիաս

642 AB զանօրէնութիւն քո լեզուաւ յայտնէ K զանօրէնութիւն քո լեզուաւ
քո D F G լեզուով H լեզուօքդ, չիք քո D I պատմէ փխ յայտնէ

644 E I M աստուծոյ A E պարզե K հասանե փխ իջանէ

646 M թէ փխ դու D I L M զամբարշտութիւն E I M թողուս մեղաց H K M իմ

647 E մարգարէիւքն D G ասաց A B չիք թէ

648 E երկնից K իջեալ բժշկէ A B հէքիմ

649 M մեղաւորն, չիք զի D դարձցի

650 E I M բաղում G չարիսն

651 F I L հայր C մաքրի, չիք ի

652 D E H I M անառակին G յանառակի A B որդւոյն C որդի H որդոյ ողորմեաց
փխ որդոյն դէմ գնաց

653 D ողորմութիւնք

654 C G H I M յամենայն E ամէն K զամենայն E բարութեան փխ մարդոյ A B
զդարձն փխ զղջումն

* D E I M-ում այս տողն այսպէս է.

Այլ անդարձ ի (I է փխ ի M, չիք ի) մեղաց դիւացն (E M դիւաց) է ծա-

ռայ:

655 Իսկ որ անդեղջ կենայ 'ւ ոչ ապաշխարէ,
Անշէջ հուր գեհենին նմա պատրաստ է:

Յովասափ Բարդամու դարձեալ զայս ասէ.

— Յորժամ կամիս գնալ, դու զիս մկրտէ,

Եւ առ ոսկի 'ւ արծաթ որչափ ի պէտք է,

660 Եւ տար ի յանապատն, ուր կրօնաւորքն է:

Յայնժամ Յովասափու ասաց Բարադամ,

Թէ. — Ոսկոյ 'ւ արծաթոյ քո ոչ ցանկանամ,

Եւ զի ես քան զքեզ այլ խիստ եմ փարթամ՝

Անցաւոր փառաց քոց ոչ կարօտանամ:

665 Քանզի զայդ մեծութիւնդ, որ դու վայելես,

Վաղիւն այլոց թողուս 'ւ ի հող մտանես.

Դու ոսկոյ 'ւ արծաթոյ ծառայ եղեալ ես,

Որպէս զաղբ անախտան զայն համարիմ ես:

Վասն այն ես քան զքեզ այլ մեծատուն եմ,

670 Փառաց և մեծութեան ես ցանկացող չեմ,

Յանանց կեանքն անվախճան գանձ ժողովեալ եմ,

Յընչից մարմնականաց զիս ազատեալ եմ:

655 K չիք որ ABC մնայ փխ կենայ ADEFIM չիք 'ւ H կենայ և չապաշխարէ

656 F գանշէջ, չիք հուր AB գեհենոյն DEI պատրաստեալ

657 C գոյս դարձեալ

659 DEIM չիք 'ւ AB քեզ (DM որ) փխ ի K չիք ի

660 D յանապատ F անապատ A եւ փխ է

661 H յորժամ D սուրբ Բարդամ FHKL Բարդամ

662 ABC ոսկոյ DEM չիք 'ւ AB քոյ D ես ոչ F ցանկամ

663 C չիք և

664 EI և (M ալ) անցաւոր C յանցաւոր EI չիք քոյ

665 E գոյս H դոր G դուն

666 ABDEHIKLM չիք 'ւ

667 ABC ոսկոյ ACDEGM չիք 'ւ K և փխ 'ւ

668 I թէ որպէս F ինչ փխ գոյն G յոչինչ հաշիւմ (D ոչինչ չահիւմ) փխ
գոյն M համարիմ

669 H չիք քան

670 K մեծութեանց DG քո փխ ես

671 DEIM անանց D կեանս M կեանք CEFHI անվաղճան GKL անվաղճան

672 IM ընչից

Եւ թէպէտ յաշխարհի շրջիցիմ աղքատ,
Այլ ակն ունիմ անճառ բարեացն յորդառատ.

675 Յոստով և հաւատով, սիրով անարատ
Ծառայեմ աստուծոյ ի մեղաց ազատ:

Այլ թէ յընչիցդ առեալ յանապատ տանիմ,
Խռովութիւն արկանեմ մէջ ընկերացն իմ.

680 Յայնժամ մեղաց պատճառ ես նոցա լինիմ
Եւ աղօթից նոցա խափանիչ լինիմ:

Քանզի երկուց տէրանց մարդ ոչ ծառայէ,
Զի թէ զմինն սիրէ, մինն ատելի է,
Զի որ մարմնականին ծառայ եղեալ է,
Նա յաստուծոյ սիրոյն զինքն զրկեալ է:

ԺԳ.

ՎԱՍՆ ՄԿՐՏՈՒԹԵԱՆ ՅՈՎԱՍՍՓՈԻ

685 —Այլ թէ դու կամենաս՝ զքեզ մկրտեմ*,
Ի յառաջին մեղացն զքեզ ազատեմ,

673 Լ թէ յետ փխ թէպէտ DEM աշխարհի ԼԿ յաշխարհիս ABL շրջիցեմք
F շրջիցեմք C մեք շրջեմք EM շրջիցեմ Լ շրջիմ ես A աղքատք

674 ABCFL ունիմք ABC տնանց փխ տնճառ ԼԼ բարեաց

676 ABCDEFGLM ծառայեմք Լ ի մեղաց աստուծոյ Լ յաստուծոյ H' և ի
EFKM ի գատ փխ ազատ

677 F չիք թէ E յընչիցս FGH յընչից Լ ընչիցս M ընչիցդ H գամեալ փխ
առեալ, տանեմ

678 K ի խռովութեան Լ արկանիմ D տնկանի ի մէք փխ արկանեմ ի մէջ DE
ընկերաց Լ ընկերացն

679 M և ի մեղաց փխ մեղաց պատճառ K չիք ես

680 D կրկին փխ լինիմ FGL լիցիմ

682 EFIKM մինն սիրէ D և զմինն տախցէ (K զմիւսն տախցէ M զմինն տ-
աէ) փխ մինն տախցէ է

683 EIM իսկ փխ դի AEIM մամոնայի (B մամոնայի) փխ մարմնականին

684 DEFM աստուծոյ DHIM սիրուն

Եկրախորագիր.

ABCDEFG Վասն մկրտութեան (BԸ մկրտութեանն) Յովսափու E Վասն
մկրտութեան Յովսափու թաղաւորին H տնկնրախորագիր Լ Վասն Յովս-
ափու մկրտութեան թաղաւորին K Վասն մկրտելոյն Բարդամու զՈվսափ
թաղաւորին Լ Ասաց Բարդամ Յովսափու M Վասն մկրտելոյն Յովսափայ

685 ABGI դու թէ A ես (D որ) զքեզ

686 EHIKM և փխ ի FIK տառն ABCDH մեղաց ABCH կոսն փխ զքեզ

* ABK-ում 685—688 տողերը նախորդում են Եկրախորագրին:

- Որդի հօր աստուծոյ շնորհօք զարդարեմ,
 Ժառանգակից բանին աստուծոյ առնեմ:
- Յայնժամ հրաժարեցոյց ի սատանայէ,
 690 Զերրորդութիւնն սուրբ դաւանեալ ասէ,
 Ի մահն Քրիստոսի զնա մկրտէ,
 Շնորհք հոգոյն սրբոյ ի նա իջանէ:
- Հաղորդեցոյց զնա մարմնոյ կենսատուին*,
 Ուսոյց պահել նմա զբան պատուիրանին,
 695 Ասաց զգուշանալ կամաց արարչին,
 Եւ նա ելեալ զնաց յիւր անապատին:
- Իսկ մինն ի ծառայից որդոյ արքային,
 Որ Զարդ անունն նորա վերակոչէին,
 Իմացաւ զգալուստ առ նա Բարդամին
 700 Եւ զքրիստոնեայ լինելն Յովասապին:
- Եկեալ առ Յովասապի Զարդն այն և ասէ,
 Թէ.—Վասն քո գործոյդ ահ զիս պատեալ է,
 Ընդէ՞ր այն ծերունին առ քեզ մտանէ,
 Գիտեմ, որ քրիստոնեայ զքեզ արարեալ է:

687 Ի հաւր որդի աստուծոյ Շ հօրն երկնաւորի փխ հօր աստուծոյ, զարդարիմ

688 DG Ժառանգակից

689 K յորժամ L այնժամ

690 B գերորդութիւն ABCFIL դաւանել

692 ABCL հոգոյն

693 EI մարմնոյ արեան (L մարմնոյ և արեան) փխ զնա մարմնոյ K մարմնոյ կենարարին

694 EM ուսուց C նմա պահել I գրանս

695 M փեսայանալ կամօք փխ զգուշանալ կամաց

696 ABD ինքն փխ նա CD ի փխ յիւր EI իւր AB ի տեղ առանձին փխ յիւր անապատին CDEIGM յանապատին

697 ABCGKLM մի K չիք ի G ծառայիցն ABC որդոյ

698 M Զարթ KL անուն (L յանուն) կոչէին, չիք նորա CEH վերայկոչէին

699 H իմա զպատճառ զալոյ (K իմացաւ զպատճառն զալոյ) փխ իմացաւ զգալուստ առ նա EI սրբոյն փխ առ նա

700 E քրիստոնա G զքրիստոնեա IK քրիստոնեայ M զքրիստոնեանալն փխ զքրիստոնեայ լինելն A լինիլն K լինելոյն

701 IM Զարթն

702 EI գործոյտ G գործոցն L գործոցդ

704 EM քրիստոնայ

* F չուի 693-724 տողերը:

705 Քո հայրն ի յայսմ երկրէ զնոսա հալածեաց,
 Զքրիստոնէից անունն յաշխարհէս չնջեաց
 Եւ զքեզ վասն այնորիկ ի տուն արդելեաց,
 Զի մի լսես զբան նոցին օրինաց:

Եւ թէ խորհուրդս զայս քո հայրն իմանայ,
 Որ մուտ և ել ունի առ քեզ քրիստոնեայ,
 710 Փութով զամենեւեան զմեզ սպանանել տայ,
 Որ ոչ զգործս քո յայտնեցաք նմա:

Պատասխանեալ նմա որդի արքային.
 — Եթէ յորժամ գայցէ առ իս ծերունին,
 715 Դու ծածկապէս կացցես դէմ վարագորին,
 Ունին դիր և լսէ զխրատ նորին:

Վաղին ևկեալ առ նա սուրբ ճգնաւորին,
 Յայնժամ խօսի ընդ նա որդի արքային,
 Ասէ, թէ.— Ես կարօտ եմ բանից քոյին,
 720 Դարձեալ զիս խրատէ՛ր կամօք արարչին:

- 705 D հայրդ C չիք ի DEHL յերկրէ
 706 EI քրիստոնէից CEILM տնուն ABIL յաշխարհէ 1 յաշխարհէն
 707 D չիք և C այն իրի վիս այնորիկ 1 այսորիկ C տան DK տունս DE
 արդիկաց M արդելաց
 708 ABCM լուիցես 1 տեպես վիս լսես G զձայն վիս զբան 1 բան G յաւ-
 րինաց
 709 ABCDGL եթէ վիս և թէ ABDGL զխորհուրդս C չիք գայս ABCDL հայր
 քո
 710 M ել և մուտ L եմուտ EM քրիստոնայ
 711 I զամենեւեանս սպանել GI մեզ HK չիք զմեզ
 712 ABG որք M զգործքս E չիք քո 1 յատնեցաք CDK նորա (!L նորայ)
 վիս նմա
 714 I թէ Eil մեզ վիս իս
 715 AB ծածկատես D ի ծածուկ DGM կայցես IK կացիր L չիք կացցես C
 վայրայգութին
 716 DEHIL զխրատս
 717 D սուրբ վիս նա
 718 C առ վիս ընդ
 719 CDG տապ AB 1 չիք թէ AB սուրբ հայր վիս ևս IL բանիցն
 720 AEM խրատեա CH խրատեալ

Յովասափու Բարդամ դարձեալ դայս ասէ,
Թէ.—Զոր քեզ ուսուցի, դու ի մի՛տ պահէ,
Յաղտեղութեանց մեղաց զհոգիդ որոշէ
'Ի ի սէրն Քրիստոսի զքեզ բեռնէ:

725 Ադամ, որ ոչ պահեաց զպատուէր արարչին,
Մերկացաւ ի լուսոյն ճաշակմամբ պաղին,
Մինչ բանն աստուած մարմնով ազատեաց զնոսին,
ԶԱդամ ընդ Եւայի և զԾնունդս նորին:

Եւ այլ բազում բանիւ խրատեաց զնա,
730 Եւ Զարդն ունկն զնէր բանիցն նորա,
Իմացաւ ճշմարիտ հաւատալ նորա,
Բայց ոչ ետ հաւատալ նմա սատանայ:

Ապա եկեալ ասէ որդոյ արքային
Զարդն այն, որ ծառայէր նա Յովասափին.
735 —Զայս ոչ կարեմ ծածկել ի հօրէ քոյին,
Զոր դու հաւատացեր խաբեբայ ծերին:

Յովասափ ծառային պատասխանի տայ,
Թէ.—Ճշմարիտ եղեալ եմ ես քրիստոնեայ,

-
- 721 EM Յովասափ Բարդամա Ի Բարդամ Յովասափու AB դայս դարձեալ
D դարձեալ Բարդամ
722 HK զինչ փիս զոր C չիք զու ի
723 DI յաղտեղութեան E աղտեղութեան H յաղտեղութիւն K աղտեղութիւն
C զհոգիս EIM զհոգիս
724 ABCDG չիք 'ւ HK և փիս 'ւ K մերն փիս սէրն D քրիստոնէից A բեռնեա-
725 D յկգամ, զպատուէրն K արդ փիս Ադամ E զոր EI պատուէր
726 H մերկացեալ C լուսոյ EIM ճաշակման AH պաղոյն
727 FIL մինչև փիս մինչ բանն C չիք մարմնով Լ ազատեաց մարմնով
728 G եւային DIK չիք և CH զծնունդն C նորին փիս նոցին
729 DEFIL բանիւք
730 CDEH Զարդ IM Զարթ K նորին
731 ABCD զճշմարիտ FGIL զհաւատալ H զհաւատս K հաւատս
733 DEHIKM ասայ ABL որդու CEIM որդի
734 Ի Զարթն K Զարդ, չիք որ FM ծառայ էր G ծառայէրն, չիք նա
735 E դայս ոչ IL չիք դայս C կամիմ (K կամեմ) փիս կարեմ Ի հո ծածկել
L ծածկել ասէ DEIM քօին
736 CDEH որ փիս զոր ACGHK հաւանեցար փիս հաւատացեր E հաւատացիր
խաբիրայ A ծերոյն
737 Ի տայր
738 CEFIKLM եթէ EFHKLM յայտնի (Ի յատնի) փիս ճշմարիտ

Եթէ հայրն իմ արքայ զիս սպանանել տայ,
740 Իմ սիրտս ի Քրիստոսէ այլ ոչ հեռանայ:

Վասն այն զքեզ բերի, որ դու լսէիր,
Միթէ բարի խրատուն այն հաւանէիր,
Այլ ոչ ընդունեցար զլոյսն առատածիր,
Յողիդ քո խաւարեալ, ունայն և նանիր⁷:

ԺԳ

ՎԱՍՆ ԳՆԱԼՈՅՆ ԲԱՐՂԱՄՈՒ ՅԱՆԱՊԱՏ

745 Եկեալ առ Յովասափ ճգնաւորն ընտրեալ
Ասէ, թէ.—Քրիստոսի ես դու զինուորեալ,
Զհաւատս յաւազանէն, որ քեզ աւանդեալ,
Որդեակ իմ ըստ հոգոյ, պինդ, հաստատուն կալ:

Ես յանձն առնեմ զքեզ որդոյն միածնի,
750 Այն, որ նախախնամիչ է ամենայնի,

739 FIL և թէ փա եթէ F հայր, չիք իմ

740 C սիրտն G սէրս փա սիրտս

741 EI վատն այն ես զքեզ D զքեզ աստ բերի

742 I Եթէ փա միթէ C բարէխօստուն փա բարի խրատուն EIM խրատոյ
H խրատովն K խրատոյն EIM դու փա այն L հաւան լինէիր

743 AB և դու փա այլ AB ընկալար (G հաւանեցար) փա ընդունեցար
I ընդունեցիր M ընդունեցեր EKM զլուսն EI ատեցիր (M ատեցեր) փա
առատածիր

744 AB ողիդ մնաց խաւարեալ CH հողիդ DG յողիտ EF հողիտ IM զհողիտ
K հողի

Ենթադրագիր.

ABG Վասն գնալոյն Բարդամու. (A Բարդամու) յանապատ C գնալն
Բարդամու յանապատ D Վասն գնալոյն Բարդամու յանապատն իւր E
Վասն զալուսն Բարդամու առ Յովասափ Թադաւորն F Վասն գնալոյն Բար-
դամու ի անապատ առ ընկերսն HK շունեն Ենթադրագիր I Վասն գալստեան
Բարդամու առ Յովասափ L Տաղ Յովասափու M Վասն զալուսն Բարդամու
յանապատ

745 G ճգնաւոր H ընդրեալ

746 DL զինուորեալ

747 IK աւազանին EM աւազանէն EIM առ փա որ

748 EM որդեակք E ըստ իմ հոգոյ I ընդ հոգոյ ABC հոգւոյ D հոգոյդ
K հոգով L հողիդ ABCEFKL պինտ C կեալ

749 K անձն, որդոյ արքային փա որդոյն միածնի AB որդւոյն

750 ABD այնմ փա այն L յամենայնի

* Այս տողից հետո E ունի. «Ստացաւ զտաղարանիս Բարդամն»:

հաղաղութեամբ կ'ացիր ի քոյդ պալատի,
Գնամ ես առ ընկերսն իմ յանապատի:

Յովասափ Բարդամու զայս դարձեալ ասէ.

— Ի քէն խնդիրք ունիմ, դու ինձ կատարէ,

755 Զկրկնոցդ և զմագեղէնդ, հա՛յր, ինձ պարգեւէ,
Որ առ իս յիշատակ ի քէն մնասցէ:

Եհան զմագեղէնն և զկրկնոցն յանձնէն,

Առեալ զայն Յովասափ ի ճգնաւորէն,

Զգեցաւ զայն ի մարմին դէմ բանսարկուն զէն,

760 Որպէս զԵղիսէոս ի յԵղիայէն:

Հալով զմիմեանս համբուրեցին,

Ելեալ Բարդամ գնաց յիւր յանապատին,

Հանապազ աղօթէր վասն Յովասափին,

Միթէ ազատեսցի յախտից մարմնային:

751 FI քոյտ HK բում ACDEHIM պաղատի

752 D յընկերս I ընկերս L ընկերս EI ի յանապատի

753 K Բաղրամու H չիք գալս EFGKM դարձեալ գալս

754 F խնդիրք ունիմ ի քէն C խնդիրք մ' ունիմ EHM խնդիր D դուն

755 E զկրկնոցս I կրկնոցս C զմագեղէնդ վիս զմագեղէնդ IM մագեղէնս
A պարգեւս

757 AB Եհան CL զմագեղէնն (F զմագեղէնն) վիս զմագեղէնն DEI զմագե-
ղէն կրկնոցն DFI չիք և DIL ի յանձնէն F ի անձնէն

758 L ալ տուալ H Յովասափն

759 A և զգեցաւ ABG չիք գալս AB մարմնի GKM մարմինն EHM ի դէմ
EIM բանսարկուն D բանսարկին EM չիք գէն

760 E դի որպէս ABFL զմագեղէնն (EHKM մագեղէնն) սուրբ վիս զԵղիսէոս
CDG Եղիսէոս KL չիք ի E զԵղիայէն I յԵղիայէ K Եղիային L յԵղիայի

761 B և լալով EFL զմիմեանսն

762 K Բաղրամ F գնա իւր K իւր DEIM ի վիս յիւր AB անապատին

764 D զի մի անկանիցի վիս միթէ ազատեսցի I դի վիս միթէ CGHI. ազա-
տիցէ EI ազատեսցէ FKM ազատիցէ EM ազատից K յազատի

ՎԱՍՆ ՅԱՅՏՆԵԼՈՅՆ ԶԱՐԴ ԾԱՌԱՅԻՆ
ԶՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ ԼԻՆԵԼՆ ՅՈՎԱՍՏՓՈԻ

765 Իսկ Յովասափի ի տան իւրում աղօթէր,
Եւ Զարդ ծառայն յահէն հիւանդ անկանէր.
Եհարց զնա թագաւորն, և ասել չկարէր,
Յետոյ ի յերկիւղէն զճշմարիտն ասէր:

Ասաց, թէ.— Իմացի՛ր, տէ՛ր իմ և արքայ,
770 Որ Յովասափ մանուկն եղև քրիստոնեայ,
Քանզի յանապատէն ծեր մ'եկեալ առ նա,
Քարոզելով նմա՝ մոլորեցոյց զնա:

Յորժամ լուաւ արքայն զայն յոյժ արտմեցաւ,
Որպէս զկատաղի շար գաղան դարձաւ,
775 Կոչեաց զմեծամեծս, ի նոսա հարցաւ,
Թէ՛ զի՞նչ առնէ որդոյն, որ զկուռն ուրացաւ:

Ենթադրութիւն.

ABHK Վասն յայտնելոյ Զարդ ծառային գրիստոնեայ լինելն (H լինելն K լինել) Յովասափու. (HK Յովասափին) C Վասն յայտնելոյ Զարդ ծառային Արեւերաց D Վասն յայտնելոյ Զարդ ծառային գրիստոնեայ լինելն Յովասափու. Արեւերայ արքային EI Վասն յայտնելոյ Զարդ ծառայն Յովասափու. F Վասն յայտնելոյ Զարդ ծառայն գրիստոնեայ լինելն Յովասափին G Վասն յայտնելոյն Զարդ ծառային գրիստոնեայ լինելն Յովասափու. Արեւէր հաւր նորայ L աւնեալութեամբ M Վասն զնախնի Բարդուայ յանապատն

765 F յիւրում H աղօթէ

766 M Զարթ E նորայ (I նորայ) փիւ յահէն L չիք յահէն M ահէն F հիւանդ յահէն K անգանէր

767 ABG Էհարց HKM հարցեալ D չիք և, ոչ կարէր փիւ չկարէր

768 G Երկեղէն I յերկուղէն K երկիւղէն L յերկեղէն EM ճշմարիտն H ասաց

769 M ասէր C չիք Թէ FM յիմացիր

770 I չիք որ EM քրիստոնայ

771 M չիք յանապատէն I անապատէն, չիք մ' CEKLM մի

772 EI քարոզելովն CHM նորայ (EI իւր) փիւ նմա L չիք նմա E մոլորեցուց G մոլորեցոյց D արար քրիստոնեայ փիւ մոլորեցոյց զնա

773 ABG յայնժամ AB և (EM նա I նայ) փիւ զայն H այլալեւոյցաւ (K այլալեւոյցաւ) փիւ զայն յոյժ արտմեցաւ

774 EI զկատաղած K կատաղի L նա դարձաւ

775 DHK զմեծամեծսն B ցնոսա, չիք ի M նոցա F դարձաւ փիւ հարցաւ H հարցեալ

776 B ապէ DF առնեմ EIK տունէր ABDFGL մանկանն (E մանկան I մանուկն) փիւ որդոյն EFLM զկուռն I կուռն

Իսկ ոմն, որ Առաշխ անուն կոչէին,
 Որ էր աստղաբաշխ երկնից կամարին,
 Ետես յոյժ դառնացեալ զերեսս արքային,
 780 Ասաց, թէ.—Մի՛ տրտմիր վասն Յովասափին:

Արդ, զմոլորեցուցիչ ծերն այն ըմբռնեմ
 Եւ ի յատեան մահու զնա կացուցանեմ,
 Զարաշար տանջանօք զնա վիրաւորեմ,
 ԶՅովասափ ի նմանէ փութով բաժանեմ:

785 Զճանապարհ քաղաքին զամէն բռնեցին*,
 Բազում ղօրօք ելեալ զԲարդամ խնդրեցին,
 Գնացեալ ի յանապատն զնա որոնէին,
 Յոլով աշխատեցան և զնա ոչ գտին:

Իսկ ի կրօնաւորացն, որ յանապատին**,
 790 Բազումք յահէ նոցա զփախուստ առին,
 Զտասն և ութ ըմբռնեալ և ի հետ բերին,
 Որպէս զանմեղ գառինս նահատակեցին:

777 Ի ումն փխ ոմն C չիք որ K Առիշ

778 EI որ ինքն էր FM որ էր նա (F նայ) ADGL աստեղաբաշխ FH յերկնից

779 K աղավաղված՝ յոյժ IKM ղերեսն L ղերես

781 EIM արդ ևս K որ փխ արդ E մոլորեցուցիչ Ի մոլորեցուցիչ H այր (K այրն) փխ ծերն L զծերն F ըմբռնեն GM ըմպռնեն ABDG ես փխ այն

782 K չիք ի FM ատեան

784 E Յովասափ H զՅովասափն IK և զՈվասափ (K չիք և) C աղատեմ փխ բաժանեմ

785 E ի ճանապարհ G զճանապարհս զամէնն AB զայն ըմբռնեցին փխ զամէնն բռնեցին IM ճանապարհ K քաղաք, ամէն

786 C չիք բազում EIM Բարդամ K զԲարդամ L խնդրէին

787 EHIKLM ելեալ փխ գնացեալ KL չիք ի ABDEL յանապատ K զայն փխ զնա EI որ զնայ (Ի զնա) ունէին փխ զնա որոնէին C որոնեցին

788 ABCDG զԲարդամ փխ և զնա

789 L չիք ի K կրօնաւորաց, որ տնապատն ին AB որք անապատին

790 DM բազում IM ահէ B նոցին EI փախուստ K փախուստն CHL զփախուստն EIL առնէին M առնին

791 C Ժ և Ը ըմբռնեցին E տասն և ութ L տասնութ M ըմպռնեալ EM յետ փխ հետ

792 D գառինք

* F չունի 785—796 տողերը:

** Այս տողի փոխարեն G ունի.

Իսկ ի յանապատին, ուր կրօնաւորքն ին:

ՎԱՍՆ ՆԱՔՈՎՐԱՅ ԿԱԽԱՐԴԻՆ

Իսկ կայր ի քաղաքին նաքովր անուն մի,
էր շար և խաբերայ, կախարդութեամբ լի,
795 Եկեալ անդ Առաշիս և ընդ նա խորհի,
հաբելով զՅովսասափ մանուկն բարի:

Եկեալ գնաց ծածուկ ի յանապատին,
նաքովր անուն կախարդ կամարար շարին,
Կերպարանեալ կամաւ յանուն Բարդամիւն՝
800 Բանիւ թագաւորին և Առաշիսին:

Գնացեալ յետոյ զօրօք զնա ըմբռնեն,
Բերեալ ի քաղաքին ի բանտ արգելեն,
Կումաւ հրապարակին յայտնի համբաւեն,
Թէ՛ զծերունի Բարդամ առեալ բերեալ են:

805 Գնաց առ Յովսասափ արքայն Աբենէր,
Ասաց, թէ.—Այս ի՞նչ է, զոր զու գործեցեր,

ԵՆՐԱՍՏՐԱԳԻՐ.

ABCEGIK Վատն Նաքովրայ (E Նաքովրա G Նաքովր) կախարդին D Վասն
Նաքովր կախարդին լինելոյ ի կերպարանա Բարդամու, խորհուրդ արարեալ
ընդ Առաշիսին առ ի մոլորեցուցանել զՅովսասափ F րերի EIM աճեցախարա՝
գիր

793 G կախարդ Նաքովր Լ Նաքորով

794 E խաբիրայ C կախարդ և խաբերայութեամբ փխ և խաբերայ կախար-
դութեամբ

795 EH ընդ (IL առ) փխ անդ K աշխարհիս փխ Առաշիս

796 AB խաբել IK զՈվսասափ

797 HIKM ծածուկ գնաց

798 G կախարդն D աղափաղված՝ Երամ արարչին փխ կամարար շարին
I նոցին փխ շարին

799 H կամաւ կերպարանի EIM անուն

800 ABDG Առաշիսին և թագաւորին

801 K դաւաւքն H և զնա CDEFIKL ըմբռնեցին M ըմպանեցին

802 M բերին D բանդն EHIKL բանդ CDEFIGLM արգելին F արգելեն

803 F և կամաւ GH հրապարակեն I հրապարակին D յայտնեն ամենին փխ
յայտնի համբաւեն EIM համբաւին

804 EIK ծերունին K Բարդամ D և բերին փխ բերեալ են

805 EGIK գնացեալ

806 EI զինչ բան էր (G այս ինչ բան է) փխ այս ինչ է ABL զինչ IL դուն

Ի չաստուածոց մերոց զմեզ բաժանեցեր,
Զքրիստոնէից աղանդ կամաւ յանձն առեր:

Նախատինք արարեր զմեզ ազգի մարդկան,
810 Եւ կուռքն հաւասար մեզ տի բարկանան,
Խռովին, վիրաւորին, փախչին և գնան,
Այլ ո՞ր աստուած լինի երկրիս պահապան:

Հաւ էր՝ չէիր ծնեալ մեզ երկրի զաւակ,
Զի ծնար և արարեր զմեզ խայտառակ,
815 Ատելի չաստուածոցն եղեր և ներհակ
Եւ օրինաց մերոց յայտնի հակառակ:

Արդ, ես զվարդապետն քո կապեալ եմ,
Ի բանտ և ի ղնտան զնա արգելեալ եմ,
Վաղին ի յատենի զնա կացուցանեմ,
820 Զխաբէութիւն նորա քեզ ծանուցանեմ:

Յովասափ պատասխան առնէ արքային,
Ասէ.—Մի՛ բարկանար, հա՛յր իմ, զաջրագին,
Քանզի կամաւ թողի զխաւարն ներքին
Եւ զգեցայ զլոյս փառացն վերին:

- 807 ABH յաստուածոց I յաստուածոց CEFHIL գրեց փխ գմեց
808 G զքրիստոնէիցն IM քրիստոնէից K զաղանդ քրիստոնէից DEH¹M ա-
ղանդն F յաղանդն A յանձն B յանձնդ
809 AB Նախատինս C արար D արարեալ
810 EIM ի մեզ բարկանան K մեզի ոչիտի բարկանան AB յոյժ փխ տի
811 D վիրաւորին EGIK փաղչին
812 F և այլ H 'ւ այլ, երկրի G չաստուած C և երկրիս FK յերկրիս L քա-
ղաքիս փխ երկրիս
813 C չիք էր, չիք երկրի DEGHM թէ չ'իր FL թէ չէր I մեր փխ մեզ ABDH
յերկրի մեզ զաւակ K յերկրի, չիք մեզ
814 CD զինչ (G քանց) փխ զի I զծնար փխ զի ծնար
815 FIKM չաստուածոց E գու փխ և
816 EF յաւրինաց
817 K զվարդապետ G կալեալ փխ կապեալ
818 DEIL բանդ ACEI զնդան
819 F ի վաղիւն K զնա փխ ի IK յատենին
820 E խաբէութիւն
821 K պատասխանի
822 I ասէ թէ ABCDEIKL բարկանայր
823 FL թողի կամաւ D զխաւար
824 C և ես հազայ զլոյսն I զգեցուց KM զլուս

825 Քանզի կուռքն, որ պաշտէք, շինուածք է ձեռին*,
 Եւ արարածք մարդկան՝ աստուած ո՞նց լինին,
 Այլ նա, որ ստեղծեաց զերկիրս և զերկին,
 Աստուած է համայնից, երրեակ է և մին:

Արդ, ես ի հայր աստուած հաւատացեալ եմ,
 830 Որդոյ և սուրբ հոգոյն երկրպագեալ եմ,
 Ի բանն աստուած Յիսուս ես յուսացեալ եմ,
 Որ և զքեզ քրիստոնեայ յետոյ առնիցեմ:

Իսկ Աբենէր արքայն բարկութեամբ լցեալ,
 Ելեալ յոյժ դառնութեամբ ի տուն գնացեալ,
 835 Այլ Յովասափ մանուկն ի տրտմութիւն լեալ,
 Գիտաց, թէ վարդապետն իւր էր ըմբռնեալ:

-
- 825 AB զկուռն, Էն փխ է A գոր I չիք որ D շինւածք EGKԼ շինուած
 I ըստեղծուած փխ շինուածք
 826 DFGKL արարած D աստուածոց փխ աստուած ոնց
 827 E ստեղծաց D զերկին և զերկիր ՏIKL զերկինս փխ զերկիրս F զերկինս
 828 EM երբակ H և է L և մի է K նմին փխ մին
 829 I չիք ի EFILM հայրն
 830 ABCGL որդւոյ I որդոյն ABHL հոգւոյն G հոգւոյ երկրպագող ևմ
 F երկրպագանեմ
 831 L Յիսուս աստուած K ուսուցեալ փխ յուսացեալ
 832 M չիք և I բեզ E քրիստոնա M քրիստոնայ FK առնելոց ևմ
 833 F յԱբենէր HL արքայ
 834 C խիստ փխ յոյժ F դառնագոյն I յոյժ դառնայդին սրտիւ փխ ելեալ
 յոյժ դառնութեամբ BFGHL և ի C տունն
 835 G և (HKM իսկ) փխ ալ ABGHL տրտմութեան M տրտմութեամբ
 836 K է փխ թէ, վարդապետ H էր իւր GM ըմպռնեալ
 * C շուրի 825—828 տողերը:

ՎԱՍՆ ՅԱՅՏՆԵԼՈՅ ՀՐԵՇՏԱԿԻՆ ՅԵՐԱԶԻ ԳԻՇԵՐՈՅ
ՅՈՎԱՍՍՓՈԻ՝ ԶՆԵՆԳՈՒԹԻՒՆ ՆԱՔՈՎՐ ԿԱԽԱՐԴԻՆ

Գիշերն ի յերազին հրեշտակն յայտնէ,
Որդոյ թագաւորին զայս ծանուցանէ.
Թէ այն, որ ի բանտին, Բարադամ ոչ է,
840 Այլ Նաքովրն է կախարդ, որ խաբեբայն է:

Վաղին զքեզ կամին կոչել յատենի,
Նաքովր ի Բարդամու կերպարանս լինի,
Բերեն զիմաստասէրքն ի յայն հանդիսի
Եւ զքեզ կամին խաբել ձեռամբ Նաքովրի:

Եկնթախորագիր.

AB Վասն յայտնելոյ հրեշտակին յերազ գիշերին (B գիշերոյ) Յովասափու՝ զնենգութիւն Նաքովրայ կախարդին C Վասն հրեշտակին երևելոյ ի գիշերի և ուսուցանելոյ D Վասն յայտնելոյ հրեշտակին Յովասափու երազին զնենգութիւն Նաքովր կախարդին, որ ասէ E Վասն յայտնելոյ Յովասափին հրեշտակի Բարադամ ի երազին F Վասն յայտնելոյ հրեշտակին յերազ գիշերո սրբոյն Յովասափու զնենգութիւն նոցա G Վասն յայտնելոյ հրեշտակին յերազի գիշերի սրբոյն Յովասափու՝ զնենգութիւն Նաքովր կախարդին H Վասն յայտնելոյ հրեշտակին երազին սրբոյն Յովասափու՝ զնենգութիւն նոցին I Վասն յայտնելոյ Յովասափին Բարդամ ի յերազին K Վասն յայտնելոյն հրեշտակին յերազն Յովասափու՝ զնենգութիւն Նաքովր կախարդին L Վասն յայտնելոյ հրեշտակին յերազի ի գիշերոյ սուրբ Յովասափու M Վասն յայտնելոյ երազի հրեշտակն Յովասափու զնենգութիւն նոցին

837 K չիք ի ABEL յերազի M երազի E հրեշտակնն CEGIK յայտնէր

838 ABGL որդւոյ CEIK ծանուցանէր

839 D որ ի բանդին Բարդամն այն ոչ է F այն որ ի բանդին այն Բարդամ չէ G այն որ բանտին է Բարդամ չէ L որ ի բանտին նա Բարդամ ոչ է EIM բանդին H Բարդամն K Բարդամ E ոչ էր

840 ABCDG այլ կախարդն է (C չիք է) Նաքովր EFHIKL Նաքովր IM (Նաքովրն) չիք է FHI կախարդն D խաբեբայ EM խաբեբայն CE էր

841 E կոչին (I կոչեն) նոքայ փխ կամին կոչել K կոչել կամին L կոչեն, չիք կամին I ատենին

842 C Նաքովր Բարդամու L Նաքովր է Բարդամայ D Բարդամի E Բարդամ K ի կերպարանս Բարդամու ABCFL կերպարան I լինին

843 AG գիմաստասէրն B գիմաստասէրն I իմաստասէրքն E հան փխ յայն M այն IM հանդիսին

844 F խաբել H չիք խաբել I Նաքովքին L Նաքովրի

845 Զարթեալ ի յերազոյն մանուկն բարի
 Եւ գոհացաւ զտեառնէ որդոյն միածնի,
 Որ յայտնեաց զգաղտնիս ձեռամբ հրեշտակի,
 Զի որդի արքային ոչ մոլորեսցի:

Թագաւորն Աբենէր ժողով արարեալ,
 850 Զաստղագէտս ամէն ի մի հաւաքեալ,
 Նաքովր ի Բարդամու կերպն փոխարկեալ,
 Բերին զնա յատենի և հարցափորձեալ:

Մանուկն Յովասափ անդէն ժամանէ,
 Ետես անդ զկախարդն՝ իսկոյն ճանաչէ,
 855 Բայց ոչ ասաց, թէ իմ վարդապետն ոչ է,
 Մինչև նորա բանիւ զնա որսասցէ:

Փիլիսոփայիցն ասաց Աբենէր արքայն.
 — Եթէ կարէք յաղթել զալեոր ծերն այն*,
 Առնուք յիսնէ պարզեք և գանձ պատուական,

860 Ասբա թէ ոչ հհաս ձեր օրն մահուան:

845 C արթեալ EI զարթաւ K չիք ի D յերազէն G յերազոյն IK յերազուն
 M երազոյն

846 C չիք և C զաստուծոյ (EI ի տեառնէ) փխ զտեառնէ ABGL որդոյն
 H միածնին

847 EM և որ H չիք որ CL զգաղտնիսն G բանիւ փխ ձեռամբ H հրեշտակին

848 F արքայի չի մոլորեցի K չիք ոչ C մոլորեցի

849 DG ժողովս

850 A գատեղագէտս CG գատեղագէտսն H զիմաստաւորսն (K զիմաստա-
 սէրն) փխ գատեղագէտս E ամենայն C գամէն D հաժարեալ

851 K Բաղրամու H կերպս

852 H բերեն C ի յատենի E տոենի M յտենի

853 C հասանէ փխ ժամանէ G ժամանեալ

854 AB տեսեալ L չիք ետես D այն փխ անդ M տես L զկախարդ

855 ABCDFHKL ասաց նոցա G ասաց նմա AB վարդապետն իմ չէ փխ թէ
 իմ վարդապետն ոչ է D Բարդամ փխ իմ վարդապետն F վարդապետ չէ

856 ABCDG բանիւ նորա H բանիւն DFGH որսայցէ

857 E փիլիսոփայիցն K փիլիսոփայից F արքայի

858 L թէ կարէր E գալեոր I ալեոր ծերին

859 G աւնոյք K աւնուսն ABCHK յինէն ABC պարզեալ I պարզեալ AB զգտնա
 D պատուական H պատգական

860 DEHI ապայ E չիք թէ ABG էհաս C չիք ձեր D ձեղ (K զձեղ) փխ ձեր
 H օր մահուան

* F չունի 856-929 տողերը:

Իսկ Յովասափ ասաց այն սուտ Բարդամին,
Թէ.—Դու ինձ ուսուցեր զօրէնս Քրիստոսին,
Յուցեր զիս ատելի իմ հօրն՝ արքային,
Որոշեցեր ի կոոց խրատով քո բանին:

865 Արդ, թէ ճշմարիտ է, զոր դու ասացեր,
Այսօր փիլիսոփայիցս դու յաղթեցեր,
Եւ ի հօրէս իմմէ կասկած մի կրեր,
Այլ պարզ սուրբ օրինաց քոց քարոզող լեր:

Եւ թէ խաբէութեամբ դու զիս պատրեցեր,
870 Եւ սուտ և անիրաւ օրէնք ուսուցեր,
Նա քո կենդանութեանդ վճար դու եղեր,
Ի քո մսէդ կտրեմ և տամ քեզ ի կեր:

Անդամ-անդամ զմարմինդ քո կոտորեմ
Եւ շանց և գազանաց զքեզ արկանեմ,
875 Ամէն մարդոյ խրատ զքեզ ցուցանեմ,
Այսօր զսուտն և զիրաւն քո ես յայտնեմ:

861 Մ ասէ ABCGHIK չիք այն E տնուն փխ այն սուտ I տն K սուտն Բաղ-
րամին ABC Բարադամին

862 H ուսուցեր ինձ օրէնս

863 ADH հօր A արքայի

864 G կոոցն L չիք ի, բանիւ քօին փխ խրատով քո բանին

865 ABDHKM արդ եթէ ABDGHIK չիք դու I դուն L ինչ փխ դու DG ու-
սուցեր փխ ասացեր

866 CEI փիլիսոփայիցն K աղթեցեր L յաղթող լեր

867 ACDG նայ (BM նա) փխ և EGI հօրէն KLM հօրէ E իմէ

868 ABDG յայտնի օրինաց (G սուրբ օրինաց) քոց դու փխ այլ պարզ սուրբ
օրինաց քոց I ապա փխ այլ L և սուրբ յօրինաց E աւերինացն, քարոզ

869 CDIK եթէ (L իսկ թէ) փխ և թէ I խաբէութիւն դուն E խրատեցեր (IM
պարտեցեր) փխ պատրեցեր

870 ABI օրէնս K օրէնք քո

871 EM կենդանութեամբ I կենդանութեան G վիճար E ատեր փխ եղեր

872 DEIM մսէտ I ի քեզ կեր

873 I զմարմինտ M ճարմինտ EHIK կոտորտեմ

874 K շան H չիք զքեզ

875 M արկանեմ փխ ցուցանեմ G զքեզ խրատ

876 EIM սուտն G սուտ H զսուտ K զանիրաւն փխ զիրաւն EI չիք ես I գրո

Յայնժամ որ նախ դիւաց նա բնակարան էր,
 Շնորհացն աստուածային ընդունակ լինէր,
 Որդոյ թագաւորին յերկիւղէն սարսէր
 880 Եւ սուտն Բարադամ զճշմարիտն ասէր:

ԺԷ

ՎԱՍՆ ՔԱՐՈՋԵԼՈՅ ՍՈՒՏ ԲԱՐՂԱՄԻՆ,
 ՈՐ ԷՐ ՆԱՔՈՎՐ, ԶԲԱՆՍ ՃՇՄԱՐՏԻՆ

Ասաց ոմն նորա, թէ.— Դու Բարդամն ես,
 Որ սուտ ե խաբեբայ զօրէնս քարոզես:
 Ասաց.— Ճշմարտութեան վարդապետն եմ ես,
 Որ որդոյ արքային օրէնք ցուցի ես:

877 EIKL նայ (L նա) զիւաց (I զիւացն) փխ նախ զիւաց նա D Ի զիւաց,
 չիք որ C չիք նա

878 DH շնորհաց E շնորհեաց AB աստուածայնոյ

879 AB որդւոյ CL յորդւոյ HK յորդոյ ABC թագաւորի C յահէն սասանէր
 փխ յերկիւղէն սարսէր D յերկիւղէն G յերկեւղէն H յերկիւղէն L յերկեղէն
 I սաստէր փխ սարսէր

880 D Բարադամու GHI Բարդամ EIKM ճշմարիտն
 Ենթախորագիր.

AB Վասն քարոզելոյ սուտ Բարդամին (B Բարդամին), որ էր նաքովր,
 զրանս ճշմարտին Յիսուսի, զոր հոգին սուրբ յայտնեաց այն կախարդին C
 Վասն քարոզելոյն սուտ Բարդամին զճշմարիտն D Վասն քարոզելոյն սուտ
 Բարդամին զրանս ճշմարտութեան, քանզի հոգին սուրբ յայտնեաց նմա, որ
 նաքովր կախարդն այժմ եղաւ ճշմարտութեան վարդապետ E Վասն քարո-
 ղելոյն սուտ Բարդամին զճշմարիտ քանս տեառն Յիսուսի, զհոգին որ յայտ-
 նեաց այն չար կախարդին F քերի G Վասն քարոզելոյն սուտ Բարդամին, որ էր
 նաքովր, զճշմարիտ քանս տեառն Յիսուսի Քրիստոսի, զոր հոգին սուրբ
 յայտնեաց HKM Վասն քարոզելոյն սուտ Բարդամին զճշմարիտ քանս տեառն
 Յիսուսին (M Յիսուսի), զոր (H չիք զոր) հոգին սուրբ (M չիք սուրբ)
 յայտնեաց այն չար (K չիք չար) կախարդին զգաւանութիւն երից (M գաւա-
 նութիւն երբեակ) միակին (H միակի) I Վասն քարոզութեան սուտ Բարդա-
 մին, որ հաւատաց L Վասն քարոզութեան սուտ Բարդամու զճշմարիտ քանս
 ասէ Յովսափին, զոր հոգին սուրբ յայտնեաց չար կախարդին՝ զգաւանու-
 թիւն սուրբ երից միասնականին

881 AB նմա փխ նորա, Բարդամ HILM չիք թէ CE չիք դու GHILM Բա-
 րդամ E Բարդամն

882 EM խաբիրայ D GHI օրէնք D ցուցանես փխ քարոզես

883 EKM ասաց թէ EM ճշմարիտ ABC վարդապետ

884 CL չիք որ ABL որդւոյ ABCHKL արքայի ABKL օրէնս

- 885 Յայնժամ լցեալ շնորհօք որդոյն միածնին,
Կախարդն, որ օրինաց հակառակ բերին,
Որպէս յայնժամ Բաղամ գէմ Իսրայէլին՝
Անէծքն ի յօրհնութիւն փոխարկեալ լինին:
- Խօսեալ ընդ արքային բանիւ և ասէ,
890 Այն, որ ծածուկ նաքովը, յայտնի Բարդամ է,
Թէ.— Կուռքն, զոր պաշտէք, այն ձեզ վնաս է,
Զի բնակարան դիւաց պատկեր կանգնեալ է:
- Ոմանք, որ զլուսաւորս աստուած ասացին,
Նոքա մոլորեցան և ոչ գիտացին,
895 Զի փոփոխին, գնան և ոչ դադարին,
Հրամանաւ անփոփոխ կամօք արարչին:
- Իսկ որք չորս տարերացս աստուածս անուանեն,
Նոքա յիմարացեալ մոլար մտօք են,
Զի որք միմեանց ներհակ և հակառակ են,
900 Նոքա աստուածութեան անուն ոչ կրեն:

-
- 885 B հոգւոյ շնորհօք լցեալ կախարդին փխ լցեալ շնորհօք որդոյն միածնին
I շնորհաւք լցեալ AL որդւոյն G որդւո A միածնի
- 886 B չիք կախարդն A զոր B զոր տեառն օրինաց C օրինացն K չիք օրինաց
հակառակ բերին
- 887 K չիք որդէս յայնժամ G հինն փխ յայնժամ AHI Բաղամ M մեծն եղիս
փխ յայնժամ Բաղամ CDEGKL Բարդամ փխ Բաղամ AB Իսրայիլին
CH Իսրայէլին
- 888 HK անէծք I յանէծք M տարհնութիւն
- 889 CEL խօսել I խաւսիլ M խաւսեցեալ
- 890 I յատնի GH Բարդամն
- 892 G կանկնեալ
- 893 ABGHL որք K չիք որ D զլուսաւորն ABG աստուածս
- 895 ABG տեղեալ (D մեղաւք) փխ գնան E դատարին
- 896 A հրամանով B հրամանօք K անու վան փոփոխական փխ հրամանով ան-
փոփոխ EM կամաւ
- 897 CDEILM որ BHIK զչորս BI տարերս HK տարերքս L տարերաց, անուանին
EHILM աստուած K անու վանեն
- 898 H իմարացեալ I յիմարեալ D մտօք կորեալ են (M մտօք մոլոր են), փխ
մոլար մտօք են K մոլոր
- 899 CEGIKLM զի որ D չիք որք I միմիանց AB հակառակք
- 900 L յաստուածութեան K անուան, չիք ոչ

Զեղիպտացւոց աստուածսն և զԲաբելոնին,
 Զհելլենացւոցն և որք ի կարգի նոցին,
 Որք մարդոյ կերպարան շինեալ պաշտեցին
 Եւ որք իգականի աստուածս ասացին:

905 Թողում ասել և զայլս, որ չէ յիշելոյ,
 Զգազանս և զանասունս, յօդոյ և ի ջրոյ,
 Զաքիս, զմուկն և զկատու և զայլսն ի գետնոյ,
 Զծառ, զտունկ և զբոյս, զսոխ ընդ սխտորոյ:

Արդ, այս է զոր յերկրի աստուած ասացին
 910 Եւ զճշմարիտն աստուած մոռացեալ թողին,
 Զարարածս արարչին փոխան պաշտեցին,
 Գարշելեաց 'ւ ամօթոյ երկրպագեցին:

902 Ը յեղիպտացւոց աստուածս D յեղիպտացւոց աստուածն, զԲաբելոնին
 E յեղիպտացւոց, Բաբելոնին H յեղիպտացւոց, զհելլենացին փխ զԲաբելո-
 նին I յեղիպտացւոց աստուածս, Բաբելոնի K եղիպտացւոց M յեղիպտացւոց
 L եղիպտացւոց, Բաբելոնին HK աստուածսն A զԲաբելոնին B Բաբելոնին
 G զԲաբելոնին M Բաբելոնին

903 A զհելլենացւոցն CL զհելլենացւոց DEIK զհելլենացւոց G զհելլենացւոցն
 H զԲաբելոնին փխ զհելլենացւոցն AB զորս (CHKLM որ) փխ որք C կար-
 գին

904 EHIKL որ մարդոյ DEGI կերպարանս CEHKL պաշտէին

905 D ոմանք փխ և որք E որ CH իդականիս G իդականացն I իդականի
 K իդականացս M իդականու ABCDH աստուած CEHM պաշտէին փխ
 ասացին DEIL ասէին

906 AB թողումք D թողունք E աղավաղված՝ սողում EGIKM ասէ AB
 գայլսն որք չին DL գայլսն G գայլն

907 EI գազանս G գանասուն I անասունս IK աւդոյ EHIK չիք ի

908 E գայլիս M գայլիս GM մուկն I մուկս CH կատու EM զկատուն
 I կատուս K մանուկն փխ զմուկն և զկատու I գայլս L գայլ G գետնոց

909 H դատու I ծառս D և գտունկ և K գրոյս և գտունկ EHILM չիք և EHIGM
 գրոյս (I լոյս M լուս) գիտութ փխ գտունկ գրոյս D գտլսն HIM սոխ
 D և փխ ընդ EM չիք ընդ A խտորոյ DEM զսխտորոյ G սխտորոյ

910 K այդ ասէ փխ արդ այս է D որ BKM երկրի EI երկրէ GK աստուածս
 CGL կոչեցին (D տնկեցին HK պաշտեցին M պաշտէին) փխ ասացին

911 EH ճշմարիտն I ճշմարիտ K չիք աստուած

912 D գարարած L չիք գարարածս I պաշտէին

913 M գարշելաց EGIKM չիք 'ւ I գամաթոյ EI երկիր պագեցին

Այլ որ ամենայնի աստուածն է՝ մի է,
 Անձամբ է երրակի, անուամբ երեք է,
 915 Բնութեամբ, իշխանութեամբ, զօրութեամբ մի է,
 Կեանք և կենդանարար և նորոգող է:

Հայր է ծնող բանին, հոգին բխումն է,
 Անեղ, անժամանակ և անսահման է,
 Անսես, անքննելի և անզննին է,
 920 Անշարի և անքանակ, աննմանակ է:

Անգիտելի է հայր, զնա որդին գիտէ,
 Զորդին գիտէ զհայր, հոգին քննիչ է*,
 Ստեղծող, կեցուցանող, պարգևատու է,
 Գթած և մարդասէր, նախախնամող է:

925 Կամեցող է բարեաց, կամակատար է,
 Լոյս է միշտ համասփիւռ և լուսատու է,
 Աղբիւր յորդախաղաց՝ արբուցանող է
 Եւ գետ լայնատարած, ծով խորագոյն է:

էր միշտ յաւիտենից, է և եղիցի,
 930 էիցս անպարփակ՝ և անխմանալի,

913 KL յամենայնի H ամենից M ամենեցուն ABDEHIKM չիք է՝ C մէկ է
 914 CEI անձամբն CKM (անձամբ) չիք է H երրեակի M անուամբն
 915. ABL և իշխանութեամբ K չիք իշխանութեամբ H չիք զօրութեամբ
 I չիք է

917 ABCEHIM ըզխումն

918 G և անժամանակ և

919 I և անքննելի և JHF և անզննելի

920 D և աննման GHJ և աննմանակ E անքանակ աղավաղված՝ քննակ

921 E են գիտելի (G անժամանակ) Վիս անգիտելի AB որդին զնա (D որդին
 զնայ K որդի զնա M գայն որդին) գիտէ

922 CG գիտէ զորդին և հայր (G զհայր)

923 L ստեղծող է K և կեցուցանող

924 GHK նախախնամիչ

925 IK չիք և D և կամակար Վիս կամակատար

926 EI և լոյս CI չիք է CEI չիք միշտ H համազօրիւն I համափիւռ

927 E աղբիւր HM որդախաղաց K որդախաղաց L արբեցանող

929 CDGHI որ փիւ էր EIM և յաւիտեան և է L յաւիտեան

930 DF էից ABCDFG էիցս է F անպարփակ աղավաղված՝ անափակ
 CDGKM չիք և H իմանալի Վիս անիմանալի

* Այս տողի վախճանն EI ունեն.

Որդոյ հայր փոտակից այն սուրբ հոգին է:

Նացուցիչ գոյից երկնի և երկրի,
Իմանալեաց, զգալեաց ծովու, ցամաքի:

Նա տիպ է անորակ և կերպ անձև է,
Էութիւն անսկիզբն և դոյ անեզր է,
935 Իսկութիւն է յաւէտ, կեանք անվախճան է,
Անուր, աներբ, անբաւ, անհաս էակ է:

Մնունդ է ի ծոց հօր անբաժանելի,
Բխումն սուրբ հոգոյն անսպառելի*,
է հարթ և հաւասար, անձինք երրակի,
940 Ոչ մեծ ընդ կրտսերի, կամ՝ նախ և վերջի:

Այլ էր որդի ընդ հօր նախ քան զյաւիտեան,
Որ և բոլոր էակս նովաւ արարան**.
Հոգին արարչակից որդոյ հօր նման,
Յաւիտենից յաւէտ մշտնջենական:

931 ABCG գոյիցս G յերկնի GH յերկրի

932 D զգալեացս I (դ)գալեաց CFGHK ծովու և ցամաքի (FG ցամաքի)

933 ABDG նախատիպ փխ նա տիպ AB չիք է (տիպ) E աննման (L ան-
կրտկ) փխ անորակ D չիք և DHM կերպար L անձ փխ անձև

934 H յէութիւն C գոյն եզր փխ գոյ անեզր F յանեզր, չիք գոյ

935 K իսկութեան, չիք է H աւէտ ABEH և կեանք CEHIK անվաղճան
F անվաղճան G անվախճան

936 E աշխուր F անուր M անուր և աներբ G անանբաւ H անհաս անբաւ
K անհատ անբաւ փխ անբաւ անհաս CEFI անհասական փխ անհաս էակ
M չիք էակ

937 M չիք է LM ծոցոյ EI հօր ծոցոյ փխ ի ծոց հօր

938 ABCDEFGHI բղխումն ABCGL հոգւոյն

939 AB են E հաւր թի (H հայր և K պարթի) փխ հարթ և M անձինքն
AEFG երբեակի

940 M մեծն CFHILM կրտսերի E կսերի EG ընդ փխ վերջին

941 DEM ալ է G երկրորդն է փխ էր որդի I չիք էր CI որդին F զաւիտեան
L զյաւիտեանս

942 B էակրս

943 ABGL որդւոյ I որդոյն

944 H յաւիտեանս փխ յաւէտ

* D-ում 938—940 տողերն այսպէս են.

Է հարդ և հաւատար անձինք երբեակի,

Ոչ մեծն կրտսերի կամ նախ և վերջի.

Այլ մի է հաւատար և տնմեկնելի:

** C չունի այս տողը:

945 Իսկ մինն յերից անձանց յերկիր խոնարհեալ,
 Ի հայրական ծոցոյ նա ոչ բաժանեալ,
 Ծնեալ ի կոյս մօրէ աստուած մարդացեալ*,
 Որ նախքան զյաւիտեանս անմայր էր ծնեալ:

Մարմնով յերկրի շրջեալ երեսուն տարի,
 950 Ծկեալ ի Յորդանան կամաւ մկրտի,
 Ի հօրէ վկայեալ հոգին իջանի,
 Ապա հրաշիւք յայտնեալ ի մէջ աշխարհի:

Ընտրեաց իւր աշակերտս երկոտասան թիւ,
 Նոքօք որսաց զմարդիկ կենացն բանիւ,
 955 Զոր նախանձեալ ընդ նա շարին խորհրդիւ՝
 Ի խաչ բեռեցին թիւրեալքն սրտիւ:

Եդաւ ի գերեզման կամաւորական,
 Յարեաւ ի մեռելոց աստուած անվախճան,
 Ելեալ մարմնով յերկինս յաթոռ հայրական,
 960 Առաքեաց զսուրբ հոգին դասուն մետասան:

Իսկ առաքեալքն սուրբ յերկիր սփռեցան,
 Եւ մոլորեալքն ի կուռս ի յաստուած դարձան,

945 D մինն ի յերից, չիք իսկ M մինն, երկիր EF երից E անձանցն զա փխ անձանց յերկիր

946 C 'ւ ի

947 F ծնաւ M կուս

948 F զաւիտեանս K անմայր է ծնեալ

952 AD ապայ

953 C ընդրեաց CD աշակերտս I երկոյտասան K թիւս

954 DL զմարդիք EFGIK զմարդիկ M մարդիկ I ղկենացն

955 I նախանձ եղեն փխ նախանձեալ ընդ նա K նա փխ նա AD խորհրդով

956 L գի փխ ի F բեռեցան D սրտով

957 G եղեալ

958 B աստուածն CEIK անվազճան F անվախճան

959 L յերկրէ փխ յերկինս EIM աթոռ

960 E առաքեաց EIKM սուրբ G սուրբ զհոգին E չիք հոգին C մետասան

961 AEI յերկրի M երկրի

962 M մոլորեալք C կուռսն EIM կուռքն F կուռքս K չիք ի կուռս AB առ փխ ի ABEF աստուած

* Այս տողի «(ծնե)ալ ի կոյս» բառերից սկսած H չունի մինչև 977 տողի «դարձեալ» բառը ներառյալ՝ բերք ընկած լինելու պատճառով:

Չարագործաց պահեալ է հուրն անվախճան,
Բարեգործաց՝ հանգիստն յաւիտեանական:

965 Արդ, ճշմարիտն աստուած Յիսուս Քրիստոս է,
Այն, որ տէր կենդանեաց և մեռելոց է,
Իսկ որ արարածոց երկիր պազանէ՝
Նմա անլոյս իաւարն պատրաստեալ է:

ԺԸ

ՅԱՄԹ ԼԻՆԵԼՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻՅՆ,
ԵՒ ՆԱՔՈՎՐ ԵՂԵԱԼ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ

Յորժամ նաքովր ասաց զայս հաւատոյ բան,
970 Փիլիսոփայքն ամէն յամօթի հարան,
Այլ ոչ կարացին տալ նմա պատասխան,
Առեալ զնաքովր տարաւ Յովասափ ի տան:

963 C չար գործոցն DFK չարագործացն E չարագործեացն CEIK անվազան

964 EI բարեգործացա CDEIKL հանգիստ G հանգիստն

965 ABCFK ճշմարիտ

966 EM կենդանաց

967 GK արարածոցս 1 զարարածոցս E պազեալ է F երկրպազանէ

968 1 մաթն (G մուրն) և փիլ տնլոյս M տնլուս

Ներախորագիր.

AB Յամօթ լինելն փիլիսոփայից, և Նաքովր եղեալ բրիստոնեայ և գնացեալ յանապատն լինի կրօնաւոր C վասն բրիստոնեայ լինելոյն Նաքովրայ և գնալն յանապատ D Յամօթ արար Նաքովր զփիլիսոփայքն, և առեալ Յովասափ զնաքովր ի ձեռացս նոցա տարեալ ի տուն և եղև բրիստոնեայ և աչրեաց զամենայն զիրս կախարդական և գնաց յանապատ մկրտեցաւ և եղև կրաւնաւոր EI Ամաթ (1 յամօթ) լինել փիլիսոփայիցն, և Նաքովր գնաց յանապատն ևղև կրաւնաւոր (1 յիւր կղև կրաւնաւոր) F Յամաթ մնալ փիլիսոփայիցն, և Նաքովր գնացեալ յանապատին և լինի կրաւնաւոր և մկրտի G Յամօթ լինի փիլիսոփայքն, և Նաքովր եղեալ բրիստոնեա գնացեալ յանապատ և լինի կրօնաւոր H քերի K Յամօթ եղեն փիլիսոփայքն, և Նաքովր գնացեալ յանապատն ևղև կրօնաւոր L Յամօթ լինել փիլիսոփայիցն, և Նաքովր գնաց ի յանապատ կրօնաւորիլ M վասն ամօթ լինելոյ փիլիսոփայիցն, և Նաքովր գնացեալ յանապատն եղև կրօնաւոր

969 ACI հաւատոց

970 EIL և փիլիսոփայքն AB ամէնք DF ամէնն L ամենայն B զամօթի EIM ի յամօթ

972 C զնաքովր առեալ EFM Նաքովր D Յովասափն և գալ փիլ տարաւ Յովասափ E տարան IL տարեալ F Յովասափն EI Յովասափու տան M իւր փիլ ի C տանն

Զգիրս կախարդութեան իւր Նաքու՛ր այրեալ,
Գնացեալ ի յանապատ և անդ մկրտեալ,
975 Յուսով և հաւատով ի տէր հաստատեալ
Եւ մինչև յօր մահուն անդ կրօնաւորեալ:

Դարձեալ ի տրամութիւն Արեւելի լինէր
Եւ միշտ և հանապազ ի դառնութիւն էր,
Քանզի որ ի կախարդն ապաւինեալ էր,
980 Ետես զնա քրիստոնեայ՝ որդոյն իւր ընկեր:

Յայնժամ ի միասին զիշխանսն կոչէ
Եւ դառնացեալ սրտիւ խրատ հարցանէ,
Թէ զի՞նչ ճարակ որդոյն իւրոյ գտանէ,
Որ ի կռապաշտութիւն զնա արկանէ՞:

985 Կախարդ մի ալլ ցուցին՝ անունըն Թեղաս,
Որ ի սատանայէ առեալ էր շատ դաս,
Եւ էր դիւաց գնդին մեծ ծառայ և խաս
Եւ զմարմինն արարեալ էր նոցա դարպաս:

973 Ի դիրս փխ գգիրս, ասաց փխ այրեալ K զգիրսն D կախարդութեանն,
այրեաց E իւր կախարդութեան յիւր CD չիք իւր

974 G զնաց K չիք ի EIM յանապատն F անապատ

975 F յոյս

976 EFIKLM չիք և ABD մինչ ABDEK ի յօր FI ի աւր M օրն DEI մահու

977 ABG տրամութեան G լի էր փխ լինէր

978 ABCL դառնութեան E տրամութիւն փխ դառնութիւն

979 Ի նա փխ որ C չիք ի M որ ի կախարդն որ D ապաւինէր

980 Ի նա փխ զնա M քրիստոնայ ABCL որդոյն F քրիստոնեա որդոյ D որ
ընդ որդոյն էր փխ որդոյն իւր ընկեր EIM ընկեր էր փխ իւր ընկեր

981 Ի իշխանսն K գիշխանս

982 EFIKLM դառնութեամբ

983 CDFHM ինչ L ճար կայ փխ ճարակ ABL որդոյն C որդոյ F իւրո

984 E կռապաշտութեան

985 L կախարթն DIKM Դեղաս

987 F դնտին

988 C զմարմին Լ մարմին իւր M մարմինն

Այս տողից հետո CDIK ունեն ենթախորագիր. C վասն Թեղասի Լ)
վասն Դեղաս կախարդին գ(ա)լոյն, Թէ ինչ եղև Լ վասն Դեղասա կա-
խարդին K վասն Դեղաս կախարդին

Որ միշտ և հանապարդ ի յանապատ կայր
 990 Եւ դիւացն դասուց եղեալ էր դադար*,
 Նա մերկ և գլխիբաց և բոկ ոտամբ կայր
 Եւ անդադար ի շար զմարդիկ որսայր:

Յուզարկէ և կոչէ թագաւորն ղնա,
 Զբոլոր բաղաքն առեալ դէմ նորա երթայ,
 995 Փառօք, մեծարանօք առեալ և դառնալ**,
 Միթէ Յովասափու ճարակ գիտենայ:

Ասաց Թեղաս, թէ.—Ես հնար առնիցեմ
 Եւ զՅովասափ մանուկն ի կուռս դարձուցեմ,
 Յաղանդոյն Բարդամու զնա որոշեմ
 1000 Եւ զկամք թագաւորիդ փութով կատարեմ:

- 989 D գոր EI նայ (L էր) փիս որ K չիր ի F անապատ E կար
 990 F և ի դիւացն, չիր եղեալ էր CHK դասուն D դասուցն
 991 K մերկ էր B մերկ փիս բոկ
 992 FM չարն K չարիս CHK գմարդիկ D գմարդիկ G գմարդիկ ի չարիս
 993 DK ուզարկէ F յողարկէ C թէդ փիս և FM թագաւորն և կոչէ զնա
 994 EIM բոլոր F ի դէմ C երթայր EFHIL զնայ (K գնայր) փիս երթայ
 995 AB թերեւ փիս միթէ, գտցէ նա (B նայ) փիս գիտենայ G Ովասափու
 H Յովասափայ
 997 E Գեղասն GIKLM Գեղաս HM եթէ փիս թէ CEIM հնարս F ճարակ
 փիս հնար HL հնարք AB գտանեմ փիս առնիցեմ EHIKM առնեմ
 998 IK զՈվասափ ABEFILM չիր մանուկն ABEKLM կուռսն EI կուռսն
 ABEFM դարձուցանեմ ID դարձուցեմ G դարձնեմ
 999 E աղանդոյն G յաղանդուն M աղանդուն K յաղանդս Բարդամու
 1000 ABI զկամս EIM կամք թագաւորին C շուտով կատարեմ E փութով
 L կատարեմք

* E-ում 990—992 տողերն այսպես են.

Եւ անդատար ի շար գմարդիկ որսար,
 Նայ մերկ և գլխիբաց և բոկ ոտամբ կար,
 Որպէս զԲելիարն և խոովարար:

I-ում՝ այսպես.

Եւ անդադար ի շար գմարդիք որսայր,
 Որ հարկանէր զմեղս նա անհակարար,
 Որպէս զԲելիարն, որ խոովարար:

L-ում՝ այսպես.

Եւ անդադար ի չարն գմարդիկ որսայր,
 Առնել գերի իւր չարեացն կամարար,
 Եւ դժոխոցն նիւթ հրոյ լուցկին ջանայր:

** Այս տողի փոխարեն EFIL ունեն.

Սիրով յոյժ (L չիր յոյժ) մեծարեալ և սրտուկաց զնա
 (E զնայ):

Արդ, հա՛ն նախ զմանկունս ի տանէ նորա
 Եւ փոխանակ մանկանց տա՛ր աղջկունս առ նա,
 Եւ ես զցանկութեան դէն առաքեմ ի նա,
 Որ յախտ պոռնկութեան շարժէ, գործել տայ:

1005 Յայնժամ աստուածն Յիսուս, յԵր հաւատաց նա,
 Բարկութեամբ զայրանայ ի դործս նորա,
 Քանզի է մեղսասէրն ատելի նորա՞,
 Եւ Յովասափ անդէն ի կուռսն դառնայ:

Հրաման ետ թագաւորն, և զմանկունսն հանին
 1010 Եւ կոյս աղջկունս առ նա բերեալ կացուցին,
 Իսկ Յովասափ լցեալ շնորհօքն Յիսուսին,
 Ոչինչ կարաց յաղթել զնա թշնամին:

Քանզի աղօթելով զաստուած աղաչէր,
 Զդէն պոռնկութեան ի բաց հալածէր,
 1015 Քան զգեղեցիկն Յովսէփ նա եղջարսոհ էր,
 Որպէս ի մայր և քոյր յաղջկունսն հայէր:

-
- 1001 Եւ նախ հան ABFGHI Գմանկունսն E մանուկս G նորին փխ նորա
 1002 F և որ, չիք տար BD մանկանցն EGIK Լաղջկունսն և նորա փխ առ նա
 1003 H չիք և D չիք եւ K տանես փխ և եւ F ցանկութեան HK գդէն (K
 դէն) ցանկութեան D գդէն AB հղեմ փխ առաքեմ DFGIK ևս փխ ի
 E չիք ի
 1004 EFIL և փխ որ GHK յաղտ F օխտ I յալթ AB շարժեցէ զնա փխ
 շարժէ, գործել տայ F շարժեալ L շարժել
 1005 EFL Յիսուս աստուած (F աստուածն) CD աստուած I աստուածն
 BFGHIIM որ
 1006 C գորանայ փխ գայրանայ K գայրանայր F գործն H վերայ փխ գործս
 1007 E չիք է EK մեղսասէր I մեղսասէր M ատելի նմայ
 1008 K զովասափ BCGI անդէն փխ անդէն DEIM կուս
 1009 F յեա ACG որ փխ և BDHK չիք և C Գմանկունս K մանկունսն հանել
 1010 I չիք և D գկոյս FL կուս EGI Լաղջկունս F ատեալ փխ առ նա DG բե-
 րեալ առ նա (D նայ) K կացուցանել
 1011 KLM շնորհօք
 1012 K ոչ փխ ոչինչ E տանել փխ յաղթել F աղթել EI նմայ փխ զնա
 1015 E քանց գեղեցիկ Յովսէփն I քանց գեղեցիկն H զգեղեցիկ K քանզի փխ
 քան EFHIKL հանց փխ նա
 1016 CK որպէս մայր D չիք և DIK ի քոյր EM քուր E Լաղջկունս G յաղ-
 չըկունսն K յաղջկունս L յաղճկունս M աղջկունս
 * F-ում 1007—1008 տողերն այսպես են.

Եւ Յովասափ անդէն զնա մոռանայ

Եւ դա զքեզ աղաչէ և ի կուռսն դառնայ:

Յայնժամ Թեղաս կախարդն առ Յովասափ գայ*
 Եւ շարաշար բանիւ խրատէ զնա,
 Իսկ նա ասէ.—Չա՛ր ծեր, զբերա՛նդ կարկեա,
 1020 Սաստէ ի քեզ Յիսուս՝ աստուածն իմ արքայ:

Սկսաւ սուրբն Յովասափ զնա խրատել,
 Զօրէնս աստուածային Թեղասայ պատմել,
 Ի յԱդամայ հետէ նմա քարոզել**,
 Զտնօրէնութիւն բանին աստուծոյ ճառել:

1025 Իսկ շնորհք սուրբ հոգոյն ի նա ծագեցաւ,
 Զմոլորութիւն դիւաց փութով ուրացաւ,
 Քարոզութեան նորա յոյժ հաւանեցաւ,
 Եւ գայլն նոյն ժամայն գառն երևեցաւ:

Գնացեալ առ Թագաւորն ասաց, թէ.—Արքա՛յ,
 1030 Յորդին քո ճշմարիտ շնորհաց հոգի կայ***,
 Արդ, ես բանիւ նորա եղէ քրիստոնեայ,
 Զկուռսն և զդիւաց գունդն մոռացայ:

1017 DEGIKM Դեղաս F կախարդ

1018 DEGHIL խրատէր

1019 EFIKLM և փխ իսկ K չիք նա EGH ասէր ABC զբերանդ քո EIM բե-
 րան քո FHL զբերան քո D կապեայ փխ կարկեա E կարկա M կարկա

1020 M չիք ի քեզ ապա՝ տէր և իմ արքայ

1022 DIM Դեղասայ EGK Դեղասայ F Թեղասայ

1023 EGK յԱդամայ M Ադամայ

1024 E տնաւրէնութեան I տնօրէնութեամբ K բանի D պատմել փխ ճառել

1025 ABCDG հոգոյն (DG հոգոյն) սրբոյ շնորհքն փխ իսկ շնորհք սուրբ
 հոգոյն F հոգոյն սրբոյ H շնորհքն I ի սուրբ, նմայ փխ նա

1026 EIM մոլորութիւն EI փութով EHIK մոռացաւ փխ ուրացաւ

1027 H նայ փխ յոյժ

1028 CK զգայլն K գառ

1029 DI գնաց

1030 EIKL որդին E շնորհեաց K հոգին

1031 EI քրիստոնայ

1032 EHIK զկուռս G գունդսն ես մոռացաւ HK ես ուրացայ փխ մոռացայ

* Լ-ում այս տողից առաջ շփոթմամբ կրկնված է 981-րդ տողը:

** Լ-ում խախտված է այս և հաջորդ տողի կարգը՝ 1023-1022:

*** F չուցի 1030-1038 տողերը՝ ձեռագրից բերթ ընկած լինելու պատճառով:

Զկախարդութեան գրեանս զամէնն այրեաց նա,
Գնաց մկրտեցաւ նման Նաքովրայ:

1035 եղև սուբ ճգնաւոր, ընտիր քրիստոնեայ,
Յիսուսի Քրիստոսի աստուծոյ ծառայ:

ԺԹ

ՎԱՍՆ ԲԱԺԱՆԵԼՈՅ ԱՐԵՆԵՐԱՅ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ
ԶԵՐԿԻՐՆ ԻԻՐ ԸՆԴ ՅՈՎԱՍԱՓՈՒ

Իսկ Աբենէր արքայն չգիտէր զինչ առնէր,
Զի զորդին ի կամաց իւր հանել չկարէր:
Վարել յօտար աշխարհ սիրտն ոչ հանդուրժէր,
1040 Եւ սպանանել զնա անհնարին էր:

1033 Ի զխարդախութեան գրեանս զամէն K իսկ կախարդութեան գրեանքն
EIM գրանս CEIM զամէն D այրեց E արաց

1034 M նմայ փխ նման DG Նաքովրա

1035 CEHK ընդիր EM քրիստոնայ

1036 E ծառայ եղև նայ (HKM եղև նա ծառայ I ծառայ իննեայ) փխ աս-
տուծոյ ծառայ

ՌՆՏրախորագիր.

AB Վասն բաժանելոյ Աբեներայ թագավորին զերկիրն իւր ընդ Յովա-
սափու՝ որդոյ իւրոյ, և նորա արարեալ զամենեւեան քրիստոնեայ C Վասն
բաժանելոյ զաշխարհն թագաւորին D Վասն բաժանելոյ Աբեներայ զերկիրն
ընդ Յովասափու, և նա գնացեալ անդ թագաւորեաց և արար զամենեւեան
քրիստոնեայ EI Վասն բաժանման Աբենէրայ (I Աբենէր) զաշխարհս ընդ Յովա-
սափու F քերի G Վասն բաժանելոյ Աբեներա թագավորի զաշխարհն իւր ընդ
Սովասափու՝ որդոյ իւրոյ, և նորա արարեալ զամենեւեան քրիստոնեայ Ի
Վասն բաժանելոյն Աբենէր թագաւորին զաշխարհս ընդ Յովասափայ որդոյն իւ-
րոյ, և նա արար զամենեւեան քրիստոնեայ K Վասն բաժանելոյ յԱբենէր
թագաւորին զաշխարհն ընդ Յովասափու՝ որդոյն իւրոյ, և նայ արար զամե-
նեւեան քրիստոնեայ L Վասն բաժանման Աբեներայ թագաւորին զաշխարհն
Յովասափին և նա արարեալ քրիստոնեայ զամենայն M Վասն բաժանելոյ
Աբենէր թագավորին զաշխարհս ընդ Յովասափու՝ որդոյն իւրոյ, և նա արա-
րեալ զամենեւեան քրիստոնայ:

1037 ABDG չիք արքայն GL չի գիտէր ABDG Թէ գինչ Ի Թ'ինչ K Թէ ինչ
AD առնիցէ BG առնիցէր

1038 GL որդին K որդի EIKM չիք իւր D իւր ի կամաց հանել չկարէ M ոչ
կարէր

1039 C վարեալ EIKM աւտար EL յաշխարհ H յաշխարհս B չհանդուրժէր
D ոչ հանդուրժէ

1040 AB չիք և E զսպանել D է փխ էր

Ասլա մեծամեծօք խորհուրդ արարեալ,
 Զերկիրն իւր զամենայն յերկուս բաժանեալ,
 Եւ զմի մասն իւր որդոյն կամաւ իւր տուեալ,
 Եւ Յովասափ զնացեալ անդ թագաւորեալ:

1045 Գտեալ եպիսկոպոս մի նա փախուցեալ,
 Որ յահէ հօրն իւրոյ էր նա թաքուցեալ,
 Բերեալ զնա Յովասափ առաջնորդ կարգեալ,
 Քաղաքին և երկրին հովիւ կացուցեալ:

Եկեղեցիս բազում անգէն շինեցին,
 1050 Զբազինս կոոց և զմեհեանսն կործանեցին,
 Ժամատեղաց սահմանս և կանոնս եղին,
 Զօրէնս քրիստոնէից անդ հաստատեցին:

Օրըստօրէ բազումք անդ մկրտելով,
 Եւ դառնային ի տէր սլայծառ հաւատով,
 1055 Զառաջին պղծութիւնսն մերկանալով
 Եւ նոր վարս բարեաց յանձին բերելով:

1041 DEI ապալ K մեծամեծօքն

1042 C գերկիր HK զաշխարհն փխ գերկիրն ACDHK գտմէն E գերկուս
 HIK երկուս

1043 ABI չիք և M զմին ABL որդւոյն ABHIKM կամաւն C կամաւ տալ
 D կամաւն յիւրով տալ GL կամաւ իւրով տալ EM ավեալ H տուեալ

1045 L մտեալ (M տեսեալ) փխ դուեալ El անդ մի փխ մի նա C չիք մի

1046 H յոր EIM ահէն CEM հօր G ահէ հօր նորա էր BCDEGHİK թագուս -
 ցեալ

1047 HKM չիք և EIL և հովիւ (HKM հովիւ իւր) փխ առաջնորդ

1048 EHIKLM առաջնորդ քաղաքին (K չիք քաղաքին H քաղաքին իւրոյ) և
 երկրին (E յերկրին H չիք երկրին K երկրին իւր L 'ւ. երկրին) փխ քա-
 ղաքին և երկրին հովիւ

1049 CD եկեղեցի E զեկեղեցիք բազումք IL եկեղեցիք M յեկեղեցիք
 ABG բազումս

1050 AB չիք գրադինս, զկուսն փխ կոոց M գրադինս HK չիք կոոց
 CDEGIKL չիք և ED մեհեանսն G զմեհեանս M մեհանսն I մեհեանս կոոցն
 խորտակեցին

1051 D կանոնս և սահմանս

1053 AB զբազումս CD բազում G բազումս M անա I մկրտէին

1054 C առ փխ ի

1055 ECHI պղծութիւնն L մոլորութիւնն փխ պղծութիւնն

1056 I և նորին վարսն բարեաց անձին ABG բարս վարուց (D բարս բազում)
 փխ զվարս բարեաց EM անձին H յանձինս

Ամենայնի պարգևս Յովասափ շնորհէր,
 Հանդերձս պատուականս նա ագուցանէր,
 Զամենեան ի նոյն հաւատս յորդորէր,
 1060 Ոսկի, արծաթ և այլ ինչս պարգևէր:

Քաղաքական օրէնս և սահմանս եդեալ,
 Զգողս և զաւաղակս յերկրէն փախուցեալ,
 Զշնացողս և զմարդաստանս յաշխարհէն զատեալ,
 Խրատով սուրբ օրինաց զնոսա պարսպեալ:

1065 Ի յամենայն տեղիս խաչն կանգնեցաւ,
 Անունն Քրիստոսի փառաւորեցաւ,
 Կարողութիւն դիւցն կործանեցաւ,
 Եւ յոյսն հաւատոյ անդ հաստատեցաւ:

Ով որ զՅովասափու ձայնն լսէին,
 1070 Ի յօտար աշխարհէ առ նա երթալին,
 Ի տեսութիւն նորա ուրախանալին,
 Յիմաստութիւն շնորհացն զարմանալին:

Իսկ Արքայն Աբենէր աչօք տեսանէր,
 Որ ժողովուրդ երկրին իւրոյ պակասէր,

-
- 1057 EI ամենեցուն C բաշխէր փխ շնորհէր I շնորհէ
 1058 M չիք նա E հանդուցանէր I հանդուցանէ L յագուցանէր
 1059 EI զնոյն (F ի սուրբ) փխ ի նոյն ABCDGH հաւատ M որդորէր
 G հաստատէր փխ յորդորէր
 1060 CFHKL և արծաթ G և այլ ինչս նա պարգևէր
 1061 I քաղաքական, չիք և սահմանս M կանոնականս փխ քաղաքական
 1062 F գողոյ I գողս, երկրէ C դաւաղ/ակս EFHILM խափանեալ փխ փախու-
 ցեալ
 1063 ABG շնացողս CHIL զշնացողն D զշնացող EFM շնացող CDEFHL
 զմարդաստանն I զմարդաստանն M մարդաստանն EIKM աշխարհէն
 1064 F խրատովն
 1065 D բնդ (EIM զի L և) փխ ի DIM ամենայն G և կանխեցաւ
 1066 D յանունն FL անուն
 1067 E խարանեցաւ (I խափանեցաւ) փխ կործանեցաւ
 1068 F լոյսն փխ յոյսն K յոյս
 1069 K զովասափու ձայն լսեցին I զովասափու M ձայն
 1070 D չիք ի F աւտար EFHIL աշխարհէ G առ նա զնալին
 1072 C յիմաստութեան D զիմաստութիւն EHIIM իմաստութիւն K իմաստու-
 թեան E շնորհեացն
 1073 C թագաւորն փխ իսկ արքայն աչօքն EIM Աբենէր արքայն
 1074 CM ժողովուրդն FG յիւրո

- 1075 Եւ փառք իշխանութիւն որդոյն յաւելէր,
 Եւ բազմութիւն զօրաց առ նա ժողովէր:
 Յայնժամ ծագեաց ի նա շնորհքն երկնային
 Եւ փարատեաց զխաւար մտաց և սրտին,
 Իմացաւ զկռոցն, որ ընդունայն էին,
 1080 Եւ հաւատաց փառաց որդոյն միածնին:

Ի

ԳՐԷ ԹՈՒՂԹ ԱՔԵՆԷՐ ԱՌ ԱՐՔԱՅՆ ՅՈՎԱՍՏՓ,
 ԵՒ ՆԱ ԳՆԱՅ ԱՌ ՆԱ

«ՅԱքենէր արքայէ ողջոյն իմ որդոյն,
 Սիրասնունդ զաւակ իմ հոգոյս հոգոյն,
 Կարօտ եմ և փափագ տեսոյդ քաղցրագոյն,
 Յովասափ թագաւոր, ծառայ բարձրելոյն:

- 1075 DIM իշխանութիւն ABCD որդւոյն HIKLM աւելէր
 1076 EFHKLՄ զօրքն բազմութեան ի գաւառաց
 1077 H ծագեալ C չիք ի նա M նմա փխ ի նա FM շնորհք
 1078 BL չիք և (փարատեաց) E փարատաց խաւարն և մտաց սրտին-
 FL գինաւորն M մտացն սրտին L մտացն DL դարտին
 1079 G զիտաց վասն կռոց (H զկռուսն իւր իմացաւ) փխ իմացաւ զկռոցն
 AB գի կռուքն այնք փխ զկռոցն որ, ընդունայնք D զկռուսն, ընդունայնք
 E որ կռոցն որ ունայն KM ունայն C նորայ սուտ (I ոչինչ) փխ ընդու-
 նայն CDFG 'ին (H Էն) փխ էին
 1080 I զփառաց ABC որդւոյ D որդին L որդւոյն միածնի
 Ենթախորագիր.

AB Գրէ թուղթ Աքենէր առ արքայն Յովասափ և նա զնաց առ նա C
 վասն թուղթ գրելոյ Աքենէրայ առ Յովասափ որդին իւր D Գրէ թուխտ
 Աքենէր արքան առ Յովասափ՝ ողբալով այսպէս E Յորժամ գրաց թուխտ
 Աքենէր արքայն առ Յովասափ՝ ողբալով այսպէս E Յորժամ գրաց թուխտ
 Աքենէր արքայն առ Յովասափ F Յայնժամ զրեալ թուխթ Աքենէր առ որդին
 իւր Յովասափ և գնայն առ նա Յովասափու G Գրէ թուղթ Աքենէր արքայն
 առ Յովասափ որդի իւր և նա զնացեալ առ հայրն իւր H Յայնժամ զրեալ
 թուխթ Աքենէր արքայն և առ որդին իւր Յովասափ I վասն հաւատալոյ Աքե-
 նէր արքայի K Յայնժամ զրէ թուխթ Աքենէր արքայն առ որդին իւր Յովա-
 սափ և ծանոյց նմայ կամաւ զհաժտաւն իւր L Յայնժամ զրեաց Աքենէր
 արքայն թուխտ առ որդին իւր Յովասափ M Յայնժամ զրեաց թուղթ Աքենէր
 առ որդին իւր Յովասափ և գնալ առ նայ Յովասափու

- 1081 CDGL Աքենէր D արքայէս EM արքայէն AB որդւոյն
 1082 H զաւակի, հոգոյս հոգոյս հոգոյն AB հոգւոյս հոգւոյն L հոգոյս հոգւոյն
 M որդուն փխ հոգոյն
 1083 L չիք եմ CDGIKL փափաք E փափակ DHI տեսուտ EK տեսոյս
 M տեսուգ
 1084 G բարձրելոյն

- 1085 Իմացայ ճշմարիտ ի բոլոր սրտէ,
 Յոր դու հաւատացեր, ստոյգ աստուած է,
 Եւ կուռքն մեր ոչինչ, դատարկ 'ւ ունայն է,
 Եւ պաշտօնեայք նոցա մտօք խաւար է:
- Արդ, զառաջին շարիսն, որ ես գործեցի*,
- 1090 Եւ զքրիստոնեայս բազումս, որ շարշարեցի,
 Հոգիս իմ զարհուրի յահէն Քրիստոսի,
 Վախեմ, թէ զանպիտանս ալլ ոչ ընդունի:
- Եւ թէ գիտես, որ նա ինձ կամեցող է
 Եւ զառաջին խաւար գործս իմ ոչ յիշէ,
- 1095 Յայնժամ յօժար կամօք սիրտս իմ փափագէ,
 Որ զՅիսուս ճշմարիտ աստուած դաւանէ:
- Կարօտ եմ և ցանկամ զքեզ տեսանել,
 Զորդիդ իմ զանդրանիկ զրկով համբուրել,
 Զօրէնս քրիստոնէից ի քէն ուսանել
- 1100 Եւ ճշմարիտ աստուածն քո ճանաչել»:

- 1085 H ի ճշմարիտ K զճշմարիտն M ճշմարիտն D բոլոր ի սրտէ
 1086 DEF որ KM գոր E հաւատաց GM հաւատացիր D քստ քո փխ ստոյգ
 1087 D ինչ ոչ փխ ոչինչ E դատարկ ոչինչ I դայ կայ ոչինչ փխ ոչինչ դա-
 տարկ DEFGHIK չիք 'ւ M և փխ 'ւ
 1088 E պաշտօնեաք նորայ AI պաշտօնեայ H պաշտօնայն M պաշտաւնաք
 նորա
 1089 DEF շարիքն A գոր CH չիք որ
 1090 EM քրիստոնայս FGL քրիստոնեայս A գորս փխ որ CEF GKLM չիք որ
 K հալածեցի փխ շարշարեցի
 1091 E զհոգիս I զարհուրին C ի յահէն EM ահէն
 1092 EM վախիմ F չիք վախեմ C վահեմ, զպաղատանս փխ զանպիտանս
 1093 AB արդ փխ և CHIM եթէ փխ և թէ
 1094 ABH գործսն M գործն DEG շարիսն փխ խաւար գործս H չիք իմ E
 նայ ոչ DG յիշեսցէ
 1095 K աւժար AGHI սիրտ AB փափագի DFGKM փափագէ I փափաքի
 1096 AB և փխ որ, դաւանի DGH զքրիստոս փխ Յիսուս E Յիսուս M ճշ-
 մարիտն
 1097 I տեսանել զքեզ
 1098 DEGIՄ զորդիտ F զորդի I սիրելի փխ զանդրանիկ E զրկով K զրկել
 1099 A ուսանիլ
 1100 E ճշմարիտն աստուած, ի քէն փխ քո HIL ճշմարիտ

* E -ում 1093—1096 տողերը նախորդում են 1089—1092 տողերին:

Առեալ զթուղթն և տարան Յովասափ տունն*,
 Կարդաց և փառս ևտուր անմահ արքային,
 Որ հանապազ կամի զդարձ մեղաւորին
 Եւ ժառանգորդ առնէ փառացն վերին:

1105 Ելեալ ուրախութեամբ առ հայրն դնաց,
 Գորովագութ սիրով զարքայն համբուրեաց,
 Լցեալ ուրախութեամբ ի հոգոյն շնորհաց,
 Եւ Յովասափ սկսաւ խօսել յօրինաց:

Իսկ Աբենէր արքայն բարձրաձայն գոչէ,
 1110 Թէ.—Ճշմարիտ աստուած քրիստոնէիցն է,
 Յիսուս Քրիստոս փրկիչ ծնեալն ի կուսէ,
 Երկրպագեմ նմա ի բոլոր սրտէ:

Քաղաքն հաւասար զնոյն ասացին,
 Քրիստոսի աստուծոյ ծունր կրկնեցին,
 1115 Զերրորդութիւնն սուրբ խոստովանեցին**,
 Զկուսս և զմեհեանսն կործանեցին:

1101 B զթուղթն առ Յովասափ տունն և փխ տեալ զթուղթն և տարան
 Յովասափ EI թուիթն FGKM զթուիթն H զթուիթն L զթուիթն EI
 յիք և G Յովասափու ADFHK առին EIM ալին

1102 CEFIM փառք AB ևա H երեւո

1103 C զդարձն EI դարձ

1104 G ժառանգորդ HK լինել (M լինի) փխ առնէ K փառաց

1105 D հայր իւր I հայրն իւր

1106 DFEIM գորովագոյթ H գորովագոյն, արքայն ABDFGL ողջունեաց փխ
 համբուրեաց E համբոյրեաց

1107 G լցեալք ABG հոգոյն EM շնորհեաց

1108 AB սկսաւ խօսիլ առ նա փխ Յովասափ սկսաւ խօսել CEFHILM օրի-
 նաց

1109 C թագաւորն Աբենէր փխ իսկ Աբենէր արքայն F գոչեաց CKL գոչէր

1110 EFIM ճշմարիտն EFIKLM քրիստոնէից

1111 HK աստուած փխ փրկիչ EIM ծնեալ CH կուսէն

1112 B երկրպագանեմ DL երկրպագանեմք E երկիր սլաղեմ M նորա փխ նմա
 D բոլոր ի սրտէ

1113 K քաղաք զհաւասար I դէմ զնոյն F զնայ փխ զնոյն

1114 I Յիսուսի փխ Քրիստոսի K ծունդր

1115 DG խոստովանէին

1116 EK զկուսսն E զմեհանքն I կուսքն և զմեհանքն M զմեհանքն D կոր-
 ծանէին

* Այս տողից տուաք I ունի եմբախտազիլս. «Վասն հաւատոյն թագաւո-
 րին»:

** H չունի այս տողը:

Իսկ Յովասափ զհայրն իւր ետ մկրտել*
 Եւ ինքն կնքահայր հօր իւր անուանել,
 Քանզի եպիսկոպոս հետ իւր էր բերել,
 1120 Զամենեսեան նորա ետուր մկրտել:

Մկրտեցան բոլոր քաղաքն ամենայն,
 Սպիտակազգեստ եղեալ և նորոգեցան,
 Ի գործս բարութեան սիրով փութացան
 Եւ զառաջին չարիսն իւրեանց մոռացան:

1125 Այլ Աբենէր արքայն զՅովասափ կոչեաց,
 Զերկիրն և զքաղաքն ի յորդին յանձնեաց,
 Ամիս մի առանձին նա ապաշխարեաց,
 Պահօք և աղօթիւք, արտասուօք աչաց:

1117 Ա չիք արքայն

1118 Մ կնքահայր FG հօր HK իւր: ինել փխ իւր անուանել AEF
 անուանեալ

1119 Լ քանզի, ի հետ FM յետ փխ հետ FKM իւրն C չիք էր D ետ փխ
 էր AF բերեալ

1120 A և զամենեսեան տալր նորա G տեղէն փխ նորա H երես, չիք նորա

1121 B քաղաքն ամենայն անդ մկրտեցան փխ մկրտեցան բոլոր քաղաքն
 ամենայն

1122 D սպիտակզգեստ G սպիտակազգեստ B լեալ, չիք և

1123 AB ի բարութիւն տեառն (D ի բարութիւն յորդոր) փխ ի գործս բար-
 ութեան

1124 Լ զառաջին չարիքն ուրեանց EL չարիքն

1125 DL չիք այլ EFiHLM զորդին մեծարեաց (E մեծարաց) փխ զՅովասափ
 կոչեաց

1126 F զերկիր GK զաշխարհն փխ զերկիրն ABG իւր զամենայն (DK իւր
 զամէն) փխ և զքաղաքն C իւր ուրդին (EI այլ ի հետ H յորդին իւր
 Լ ի յինքն M ուրդին իւր) փխ ի յորդին E յանձնաց

1127 F առանձինն, չիք նա E ապաշխարաց

1128 Լ աղօթիւք D արտասուացք E արտասուք AB էլաց փխ աչաց

* B -ւմ 1117—1120 տողերն այսպես են.

Զեպիսկոպոս մի Յովասափ բերեալ,

Յորմէ Արենէր Եղև մկրտեալ,

Հօրն կնքահայր ինքն ուրդին եղեալ,

Նոյնպէս զայս խորհուրդ և այլքն ընկալեալ:

ՎԱՍՆ ՄԱՀՈՒԱՆ ԱՔԵՆԵՐԱՅ ԱՐՔԱՅԻ

- Աբենեբայ մահու օրն հասանէր,
 1130 Կոչեաց զՅովասափ և անդարձ առնէր,
 Ձառաջին չարութիւն գործոցն իւր յիշէր
 Եւ ի դատաստանի աւուրն սարսէր:
- Իսկ Յովասափ որդին մխիթարէր զնա,
 Ասէ.—Մի՛ երկնչիր, հայր իմ և արքայ,
 1135 Ձի ով ոք որ կամաւ առ աստուած դառնայ,
 Ձանցեալ գործս մեղաց անտես առնէ նա:
- Քանզի հայր բարեգութ և ողորմած է,
 Ստեղծող նախախնամիչ և մարդասէր է,
 Մեղաւորաց դարձի միշտ կամեցող է,
 1140 Անոխակալ է նա՝ և անյիշաչար է*:

ԵՆՐԱՅԱՐԱՅԻՐ.

ԱԲ Վասն մահուան Աբենեբայ (A Աբենեբայ) արքայի և թագաւորիոց
 որդւոյն իւրոյ Յովասափու C Վասն մահուան Աբենեբայ արքային D Մահ Աբե-
 նեբայ արքային և թագաւորիոց որդւոյն Յովասափու E Վասն մահուան Աբե-
 նեբայ և թագաւորութեան Յովասափու F Վասն մահուան Աբենէր թագաւո-
 րին և թագաւորիոց որդւոյ իւրո Յովասափու H Վասն մահուան Աբենէր
 արքային և թագաւորութեանն Յովասափու I Վասն մահուան Աբենէր ար-
 քային և թագաւորութիւն Յովասափու K Վասն մահուան Աբենէր թագաւորին
 և թագաւորութեան Յովասափու որդւոյ L Վասն մահուան Աբենէր արքայի և
 թագաւորութեանն Յովասափու որդւոյ իւրոյ M Վասն մահուան Աբենէր ար-
 քային և թագաւորութիւն Յովասափայ որդւոյ իւրոյ

1129 C Աբենէր թագաւորին մահուն EFHIKLM թագաւորին փխ Աբենեբայ
 D մահուն G մահուան

1130 AB Կոչեալ C Կոչեցեալ K զՈվասափ

1131 EI և զառաջին չարիքն իւր նա (E նայ) իսկ փխ զառաջին չարութիւն
 գործոցն իւր C գործոյն M գործն իւր նա DKL չիր իւր

1132 M չիր ի, օրէն նա փխ աւուրն D դատաստանին I դատաստանէն
 K աւուրն սարսէ

1134 C ասէ թէ մի վահէր KM ասէր L չիր ասէ

1136 G մեղացն N նորա փխ մեղաց EI ալ ոչ յիշէ նայ փխ անտես առնէ
 նա L չիր նա

1137 K բարեգոյթ

1138 C նախախնամող

1139 CIM դարձի մեղաւորաց K չիր դարձի L դարձ E նայ (IM նա) փխ
 միշտ

1140 K չիր նա IM չիր 'ւ G ու փխ 'ւ E անյիշեալչար

* Այս տողի փոխարեն F—ում շփոթմամբ ընդօրինակվել է 1142-րդ
 տողը:

Յաւետարանն իւր սուրբ Քրիստոս մեզ ասէ*,
 Թէ՛ մի մարդ մեղաւոր, որ ապաշխարէ,
 Հրեշտակաց ի յերկինս ուրախութիւն է,
 Զի պատկեր աստուծոյ երկնաւորին է:

1145 Քանղի մաքսաւորին զմեղսն ջնջեաց,
 Զպոռնիկն արդարացոյց և ոչ անարգեաց,
 Քանանուհոյն լուաւ՝ զդուստրն բժշկեաց,
 Աւագակին զդունն դրախտին եբաց:

Արդ, մի՛ յուսահատիր, հա՛յր իմ թագաւոր,
 1150 Այլ ե՛րթ առ արարիչն քո երկնաւոր,
 Եւ նա անտես չառնէ յատեանն ահաւոր,
 Այլ պսակաց առնէ զքեզ արժանաւոր:

Յայնժամ հաղորդեցաւ մարմնոյ կենսատուին
 Եւ աւանդեաց զհոգին ի ձեռն արարչին,
 1155 Ժողովեալ ի վերայ և կոծ արարին,
 Առեալ մեծաւ պատուով տարեալ թաղեցին:

Իսկ Յովասափ արքայն անդէն դադարեալ,
 Եւ եօթն օր ի վերայ տապանին կացեալ,

1141 DEGM աւետարանն K դուետարան EFG չիք իւր ABDC դալս փիւ
 մեզ

1142 C եթե մէկ մարդ G մին M թէ մարդ որ EH! մարդ մի

1143 L չիք ի

1144 ABHK երկնաւորի F երկնաւոր M յոյժ մեծարեալ փիւ երկնաւորին

1145 ABGHL զմաքսաւորին I մեղաւորին փիւ մաքսաւորին CDFH զմեղս
 EIM մեղքն նայ (M նա)

1146 EIM պոռնիկն H զպոռնիկս K զպոռնիկսն E տնարդաց

1147 AB քանանուհոյն DFHKL քանանացոյն EI քանանուհուն AH լուա
 EIM լսեց L չիք լուաւ EM դուստրն

1149 HM ալ փիւ արդ

1150 D Քրիստոս թագաւոր փիւ քո երկնաւոր

1151 E յատեան FM ատեանն I ատեան

1152 D հրեշտակաց փիւ պսակաց EHM պսակացն

1153 K մարմնով

1155 EFIKLM կոծ մեծ փիւ և կոծ

1156 IM մեծապատուով B պարգեով փիւ պատուով C պատուով

1157 EM անտես դատարեալ

1158 CFIL չիք և H ի փիւ և D եթն աւր ալլ (E եաւթն աւուր F աւուրս
 եօթն K եթն աւր ինքն) փիւ և եօթն օր I տապանին անդէն նայ կա-
 ցեալ C չիք կացեալ

* L չուցի 1141-1142 տողերը:

ի տիւ և ի գիշեր աղօթս արարեալ,
1160 Արտասուօք պաղատանս առ տէր մատուցեալ:

Պատարագս մատուցին աւուրս քառասուն,
Բազում բաշխ արարին արքային հոգոյն,
Աղքատաց կերակուր և հանդերձս ետուն,
Զծառայսն ազատեցին կամօքն աստուծոյն:

ԻԲ

ՎԱՍՆ ԹՈՂԼՈՅՆ ՅՈՎԱՍՍՓՈԻ ԶԹԱԳԱԻՌՐՈՒԹԻԻՆՆ
Ի ԾԱՌԱՅՆ ԻԻՐ ԲԱՐԱՔԻԱՍ ԵՒ ԻՆՔՆ ԳՆԱՅԵԱԼ
ՅԱՆԱՊԱՏՆ ԱՌ ԲԱՐՂԱՄ

1165 Իսկ Յովասափ արքայն խորհուրդ արարեալ,
Զիշխանս և զմեծամեծս ի մի ժողովեալ,

1159 Շ գտիւ և գգիշեր փխ ի տիւ և ի գիշեր E յաղատիս

1160 Շ արտասուօք L և արտասուօք

1161 DFL պատարագ BF գաւարս

1162 I չիք բաշխ AB բաշխս արարին արքայի հոգւոյն C արքայի G հոգուն

1163 Շ հալաւ փխ հանդերձս DFI հանդերձ

1164 FHK զծառայս I ծառայս M ծառայսն F ազատեցան կամօքն յաստու-
ծոյն A կամօք աստուծոյ IKL որդոյն փխ աստուծոյն

ենթախորագիր.

ABD Վասն թողլոյն Յովասափու զթագաւորութիւնն ի ծառայն (D ի ծառայս) իւր Բարաքիաս (B Բարաքիտայ և ինքն գնացեալ յանապատն (D յանապատն իւր) առ Բարդամ C Վասն թողլու Յովասափու զթագաւորութիւն E Վասն Յովասափու, որ ետ զթագաւորութիւն Բարաքիաս և ինքն գնաց յանապատ առ Բարդամ ճգնաւորն F Վասն Յովասափու, որ ետ զթագաւորութիւն ի ծառայն իւր Բարաքիաս և ինքն գնաց յանապատ առ Բարդամ վարդապետ իւր G Վասն թաղիւրոյն Յովասափու զԱրենէյ թագաւորն և ինքն յանապատ զթագաւորութիւն իւր ի ծառայն Բարաքիաս և անքն գնացեալ յանապատ առ Բարդամ V Վասն թողլուն Յովասափու զթագաւորութիւնն իւր ծառայն Բարաքիաս և ինքն գնաց յանապատ առ Բարդամ I Վասն Յովասափու, որ ետ թագաւորութիւն զԲարաքիաս և ինքն գնաց յանապատ K Վասն թողլոյն Յովասափու զթագաւորութիւն իւր և ետ ծառայի Բարաքիաս և ինքն գնացեալ առ Բարդամ L...և Յովասափին, որ ետ զթագաւորութիւնն իւր ի Բարաքիաս և ինքն գնաց ի յանապատ առ Բարդամ M Վասն թողլոյն Յովասափայ զթագաւորութիւն իւր ծառայի Բարաքիասայ և ինքն գնաց յանապատն առ Բարդամ ճգնաւորն

1166 C զիշխանքն և զմեծամեծքն D զիշխանս E զիշխանս K զիշխանսն և զմեծամեծսն EFILM հաւաքեալ փխ ժողովեալ

Բազում բանս օրինաց նոցա ասացեալ
Եւ զփառս աշխարհիս կամաւ անարգեալ:

Ասաց, Թէ.—Աբենէր հայրն իմ փոխեցաւ,
1170 Եւ փառք և մեծութիւն իւր ոչնչացաւ,
Գեղեցկութիւն պատուոյն իւր ի հող դարձաւ,
Ահեղ իշխանութիւն ի միջոյ բարձաւ:

Վաղիւն նույն օրինակ ինձ կամի լինել
Եւ այս փառք և պատիւս յինէն խափանել,
1175 Արդ, ես կամաւ իմով պարտիմ զայս ձգել
Եւ ի Բարաքիաս ծառայն իմ յանձնել:

Կոչեաց զԲարաքիաս առ ինքն և ասէ,
Թէ.—Զինչ դու յիս տեսար՝ զնոյն կատարէ:
Այս այն Բարաքիաս բարեաց պատճառն է,
1180 Որ նախ Յովասափու զԲարդամ ցուցեալ է:

Առեալ զթագն և եղ ի գլուխ նորա,
Զիշխանութիւն յանձնեաց իւր կամաւ ի նա,
Բարաքիաս նմա պատասխանի տայ,
Թէ.—է՞ր բռնադատես զիս այսօր, արքայ:

1167 F յաւրինաց X ուսուցեալ փխ ասացեալ

1168 ABH զփառս A ալամ աշխարհի E գփառս յայտմ յաշխարհիս FG յաշ-
խարհիս D աւանդեալ փխ անարգեալ

1169 I հայր

1170 D փառքն ABD մեծութիւնն

1171 D գեղեցկութեան պատիւն C պատուոյն E պատուոյն M պատ-
վուն L ոչինչ փխ ի հող EI ունայնացալ փխ ի հող դարձաւ

1172 ADK իշխանութիւնն GL իշխանութիւն իւր K միջոց D իւրոյ վերայու
փխ ի միջոյ բարձաւ

1173 CD վաղիս ABHKM այն փխ նոյն F կամի ինձ AB լինիլ

1174 ABDH փառքս FKL պատիւ AB խափանել EG խորանել

1175 DG այլ փխ արդ H ինձ փխ ես B պարտեմ H պարտէ C գնա (M դայն)
փխ դայս

1176 Hi ծառայ

1178 AB որ (CDG առ) փխ դու I դուն CD իս AB տեսեր K Թէ յիս դու պրնչ

1179 AB սա փխ այս K պատճառ H ան փխ այն

1180 G Ովասափու EI Բարդամ K ցուցանէ

1181 DEFHLM եղիւր I ետ փխ եղ D գլուխն L գլուխս, չիք ի

1182 ABDH զիշխանութիւնն M յանձնաց I իւր յանձնեաց D յիւր C կամաւ
իւր ABH կամաւն

1183 C նորա (K նոցա) փխ նմա

1184 HK եթէ փխ Թէ էր EIL չիք էր F զի փխ էր EIM այսօր իմ արքայ

- 1185 Քանզի դու, որ որդի թագաւորի ես
 Եւ այսմ իշխանութեան արժանաւոր ես,
 Կամաւ դու ի դմանէ զփախուստն խնդրես,
 Զիս՝ որդ զիս՝ զծառայս քո, յայս հրաւիրես:
- Յովասափ թագաւորն զնա խրատէ,
 1190 ԶԲարաքիաս կամացն իւր հաւան առնէ,
 Ի յարեկիս դարձեալ և աղօթս առնէ,
 Եւ զթագն եղեալ ի գլուխն արքայ հաստատէ:
- Յայնժամ քաղաքն ամէն ի մի ժողովեալ,
 Ի յողբ և ի հառաչ բարձրաձայն գոչեալ,
 1195 Ի ճիշ և յաղաղակ, յարտասուս եղեալ,
 Յովասափու համար մեծ կոծ արարեալ:
- Զրկիլն ի յարքայէն իւրեանց ողբային,
 Լալականաց բարբառ անդ արձակէին.
 —Թող խաւարի,—ասեն,—արև և լուսին,
 • 1200 Ի բաժանիլն ի մէնջ մերոյ արքային:
- Զի Յովասափ արքայն մեր աչաց լոյս էր,
 Աղբիւր յորդախաղաց, դրախտ կեցաց էր,

- 1185 DF և դու փխ որ KL չիք որ K թագաւորին
 1186 DEK յայսմ D իշխանաւոր փխ արժանաւոր | արժանաւորիս, չիք ես
 1187 K կամ փխ կամու G ի նմանէ զփախուստն D զփախուստ M փախուստն
 1188 F զի այդ զի փխ զիարդ զիս M չիք քո EIL ի յայս G չիք յայս
 1189 G թագաւոր
 1190 EI Բարաքիաս DG կամաց M կամաւն
 1191 C յարեկ ABC չիք և E յաղօթս K աղօթք
 1192 AB ի գլուխն եղեալ, չիք և D զթագ | թագն CEDK ևդ H ևդիր EIM
 զլուխ արքայն
 1193 DFG ամէնն EFIL հաւաքեալ փխ ժողովեալ
 1194 FM ողբ DL հառաջ E հառաչանս
 1195 IL ճիճ DEFHIM աղաղակ L ի յաղաղակ CH * և յարտասուս FL և յար-
 տասուս DE արտասուս | արտաբուստ K * և արտասուս AB հարեալ (D
 հեղեալ FL լեալ) փխ եղեալ
 1196 AB և վասն Յովասափու E չիք մեծ CDGIKLM կոծ մեծ
 1200 A բաժանիլ CDFGLM բաժանիլն IK բաժանիլ EM մէջն/ջ D միոյ (F
 որդոյ) փխ մերոյ
 1201 G Ովասափ C մեզ արեգակն և լոյս աչաց փխ արքայն մեր աչաց լոյս
 AB աչաց մեր FHIK մեզ լոյս աչաց փխ մեր աչաց լոյս G լուս E է
 1202 C դետ փխ աղբիւր EFGILM աղբեր H աղբեր F յորդառուս | յոր-
 դախաղաց AB դրախտին C կենաց դրախտ E է փխ էր

Այգի քաղցրաճաշակ, ծառ անթառամ էր,
Անուշահոտ վարուք վարդ, մանուշակ էր:

1205 Պարիսպ ամուր էր սա յերկրիս Հնդուստան,
Պատճառ բարեաց եղև քրիստոնեութեան,
Կարգաց եկեղեցոյ և դաւանութեան,
Արդար ի դատաստան, վանիչ շարութեան:

Այսօր արդարութիւն մեր խափանեցաւ,
1210 Եւ ջահն եկեղեցոյ մեր փութով շիջաւ,
Մեր անթառամ ծաղիկն թարշամեցաւ,
Փլաւ այգոյ պարիսպն և խոպանացաւ:

Այսօր մեր թագաւորն ի մէնջ բաժանի
Եւ զմեզ անտեր թողու ի վերայ երկրի,
1215 Հովիւն հոգեւոր բանաւոր հօտի
Այսօր ի յոշխարաց իւրոց հեռացի:

Արդ զայս և որ սոցին նման ասէին,
Ի յողբ և յարտասուս զարքայն շարժէին,
Յայնժամ նա համբուրեալ սիրով զնոսին,
1220 Ելեալ զնայր. ինքեանք զհետ երթային:

1203 Ի յայգի Լ այգիւ Է է փխ էր

1204 Է անուշահոտ վարիւք, է փխ էր Բ վարիւք

1205 Ը յերկրս Ժ յերկր Հինտիստան ԷԼ երկրիս ԲԿ երկրիս Մ երկրին
Բ Հնդկաստան ԸԷԻՄ Հնդստան

1206 Բ Էդ քրիստոնեա Լ քրիստոնեութեանն

1207 DEIKM կարգեաց ABG եկեղեցւոյ Բ եկեղեցոյ Լ եկեղեցիս Ի դաւանութեանն

1208 Ի շարութեանն

1209 EG խառանցաւ

1210 AB ջահն ԸԷԻՄ ջահն ABGL եկեղեցւոյ ԲԿ եկեղեցոյ Լ եկեղեցոյս Ը յով
փխ մեր Է փութով

1211 Ը վարդ փխ մեր Բ թառամեցաւ

1212 EGHIM բլաւ AB այգւոյ, խոպան զարձաւ ԷԼ այգուն Բ այգոյ
Ը այգոյ Կ այգոյ, խոպանեցաւ Լ խափանեցաւ

1213 DHL թագաւորս EFGM մէնջ

1214 Ը մեզ ԸԿ անտէն փխ անտէր Ը չիք ի

1215 ԸԿ բանական (FG բանակի) փխ բանաւոր

1216 EFM ոշխարաց Բ յիւրոց Լ յիւրոյ

1217 Ժ որ (Ը ընդ) փխ արդ Լ ուսուցին փխ սոցին Ը նմայ փխ նման

1218 FM ողբ ԸԷԼՄ արտասուս Է արքայն

1219 CDFGHKM համբուրելով փխ նա համբուրեալ

1220 Է զնացին (Լ գնաց) փխ գնայր Ը 'ւ ինքեանք Ժ զհետ Բ ի հետ
ԸԿ ի հետ Մ ի յետ

ՎԱՍՆ ԴՆԱԼՈՅՆ ՅՈՎԱՍԱՓՈՒ Ի ՅԱՆԱՊԱՏ

Ելեալ Յովասափու յերկրէն հեռացաւ,
 Եւ լալով ժողովուրդն ի յիւրմէն դարձաւ.
 Դնացեալ նա աղքատի մի հանդիպեցաւ,
 Եմուտ ի տունն նորա և անդ օթեցաւ:

- 1225 Առաւօտուն ելեալ զհանդերձն հանէր,
 Զբեհեղն և դծիրանին աղքատին շնորհէր
 Եւ ինքն զմաղեղէն քուրճն իւր ազանէր,
 Որ ի վարդապետէն իւրմէ առեալ էր:

- 3Երկիրն էրիտացւոց զնացեալ հասանի,
 1230 Ամիսս երկու ոտիւք քայլեալ աշխատի.
 Յանկարծ յանապատին ծեր մի հանդիպի,
 Եւ նա եհարց զտեղին սրբոյն Բարդամի:

Ենթադրուիք.

AB Վասն դնալոյն Յովասափու ի յանապատ C Վասն դնալոյն Յովասափու յանապատն և մահուն Բարդամու D Վասն դնալոյն Յովասափու մաւտ Բարդամու EHK Գնալն Յովասափու յանապատն և մահն Բարդամու ճգնաւորին F Գնալն Յովասափու ի յանապատ և մահուն Բարդամու սուրբ ճգնաւորին G Գնալն Յովասափու յանապատ և մահն Բարդամ ճգնաւորի՝ վարդապետին իւրոյ HLM Գնալն Յովասափու յանապատ (L ի յանապատն M յանապատն) և մահն (M մահ) Բարդամու.

1221 D մեծն Յովասափ M երկրէն

1222 AB չիք ի FHK յիւրմէ M իւրմէն ABL յետ դարձու

1224 D աւելեցաւ.

1225 F առաւօտուն ՚ առաւ տւտու C զհալտուն փխ զհանդերձն H զհանդերձն իւր K զհանդերձն

1226 EM ծիրանին

1227 I ինքն զմի մաղեղէն G զգուրճն EGIM չիք իւր FHK այն փխ Էւր EI հազանէր

1128 ABGL զոր F յիւրմէ

1229 CHK դերկիրն M երկիրն CDEGI եղիպտացոց FK եղիպտացւոց H Երիտացոց I Երիտացւոց M Երիտացոց C հասին HI հասանէ

1230 IM ամիս GK երկուս D աշլ նայ ոտիւք փխ ոտիւք քայլեալ G ոտք • E քալալ LM քալեալ HKL յաշխարհի փխ աշխարի

1231 E յանկարծ F յանապատն C չիք ծեր մի

1232 C չիք և M չիք և նա ABGL Էհարց E տեղին K զտեղի, Բարդամի HI Բարդամին M Բարդամի

Իսկ ծերն պատուական նմա ցուցանէ,
 Եւ Յովասափ փութով անդէն ժամանէ.
 1235 Տեսեալ ծերն Բարդամ և զնա ողջունէ,
 Զբարեաց պատճառն աստուած նա փառաւորէ:

Յայնժամ հարցաւ զնա զամէնն կարգաւ*,
 Թէ որպէ՞ս ի հօրէն իւրմէ նա զերծաւ,
 Կամ զիա՞րդ զմեծութիւն իւր նա ուրացաւ
 1240 Եւ ի փառաց իւրոց կամաւ հեռացաւ:

Ասաց, թէ.—Քրիստոնեայ զհայրն իմ արարի
 Եւ զաշխարհն ամենայն յաստուած դարձոցի**:
 Լուեալ ծերն Բարդամ զբանս Յովասափի
 Եւ օրհնեաց զարարիչն երկնի և երկրի***:

1245 Յայնժամ ելեալ երկուքն և աղօթեցին,
 Զճաշու ժամու աղօթքն կատարեցին,
 Գոհացան զաստուծոյ, հոգով ցնժացին
 Եւ տեսութեամբ միմեանց ուրախանային:

1233 D ծանուցանէ փխ ցուցանէ

1234 A անգր B անգ E և գնովասափ անգէն փութով

1235 M գծերն AB DG չիք և

1236 EIM բարեաց F զբարեացն C աստուածն, չիք նա EI գնա (M գնայ)
 փխ նա

1237 D յորժամ AB էնարց զնա CM զամենայն

1238 C ի հօրէ քոյին զու զերծար H հօրէ FII յիւրմէ

1239 DK զմեծութիւնն M մեծութիւն L կամաւ փխ նա K արախացաւ փխ
 նա ուրացաւ

1240 F յիւրոց

1241 D տաէ M քրիստոնայ EM հայրն

1242 E զաշխարհս, աստուած K ամէն դաստուած

1243 AHI, Լեալ C լուաւ զծերն K Բարդամ AB EIM գրանն A Յովասափու
 CF Յովասափին

1244 F չիք և G աւրհնեալ I արարիչն EII յերկրի

1245 AB երկոքեան ABL չիք և

1246 BDEI LM ճաշու L ժամ AB զիսորհուրդս փխ աղօթքն F յաղաւթան
 M աղօթան I և կատարեցին

1247 ABCG հոգւով I և հոգով ցնժային

1248 H Լ ի տեսութիւնն M ի փխ և I տեսութեան միմիտն

* EI չունեն 1237—1240 տողերը:

** G չունի այս տողը:

*** Այս տողից հետո G ունի ևս մեկ տող.

Զայն, որ միշտ կամենա զգործ մեղաւորի:

Կերակուր պատրաստեաց Բարդամ և եբեր,
 1250 Ասաց.—Արքայորդի, հրամէ, առ և կեր.
 Զի էր բանջար, արմաւ, եղջիւր, որ եբեր,
 Եւ աղ, և հաց, և ջուր, և այլ ծառոց բեր:

Կերեալ ուրախութեամբ զաստուած օրհնեցին,
 Յարեան զխաղական աղօթսն ասացին,
 1255 Սակաւ մի ննջելով և հանգիստ առին,
 Յայնժամ զփշերային պաշտօնն արարին*:

Դարձեալ Յովասափու Բարդամ զայս ասէ,
 Թէ.—Իմ օրն մահու եկեալ հասեալ է.
 Արդ, դու ձեռամբ քոյին զմարմինս իմ թաղէ,
 1260 Եւ օրհնութիւն փրկչին ի քեզ մնասցէ:

Կանգնեալ մատոյց զխորհուրդ սուրբ պատարագին,
 Հաղորդեցաւ և ետ զայն Յովասափին,
 Անկեալ և աւանդեաց առ աստուած զհոգին
 Եւ թաղեցաւ ձեռամբ իւր աշակերտին:

1250 G արքա որդի L որդի արքայ, հրամանէ AB 'հրամայեալ. չիք և FIKM
 հրամայէ D և առ G չիք և

1251 F բանջար, արմաւ, եղջիւր զի էր որ G բանջար CEGH եղջիւր I եղ-
 ջուր ABG զոր

1252 K աղ և հաց, ջուր AB այլ միւրդ և փխ ջուր և այլ G ձառնոց

1253 D կերան H յաւրհանգիստ

2254 EI խաղաղական աղօթքն (E յաղօթսն) արարին AB զաղօթսն I աղօթ-
 քն H աղօթս արարին

1255 K սկսաւ փխ սակաւ G հանկիստ

1256 AB յետոյ փխ յայնժամ EFIM զփշերային ABIDG աղօթսն (L աղօթս)
 փխ պաշտօնն EI պաշտօն K պաշտօն

1257 K Թաղրամ

1258 ABI օրո C մահու օրն F մահուն

1259 G քօին M քօ B զմարմինն F չիք իմ

1260 H չիք փրկչին

1261 GL կանկնեալ E մատուց F մատոյց պատարագն սուրբ խորհրդին
 IK խորհուրդ

1262 CH զայլն (M նայ) փխ զայն

1263 H անկաւ

* Այս տողից ետոյ C ունի եկրախորագիր. «Վասն մահու Բարդամու»:

1265 Հարիւր և ութ տարի Բարդամ ապրեցաւ,
 Եօթանասուն և հինգ յանապատ կեցաւ,
 Շնորհօքն Քրիստոսի յերկրի ճգնեցաւ*,
 Անպատում պարզեաց նա արժանացաւ:

ԻՊ

ՎԱՍՆ ՏԵՍԵԼԵԱՆՆ ՅՈՎԱՍԱՓՈՒ ԵՒ ՄԱՀՈՒԱՆ ՆՈՐԱ

Յորժամ թաղեաց զնա որդի արքային,
 1270 Ննջեաց, տեսիլ ետես ի մէջ գիշերէն.
 Հի արք լուսապայծառ զԲարդամ տանէին
 Եւ ի խորանս երկնից հանգուցանէին:

Այլե երկու աթոռ ոսկի տեսանէ,
 Երկու պսակ լուսոյ, որ մարդ տեսեալ չէ,

1265 K հարար Լ. րարի Բարդամ

1266 ABCD և Թանասուն Է և Եօթանասուն Գ հինգ D տարի փխ հինգ
 KM տնապատ F կոցաւ

1267 K յերկիր M փառաւորեցաւ փխ յերկրի ճգնեցաւ

1268 EK յանպատում Գ և այնքան փխ անպատում Լ պարզեաց GL ար-
 ժանաւորեցաւ

1269 M թաղայ

1270 ABHKL Ննջեալ ABE տեսիլս

Ենրախորագիր.

ABC Վասն տեսիւանն (C տեսիւան) Յովասափու և մահուան (C մահու) նորա (A նորայ) D Վասն տեսիւանն Յովասափու և մահուանն Բարդամու և զնիլ ի հանդիսս զմարմինն և զձողին տեսեալ, որ լուսափայլ հրեշտակք տանէին և երկու ոսկի աթոռ և երկու պսակ ELM Վասն մահուան (L մահուանն M մահուն) Յովասափու և տանիլ ի Հնդուստան զմարմինն (L մարմինն) նորա առ հայր (I հայրն) իւր F Յովասափու և մահուան նորա և տանիլն ի Հնդուստան զմարմինն մօտ Արենէր հայրն իւր G Վասն տեսիւան Յովասափու և մահն իւրոյ և տանիլն ի Հնդուստան զմարմինն իւր առ Արենէր հայր իւր H Վասն տեսիւանն Յովասափու և մահուան նորա և տանիլն ի Հնդուստան զմարմինն իւր առ Արենէր հայրն իւր K Վասն տեսիւանն Յովասափու, մահուան նորա և տանիլն ի Հնդուստանն զմարմինն իւր առ Արենէր հայրն իւր L Վասն տեսիւան Յովասափին և մահուան նորա և տանիլն ի Հնդուստան զմարմինն իւր մօտ Արենէր հայրն իւր

1271 C մարգիկք փխ արք ABX լուսապայծաւք EY Թաղամ X զԲարդամ

1272 CI խորան EFK խորանն EFM յերկնից

1273 F ալլ երկու թագ ոսկի մեծ նա AB երկուս աթոռս ոսկիս Լ աթոռս

1274 F 'ւ երկու K չիք երկու AB գոր

* F չուցի այս տալը:

1275 Եհարց, Բե.—Այս բարիքս ո՞ւմ պատրաստեալ է:
Ասեն, Բէ.—Մինն՝ քեզ, մինն քո հօրն է:

Իսկ Յովասափ ասէր զայս տրտնջելով,
Թէ.—Ես բազում ամօք յերկրի ճգնելով,
Եւ հայրն իմ մի ամիս ապաշխարելով,

1280 Զիա՞րդ եղէ նորա հաւասարելով:

Բարդամ ի յերազին զնա խրատէ,
ԶՅովասափու խորհուրդն յանդիմանէ,
Զառակաց մշակին օրինակ բերէ՝
Յետնոց և առաջնոց մին դահեկան է:

1285 Այլ Յովասափ կացեալ ի յանապատին,
Երեսուն և եօթն ամ ճգմամբ մեծագին,
Եւ մինչ եթող զփառս իւրոյ հայրենին,
Քսան և հինգ ամաց էր աւուրք նորին:

Վաթսուն ՚ւ երկու ամաց հասանէ վախճան

1290 Յովասափու մեծի ճգնաւորին այն,
Այնմ, որ եթող զփառս անցաւորական,
Եհաս անանց փառացն յաւիտենական:

1275 AG Էհարց B բարիքս D պարզես փխ բարիքս

1276 E էթէ L չիք Բե D քեզի, հարք ABHK հօր քոյ (BK քո) է

1277 F ասէ

1278 IM երկրի

1279 ABDGI հայր CEIM մէկ B ամիս մի E ապաշխարելով

1280 CD եղև նայ ինձ փխ եղէ նորա AB նմա փխ նորա

1281 K Բազրամ, չիք ի յետագին EI յերազի M երազի

1282 F Յովասափու AK զԽփտափու

1283 C պատակն մշակաց G մշակացն

1284 ABDH յետնոցն և առաջնոցն (A յառաջնոցն) EFHK մի

1285 H կեցեալ K չիք ի F տնապատին

1286 CH երեսուն և եօթն EM երեսուն և եօթն F երսուն եօթն I և երեսուն
եօթն L երեսուն և եօթն BCEFILM տարի (D տար) փխ ամ CD ճգամբ
EIM ճգնեալ

1287 EIK չիք և E մինչև ABH իւր F իւրս I իւրոց K հայրենի

1288 M չիք և D հինգ C չիք էր K քոյին փխ նորին

1289 B և փխ ՚ւ EFGHIM չիք ՚ւ EHIM հասանի C տարոյ (EM տարի) փխ
ամաց ACEGIK վաղճան F վաղջան

1290 C չիք մեծի D մեծին

1291 FM այն K չիք այնմ D ետար փխ եթող I զփառս այն

1292 ABG Էհաս F ՚ւ Էհաս I նոցա փխ տնանց HB չիք տնանց ABCDG
կենացն փխ փառացն K փառուն G յաւիտենական

Եկեալ կրօնաւորաց թաղեցին զնա,
 3Ետոյ Բարաքիաս արքայն իմանայ*,
 1295 Գնացեալ յանապատէն հանեցին զնա,
 Տարան և թաղեցին առ հայրն նորա:

Բազում բժշկութիւն նովաւ կատարի,
 Ի փառս ամենազօր հօրն երկնաւորի
 Եւ որդոյն միածնի՝ փրկչին Յիսուսի,
 1300 Ամենահրաշ հոգոյն սրբոյ ճշմարտի:

■ ■ ■

Ի թուականիս Հայոց, որ ութ հարիւր է**,
 Ութսուն՝ և երեք ի նոյն յարաբարդեալ է,
 Ոտնաչափ շինեցաւ այս յԱռաքելէ՝
 Վարդապետ կոչեցեալ բանից խնդրողէ:

1293 Լ. և եկեալ DIII Կրօնաւորացն Ի զնայ թաղեցին

1294 Կ Բարաքիաս EFM յիմանայ

1295 CEIM յանապատին CH և հանին (Ի հանեալ) զնայ FL հանիցեն
 Կ հանցեն DG հանին զնա հրամանով նորա փխ յանապատէն հանեցին
 զնա

1296 CDGH տարեալ Լ ալիմ տարան Լ զնա (G զնայ) փխ և D հայր իւր
 արքա (G հայրն իւր արքայ) փխ հայրն նորա

1297 Կ բժշկութիւն Լ բժշկութիւնք AB նորաք (DG անգէն Ի առ նայ
 FL սովաւ) փխ նովաւ

1298 Կ չիք ի Լ հաւր

1299 AB որդոյն F միածին

1300 ABCL հոգոյն Լ անձառ հոգոյն փխ հոգոյն սրբոյ Կ չիք սրբոյ
 EM սրբոյն

1301 Լ չիք ի DEFKLM թվականիս Ի ի թւիս Հայոց մեծաց Է չիք որ
 AH հարիւրն E հարուր Կ հարուրն DEKM էր փխ է

1302 Ի ՂԹ. (99) փխ ութսուն և երեք Լ և փխ և չիք ինոյն EM չիք և E
 չիք ի EK տարաբարդեալ DM էր փխ է

1303 BL տարիք չափեցաւ փխ ոտնաչափ շինեցաւ D յայտ BL ի յԱռաքելէ
 C յԱռաքելէ DEFGIM Առաքելէ

1304 AB Բաղիշեցիէ փխ բանից խնդրողէ CHEL բանի D բանիս E բանին
 Կ խնարողէ

* C չունի այս տողը:

** Այս տողից առաջ BC ունեն ենթախորագիր. «Յիշատակարան է Առա-
 քել վարդապետէ»:

1305 Արդ տղաչեմ դձեց, որք եղանակէք*
 եւ քաղցրաձայն լեզուաւ սիրով զայս երգէք,
 Զիս եւ զիմ ննջեցեալսն յաղօթս յիշեցէք**
 եւ թողութիւն մեղաց մերոց հալցեցէք***:

1305 Լ տղաչեմք

1306 D Երգով փիլ լեզուաւ G լեզուաւ Լ շիք լեզուաւ C տակ փիլ երգէք

1307 D Դ ննջեցեալսն G K եւ զննջեցեալսն իմ Լ ննջեցեալս աղաթս Լ ննջեալս

1308 Լ ի մեղաց

* AD չունեն 1305—1312 տողերը:

Լ 1307-1308 տողերի փոխարեն C ունի.

«Զտէր Յովանէսն եւ զգծողս յիշէք յաղօթս ձերս»:

Կ յս տողից նետս Լ ունի.

Զգծողս եւ զփոխարկողս պատմութենի
 ԶՅովանով արքային՝ սուրբ ճգնաւորին,
 Ընթերցողք եւ յողբ սուրբ պատմութենի՝
 Յիշեցէք ի Քրիստոս պահապան ի բոլրի:

Լ ունի զբշի նիշատակարանը.

«Գրեցաւ տաղարանս ձեռամբ սուտանուն Յովան երկրաւէս, թիփին ՌՃԱ
 1532՝. ով որ կարգայր եւ բազրբ երգէք, «Աստուած ողորմի՛» ասացէք ինձ
 ձեզուցեւոյս»:

K ունի.

Արդ, զուր յամենայն ժամ յաղօթս արարէք,
 Յուսով եւ հաւատով յաստուած զիմեցէք,
 Զգծողս՝ սուրա յաղօթս յիշեցէք,
 Որոյ «Հայր մեղայի» արժան արարեք:
 Ոնգրեմ ի ձեզանէ, որ չի մեղադրէք.
 եւ քաղցրաձայն ելի՛ր՝ զով զայս եղանակէք,
 եւ պանծարժանս՝ յաղաթս յիշեցէք,
 եւ զուր զօրքայութիւն երկնից ժառանգէք:

Լ ունի զբշի նիշատակարանը.

«Զգրիչ Մարգարտ յիշեցէք ի տէր աստուած ամենաւայն եւ զուր յիշեալ լիջիք
 աստի՛ Քրիստոսի, ամէն»:

Եւ որ զմեզ յիշէ ի կամս բարի*
 Եւ լի սրտիւ ասէ՝ «Աստուած ողորմի»,
 Անփորձ կենայ յիշողն ի յայսմ աշխարհի
 Եւ արժանի լինի տեսոյն Քրիստոսի**։

1309 Ը ով որ զգրողս փխ և որ զմեզ Է յիշէ զմեզ

1311 Ը յիշող յայսմ Է յաշխարհի Մ ալսմ

1312 Ը արժան լիցի տեսուն CD լիցի C Յիսուսի փխ Քրիստոսի

* FHLKL չունեն 1309 1312 տողերը։

** Այս տողից հետո Ը ունի.

«Յի՛ Գ տուն է՝ ի փառս աստուծոյ»։

D ունի. «Նախկերպան» — ր՝ առանց խորագրի և ապա ծանոթագրություն.

«Յովասափու պատմութիւնս, տունք Յի՛ Գ, փոխերն՝ Ի՛ Գ, և Քրիստոսի փառք յաշխարհանս, ամէն»։

Ը ունի.

Այլև ինձ՝ մեզաւ որ և տնորժանիւ,

Ջուղեցի սուտանուն յիմար Օտաուրիւ,

Որ գտաղս զրեցի մեծ Յովասափիւ,

Յորժամ եղանակէք՝ զուր յիշեցէք զիւ։

«Ո՛վ զիւ յիշող, յիշեալ լիցիս ասածի Քրիստոսի»։

ՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԴՈՒՅՈՒՆՆԵՐ

1. ԲԱՆՔ ԽՐԱՏԱԿԱՆՔ ՅԱՌԱՔԵԼ ՎԱՐԳԱՊԵՏԷ ԲԱՂԵՇԵՅՈՅ
ՅԱՂԱԳՍ ՄԱՆԿԱՆՅ
(«Այբն աստուծոյ է օրինակ»)

Առաջին անգամ հրատարակել է Տ. Պալյանը («Հայ աշուղներ», տետր
Ա, Զմյուռնիա, 1911, էջ 142—147):

Ա Ղ Բ յ ու ռ ն ե ռ .

A—1553	G—10606	N—3504
B—1538	H—1558	O—7021
C—2397	I—33	P—3218
D—1540	K—1637	Q—3421
E—1541	L—3528	R—Հայ աշուղներ
F—1545	M—2018	S—2079

2. ՏԱՂ ՎԱՍՆ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՆ
(«Քան զամենայն գործս բարեաց»)

Առաջին անգամ հրատարակել է Տ. Պալյանը («Հայ աշուղներ», էջ 186—188):

Ա Ղ Բ յ ու ռ ն ե ռ .

A—7507 էջ 359ր -360ր	H—33	P—7508
B—2079	I—3768	Q—7732
C—424	K—1720	R—2736
D—7507 էջ 86—87ր	L—3504	S—7913
E—2672	M—5306	T—10006
F—1373	N—7707	U—10050
G—3081	O—7717	V—9597

Y—«Հայ աշուղներ»

3. ՏԱՂ ՎԱՍՆ ՀՊԱՐՏՈՒԹԵԱՆ
(«Քան զամենայն գործս շարի»)

Առաջին անգամ հրատարակել է Ա. Տեկանցը («Հայերգ», Թիֆլիս, 1892,
էջ 183—186):

Ա Ղ Բ յ ու ռ ն ե ռ .

A—2672	I—2236	R—1989
B—7507	K—424	S—610
C—7508	L—2736	T—7726
D—7732	M—2127	U—8873
E—3768	N—1720	V—5623
F—3411	O—7714	X—5306
G—7717	P—10050	Y—«Հայերգ»
H—7707	Q—2939	

4. ՏԱՂ ՎԱՍՆ ԱՐՔԵՑՈՂԱՅ

(«Արքեցութիւն է զագրալի»)։

Առաջին անգամ հրատարակել է Տ. Պալյանը («Հայ աշուղներ», Ա, էջ 167—169), երկրորդ անգամ՝ Կ. Սառնին («Գրական գոհարներ», Բեյրութ, 1953, էջ 162—164, արտատպություն է նախորդից)։

Ա Ղ Բ յ ու ր ն ե ր .

A — «Հայ աշուղներ»

B — 9797

C — 19050

5. ՏԱՂ ՍԵՂԱՆ ՕՐՀՆԵԼՈՅ

(«Աւրինեսցուք մեզ միաբան...»)

Առաջին անգամ հրատարակել է Տ. Պալյանը՝ ընծայելով Առաքել Սյունեցուն («Հայ աշուղներ», Ա, էջ 251—253), մինչդեռ Մ. Պոտուրյանը, ծանոթ լինելով այդ հրատարակությանը, տաղը չի հրատարակել Առ. Սյունեցու անունով, որովհետև չի պատկանում նրան։

Ա Ղ Բ յ ու ր ն ե ր .

A — 10050

B — 33

C — 3081

D — 9271

E — 7193

F — 9597

G — 7714

H — 3504

I — 3411

K — 7707

L — «Հայ աշուղներ»

6. ՏԱՂ ԱՊԱՇԵԱՐՈՒԹԵԱՆ

(«Յիշելով զօր մահուն՝ սիրտ իմ սասանի»)

Առաջին անգամ հրատարակել է Մ. Պոտուրյանը՝ վերագրելով Առաքել Սյունեցուն («Առաքել Սյունեցի և իր բերթվածները», էջ 324—327)։ Հրատարակության համար Պոտուրյանն օգտագործել է Վենետիկի Մխիթարյան մատենադարանի երկու տաղարան, որոնցից մեկի մեջ տաղը հայտնի է Առաքել վարդապետի անունով, (ձեռ. № 1683, ժամանակ՝ Ժէ դար, գրիչ՝ Ստեփանոս Թոխաթցի, տեղ՝ Կաֆա, էջ 239, խոր. «Տաղ հոգոյ յԱռաքել վարդապետէ»), իսկ մյուսում տաղն անխորադիր է (ձեռ. № 1823, ժամանակ՝ 1659 թ., 1680 թ., գրիչներ՝ Թուխման սարկալագ և Աստվածատուր, էջ 472, անխորագիր)։

Մաշտոցյան Մատենադարանի մի ընդօրինակություն (ձեռ. № 10006, տաղարան, ժամանակ՝ ԺԲ դար, գրիչ՝ Մ. Մսերյանց, տեղ՝ Մոսկվա, էջ 82ա—84ա, խոր. «Տաղ ի տէր Առաքելէ Բաղիշեցոյ, ողբերգական ձայնիւ ասա») չենք օգտագործել ընդհանուր կազմելիս, որովհետև, ինչպես ցույց է տվել համեմատությունը, այն ընդօրինակված է Մատենադարանի № 7993 ձեռագրից։

Ա Ղ Բ յ ու ր ն ե ր .

A — 8968

B — 2672

C — 1637

D — 7507

E — 424

F — 3411

G — 3768

H — 7707

I — 7732

K — 2236

L — 8873

M — 10050

N — 7993

O — 7714

P — 2190

Q — 5120

R — 7508

7. ՏԱՂ ՂԱՐԻՊԻ («Աւտարուրին է խիստ դժար»)

Առաջին անգամ հրատարակել է Ն. Մովսիսյանը («Հասկ», 1954, № 2, էջ 64)՝
Երուսաղեմի ս. Հակոբյանց վանքի № 3052 ձեռագրից:

Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Բ Ե Բ .

A—19006

B—3501

C—7726

D—Հասկ

8. ՏԱՂ ՀՈԳՈՅ («Ամենայն փառք մարդոյ դաստակ և ունայն»)

Տպագրված է.

1. «Արարատ», 1895, № 6, էջ 197: Հրատարակել է Ն. Քարամյանը էջմիածնի մատենադարանի № 282 ձեռագրից (այժմ՝ Մատենադարան, ձեռ. № 3189):

2. «Հայ աշուղներ», էջ 134: Հրատարակել է Տ. Պալյանը:

3. «Առաքել Սյունեցի և իր քերթվածները», էջ 276: Հրատարակել է Մ. Պոտուրյանը, վերագրելով Առ. Սյունեցուն:

4. «Մկրտիչ Նաղաշ», Երևան, 1965, էջ 137: Հրատարակել է է. Խոնդկարյանը: Այս հրատարակության համար օգտագործված բոլոր ձեռագրերը հղել են մեր ձեռքի տակ:

Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Բ Ե Բ .

A—2672

G—1637

N—187

T—2079

B—7507

H—3411

էջ 110

O—7767

U—3081

C—7732

I—2736

P—9597

V—3768

D—424

K—7714

Q—2127

X—1909

E—3189

L—10050

R—

«Հայ աշուղներ»

Y—5668

F—2230

M—7501

S—3111

(էջ 1140):

Այս տաղի հեղինակային պատկանելության հարցին նվիրված մեր հոդվածը (ՀՍՍՀ ԳԱ «Տեղեկագիր», 1964, № 3, էջ 85) տպագրվելուց հետո, 1965 թ. լույս տեսավ «Մկրտիչ Նաղաշ» գիրքը՝ էդ. Խոնդկարյանի աշխատասիրությամբ: Խոնդկարյանն այս տաղը վերագրել է Մկրտիչ Նաղաշին և հրատարակել նրա անունով: Նա բերում է փաստարկներ տաղը Նաղաշին վերագրելու համար և ելնում է այն բանից, որ տաղը ձեռագրերում կա Նաղաշի անունով: Սա ճիշտ է, բայց ինչպես ցույց ենք տվել մեր հոդվածում և այս գրքի համապատասխան հատվածում, դա գրչական շփոթություն է: Խոնդկարյանը նշում է, թե «Պոտուրյանն էլ հակված է կարծելու, որ այդ տաղը Նաղաշին է, բայց չի ասում, որ Պոտուրյանն այդպես գրել է 1906 թ., մինչդեռ 1914 թ. տաղը հրատարակել է Առաքել Սյունեցու անունով: Իսկ սա նշանակում է, որ Պոտուրյանը հատկապես ընդունում է, որ տաղի հեղինակը Մկրտիչ Նաղաշը չէ:

Այնուհետև, Խոնդկարյանը նշում է, որ Մկրտիչ Նաղաշը գրել է տաղեր «կրկնակի ակրոստիքոսով»: Սա ճիշտ է, բայց դա Նաղաշի մենաշնորհը չէ: Ներսես Շնորհալին գրել է նույնիսկ եռատառ բանակապով՝ ԱԱԱ, ԲԲԲ և այլն: Բաղիշեցու «Յիշելով զօր մահուն՝ սիրտ իմ սասանի» սկզբնատողով տաղը ևս գրված է կրկնատառ բանակապով՝ ՅՅ, ԱԱ և այլն: Այնպես որ սա հիմք չէ տաղը Նաղաշին վերագրելու համար:

կրկնակի հարցը, որին մենք ևս անդրադարձել ենք մեր հոդվածում, չի վերաբերում խոնդկարյանի ուշադրությունից: Սակայն, ինչպես ցույց ենք տվել, դա ևս շփոթության հետեանք է, բանի որ մեզ հայտնի առանձին ձեռագրեր չունեն կրկնակի:

Ուշադրության արժանի է խոնդկարյանի հետեակ վառարակը՝ տաղը Նաղաշին վերագրելու համար. «Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս,—գրում է էդ. խոնդկարյանը,—որ Առաքելին վերագրվող ձեռագրերի ընդօրինակումներն ավելի ուշ շրջանների են պատկանում, ևնժ մասամբ 17—18 դարերին: Մինչդեռ ավելի հին և նույնիսկ Նաղաշի ժամանակակից 1469 թ. № 3768 ձեռագիր գանձարանում այդ տաղն ունի «Խրատական բաներս ասա» խորագիրը և «Առաքելի է» կաղմող ակրոստիքոսը չկա: Գերադասեց վիճակում պահպանված № 3768 ձեռագրում, որ գրված է մարուր ու գրագետ գրչի ձեռքով «Ամենայն փառք մարդոյ...» տաղն ընկած է «Երազ է ու սուտ, եղբայրք...» առանալոորից հետո» («Մկրտիչ Նաղաշ», Երևան, 1965, էջ 94):

Առաջին հայացքից սա լուրջ է և ուշադրավ, եթե միայն համապատասխաններ իրականությունը: Նախ ասենք, որ, իսկապես, ձեռագրի հնությունը խիստ կարևոր է բանասիրական տեսակետից: Սակայն, ինչպես ցույց ենք տվել ուսումնասիրության մեջ, Նաղաշի անունով հայտնի բոլոր ընդօրինակությունները 17-րդ դարից են և պակասաավոր: Երկրորդ, եթե ավելի հին օրինակ էլ լինեն, ասենք 16-րդ դարից, ապա դա միայն ցույց կտար շփոթության սկիզբը: Ուղղակի դարձանալի է, թե ինչպես է խոնդկարյանը Մատենադարանի № 3768 ձեռագիր գանձարանը որոշակի թվագրում՝ 1469 թ., «նույնիսկ Նաղաշի ժամանակակից», երբ այն ժեղարի գրչություն է, և չենք տարակուսում, որ դա հայտնի է խոնդկարյանին: Բողած առանձին տաղերի աղբյուրների ցանկը, ուր այդ ձեռագրի թվահամարի դիմաց իրավացիորեն նշված է՝ «Ժամանակը՝ ժեղար», հղենք միայն գրքի 238 էջը, ուր խոնդկարյանը գրել է. «Ձեռագիր 3768, ժեղար, գանձարան, գրիչը՝ Մանուկ, գրություն տեղը՝ անհայտ»: Սա արդեն համապատասխանում է իրականությանը: Բայց չէ՞ որ այս ձեռագրում, եթե այն նույնիսկ գրված լիներ Նաղաշի կենդանության տարիներին, չի նշված տաղի հեղինակի անունը: Տաղը չունի հորհորակը, որը նրա պակասավոր լինելու ապացույցն է: Ինչ վերաբերում է նրան, թե տաղն ընկած է Նաղաշի «Երազ է ու սուտ, եղբայրք...» տաղից հետո, պետք է ասել, որ սա հստակ չէ ասված՝ անմիջապես՝ հետո, թե՛ առհասարակ: Զե՞ որ այդ երկու տաղերի միջև կան այլ տաղեր, որոնք Նաղաշինը չեն: Այնպես որ սա ևս չի համապատասխանում իրականությանը:

Որ խոնդկարյանը բանասիրական պատշաճ զգուշությամբ չի մոտեցել հարցերին, երևում է նաև Մկրտիչ Նաղաշին վերագրած «Ես գիտէի զաշխարհս...», «Ղարիբն յորժամ արար խորհուրդ գնալոյ», «Ինձ ումէտ կայր ու կուման» գործերից, որոնք նույնպես Նաղաշինը չեն:

9. ԵՐԳ ԶԱՌԱՔԵԼ ՎԱՐԳԱՊԵՏԷ

(«Այբէն միւշէ ի քէն, Բոխտոս, մեղայ քեզ»)

Առաջին անգամ հրատարակել է Մ. Պոտուրյանը («Առաքել Սյունեցի և իր բերթվածները», էջ 280):

Ա Պ Բ Յ Ո Ւ Բ Ե Դ . .

A—3189
B—8968
C—2079
D—1989

E—1637
F—9271
G—1636
H—7707

I—7714
K—8294
L—7193
M—9597

N— «Առաքել Սյունեցի և իւր քերթմամբները»

10. ՏԷՐ, ՈՂՈՐՄԵՆԱ
(«Աստուած և տէր արարածոց»)

Տպագրվում է առաջին անգամ:

Աղբյուր. Մատենադարան, ձեռ. № 597, էջ 235բ: Տաղը, կարծում ենք, հասել է աղճատ գրչությամբ: Բանակապր թերևս պետք է լիներ «Առաքել վարդապետի ասացեալ» կամ՝ «Առաքել վարդապետի ասացեալ է», մինչդեռ այն հոգում է «Առաքել վարդապետ ասացել»:

11. ՈՂԲ ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ
(«Անա եմաս ինձ օր մահու՝ մարմնոյս նիւթական»)

Տպագրվում է առաջին անգամ:

Աղբյուր. Մատենադարան, ձեռ. № 8294, էջ 125ա:

12. ԵՎԵՐԵԴՈՒԹԻՒՆ Ի ՄԱՀ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ
ԾԵՐԵՆՑ ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ԽԱԹԵՑԻՈՅ
(«Գորովագութ ձայն կակաւնի»)

Տպագրված է.

1. «Հայերգ», էջ 175—180:

2. «Հայոց նոր վկաները», Վաղարշապատ, 1902, էջ 176—180: Արտատպված է «Հայերգ»-ից:

3. «Հայոց նոր վկաները», Վաղարշապատ, 1903, էջ 274—279: Արտատպված է «Հայերգ»-ից:

4. «Հայ աշուղներ», էջ 172—176:

5. «Ժե դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ», մասն Ա, (1401—1450 թթ.), կաղմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, Երևան, 1955, էջ 330—333: Հրատարակության համար օգտագործվել է Մատենադարանի № 4876 ձեռագիրը:

Ա Ղ Ր Յ Ո Ր Ե Ն Ե Ր .

A—7377

B— «Հայ աշուղներ»

C—4876

D «Հայերգ»

E—8689

13. ՏԱՂ ԲԼԲՈՒԼԻ ՆԻ ՎԱՐԻԻ
(«Ակամջ դրէ՛ք բռնիս, որ պատուական է»)

Տպագրված է.

1. «Գիրք դպրութեան և տաղարան վայելուչ», Կ. Պուլիս, 1798, էջ 319—326:

2. «Բաղմամլէպ», 1865, էջ 266—267:

3. «Հայերգ», էջ 105—108:

4. «Արևելյան մամուլ», 1884, էջ 180—181:

5. Գ. Սրվանդատյանց, Համով-հոտով, Կ. Պոլիս, 1884, էջ 313—319 (արտատպված է նախորդ հրատարակությունից):

6. Տ. Պալյան, «Հայ աշուղներ», Ա., էջ 125—128:

7. Մ. Մկրյան, 13—18 դարերի հայ աշխարհիկ գրականություն, ընտիր նմուշներ, Երևան, 1938, էջ 61—64 (արտատպված է «Հայերգ»-ից՝ վերջին երեք տան կրճատմամբ):

8. «Ընտիր էջեր հայ գրականության, հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը», Երևան, 1946, էջ 264—265 (արտատպված է նախորդից):

9. Կ. Սասունի, Գրական գոհարներ միջնադարյան աշխարհաբար գրականության և ժողովրդական բանահյուսության, Բեյրութ, 1949, էջ 151—154: Այս հրատարակության մեջ ես կրճատված է վերջին երեք տունը:

Տաղը խաղված է սուսերեն և ֆրանսերեն:

Տպագրված է.

1. «Поэзия Армении с древнейших времен до наших дней», под ред. В. Я. Брюсова, *Москва*, 1916, էջ. 193—198:

2. «Антология армянской поэзии с древнейших времен до наших дней», под ред. С. С. Арутюняна и В. Я. Кирпичникова, *Москва*, 1910, էջ 256—258:

3. «Армянская поэзия в переводах В. Я. Брюсова», *Ерևան*, 1956, էջ 162—164:

4. «Поэзия Армении с древнейших времен до наших дней», под ред. В. Я. Брюсова, *Ереван*, 1966, էջ 193—199:

5. Tchobanian A., Les Trouvères arméniens, *Փարիզ* 1906, էջ 135—145:

Ա զ Ր Յ Ո Ւ Դ Ն Ե Ը .

A—«Հայերգ»

G—719:

O—«Փիրք դպրութեան...»

B—1682

H—1636

P—«Բաղմալեղ»

C—7717

I—5623

Q—«Համով-հոտով»

D—9271

K—7327

R—«Հայ աշուղներ»

E—10050

L—1989

S—1887

F—7714

M—3498

T—9600

N—2452 (*Մոսկվայի՝ Արևելյան ժողովուրդների մշակույթի և արվեստի թանգարան*)

Մատենադարանի № 3498 ձեռագիր տաղարանում, էջ 302բ, այս տաղն անխորագիր է և սկսվում է «Բլրույն ի վարդն ասաց.— Ի սէր քո եկի» տողով, որը տաղի 5-րդ սողն է: Առաջին տունը շփոթմամբ ընկել է տաղի վերջը, էջ 305ա, բայց ոչ իրրև ավարտ, այլ որպես նոր տաղի սկիզբ և զրված է կարմիր թանաքով: Այս տաղին հաջորդում է Մկրտիչ Նաղաշի «Բլրույն ի վարդն ասաց.— Խիստ անողորմ ես» սկզբնատողով տաղը՝ դարձյալ անխորագիր և սկսված կարմիր թանաքով: Ու՛մ է պատկանում այս երեք անխորագիր տաղերից երկրորդը, որն ունի 13 տուն, չհաշված Բաղիշեցու տաղի առաջին տունը, պարզ չէ: Մեր կարծիքով, դա միջարկություն է, թեև մեղ հայտնի է Բաղիշեցու տաղի մի այլ ընդօրինակություն (Մատենադարան, ձեռ. № 1887, էջ 230ա, խոր. «Տաղ սուրբ աստուածածնին, Առաքել»), ուր այս 13 տունը դիտված է իրրև միասնական ամբողջություն: Այդ 13 տներից առաջին տունն այսպես է.

Բլբուլն ի վարդն ասաց.—Կամիմ խօսել բան,
Զի ես ի յաշխարհէ ամէն ծաղկանց զան,
Սիրած ի յաստուծոյ և յաղզէ մարդկան,
Որ ամենայն աւամս քեզ երանի տան:

Վերջին տունն այսպես է.

Բլբուլն ի վարդն ասաց.—Ես երգնհոն եմ,
Ամենայն ականջաց ես քաղցրածայն եմ,
Հրամանս, որ ես խօսիմ զքեզ, ուրախ առնեմ,
Զվարդի պայծառութիւն յաշխարհս տարածեմ:

Շփոթմամբ Բաղիշեցուն է վերագրվել ինչպէս Ս. Նաղաշի (Մատենադարան, ձեռ. № 5985, էջ 122բ, խոր. «Առաքել վարդապետի ասացեալ») «Բլբուլն ի վարդն ասաց.—Խիստ անողորմ ես» սկզբնատողով տաղը, այնպես էլ Ստեփանոս տաղերգուի «Բլբուլն ի վարդն ասաց.—Դու շեա հողածին» սկզբնատողով երգը (Մոսկրվայի՝ Արևելքի ժողովուրդների մշակույթի և արվեստի թանգարան, ձեռ. № 2452, էջ 193բ, խոր. «Նորին Առաքել վարդապետէ», նախորդը էջ 190ա, խոր. «Բանք Առաքել վարդապետի Բաղիշեցոյ, ասացեալ յաղագս աւետեաց աստուածածնին, արինակ վարդն և բլբուլն»):

Խորագիրը, կարծես, անկասկած է դարձնում, թե այդ տաղի հեղինակն է Բաղիշեցին, մինչդեռ տաղի հեղինակն է տաղերգու Ստեփանոսը, որի անունը կա վերջին տան մեջ.

Երգեմ ես՝ Ստեփանոս, բլպուլին սիրով,
Հանեմ վարդն անարատ, քաղցր եղանակով,
Զի և պայծառ ծաղիկ, կարմիր տերևով,
Հոտով ես զարդարեալ երկուսն էլ սիրով:

Մատենադարանի № 1989 ձեռագրում ևս, էջ 180բ, կա այս տաղի մի թերի ընդօրինակություն՝ դարձյալ խառնված Բաղիշեցու տաղին: Այստեղ ևս հիշատակված է Ստեփանոսի՝ իբրև տաղի հեղինակի անունը: Թվում է, որ Բաղիշեցու տաղին միջարկված 13 տունը ևս պատկանում է Ստեփանոսին:

14. ՈՂԲ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԻՆ ՍՏԱՄՊՈՒՈՒ («Աւղ, ամենայն ազգ և ազինք»)

Տպագրված է.

1. «Անահիտ», 1901, № 9, էջ 217—220: Հրատարակել է Ա. Զոպանյանը Վենետիկի Մխիթարյան մատենադարանի № 529 ձեռագիր տաղարանից՝ նույն մատենադարանի մեկ ուրիշ ձեռագրի համեմատությամբ, առանց այլընթերցումների Նշելու:

2. Հ. Անասյան, Հայկական աղբյուրները Բյուզանդիայի անկման մասին, Երևան, 1957, էջ 64—80: Այս հրատարակության համար օգտագործված բոլոր օրինակները եղել են մեր ձեռքի տակ:

«Ողբը» թարգմանվել է ռուսերեն և ֆրանսերեն:

1. «Византийский временник», VII, Մոսկվա, 1953, էջ 460—466: Թարգմանել է Ս. Արևշատյանը:

2. «Հայկական աղբյուրները Բյուզանդիայի անկման մասին» զրքում, էջ 129—140: Արտատպված է նախորդ հրատարակությունից:

3. «La Roseraie d'Arménie», հ. 3, Փարիզ, 1929, էջ 109—118: Թարգմանել է Ս. Զոպանյանը:

Ա. Ղ. Բ. Յ. Ն. Բ. Ե. Բ.

A—8968	F—1661	L—2459
B—1682	G—«Անահիտ»	M—9597
C—1636	H—4287	N—3498
D—3081	I—9271	O—7717
E—10050	K—7714	P—859

«Ողբի» մեղ հայտնի մի քանի օրինակներ չենք օգտագործել բնագիրը կաղմելիս:

1. Զեռ. № 6273, էջ 158ա-158բ, խոր. «Տաղ Առաքել վարդապետի ի գալուստ ' Ֆոպնկ աղբյուր»: Զեռագիրը հիշատակարանների ժողովածու է, կաղմել է Ղ. Փիրղա-լեմյանը: Ընդօրինակել է 32 տող, հիշատակարանային մասերից, 1865 թ. փետրվարի 12-ին, Նվդոկիայի ս. Աստուածածին եկեղյու մի ձեռագրից:

2. Զեռ. № 7723, ժամանակ՝ ԺԸ դար, էջ 67ա—67բ, խոր. «Ողբ մայրաքա-ղաքի ընտանքու ի Առաքել վարդապետէ»: Ունի միայն 14 տող, շարունակությունը սրակասում է ձեռագրից թերթ ընկած լինելու պատճառով:

3. Զեռ. № 3668, ժամանակ՝ ԺԸ դար, գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ անհայտ, էջ 149ա—154բ: Ունի տողերի խիստ անկանոն պատվորութուն, ընդարձակ կրճատումներ:

15. ՏԱՂ ՅՈՎԱՍԱՓՈՒ («Ես՝ Առաքել Բաղիշեցի»)

Տպագրված է.

1. «Տօմարաց գիրք Հայոց Հռոմայեցւոց և պարղատօմար», Ամստերդամ, 1668 թ., էջ 96—179:

2. «Գիրք տօմարաց», Մարսել, 1708, էջ 97—162:

3. «Գիրք տօմարաց», Կ. Պոլիս, 1725, էջ 119—188:

4. «Բուն տօմար», Կ. Պոլիս, 1740, էջ 141—215:

5. «Բուն տօմար», Կ. Պոլիս, 1789, էջ 147—231:

6. «Բուն տօմար», Կ. Պոլիս, 1803, էջ 131—203:

7. «Բուն տօմար», Կ. Պոլիս, 1818, էջ 131—203:

8. «Բուն տօմար», Կ. Պոլիս, 1831, էջ 1—53 (հավելված):

9. «Նկարագրութիւն հոգևոր վարուց Յովասափոն՝ որդւոյ Թագաւորին Հնդկաց, գրեալ Յոհաննու կրօնատօրի», աշխատասիրեց Մ. Տեր-Մովսիսյան, Վաղարշապատ, 1897, էջ 131—179:

2-րդ, 3-րդ, 4-րդ, և 5-րդ հրատարակություններն արտատպություն են 1-ին հրատարակությունից՝ անմիջաբար կամ այլ արտատպությունից, իսկ 7-րդ, 8-րդ և 9-րդ հրատարակությունները վերահրատարակված են 1803 թ. տպագրությունից: Բոլոր օրինակներն էլ ունեն սրբագրական բնույթի տարբերություններ: Օրինակային տարբերություն ունեն միայն 1-ին և 6-րդ հրատարակությունները:

«Տաղ Յովասափոն» պոեմի ընդօրինակությունները շատ են: Կան ընդօրինա-կություններ, որոնք ծագում են տպագրությունից. օրինակ՝ Մատենադարանի

№ 5923 (ժամանակ՝ 1908, գրիչ՝ Դիոնիսիոս վարդապետ, տեղ՝ Թեփլիթ) ձեռագիրը
ընդօրինակված է 1803 թ. հրատարակությունից և ունի սակավաթիվ վրիպակներ:

Ա Ղ Բ յ ու Ր Ն Ե Ր .

A—«Տօմարայ գիրք», 1668 թ.

B—«Բուռն տօմար», 1803 թ.

C—2079

D—3081

E—3386

F—2459

G—7327

H—5985

I—5623

K—4287

L—1989

M—2452 (Մոսկվայի՝ Արհելդի
ժողովուրդների մշակույթի և արվեստի թանգարան):

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ՑԱՆԿ

1. № 33, Ժողովածու, ժամանակ՝ 1550 թ., գրիչ՝ Հովհաննես, տեղ՝ անհայտ:
ա. Արհնեսցուք մեք միաբան, էջ 145 բ.
բ. Այբն աստուծոյ է օրինակ, էջ 211ա.
գ. Քան զամենայն գործս բարեաց, էջ 231բ.
2. № 424, Գանձարան, ժամանակ՝ Ժէ դ., գրիչ՝ Նիկողայոս, տեղ՝ Կաֆա:
ա. Քան զամենայն գործս բարեաց, էջ 91ա.
բ. Յիշելով զօր մահուն, էջ 352բ.
գ. Քան զամենայն գործս շարի, էջ 362ա.
դ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 372բ.
3. № 597, Ժողովածու, ժամանակ՝ 1737 թ., գրիչ՝ Մկրտիչ Նախչուանցի, տեղ՝
ս. Կարապետ (Մուշ):
ա. Աստուած և տէր արարածոց, էջ 235բ.
4. № 610, Ժողովածու, ժամանակ՝ ԺԴ դ., 1560 թ., Ժէ դ., գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝
անհայտ:
ա. Քան զամենայն գործս շարի, էջ 168բ.
5. № 859, Ժողովածու, ժամանակ՝ Ժէ—ԺԸ դդ., գրիչ՝ Հովհաննես, տեղ՝ անհայտ:
ա. Արդ, ամենայն ազգ և ազիներ, էջ 4ա.
6. № 1373, Ժողովածու, ժամանակ՝ Ժէ դ., գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ անհայտ:
ա. Քան զամենայն գործս բարեաց, էջ 236ա.
7. № 1538, Ժողովածու, ժամանակ՝ 1625 թ., գրիչ՝ Նսայի սարկաւաղ, տեղ՝ Երե-
վան:
ա. Այբն աստուծոյ է օրինակ, էջ 280բ.
8. № 1540, Տաղարան, ժամանակ՝ 1633 թ., գրիչ՝ Միքայել դպիր, տեղ՝ Ամասիա:
ա. Այբն աստուծոյ է օրինակ, էջ 374ա.
9. № 1541, Ժողովածու, ժամանակ՝ 1614 թ., գրիչ՝ Զաքարիա արեղա, տեղ՝ Կա-
ֆա:
ա. Այբն աստուծոյ է օրինակ, էջ 271ա.
10. № 1546, Ժողովածու, ժամանակ՝ Ժէ դ., գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ անհայտ:
ա. Այբն աստուծոյ է օրինակ, էջ 292բ.
11. № 1553, Ժողովածու, ժամանակ՝ ԺԵ դ., գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ անհայտ:
ա. Այբն աստուծոյ է օրինակ, էջ 245բ.
12. № 1558, Ժողովածու, ժամանակ՝ 1643 թ., գրիչ՝ Խասպեկ Էրեց, տեղ՝ Ղա-
րասու:
ա. Այբն աստուծոյ է օրինակ, էջ 303բ.
13. № 1636, Տաղարան, ժամանակ՝ ԺԸ դ., գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ անհայտ:
ա. Ականջ դրէք բանիս, էջ 49ա.
բ. Այրէն մինչև ի քէն, էջ 72բ.
գ. Արդ, ամենայն ազգ և ազիներ, էջ 187բ.

14. № 1637, Տաղարան, ժամանակ՝ ժէ դ., գրիչ՝ Ավետիս, տեղ՝ անհայտ:
 ա. Այբէն մինչև ի քէն, էջ 180բ.
 բ. Յիշելով դօր մահուն, էջ 181բ.
 գ. Այբն աստուծոյ է օրինակ, էջ 190ա.
 դ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 223բ.
15. № 1661, Ժողովածու, ժամանակ՝ 1594 թ., գրիչ՝ Պետրոս արեղա, տեղ՝ Քո-
 խաթ:
 ա. Արդ, ամենայն աղգ և աղինք, էջ 380բ.
16. № 1682, Ժողովածու, ժամանակ՝ ժէ դ., գրիչ՝ Փանոս, տեղ՝ անհայտ:
 ա. Արդ, ամենայն աղգ և աղինք, էջ 82բ.
 բ. Ականջ դրէք բանիս, 97ա.
17. № 1720, Ժողովածու, ժամանակ՝ 1720 թ., գրիչ՝ Հովհաննես, տեղ՝ անհայտ:
 ա. Այբն աստուծոյ է օրինակ, 425բ.
 բ. Քան զամենայն գործս շարի, էջ 467ա.
 գ. Քան զամենայն գործս բարեաց, էջ 468ա.
18. № Ժողովածու, ժամանակ՝ ժէ դ., գրիչ՝ Նազարեթ Ամիրասաթենց, տեղ՝ ան-
 հայտ:
 ա. Ականջ դրէք բանիս, էջ 230ա.
 բ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 233ա.
19. № 1989, Տաղարան, ժամանակ՝ 1647 թ., գրիչ՝ Մարգար զպիր, տեղ՝ Նոր
 Զուլա:
 ա. Այբէն մինչև ի քէն, էջ 139ա.
 բ. Քան զամենայն գործս շարի, էջ 140ա.
 գ. Ականջ դրէք բանիս, էջ 176բ.
 դ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 224բ.
 ե. Ես՝ Առաքել Բաղիշեցի, էջ 240ա.
20. № 2018, Ժողովածու, ժամանակ՝ 1621 թ., գրիչ՝ Ասար Աերաստացի, նաև՝
 Սահակ, տեղ՝ Լիով, Կոստանդնուպոլիս:
 ա. Այբն աստուծոյ է օրինակ, էջ 294ա.
21. № 2079, Ժողովածու, ժամանակ՝ 1622 թ., գրիչ՝ Հովհաննես Մոկացի, տեղ՝
 Լիով:
 ա. Ես՝ Առաքել Բաղիշեցի, էջ 222ա.
 բ. Այբէն մինչև ի քէն, էջ 356բ.
 գ. Քան զամենայն գործս բարեաց, էջ 357ա.
 դ. Այբն աստուծոյ է օրինակ, էջ 357բ.
 ե. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 405բ.
22. № 2127, Ժողովածու, ժամանակ, ժէ դ., գրիչ՝ Հովասափ, նաև՝ Աբրահամ.
 տեղ՝ անհայտ:
 ա. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 126ա.
 բ. Քան զամենայն գործս շարի, էջ 145ա.
23. № 2190, Ժողովածու, ժամանակ՝ ժԸ դ., գրիչ՝ Ասատուր, նաև՝ Սուքիաս Ղար-
 սեցի:
 ա. Յիշելով դօր մահուն, էջ 141ա.
24. № 2236, Ժողովածու, ժամանակ՝ ժէ—ԺԸ դդ., գրիչ՝ Աբրահամ, տեղ՝ անհայտ:
 ա. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 423ա.
 բ. Յիշելով դօր մահուն, էջ 424բ.
 գ. Քան զամենայն գործս շարի, էջ 431բ.

25. № 2459, Ժողովածու, ժամանակ՝ ԺԷ դ., գրիչ՝ Գրիգոր Հոռմկլայեցի, նաև՝
Աստվածատուր սարկավազ, տեղ՝ անհայտ:
ա. Արդ, ամենայն ազդ և աղինք, էջ 176ա.
բ. Նս՝ Առաքել Բաղիշեցի, էջ 179բ.
26. № 2672, Գանձարան, ժամանակ՝ 1607 թ., գրիչ՝ Ստեփանոս Թոխաթցի, տեղ՝
Կաֆա:
ա. Քան դամենայն գործս բարեաց, էջ 340ա.
բ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 357բ.
գ. Յիշխով զօր մահուն, էջ 359ա.
դ. Քան դամենայն գործս շարի, 365բ.
27. № 2736, Գանձարան, ժամանակ՝ 1621 թ., գրիչ՝ Զաքարիա Ճանդեմիր, տեղ՝
Կաֆա:
ա. Քան դամենայն գործս բարեաց, էջ 237ա.
բ. Քան դամենայն գործս շարի, էջ 459բ.
գ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 474ա.
28. № 2939, Ժողովածու, ժամանակ՝ 1779—1799 թթ., գրիչ՝ Մարտիրոս Սվետի-
բով Կաֆացի, տեղ՝ Նոր նախիջևան, Նորաշեն:
ա. Քան դամենայն գործս շարի, էջ 9ա.
29. № 3081, Տաղարան, ժամանակ՝ 1617 թ., գրիչ՝ Զաքարիա երզնկացի, տեղ՝
Կաֆա:
ա. Արհնեսցուք մեր միարան, էջ 3ա.
բ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 45ա.
գ. Քան դամենայն գործս բարեաց, էջ 64ա.
դ. Արդ, ամենայն ազդ և աղինք, էջ 98բ.
ե. Նս՝ Առաքել Բաղիշեցի, էջ 148ա.
30. № 3189, Ժողովածու, ժամանակ՝ 1627—1631 թթ., գրիչ՝ Ղուկաս արեւա, տեղ՝
Եզրդուտ:
ա. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 56բ.
բ. Այբէն մինչև ի քէն, էջ 60ա.
31. № 3218, Տաղարան, ժամանակ՝ 1645 թ., գրիչ՝ Հայրապետ քահանա, տեղ՝
անհայտ:
ա. Այբն աստուծոյ է օրինակ, էջ 287ա.
32. № 3386, Ժողովածու, ժամանակ՝ ԺԷ դ., գրիչ՝ Աստվածատուր Զուղայեցի,
տեղ՝ անհայտ:
ա. Նս՝ Առաքել Բաղիշեցի, էջ 4բ.
33. № 3411, Տաղարան, ժամանակ՝ ԺԷ դ., գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ անհայտ:
ա. Քան դամենայն գործս բարեաց, էջ 3ա.
բ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 81ա.
գ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 114ա.
դ. Յիշխով զօր մահուն, էջ 117ա.
ե. Քան դամենայն գործս շարի, էջ 131բ.
34. № 3421, Ժողովածու, ժամանակ՝ ԺԷ դ., գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ անհայտ:
ա. Այբն աստուծոյ է օրինակ, էջ 324ա.
35. № 3498, Ժողովածու, ժամանակ՝ 1624—1625 թթ., գրիչ՝ Հոսան Զուղայեցի,
նաև՝ Հակոբ Համթեցի, տեղ՝ Սպահան:
ա. Արդ, ամենայն ազդ և աղինք, էջ 292ա.
բ. Ականջ գրէք բանիս, էջ 292բ.

36. № 3504, Տաղարան, ժամանակ՝ 1676, 1692 թթ., գրիչ՝ Վարդան եպիսկոպոս, նաև՝ Ստեփանոս, նաև՝ Հովհաննես, տեղ՝ անհայտ:
- ա. Այբն աստուծոյ է օրինակ, 165բ.
 - բ. Աւտարութիւն է խիստ դժար, 166բ.
 - գ. Քան զամենայն գործս բարեաց, էջ 177ա.
 - դ. Աւրհնեսցուք մեր միաբան, 224ա.
37. № 3628, Տաղարան, ժամանակ՝ 1682 թ., գրիչ՝ Հովնաթան Նալաշ, տեղ՝ Շոռթ:
- ա. Այբն աստուծոյ է օրինակ, էջ 38ա.
38. № 3768, Գանձարան, ժամանակ՝ Ժէ դ., գրիչ՝ Մանուկ, տեղ՝ անհայտ:
- ա. Քան զամենայն գործս բարեաց, էջ 57ա.
 - բ. Յիշկով զօր մահուն, էջ 326բ.
 - գ. Քան զամենայն գործս շարի, էջ 335բ.
 - դ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 351ա.
39. № 4287, Ժողովածու, ժամանակ՝ 1640 թ., գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ անհայտ:
- ա. Ես՝ Առաքել Բաղիշեցի, էջ 3բ.
 - բ. Արդ, ամենայն ազգ և ազինք, էջ 110բ.
40. № 4876, Հայսմավուրբ, ժամանակ՝ 1477 թ., գրիչ՝ Գրիգոր քահանա, նաև՝ Հովսեփ քահանա, տեղ՝ անհայտ:
- ա. Գորովազութ ձայն կականի, էջ 519բ.
41. № 5120, Ժողովածու, ժամանակ՝ Ժէ դ., գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ անհայտ:
- ա. Յիշկով զօր մահուն, էջ 107բ.
42. № 5306, Տաղարան, ժամանակ՝ Ժէ դ., գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ անհայտ:
- ա. Քան զամենայն գործս բարեաց, էջ 51ա.
 - բ. Քան զամենայն գործս շարի, էջ 94բ.
43. № 5623, Տաղարան, ժամանակ՝ 1649, 1652, 1653 թթ., գրիչ՝ Հովհաննես Ավանցի, տեղ՝ անհայտ:
- ա. Ես՝ Առաքել Բաղիշեցի, 1ա.
 - բ. Ականջ դրէք բանիս, էջ 120ա.
 - գ. Քան զամենայն գործս շարի, 219բ.
44. № 5668, Տաղարան, ժամանակ՝ Ժէ դ., գրիչ՝ Միրզա սարկաւազ, տեղ՝ անհայտ:
- ա. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 88բ.
45. № 5985, Ժողովածու, ժամանակ՝ ԺԶ դ., գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ անհայտ:
- ա. Ես՝ Առաքել Բաղիշեցի, էջ 35ա.
46. № 7021, Տաղարան, ժամանակ՝ ԺԶ դ., 1605 թ., գրիչ՝ Ստեփանոս Թոխաթցի, տեղ՝ Կաֆա:
- ա. Այբն աստուծոյ է օրինակ, էջ 187բ.
47. № 7193, Տաղարան, ժամանակ՝ Ժէ դ., գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ անհայտ:
- ա. Ականջ դրէք բանիս, էջ 85բ.
 - բ. Այբէն մինչև ի քէն, էջ 96.
 - գ. Աւրհնեսցուք մեր միաբան, էջ 126բ.
48. № 7327, Տաղարան, ժամանակ՝ ԺԶ դ., գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ անհայտ:
- ա. — Ես՝ Առաքել Բաղիշեցի, էջ 35բ.
 - բ. Ականջ դրէք բանիս, էջ 104բ.
49. № 7377, Հայսմավուրբ, ժամանակ՝ 1594—1610 թթ., գրիչ՝ Ստեփանոս Թոխաթցի, նաև՝ Պողոս երեց Սեբաստացի, տեղ՝ Կաֆա:

- ա. Գորովագուժ ձայն կակահի, էջ 220բ.
50. № 7507, Գանձարան, ժամանակ՝ 1665 թ., գրիչ՝ Հովակիմ երեց, տեղ՝ Կաֆա:
- ա. Քան զամենայն գործս բարեաց, էջ 86ա.
- բ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 360ա.
- գ. Յիշելով զօր մահուն, էջ 361բ.
- դ. Քան զամենայն գործս շարի, էջ 369 բ.
- ե. Քան զամենայն գործս բարեաց, էջ 389բ.
51. № 7508, Գանձարան, ժամանակ՝ 1670 թ., գրիչ՝ Ավետիք դպիր, տեղ՝ Պաշտօնաւարտ:
- ա. Քան զամենայն գործս բարեաց, էջ 79ա.
- բ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 377ա.
- գ. Յիշելով զօր մահուն, էջ 378ա.
- դ. Քան զամենայն գործս շարի, էջ 388բ.
52. № 7707, Տաղարան, ժամանակ՝ 1611 թ., գրիչ՝ Ամիրղատա սարկաւադ, նախ՝ Զաքարիա արեղա, տեղ՝ անհայտ:
- ա. Քան զամենայն գործս շարի, էջ 88բ.
- բ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 133բ.
- գ. Քան զամենայն գործս բարեաց, էջ 152ա.
- դ. Յիշելով զօր մահուն, էջ 240ա.
- ե. Այբէն մինչև ի քէն, էջ 255ա.
- զ. Աւրհնեսցուք մեք միաբան, էջ 263ա.
53. № 7714, Տաղարան, ժամանակ՝ Ժէ դ., գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ անհայտ:
- ա. Յիշելով զօր մահուն, էջ 19բ.
- բ. Քան զամենայն գործս շարի, էջ 38բ.
- գ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 65բ.
- դ. Արդ, ամենայն աղգ և աղինք, էջ 115բ.
- ե. Ականջ զրէք բանիս, էջ 125բ.
- զ. Այբէն մինչև ի քէն, էջ 143ա.
- է. Աւրհնեսցուք մեք միաբան, էջ 148բ.
54. № 7717, Տաղարան, ժամանակ՝ 1695, գրիչ՝ Մինաս էտրենեցի, տեղ՝ Աղրիա-նուպոլիս:
- ա. Քան զամենայն գործս բարեաց, էջ 84ա.
- բ. Ականջ զրէք բանիս, էջ 135ա.
- գ. Քան զամենայն գործս շարի, էջ 153ա.
- դ. Արդ, ամենայն աղգ և աղինք, էջ 159բ.
55. № 7726, Տաղարան, ժամանակ՝ Ժէ դ., գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ անհայտ:
- ա. Քան զամենայն գործս շարի, էջ 30բ.
- բ. Աւտարութիւն է խիստ դժար, էջ 76ա.
56. № 7732, Գանձարան, ժամանակ՝ 1623 թ., գրիչ՝ Զաքարիա արեղա, տեղ՝ Կաֆա:
- ա. Քան զամենայն գործս բարեաց, էջ 108ա.
- բ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 427ա.
- գ. Յիշելով զօր մահուն, էջ 428բ.
- դ. Քան զամենայն գործս շարի, էջ 438ա.
57. № 7993, Ժողովածու, ժամանակ՝ 1672 թ., գրիչ՝ Ալեքսան, տեղ՝ անհայտ:
- ա. Յիշելով զօր մահուն, էջ 290ա.

- բ. Քան դամենայն գործս բարեաց, էջ 291ա.
 գ. Այբն աստուծոյ է օրինակ, էջ 292ա.
58. № 8294, ժողովածու, ժամանակ՝ 1624 թ., 1629 թ., զրիչ՝ Գրիգոր երեց, նաև՝
 Մարտիրոս երեց, տեղ՝ Կաֆա:
 ա. Այբն մինչև ի քէն, էջ 117ա.
 բ. Ահա եհաս ինձ օր մահուն, էջ 125ա.
59. № 8689, ժողովածու, ժամանակ՝ ժէ դ., (1636 թվականից առաջ), (նախա-
 գաղափար հիշատակարաններ՝ 1416, 1417 թթ., զրիչ՝ Մատթեոս մոնոպոն,
 տեղ՝ Գանձասար):
 ա. Գորովագութ ձայն կականի, էջ 143ա.
60. № 8873, ժողովածու, ժամանակ՝ 1625, 1628 թթ., ժէ դ., զրիչ՝ Հռոմն Կամե-
 նեցցի, տեղ՝ Կոստանդնուպոլիս:
 ա. Յիշելով զօր մահուն, էջ 265բ.
 բ. Քան դամենայն գործս չարի, էջ 272ա.
61. № 8968, ժողովածու, ժամանակ՝ 1556 թ., զրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ Կոստանդնու-
 պոլիս:
 ա. Այբն մինչև ի քէն, էջ 92ա.
 բ. Արդ, ամենայն ազգ և ազինք, էջ 116ա.
 գ. Յիշելով զօր մահուն, էջ 145ա.
62. № 9271, Տաղարան, ժամանակ՝ ժէ—ժԸ դդ., զրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ անհայտ:
 ա. Ականջ դրէք բանիս, էջ 38ա.
 բ. Աւրհեստուք մեք միարան, էջ 48ա.
 գ. Այբն մինչև ի քէն, էջ 55ա.
 դ. Արդ, ամենայն ազգ և ազինք, էջ 84ա.
63. № 9597, Տաղարան, ժամանակ՝ ժԸ դ., զրիչ՝ անհայտ, տեղ՝ Կոստանդնուպո-
 լիս:
 ա. Այբն մինչև ի քէն, էջ 59բ.
 բ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 71բ.
 գ. Աւրհեստուք մեք միարան, էջ 154ա.
 դ. Արդ, ամենայն ազգ և ազինք, էջ 163բ.
 ե. Քան դամենայն գործս բարեաց, էջ 202բ.
 զ. Արբեցութիւն է զազրալի, էջ 208ա.
64. № 10006, Տաղարան, ժամանակ՝ ժԹ դ., զրիչ՝ Մսեր Մսերյանց, տեղ՝ Մոսկովա:
 ա. Այբն աստուծոյ է օրինակ, էջ 27բ.
 բ. Աւտարութիւն է խիստ դժար, էջ 31ա.
 գ. Քան դամենայն գործս բարեաց, էջ 46ա.
 դ. Յիշելով զօր մահուն, էջ 82ա.
65. № 10050, Տաղարան, ժամանակ՝ 1605, 1629 թթ., զրիչ՝ Հակոբ Թոխաթցի, նաև՝
 Աստվածատուր Թոխաթցի, տեղ՝ Զամոսցա:
 ա. Աւրհեստուք մեք միարան, էջ 5ա.
 բ. Քան դամենայն գործս բարեաց, էջ 11ա.
 գ. Քան դամենայն գործս չարի, էջ 15բ.
 դ. Արդ, ամենայն ազգ և ազինք, էջ 37ա.
 ե. Ականջ դրէք բանիս, էջ 137բ.
 զ. Ամենայն փառք մարդոյ, էջ 334բ.
 է. Յիշելով զօր մահուն, էջ 396ա.
 ը. Արբեցութիւն է զազրալի, էջ 409ա.

ԱՅԼ ՁԵՌԱԳԻՐ

Մասկվայի՝ Արևելքի ժողովուրդների արվեստի և մշակույթի թանգարան, ձևապիր
N 2452, ժողովածու, ժամանակ՝ 1653 թվականից առաջ, գրիչ՝ անհայտ, տեղ՝
անհայտ:

ա. նս՝ Առաքել Բաղիշեցի, էջ 36ա.

բ. Ականջ գրէք բանիս, էջ 193բ.

ՏԱԼԵՐԻ ԱՅԲԲԵՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ականջ դրէք բանիս, որ պատուական է	212
2. Ահա եհա ինձ օր մահու՝ մարմնայն նիւթական	202
3. Ամենայն փառք մարդոյ դատարկ և ունայն	198
4. Այբն աստուծոյ է օրինակ	155
5. Այրէն մինչև ի քէն, Քրիստոս, մեղալ բեղ	195
6. Աստուած և տէր արարածոց	199
7. Արբեցութիւն է զաղբալի	173
8. Արդ, ամենայն աղգ և ազինք	222
9. Ատարութիւն է խիստ դժար	184
10. Աւրհնեսցուք մեր միաբան	176
11. Գորովագութ ձայն հականի	205
12. Ես՝ Առաքել Բաղիշնցի	238
13. Յիշելով զօր մահուն՝ սիրտ Լա սասանի	181
14. Քան զամենաւն դործս բարեաց	166
15. Քան զամենայն տրեծս չարի	170

Ք Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Պ ր կ ու խ ո ս ք 5

Գ լ ու խ ա ո ա չ ի ն

Առաջել Բաղիշեցու կլանքը և ժամանակը 7
Ա. ժամանակը 7
Բ. կյանքը 14

Գ լ ու խ ե ր կ ր ո Ր Դ

Մատենադիտական ակնարկ և բանասիրական հարցեր 26
Ա. Մատենադիտական ակնարկ 26
Բ. Բանասիրական հարցեր 35

Գ լ ու խ ե ր ր ո Ր Դ

Արձակ երկեր 58
Ա. Ներբողյաններ 59
Բ. Վկայաբանություններ 68

Գ լ ու խ չ ո Ր Ր ո Ր Դ

Չափածո երկեր 71
Ա. Գանձեր 81
Բ. Տաղեր 86
Գ. Վերամշակված պարականոններ 105
Դ. «Տաղ Յովսէփու» 113
Ե. Պատմական բովանդակով չափ ողորմաներ 132
Չ. «Ողբ մայրաքաղաքին Առամպոլու» 140

Բնագրեր 153

Բնագրեր կաղմելու մասին 155

1. Բանք խրատականք յԱռաքել Վարդապետէ Բաղիշեցու չաղագս մանկանց 157
2. Տաղ վասն ողորմութեան 165
3. Տաղ վասն հպարտութեան 170
4. Տաղ վասն արբեցողաց 173
5. Տաղ սեղան օրհնելոյ 176
6. Տաղ ապաշխարութեան 181
7. Տաղ դարբնի 184

8. Տաղ հոգոյ	188
9. Նրդ յԱռաքել վարդապետէ	195
10. Տէ՛ր, ողորմե՛ա	199
11. Ողբ դերեզմանի	202
12. Եղերերգութիւն ի մահ նահատակութեան Մերենց Գրիգոր վարդապետի Խլաթնցւոյ	205
13. Տաղ բլբուլի և վարդի	212
14. Ողբ մայրաքաղաքին Ստամպուլու	222
15. Տաղ Յովասափու	238
Ծանոթագրութիւններ	329
Օգտագործված ձեռագրերի ցանկ	340
Տաղերի այբբենական ցանկ	347

ԱՅՍ ՄԱՏՆՆԱՇԱՐՈՎ ԼՈՒՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ՝

1. Խաչատուր Կեչառեցի, Ուսումնասիրություն և բնագրեր, աշխատասիրություն
թյամբ Մ. Ավդալբեգյանի, 1958:

2. Հովհաննես Նրզնկացի, Ուսումնասիրություն և բնագրեր, աշխատասիրություն
թյամբ Ա. Սրապյանի, 1958:

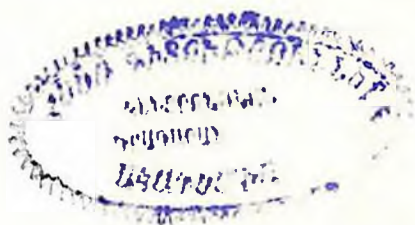
3. Մարտիրոս Ղրիմեցի, Ուսումնասիրություն և բնագրեր, աշխատասիրություն
թյամբ, Ա. Մարտիրոսյանի, 1958:

4. Հովհաննես Թլկուրանցի, Տաղեր, աշխատասիրություն թյամբ էմ. Պիվադյանի,
1960:

5. Կոստանդին Նրզնկացի, Տաղեր, աշխատասիրություն թյամբ Ա. Սրապյանի,
1962:

6. Պրիգորիս Ադրամացի, Ուսումնասիրություն և բնագրեր, աշխատասիրություն
թյամբ Մ. Ավդալբեգյանի, 1963:

7. Մկրտիչ Խաղաչ, Ուսումնասիրություն և բնագրեր, աշխատասիրություն թյամբ
էդ. Խոնդկարյանի, 1965:

ԱՌԱՔԵԼ ԲԱՂԻՇԵՅԻ
АРАКЕЛ БАГИШЕЛИ

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՀ ԳԱ
Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր
Պ. Մ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
Կազմը՝ ՅՈՒ. Հ. Առաքելյանի
Տեխնիկական խմբագիր
Ս. Կ. ԶԱՔԱՐՅԱՆ
Սրբագրիչներ
Լ. Ս. ՍԱՐԱՆՅԱՆ, Ռ. Ս. ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

ՎՖ 03657

Պատվեր 103

Տպաքանակ 3000

ԽՀԽ 1211, Հրատ. 3135: Հանձնված է արտադրության 10/II
1970 թ., ստորագրված է տպագրության 28/IX 1971 թ., տպագր. 32 0
մամուլ, հրատ. 18.4 մամուլ, զինը 2ռ. 08կ.:

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության էջմիածնի տպարան

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220046855

ЦЕНА

146855